

Экономика и статистика

Организационно-методологические
аспекты оценки потребительских
настроений (ожиданий) населения
Республики Казахстан

Қазақстан Республикасында шағын
және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы

COVID-19 и последствия влияния
на туризм

Рынок труда и состояние
занятости молодежи

Инновации в горнодобывающей
промышленности Казахстана:
развитие направлений
государственного управления

2/2021

**Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
Бюро национальной статистики**

Экономика и статистика 2/2021

Ежеквартальный научно-информационный журнал «Экономика и статистика» издается со второго квартала 1999 года

Учредитель:
Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
Бюро национальной статистики

Главный редактор:
Айдапкелов Н.С.

Заместитель главного редактора, научный редактор:
Джаркинбаев Ж.А.

Редакционная коллегия:
Хусаинов Б.Д.
Байзаков С.Б.
Шеломенцев А.Г.
Бобков В.Н.
Унгвари Л.

Редактор:
Калиев Ф.М.

Технический редактор:
Айбасова Г.Г.

Позиция Редакционной коллегии и Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан необязательно совпадает с мнением авторов. Перепечатка материалов только по согласованию с редакцией. Журнал зарегистрирован в Министерстве информации и общественного развития Республики Казахстан 14 апреля 2021г. №КЗ66ВРУ00034537 Международный центр ISSN в Париже зарегистрировал журнал «Экономика и статистика» под регистрационным номером ISSN 1608-2192.

Адрес издателя и распространителя:
Республика Казахстан, 010000
г. Нур-Султан, ул. Мәңгілік ел, 8
Дом Министерств, 4 подъезд
Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
Бюро национальной статистики
Информационная служба:
+7 7172 749010, 749011
E-mail: ES.kazstat@gmail.com
Интернет-ресурс: <http://stat.gov.kz>

Компьютерная верстка:
ИП «B-Profit»
г. Нур-Султан, ул. Кенесары, 80

© Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
Бюро национальной статистики

Содержание

Алғы сөз	
Предисловие	4
Теория статистики	
Актуальные вопросы развития индекса цен в строительстве Республики Казахстан Ж. Токбаева, А. Жунусова	5
Методы и модели экономического анализа	
Организационно-методологические аспекты оценки потребительских настроений (ожиданий) населения Республики Казахстан Г. Кунафина, Л. Сорокина	12
Пандемия жағдайының адами капиталдың дамуына әсер етуін дисперсиялық талдау Ж. Қуандық, А. Асилова, Ә. Алданғарқызы	21
Конкурентоспособность	
Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы А. Бержанова, Е. Жакупов, С. Телегенов	28
Қазақстанның минералдық-шикізат индустриясының экономикалық тетігін дамыту басымдықтары Д. Сихимбаева, А. Зұлхарнай, М. Жумабекова	35
COVID-19 и последствия влияния на туризм А. Рамазанов, А. Кожахмет	46
Сравнительные статистические данные взаимодействия вузов и предприятий малого и среднего бизнеса Казахстана и Великобритании Т. Драха, Ж. Лукпанова, А. Жансагимова	54
Экономика и статистика отраслей и предприятий	
Ауыл шаруашылығы өнімдерінің құндық көрсеткіштері және тәуекел факторлардың әсері Д. Ахметова, Г. Утибаева	61
О взаимосвязи финансирования сельхозтоваропроизводителей и объемов производства продукции Б. Утибаев, Р. Жунусова	67
Анализ, состояние и перспективы агропромышленного комплекса Казахстана А. Сарсенова, С. Қадырбай, Б. Хамзаева	74
Инвестиционно-инновационное развитие	
Қазақстан Республикасының қызылша-қант субкомплексінде импортты алмастыру мәселесін шешу аясында инновациялық әдісті қолдану А. Егинбаева, А. Карипова	85
Анализ и перспективы несырьевого экспортного потенциала Казахстана Г. Кошебаева, Н. Алпысбаева	96
Инновации в горнодобывающей промышленности Казахстана: развитие направлений государственного управления М. Сихимбаев, С. Бейсембекова, К. Жуманазаров	106

Рынок труда и оплата труда

Рынок труда и состояние занятости молодежи

А. Аймен, Д. Аташева..... 113

Занятость и оплата труда в Казахстане: есть ли гендерное равенство?

Д. Куатова 120

Анализ тенденций занятости и безработицы в Республике Казахстан

Д. Кулумбетова 130

Социально-демографические аспекты

Қазақстандықтардың өмір сүру деңгейінің ағымдағы ахуалына
шолу мен оны жоғарылату мүмкіндіктері

А. Асанова, Г. Сүлейменова, Б. Дүйсенбаева 136

Анализ демографической ситуации Костанайской области как фактора
социально-экономического развития региона

Г. Күшебина, Б. Хамбар, Б. Череева 144

Развитие социального инвестирования в Казахстане

Н. Кафтункина, Л. Попп, З. Смагулова 152

Регионы Казахстана: итоги и перспективы развития

Заманауи сын-тегеуріндер тұрғысынан Ақтөбе облысы
өнеркәсібінің даму серпінін бағалау

С. Азылканова, А. Купеева 158

Ақтөбе облысындағы ауыл шаруашылығын қаржыландыру
көздерін талдау

Г. Ахметова, А. Кобдабаева 167

Батыс Қазақстан облысындағы аграрлық кәсіпкерліктің қазіргі
жағдайы мен даму мүмкіндіктері

Ж. Ержанова, Н. Ахметжанова 175

О деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства
Карагандинской области

Н. Вискантас 184

Түркістан облысы бойынша жылыжай шаруашылығының жағдайы
және дамуы

А. Амирова, А. Калисаева, С. Асилханова 189

Требования к содержанию и оформлению статей 196

Алғы сөз

Предисловие

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы «Экономика және статистика» ғылыми-ақпараттық журналын тоқсан сайынғы негізде қалыптастырады.

Журнал қазақстандық және шетел экономистері, ғалымдары мен зерттеушілері, практик-мамандардың мақалаларын жариялайды. Журнал беттерінде отандық және шетел статистикасы әдіснамасының және ұйымдастыруының, халықаралық статистикалық стандарттар және олардың қазақстандық талапқа бейімделуі, ғылыми-зерттеу жұмыстарында математикалық-статистикалық талдау әдістерін қолданудың өзекті мәселелері жарияланады. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы, ведомствоға қарасты ұйымдар, мемлекеттік статистиканың аумақтық бөлімшелерінің қызметі жарияланады. Қазақстан Республикасы және оның өңірлерінің, сондай-ақ шетел мемлекеттерінің әлеуметтік-экономикалық дамуын сипаттайтын материалдар жарияланады.

Журнал 2021 жылғы 14 сәуірде Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде KZ66VPY00034537 нөмірімен, ISSN (ISSN - халықаралық стандарттық сериялық нөмір) халықаралық орталығында ISSN1608-2192 нөмірімен тіркелген.

Научно-информационный журнал «Экономика и статистика» формируется на ежеквартальной основе Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Журнал публикует статьи казахстанских и зарубежных экономистов, ученых и исследователей, специалистов-практиков.

На страницах журнала освещаются актуальные вопросы методологии и организации отечественной и зарубежной статистики, развития международных статистических стандартов и их адаптации к казахстанским условиям, использования математико-статистических методов анализа в научно-исследовательской работе. Освещается деятельность Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, подведомственных организаций, территориальных подразделений государственной статистики. Публикуются материалы, характеризующие социально-экономическое развитие Республики Казахстан и ее регионов, а также зарубежных государств.

Журнал зарегистрирован в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан 14 апреля 2021 года под номером KZ66VPY00034537, в международном центре ISSN (ISSN - международный стандартный серийный номер) под номером ISSN1608-2192.

МРНТИ: 06.71.05

JEL: E31, L74, C10

Актуальные вопросы развития индекса цен в строительстве Республики Казахстан

Ж. Токбаева – магистрант Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, руководитель управления Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (г. Нур-Султан).

А. Жунусова – старший преподаватель, доктор по профилю экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, главный эксперт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (г. Нур-Султан).

Аннотация:

В статье представлен общий обзор существующих в международной практике типов индексов цен в строительстве, описаны основные методы, применяемые при расчете индексов, а также представлены основные аспекты построения индексов цен в строительстве в Казахстане и направления их дальнейшего развития.

Ключевые слова: индекс цен в строительстве, индексы цен на строительные ресурсы, индексы цен на выпускаемую продукцию, индексы цен продаж, ресурсно-технологическая модель, строительство, цены.

Мақалада халықаралық тәжірибеде бар құрылыстағы баға индекстерінің түрлеріне жалпышолу ұсынылған, индекстерді есептеу кезінде қолданылатын негізгі әдістер сипатталған, сондай-ақ Қазақстандағы құрылыстағы баға индекстерін құрудың негізгі аспектілері және олардың әріқарай даму бағыттары ұсынылған.

Негізгі сөздер: құрылыстағы баға индексі, құрылыс ресурстарына баға индекстері, шығарылатын өнімге баға индекстері, сату бағаларының индекстері, ресурстық-технологиялық модель, құрылыс, бағалар.

The article provides a general overview of the types of price indices in construction existing in international practice, describes the main methods used to calculate these indices, and also presents the main aspects of building the construction price indices in Kazakhstan and the directions for their further development.

Keywords: price index in construction, price indices for construction resources, price indices for manufactured products, sales price indices, resource-technological model, construction, prices.

Введение

Строительство представляет собой отдельную самостоятельную отрасль экономики страны, которая предназначена для ввода в действие новых, а также реконструкции, расширения, ремонта и технического перевооружения действующих объектов производственного и непроизводственного назначения. Определяющая роль отрасли строительства заключается в создании условий для динамичного развития экономики страны.

В Казахстане строительство является одним из стратегически важных и активно развивающихся секторов экономики. В период с 2015 по 2019 годы доля строительства в валовом внутреннем продукте страны варьировалась от 5,3% в 2018 году до 6% в 2015 году, в 2019 году она составила 5,5%.

Строительная отрасль охватывает широкий спектр видов деятельности, к ним относятся строительство жилых и нежилых зданий, а также строительство дорог, мостов, плотин, железных дорог, трубопроводов и т.д. Строительная деятельность также включает в себя ремонт, реконструкцию, восстановление и техническое обслуживание существующих строительных объектов [1].

В общем объеме выполненных строительных работ Республики Казахстан в 2019 году возведенные передаточные устройства составляют 24,3%, автомагистрали - 16,7%, жилые дома - 14,7%, промышленные здания - 12,8% [2].

Объем выполненных строительных работ (услуг) по видам строящихся объектов

в фактически действовавших ценах, млн. тенге

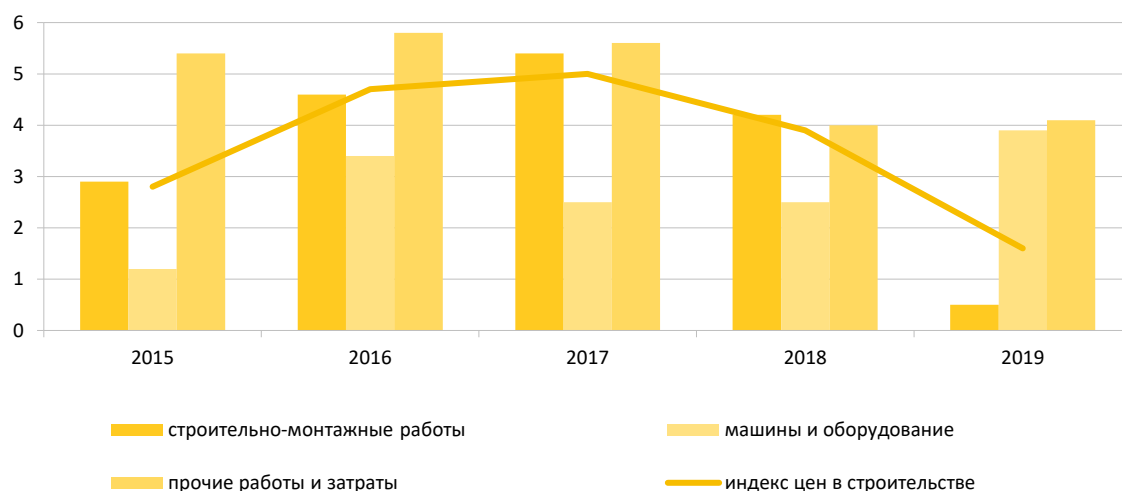
	2016	2017	2018	2019
Объем выполненных строительных работ (услуг)	3 258 031	3 509 296	3 862 995	4 431 666
в том числе:				
жилые здания	390 319	474 097	533 502	651 756
промышленные здания	544 108	379 381	671 267	567 872
здания предприятий торговли	41 838	45 577	51 713	46 668
здания культурно-развлекательного назначения	153 104	132 400	81 715	107 334
гостиничные, ресторанные и аналогичные здания	21 730	25 630	21 315	28 045
здания учебных заведений	156 772	205 010	185 918	182 179
здания медицинских организаций	39 177	44 931	53 920	54 435
офисные здания	169 905	165 566	142 076	245 671
здания транспорта, связи и коммуникаций	68 076	132 775	39 741	34 845
сельскохозяйственные здания	16 183	17 831	39 460	36 522
прочие нежилые здания	70 058	70 790	110 547	105 981
сооружения для спорта и мест отдыха	20 803	31 491	44 960	61 518
сооружения для горнодобывающей и обрабатывающей промышленности	151 953	208 640	174 337	246 046
автомагистрали (кроме надземных), улицы, дороги, мосты, взлетно-посадочные полосы на аэродромах	523 883	580 222	647 859	740 555
железнодорожные пути	95 182	57 878	176 269	57 980
передаточные устройства	603 633	736 631	693 703	1 076 470
прочие сооружения	191 306	200 446	194 693	187 790

Индекс цен в строительстве в Казахстане формирует Бюро национальной статистики Республики Казахстан (далее - БНС) с 1993 года. В настоящее время построение индекса цен в строительстве Республики Казахстан основано на ежемесячной регистрации цен

на приобретенные строительные материалы, детали и конструкции, по заданному перечню строительных материалов и других статей затрат с последующим взвешиванием всех факторов производства [3].

Изменение цен в строительстве

на конец периода, в процентах к декабрю предыдущего года, прирост

Строительные индексы Казахстана используются: при исчислении индексов физического объема показателей строительной деятельности, расчетах валового внутреннего продукта, производительности труда, других экономико-аналитических расчетов, а также строительными и проектными организациями для корректировки стоимости строительного проекта в связи с изменением стоимости строительных ресурсов [4].

Потребность показателя обуславливает важность обеспечения качества индекса цен в строительстве республики, который должен отражать развитие строительной отрасли, существенные изменения в технологии строительства, современную структуру строительного производства.

Типы индексов цен в строительстве

Проблема разработки и построения индексов цен объясняется множеством видов строительной

деятельности, участников процесса, разнообразием видов строительных объектов и сложностью их сопоставимости. Формирование индексов цен в строительстве представляет собой сложную процедуру, состоящую из длительного и разнообразного набора операций.

Для получения качественного индекса цен в строительстве необходимо иметь сопоставимые строительные объекты, т.е. типология и качество строительства не должны меняться с течением времени. Для обеспечения такой сопоставимости определяются одна или несколько типичных моделей строительных объектов. Моделью может являться реальный завершенный или гипотетический объект, но она должна быть репрезентативной и характеризовать все строительные проекты данного типа строительного объекта.

На основе модели строительного объекта в международной практике для строительства рассчитываются три основных типа индексов цен: индексы цен на строительные ресурсы, индексы цен на выпускаемую продукцию и индексы цен продаж [8].

Индексы цен на строительные ресурсы

Эти индексы характеризуют изменения цен на ресурсы используемые в процессе строительства путем отдельного мониторинга стоимости каждого фактора. Это обычно влечет за собой составление взвешенного индекса затрат на заработную плату и материалы.

Первоначально берется репрезентативный объект (например, жилое здание определенного типа, размера, стиля и т. д.) и рассчитывается количество рабочих часов и материалов, необходимых для его строительства. Эти величины периодически умножаются на соответствующие цены, затем полученные данные агрегируются.

Индексы цен на строительные ресурсы не должны использоваться для обеспечения информации о движении цен на готовые строительные работы, потому что, как правило, они не отражают весь спектр факторов, влияющих на рыночные цены. К ним относятся изменения производительности

труда, прибыли и торговой наценки строительного подрядчика, а также изменения реальных рыночных условий.

Индексы цен на строительные ресурсы отражают только изменения цен на используемые ресурсы. Рассчитанные индексы являются производственными затратами, а не индексами производственных цен.

Индексы цен на выпускаемую продукцию

Эти индексы характеризуют изменения цен на то, что производится субъектами строительной деятельности.

Индексы цен на выпускаемую продукцию охватывают большую часть ресурсов, используемых в процессе производства готовой продукции. К ним обычно относятся материалы, рабочая сила, аренда оборудования, затраты на подготовку земли, оборудование ванной/кухни, накладные расходы, прибыль и торговая наценка.

Для включения всех этих компонентов используется несколько различных методов. Один из методов состоит в учете всех (или как можно большего числа) индивидуальных факторов, участвующих в строительстве объекта. К ним относятся накладные расходы, прибыль, торговая наценка и любые другие расходы, оплачиваемые заказчиком или покупателем застройщику. Альтернативный метод предполагает базирование индекса на ценах фактических готовых конструкций.

По отношению к индексам цен на строительные ресурсы, цена выпускаемой продукции включает также производительность и размер прибыли подрядчика.

Индексы цен продаж

Индексы цен продаж характеризуют изменения цен на строительную продукцию, уплаченную покупателем. В индексах отражается общая цена реализации завершенного строительства, включая не только стоимость рабочей силы и материалов, но и землю, прямые и косвенные расходы на продажу и прибыль продавца.

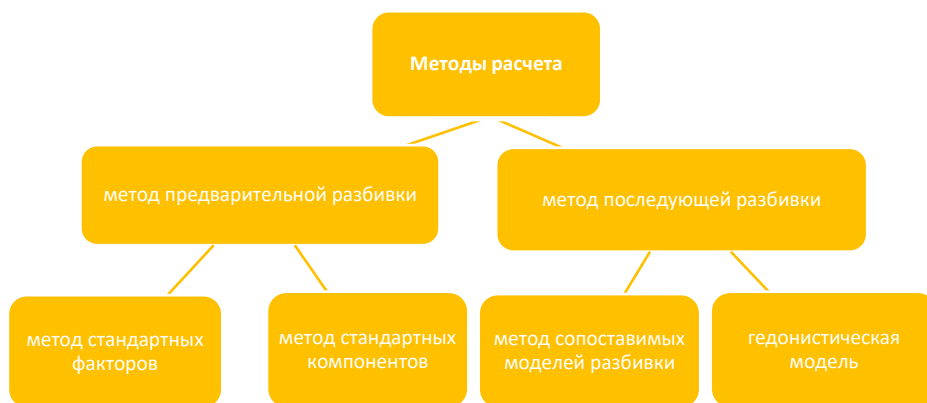
Типы индексов цен в строительстве

Тип индекса	Участники процесса	Характеристика участника	Входные цены
Индекс цен на строительные ресурсы	Строительный подрядчик (застройщик, субподрядчик)	Фирма, которая выполняет работы в рамках строительного проекта на основании договора с клиентом.	Цена, закупки входных ресурсов для строительного процесса
Индексы цен на выпускаемую продукцию	Заказчик	Это физическое или юридическое лицо, для которого строится объект строительства, или, как вариант, лицо или организация, взявшие на себя инициативу строительства.	Цена, выплачиваемая заказчиком подрядчику на строительную продукцию
Индексы цен продаж	Покупатель (конечный владелец)	Это лицо или организация, которая платит конечную цену продаж. В некоторых случаях это лицо или организация могут выступать в качестве заказчика.	Цена продажи включает в себя все составляющие стоимости со стороны спроса, выплачиваемой покупателем или конечным пользователем (например, земля, гонорар архитектора, строительная площадка, НДС)

Методы расчета индексов цен в строительстве

Рассмотрим несколько методов расчета индексов цен в строительстве применяемых в странах-членах ОЭСР и Европейского союза. В международной практике существует два основных способа построения индекса цен: метод предварительной разбивки и метод последующей разбивки.

Метод предварительной разбивки предполагает детальный анализ всех видов строительных объектов с целью формирования списка факторов/компонентов и для определения состава расходов. Предлагается два варианта расчета данного метода – это метод стандартных факторов и стандартных компонентов.

Метод стандартных факторов оценивает количественные показатели каждого используемого фактора. Собранные данные представляют собой цены, уплачиваемые подрядчиками за входные ресурсы, необходимые для строительного процесса. Полученный индекс представляет собой индекс цен факторов производства и изменения в уровнях индекса обусловлены изменениями в стоимости факторов производства. Индекс цен факторов производства состоит из агрегированных индексов цен на материалы, стоимости рабочей силы и других видов расходов. При агрегировании учитываются относительные веса различных факторов.

Метод стандартных компонентов рассматривает объём производства в строительном секторе как группу однородных стандартных операций, производимых субъектами, осуществляющими строительную деятельность. Например, поставка кровельной плитки (квадратных метров), установка водонагревателя определенной мощности и т.д. Проводится обследование отобранных строительных компаний для определения стоимости стандартных (согласованных) операций, по которым фактически были выставлены счета. Цены компонентов включают в себя производительность и размер прибыли строительных компаний. Отсюда следует, что при использовании данного метода полученный индекс представляет собой индекс цены выпускаемой продукции (или цены производителя).

Основное различие между методом стандартных факторов и методом стандартных компонентов заключается в том, что индексы цен, основанные на ценах стандартных компонентов, отражают также рост производительности и изменения в размере прибыли, а не только цены факторов. Фактически, каждый стандартный компонент необходимо разбить по всем

входным ресурсам, используемым в данной операции (материалы, рабочая сила, транспорт, аренда)

Методы последующей разбивки обуславливают необходимость определение выборки, состоящей из репрезентативных завершённых или гипотетических строительных проектов. Затем фактически назначенные цены по данным проектам собираются для формирования индекса цен, т.е. индекса цены продажи, поскольку собираемые цены представляют собой суммарные цены продажи. Наиболее распространенными моделями, применяемыми в европейских странах, являются сопоставляемые модели и гедонистические модели.

Метод сопоставимых моделей. Состав списка типовых проектов подлежит постоянному пересмотру для проверки того, что по каждой модели имеется рыночная цена, как минимум, для двух смежных периодов. Если спецификация модели значительно меняется или отсутствует цена, тогда модель исключается из расчетов. После определения репрезентативных строительных проектов необходимо сопоставить типовые строительные проекты с фактическими проектами, осуществляемыми подрядчиками в определенный период; затем собираются цены для сопоставимых проектов за каждый период. Изменение цен рассчитывается как соотношение между фактической ценой и ценой за предыдущий период по одному и тому же проекту; агрегированные индексы рассчитываются как средневзвешенное изменений цен для каждого проекта.

Гедонистическая модель. Используется регрессионный метод. Идея данной модели заключается в том, что каждый строительный проект представляет собой комбинацию характеристик и каждая характеристика имеет неявную цену. Предполагается, что цена различной продукции, выпускаемой в стро-

ительном секторе, при продаже (в один и тот же период) зависит от определенных измеримых характеристик выпускаемой продукции (например, общая площадь, метод отопления, тип гаража). Регрессионный анализ применяется для оценки параметров модели. Параметры отражают веса характеристик при определении цен в строительстве. Для расчета индекса каждый строительный проект, реализуемый в текущий период, оценивается по цене учетного периода. При применении данного метода более сложно определить качественные изменения, чем при помощи метода предварительной разбивки [9].

Индексы цен, полученные при помощи метода сопоставимых моделей или гедонистической модели, представляют собой индексы цен продаж, однако их можно использовать в качестве замещающих переменных для индексов цен выпускаемой продукции в строительном секторе [10].

Индекс цен в строительстве в Республике Казахстан

Построение индекса цен в строительстве производится исходя из элементов технологической структуры инвестиций в строительство. Под технологической структурой понимается состав затрат на сооружение объекта и их доля в общей сметной стоимости. Сметная стоимость строительства, в соответствии со структурой инвестиций и порядком планирования деятельности строительно-монтажных организаций, подразделяется на следующие виды работ и затрат:

- 1) строительно-монтажные работы;
- 2) затраты на приобретение машин и оборудования;
- 3) прочие работы и затраты.

Для расчета индекса цен в строительстве используются специально разработанные ресурсно-технологические модели (далее – РТМ), которые включают все основные элементы затрат в строительстве. Для определения структуры элементов в РТМ используются статистические данные общегосударственных статистических наблюдений о производственно-финансовой деятельности строительных организаций в части расходов на осуществление основной деятельности.

Существующие РТМ требуют обновления и необходима разработка новых моделей для расчетов индексов цен в строительстве для всех типов строительных объектов. Также в связи с развитием строительной отрасли, существенными изменениями в технологии строительства, используемые в настоящее время модели должны отражать реальную структуру строительного производства страны.

В международной практике РТМ строятся на основе проектно-сметной документации объектов, фактически возведенных в предшествующие годы. Построение актуальных РТМ предполагает использование реальной базы проектно-сметной документации строительных объектов, возведенных

на территории Республики Казахстан. На данный момент, это затруднительно в связи с отсутствием открытого доступа к проектной документации и документации по природно-климатическим зонам со стороны уполномоченных органов.

Вместе с тем, строительство является наиболее материалоемкой отраслью народного хозяйства как по объёму, так и по разнообразию номенклатуры потребляемых материалов, конструкций и оборудования. Сложность и многообразие строительных процессов обуславливает привлечение к построению РТМ специалистов строительной отрасли.

Сбор цен

Источником данных о ценах на строительные материалы является общегосударственное статистическое наблюдение, проводимое во всех регионах республики на выборочной основе. Для расчета изменения цен по остальным факторам используются данные статистических наблюдений о ценах производителей в других отраслях экономики, а также данные статистики труда об изменении заработной платы в строительном секторе [5].

Вместе с тем, развитием системы ценообразования в строительстве на государственном уровне в республике занимается Комитет по делам строительства и жилищно-коммунального хозяйства Министерства индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан, а отдельными вопросами системы ценообразования – ее подведомственная организация Казахский научно-исследовательский и проектный институт строительства и архитектуры (далее - АО «КазНИИСА»).

Одними из задач АО «КазНИИСА» являются:

- осуществление мониторинга цен на строительные материалы, изделия и конструкции, проведения экономического анализа изменения стоимости строительной продукции по регионам республики;
- создание и совершенствование нормативных документов по ценообразованию в строительной отрасли Казахстана, учитывающих рыночные механизмы формирования цен на примере экономически развитых стран [6].

Мониторинг цен на строительные материалы, изделия, конструкции и оборудование проводится с целью обеспечения сметно-нормативной базы в строительстве текущими сметными ценами на материальные ресурсы и оборудование.

На сегодняшний день, институт осуществляет сбор цен на строительные ресурсы, которые отражают цены предложения по прайс-листам. На основе полученных данных производится расчет:

- сметных цен на строительные материалы, изделия, конструкции и оборудование;
- сметной заработной платы в строительстве;
- сметных цен на эксплуатацию строительных машин, механизмов и автотранспортных средств;

• величины транспортных расходов при перевозке грузов для строительства[7].

АО «КазНИИСА» уделяет большое значение процессу регистрации цен, осуществляет качественный анализ их изменений, проводит работу по усилению ответственности поставщиков информации. Число предприятий, обследуемых АО «КазНИИСА» почти в 3 раза больше количества базовых объектов, попавшим в выборку БНС. При этом эти предприятия представляют более детальную ценовую информацию по более 50 тысячам наименований строительных ресурсов. Количество наблюдаемых строительных материалов БНС меньше почти в 20 раз.

Вместе с тем, мониторинг цен по ценообразующим материальным ресурсам и оборудованию АО «КазНИИСА» проводится ежеквартально, по остальным ресурсам номенклатуры – ежегодно. Ценообразующие материальные ресурсы – это строительные материалы, изделия, конструкции, стоимость которых имеет большой удельный вес в сметной стоимости строительства.

Кроме того, существуют определенные отличия между средними ценами, рассчитываемыми БНС и сметными ценами АО «КазНИИСА». Особенности расчета этих цен приведены в таблице.

Сравнительная таблица по формированию цен

	АО «КазНИИСА»	БНС
Количество обследуемых предприятий	1 435	570
Количество позиции для регистрации цен	более 50 000	2 534
Цена регистрации	(14-значный уровень классификации) Цена на строительные ресурсы, реализованные на внутреннем рынке с учетом НДС	(10-значный уровень классификации) Цена на приобретенные строительные материалы с учетом НДС и других расходов
Расчет цен	Расчет сметных цен на материальные ресурсы (оборудование) осуществляется в следующем порядке: 1) расчет средней отпускной цены (C_{cp}); 2) расчет сметной цены с учетом затрат на транспортировку и заготовительно-складских расходов. При наличии объемов производства и/или поставки базовых предприятий, средняя отпускная цена (C_{cp}) определяется как средняя арифметическая взвешенная величина с учетом индекса месячного расчетного показателя (далее – индекс МРП). При отсутствии сведений об объемах – как средняя арифметическая величина с учетом индекса МРП. Расчет сметных цен на материальные ресурсы (оборудование) на очередной расчетный период (год, квартал) производится по формуле: $C_{см} = (C_{cp} + Z_{тр}) \times K_{зс}$ где: $C_{см}$ – сметная цена; C_{cp} – средняя отпускная цена; $Z_{тр}$ – транспортные расходы по перевозке материального ресурса (оборудования) на планируемый расчетный период; $K_{зс}$ – коэффициент, учитывающий заготовительно-складские расходы.	Средние цены по региону по виду строительного материала рассчитываются по формуле средней геометрической. Средняя цена по материалам-представителям, видам строительных материалов по Республике Казахстан формируется как средневзвешенная величина из уровня цен по регионам и их удельного веса.
Выходная информация	Сборники сметных цен на строительные ресурсы и услуги по перевозке грузов для строительства	Бюллетень «Индекс цен и цены в строительстве в РК», электронная таблица «Цены и индексы цен на отдельные строительные материалы РК»
Периодичность	ежеквартально - по ценообразующим материальным ресурсам и оборудованию, ежегодно - по остальным ресурсам.	ежемесячно - по всему перечню.

Таким образом, существенным преимуществом цен, собранных АО «КазНИИСА» является их точность и многообразие, однако следует учитывать высокую нагрузку на респондентов. Так международный опыт показывает необходимость ухода от «двойного сбора» государственными органами и квазигосударственным сектором данных с одних и тех же предприятий. В рамках данного исследования предлагается поиск путей оптимизации сбора ценовых данных между БНС и АО «КазНИИСА».

Заключение

На сегодняшний день казахстанский индекс цен в строительстве отражает ценовую ситуацию в отрасли со стороны затрат на строительные ресурсы. Формируемый индекс характеризует изменение затрат, понесенных подрядчиком, на факторы, формирующие прямые затраты в строительстве, включающие стоимость оплаты труда рабочих, материалов, изделий, конструкций с учетом транспортных расходов по их доставке, эксплуатации строительных машин и оборудования. Данный индекс отражает стоимость строительства, а не индекс цен на стро-

ительство, используется несколькими странами-членами ОЭСР и Европейского союза.

При расчете индексов цен в строительстве используется метод стандартных факторов. Стандартными факторами являются строительные материалы, заработная плата в строительстве, эксплуатация машин и оборудования, услуги транспорта, а также накладные расходы.

Кроме того, БНС рассчитывает индекс цен на новое жилье, отражающий рыночные цены на готовое жилье. Этот индекс включает все ценовые факторы, которые учитываются в конечной цене строительного объекта.

Из этого следует, что БНС рассчитывает два типа строительных индексов цен: индекс цен на строительные ресурсы и индекс цен продаж. Необходимость в построении третьего типа строительного

индекса цен зависит от четкого понимания целей использования индексов, их полезности и особенностей строительной отрасли страны.

Основной задачей развития индекса цен в строительстве Республики Казахстан является пересмотр используемых РТМ, которое предполагает изучение и анализ проектно-сметной документации объектов, фактически возведенных в предшествующие годы в республике.

Вместе с тем, одним из важнейших составляющих построения индекса цен является определение доступных, качественных источников информации. Использование первичных данных, собираемых АО «КазНИИСА» предполагает повышение качества индексов цен в строительстве и снижение нагрузки на респондентов.

Литература:

1. Строительство зданий. Модель организаций данных строительных работ» часть 2 Основы классификации информации / Национальный стандарт Республики Казахстан СТ РК ISO 12006-2-2017/ Комитет технического регулирования и метрологии Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан
2. Инвестиционная и строительная деятельность в Республике Казахстан / Статистический сборник/ Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2020
3. Цены в строительстве и на услуги производственной сферы в Республике Казахстан / Статистический сборник / Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2020
4. Методика построения индексов цен в строительстве / Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2016
5. Методика наблюдения за изменением цен на строительные материалы, детали и конструкции, приобретаемые строительными организациями/ Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2015
6. Положение о центре нормирования в строительстве Астанинского филиала АО «КазНИИСА» / приказ №628-Ж от 01.08.2019
7. Руководящий документ в строительстве Республики Казахстан 8.01-14-2019 «Расчет сметных цен на строительные ресурсы и услуги по перевозке грузов для строительства» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020141>
8. «Sources and Methods Construction Price Indices», ОЭСР, Евростат, 2002
9. Study Visit Handbook, Istat (Институт статистики Италии), 2015
10. User's Handbook for the Building Cost Index, ЦСБ Финляндии

Сведения об авторах:

Жайран Токбаева – магистрант Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, руководитель управления Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (г. Нур-Султан).

Асель Жунусова – ст. преподаватель, доктор по профилю экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, главный эксперт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (г. Нур-Султан).

МРНТИ: 06.58.55

JEL: I32

Организационно-методологические аспекты оценки потребительских настроений (ожиданий) населения Республики Казахстан

Г. Кунафина – к.э.н., и.о. ассоциированного профессора кафедры «Экономика» Казахского агротехнического факультета им. С. Сейфуллина (г. Нур-Султан)

Л. Сорокина – к.э.н., доцент Школы бизнеса и предпринимательства, Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева (г. Усть-Каменогорск)

Аннотация:

Статья посвящена вопросам совершенствования механизма прогнозных расчетов уровня жизни населения, в частности организационно-методологическим аспектам оценки текущего состояния, потребительских ожиданий и настроений населения.

В научном исследовании на основе проделанной аналитической работы была осуществлена разработка организационно-методологической основы оценки потребительских ожиданий применительно к использованию в Республике Казахстан.

Разработана методика оценки потребительских ожиданий населения РК, которая позволяет обеспечить качественную обратную связь между государственными органами управления и населением. Предложенная методика приводит процесс оценки социально-экономической ситуации к стандартным процедурам, что позволяет сократить время на анализ, повышает эффективность работы специалистов и обеспечивает возможность рассмотрения мнений населения в зависимости от принадлежности к той или иной доходной, половозрастной группе.

Использование предлагаемого механизма мониторинга потребительских настроений и ожиданий населения следует рассматривать как основу для повышения эффективности социально-экономической политики.

Ключевые слова: потребительские ожидания, индекс потребительских настроений, индекс потребительского доверия, методика оценки индекса потребительских ожиданий, уровень жизни.

Мақала халықтың өмір сүру деңгейін болжамды есептеу тетігін жетілдіру мәселелеріне, атап айтқанда, ағымдағы жағдайды, тұтынушылық күтулер мен халықтың көңіл-күйін бағалаудың ұйымдастырушылық-әдіснамалық аспектілеріне арналған.

Ғылыми жұмыста жүргізілген талдау жұмысының негізінде Қазақстан Республикасында пайдалануға қатысты тұтынушылық күтулерді бағалаудың ұйымдастырушылық-әдіснамалық негізін әзірлеу жүзеге асырылды.

ҚР халқының тұтынушылық күтулерін бағалау әдістемесі әзірленді, ол мемлекеттік басқару органдары мен халық арасында сапалы кері байланысты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Ұсынылған әдістеме әлеуметтік-экономикалық жағдайды бағалау процесін стандартты рәсімдерге келтіреді, бұл талдау уақытын қысқартады, мамандардың тиімділігін арттырады және белгілі бір кіріс, жыныстық және жас тобына жататындығына байланысты халықтың пікірін қарастыру мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Халықтың тұтынушылық көңіл-күйі мен күтулерін бақылаудың ұсынылып отырған тетігін пайдалануды әлеуметтік-экономикалық саясаттың тиімділігін арттыру үшін негіз ретінде қарау керек.

Негізгі сөздер: тұтынушылық күтулер, тұтынушылық көңіл-күй индексі, тұтынушылық сенім индексі, тұтынушылық күтулер индексі бағалау әдістемесі, өмір сүру деңгейі.

The article is devoted to the issues of improving the mechanism of predictive calculations of the standard of living of the population, in particular, the organizational and methodological aspects of assessing the current state, consumer expectations and moods of the population.

In a scientific study, on the basis of the analytical work done, the development of an organizational and methodological basis for assessing consumer expectations in relation to use in the Republic of Kazakhstan was carried out.

A methodology for assessing consumer expectations of the population of the Republic of Kazakhstan has been developed, which allows providing high-quality feedback between government authorities and the population. The proposed methodology brings the process of assessing the socio-economic situation to standard procedures, which reduces the time for analysis, increases the efficiency of specialists and provides an opportunity to consider the opinions of the population depending on belonging to a particular income, gender and age group.

The use of the proposed mechanism for monitoring consumer sentiments and expectations of the population should be considered as a basis for increasing the efficiency of socio-economic policy.

Key words: consumer expectations, consumer sentiment index, consumer confidence index, methodology for assessing the consumer expectations index, standard of living.

Введение

Современные условия предполагают разработку новой идеологии регулирования доходов, отвечающих требованиям рыночной экономики. Возникает насущная необходимость такой концепции управления, которая, имея в центре внимания человека, позволяла бы наиболее результативно управлять его поведением в экономической сфере. Глубокие изменения в благосостоянии населения определяют те или иные тенденции в экономическом поведении индивидов и социальных групп. Государственным органам постоянно нужна оперативная информация о наличии или отсутствии доверия населения, а также достоверный прогноз поведения субъектов в случае осуществления той или иной меры государственного регулирования. Недостаточная изученность данных проблем определяет актуальность исследования.

Целью научного исследования является разработка организационно-методологических основ обследования домашних хозяйств по оценке потребительских ожиданий, которая будет способствовать улучшению качества анализа и прогнозирования уровня жизни населения, что составляет основу государственных управленческих решений.

Методы

В процессе написания статьи были использованы методы логического анализа, комплексный анализ, системный подход, индексный метод.

Результаты и обсуждение

Оценка потребительских ожиданий населения и домашних хозяйств в Республике Казахстан не проводится. На данный момент существует строго определенный набор методик анализа уровня и качества жизни населения Республики Казахстан, в перечень которых вопросы оценки потребительских ожиданий и настроений не входят. Хотя, например, в России территориальные органы статистики приступили к данному наблюдению в 1998 г. При этом в основе данных исследований в России лежат методики Мичиганского университета и Европейского союза.

В результате обследования изучается мнение населения о динамике общей экономической ситуации, динамике личного материального положения, рынках товаров, услуг и сбережений, а также осуществляется расчет частных и обобщающих показателей потребительских ожиданий; проводится исследование потребительского поведения и потребительских предпочтений населения, а также анализ особенностей потребительских ожиданий отдельных социально-демографических групп населения [1].

Обследование потребительских ожиданий населения (далее - обследование) в России проводится органами государственной статистики в соответствии с Федеральной программой статистических работ.

Теоретической предпосылкой оценки потребительских ожиданий является положение о том, что потребительские решения населения влияют на перспективы развития экономики. Оценка человеком своего личного материального положения и общих экономических условий во многом определяет его потребительские намерения. В совокупности такие намерения оказывают серьезное воздействие на экономику и служат достаточно точными показателями изменений в будущих расходах и сбережениях потребителей.

Во многих странах, в том числе и в тех, где происходит становление рыночной экономики, проводятся опросы потребителей, на основе которых рассчитываются обобщающие показатели (например, *consumersentimentindex* - индекс потребительских настроений, *consumerconfidenceindex* - индекс уверенности потребителя). Многолетний опыт проведения подобных исследований показал эффективность применения получаемых результатов для анализа и прогнозирования основных тенденций развития экономических процессов [2].

Целью обследования является определение особенностей изменения потребительских ожиданий различных групп населения страны или региона, для определения направления реализации его потребительского спроса.

В данном исследовании была разработана методика оценки потребительских ожиданий населения Республики Казахстан. За основу была взята методика, применяемая в Российской Федерации. Причиной данного выбора являлась возможность сравнения данных показателей в разрезе стран, для проведения различных видов аналитической работы. Рассмотрим предлагаемую методику более подробно.

Объектом наблюдения будет являться население Республики Казахстан в возрасте от 16 лет и старше.

Единицей наблюдения будет выступать отдельный человек.

Данные будут собираться при помощи персонального формализованного интервью по месту жительства респондентов.

Органами, осуществляющими данное исследование, могут являться Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (далее - Бюро) в лице его территориальных подразделений.

Обследование будет проводиться методом

случайной двухступенчатой выборки. На первой ступени в случайном порядке будут отбираться домохозяйства. В каждом домохозяйстве на второй ступени, будет опрашивается только один человек, определяемый «методом последнего дня рождения», т.е. в опросе участвует тот взрослый член домохозяйства, чей прошедший день рождения был ближайшим ко дню проведения опроса.

Объясним на конкретном примере.

В каждом домохозяйстве должен быть опрошен только один человек. Для определения данного респондента необходимо уточнить дни рождения всех взрослых членов домохозяйства (в возрасте 16 лет и старше). В опросе участвует тот из них, чей прошедший день рождения был ближайшим к дню проведения опроса.

Например, домохозяйство состоит из трех человек:

Ахметов Марат Сабитович – 36 лет, день рождения 5 ноября.

Ахметова Жанар Аскарровна – 34 года, день рождения 25 февраля.

Ахметова Асель Маратовна – 12 лет, день рождения 3 января.

Предположим, что опрос проводится 10 февраля. Ахметова Асель Маратовна не может принять участие в опросе, так как ей еще не исполнилось 16 лет. Последний день рождения Ахметовой Жанар Аскарровна был почти год назад, а Марата Сабитовича – три месяца назад. Таким образом, «ближайший последний день рождения» был у Марата Сабитовича. Следовательно, необходимо опросить Ахметова Марата Сабитовича.

Если отобранный по методу «ближайшего последнего дня рождения» респондент отсутствует в момент опроса, следует посетить данное домохозяйство повторно, а при необходимости и третий раз. Если и в этом случае не удастся опросить отобранного человека, то данное домохозяйство выбывает из опроса.

При разработке опросного листа была учтена существующая зарубежная практика проведения аналогичных исследований, в частности использовался гармонизированный перечень вопросов для изучения мнения потребителей в странах Европейского союза.

Опросный лист обследования потребительских ожиданий населения состоит из трех основных блоков: А — вводный блок; В — блок-вопросник; С — блок социально-демографических характеристик.

Опросный лист будет делиться на блоки.

Вводный блок включает обращение к респонденту и информацию, которая позволяет определить: кто, когда и где был опрошен по данному опросному листу.

Основной блок опросника включает в себя 15 базовых вопросов, дающих возможность оценить потребительские ожидания населения. Данный перечень вопросов включает в себя 3 основные группы:

1) мнения потребителей об общей экономической ситуации в РК;

2) мнения потребителей о личном материальном положении;

3) мнения потребителей о конъюнктуре рынка товаров и услуг, рынка сбережений в РК.

На основе 15 вопросов основного блока-вопросника рассчитываются частные индексные показатели, отражающие различные аспекты потребительских мнений и ожиданий населения, шесть из которых применяются для расчета обобщающих показателей. Остальные вопросы включены для более глубокого понимания поведения потребителей.

Признаки всех вопросов - качественные, и измеряются по ранговой шкале. В блок-вопросник включены 3 открытых вопроса, для каждого из которых приводится перечень укрупненных групп возможных ответов респондентов, предназначенный для регистрации ответа конкретного респондента интервьюером. Остальные 12 вопросов данного блока являются закрытыми (в формулировках вопросов, зачитываемых интервьюером респонденту, приводятся возможные варианты ответов).

Один вопрос блока — конъюнктивный (позволяющий респонденту дать несколько ответов), остальные — дизъюнктивные (допускающие только один вариант ответа).

В третьем блоке опросника представляется информация об опрашиваемом и его домохозяйстве.

В опросном листе применяются различные принципы оформления его отдельных элементов: наряду с формулировками вопросов, выделенными жирным шрифтом, и вариантами ответов приводятся пояснения к некоторым вопросам, дополнительные инструкции для интервьюеров, набранные курсивом. При этом слова в формулировках и в информации для интервьюеров, на которые следует обратить особое внимание, подчеркнуты.

В специально разработанном бланке «Мнение интервьюера» специалист, проводивший опрос, имеет возможность высказать свои замечания и предложения по организации обследования и содержанию инструментария.

Выходные данные обследования должны формироваться на республиканском уровне с разбивкой по регионам страны в форме сравнительных сводных таблиц.

Основными выходными данными обследования потребительских ожиданий населения будут являться характеристики совокупности респондентов и их домохозяйств, распределение ответов респондентов на вопросы опросного листа (по отдельным социально-демографическим группам опрошенных и по их совокупности в целом), а также значения частных и обобщающих показателей потребительских ожиданий населения.

При этом разработка выходных данных будет проводиться по различным группам показателей

в зависимости от вида таблицы с использованием таких показателей, как пол, возраст, образование, род занятий, тип населенного пункта, среднедушевой доход домохозяйств, структура и состав домохозяйства. Выходные данные включают как абсолютные, так и относительные показатели. Формируемая в результате расчетов, система индексных показателей будет отражать различные аспекты мнения потребителей. Кроме того, предлагаемая система частных индексов дает возможность разработать обобщающие показатели мнения населения с учетом особенностей Республики Казахстан и ее отдельных регионов.

При проведении опроса интервьюер должен соблюдать следующие правила:

- зачитывать каждый вопрос дословно, то есть строго так, как он написан, и задавать вопросы в том порядке, в котором они указаны в опросном листе, обязательно зачитывать респонденту все варианты ответов (кроме «ДРУГОЕ» и «ЗАТРУДНЯЮСЬ ОТВЕТИТЬ»);
- соблюдать указания по технике заполнения опросного листа, обращать внимание на краткие инструкции интервьюеру, сделанные БОЛЬШИМИ БУКВАМИ;
- фиксировать истинное мнение опрашиваемых, не оказывать влияние на ответ респондента: показывать свое согласие или несогласие с его мнением, подсказывать ему возможный ответ;
- стараться не оставлять без ответа ни один вопрос в опросном листе, выясняя, а не угадывая или интерпретируя ответ респондента;
- вести регистрацию ответов респондентов четко и аккуратно, неправильные и неразборчивые записи приводят к снижению достоверности информации, вызывают ошибки при обработке данных;
- не оставлять пробелов в опросном листе. Если опросный лист будет заполнен не полностью, то он потеряет значительную часть своей ценности для дальнейшего анализа.

Заполненные опросные листы должны быть сданы в территориальный орган Бюро национальной статистики РК в определенную программой исследования дату.

Предлагаемый опросный лист обследования потребительских ожиданий населения Республики Казахстан позволит рассчитать коэффициенты, применяемые для изучения мнения потребителей и прогнозных оценок поведения населения в странах Европейского союза, США, России и др., по наиболее распространенным в мировой практике методикам (рисунок 1).

По методике, используемой для расчета показателей, публикуемых Европейской комиссией (рассчитываются 1 обобщающий и 11 частных показателей); по методике, разработанной в Институте социальных исследований Университета штата Мичиган, США (рассчитываются 3 обобщающих и 12 частных показателей).

Система показателей потребительских ожиданий представлена на рисунке 1.

Как показывают данные рисунка 1, обе применяемые в обследовании методики расчетов индексов по результатам опросов потребителей, а также основные направления их анализа в целом совпадают:

- частные индексы, позволяющие изучать динамику мнения населения по отдельным социально-экономическим аспектам общественной жизни, рассчитываются по относительным показателям распределения ответов респондентов на соответствующий вопрос опросного листа. В расчетах используется разница между процентом положительных ответов и процентом отрицательных ответов;
- обобщающие индексы рассчитываются как средние арифметические определенных частных индексов;
- при анализе обобщающих и частных показателей потребительских ожиданий населения наибольшее значение имеет динамика индексов, а не их абсолютная величина. Увеличение значения индекса означает рост оптимизма у населения, а уменьшение — рост пессимизма [3].

Основные отличия применяемых методик состоят в перечне вопросов опросного листа, используемых для определения обобщающих индексов; в применении в ходе проведения расчетов различных алгоритмов взвешивания вариантов ответов респондентов; в количественных границах изменения получаемых индексов и некоторых особенностях интерпретации результатов расчетов.

Достаточным общим объемом выборочной совокупности обследования потребительских ожиданий населения равен 5000 респондентов.

Структура выборочной совокупности обследования учитывает доли взрослого (в возрасте 16 лет и старше) населения отдельных регионов Республики Казахстан, участвующих в обследовании, в общей численности взрослого населения Республики Казахстан по официальным статистическим данным для периода, наиболее приближенного к периоду опроса.

Структура подвыборки для каждого региона должна учитывать структуру населения этого региона, проживающего в населенных пунктах определенного типа и определенного размера по численности населения, по официальным статистическим данным для периода, наиболее приближенного к периоду опроса.

Исследование для более детального изменения показателей целесообразно проводить ежеквартально, как (например) это осуществляется в Российской Федерации или странах Евросоюза.

Перечень домохозяйств для последующего отбора конкретных респондентов ежеквартально должен определяться территориальными органами

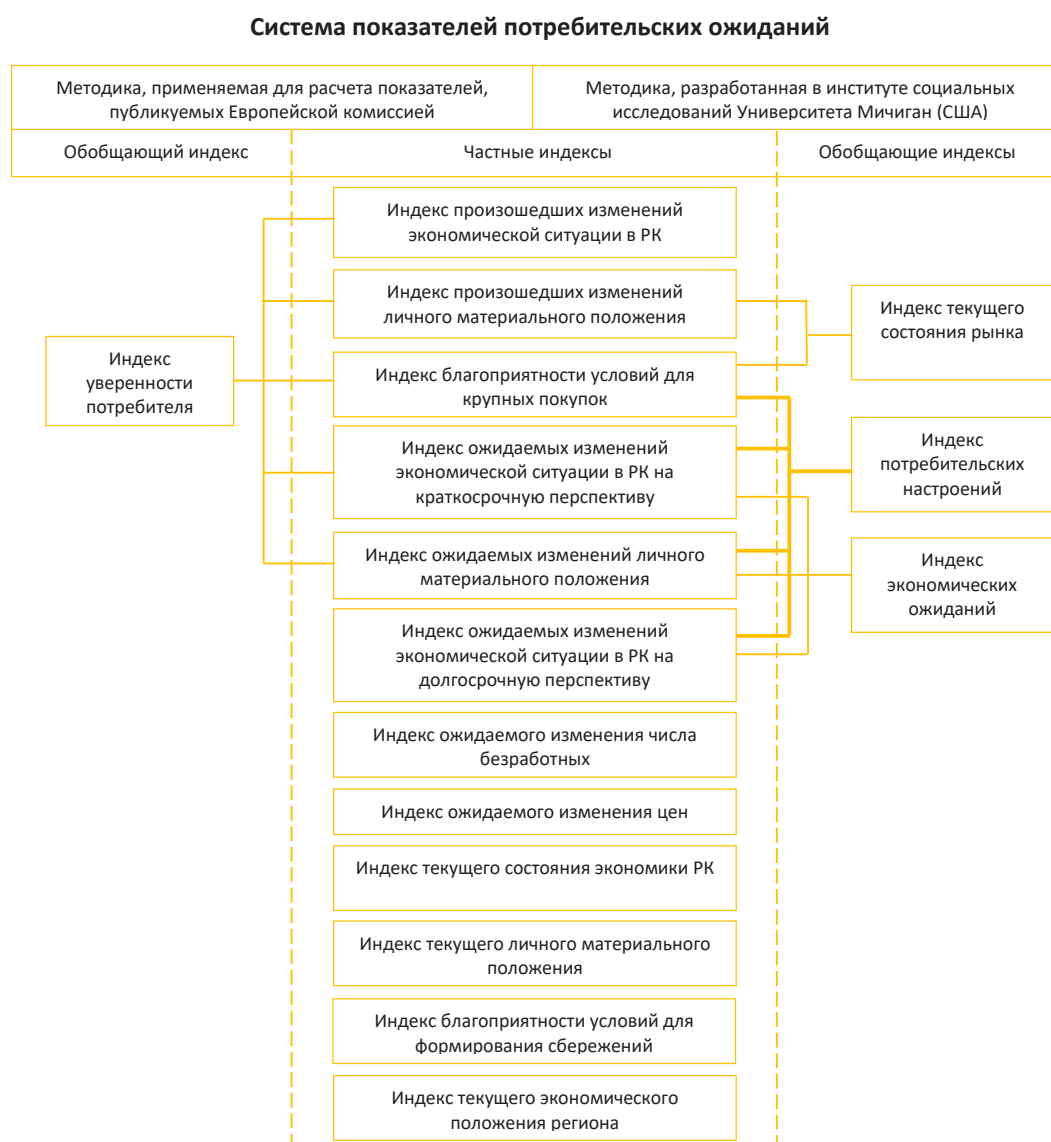
государственной статистики случайным образом в соответствии с рекомендациями по объему и структуре выборочной совокупности обследования потребительских ожиданий населения, которые должны быть разработаны Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан для всех регионов республики.

По полученным данным обследования будут рассчитываться частные, а на их основе - обобщающие индексные показатели потребительских ожиданий населения.

Опросный лист позволяет определять по наиболее распространенным в мировой практике методикам коэффициенты, применяемые для изучения мнений потребителей и прогнозных оценок поведения населения в странах Европейского Союза, США и др.

Кроме того, предлагаемая система частных индексов дает возможность разработать обобщающие показатели мнений населения с учетом особенностей отдельных регионов и Республики Казахстан в целом.

Рисунок 1

Примечание: составлено авторами на основе источника [4].

В качестве обобщающих показателей потребительских ожиданий населения определены следующие:

- индекс уверенности потребителя (ИУП)*;
- индекс потребительских настроений (ИПН)**.

* используется методика, применяемая для расчета показателей, публикуемых Европейской комиссией.

** используется методика, разработанная в институте социальных исследований университета штата Мичиган (США) [5].

Обобщающие индексы рассчитываются как средние арифметические определенных частных индексов.

Частные индексы, рассчитываемые на основе 15 вопросов опросного листа, позволяют изучать динамику мнений населения по отдельным социально-экономическим аспектам общественной жизни (Таблица 1).

Шесть частных индексов (i(1) - i(6)), являющихся основными, применяются при расчетах обобщающих показателей ИУП и ИПН, а остальные - для углубленного анализа потребительских ожиданий населения.

Частные индексы рассчитываются по относительным показателям распределения ответов респондентов на соответствующий вопрос опросного листа.

Таблица 1

Частные индексы потребительских ожиданий населения

Наименование частного индекса	Обозначение частного индекса	Вопрос, на основе которого строится частный индекс
Индекс ожидаемых изменений экономической ситуации в РК на краткосрочную перспективу (ИОЭК)	i1	B3. Как Вы думаете, изменится ли экономическая ситуация в Республике Казахстан через год?
Индекс произошедших изменений личного материального положения (ИПМП)	i2	B10. Как Вы считаете, материальное положение Вашей семьи за прошедшие 12 месяцев намного улучшилось или намного ухудшилось.....?
Индекс ожидаемых изменений личного материального положения (ИОМП)	i3	B12. Как Вы думаете, в течение следующих 12-ти месяцев материальное положение Вашей семьи станет намного лучше или намного хуже.....?
Индекс благоприятности условий для крупных покупок (ИБКП)	i4	B13. Как Вы считаете, какие сейчас условия для того, чтобы делать крупные покупки для дома (например, мебель, стиральная машина и т.д.)?
Индекс произошедших изменений экономической ситуации в РК (ИПЭР)	i5	B2. Как Вы считаете, экономическая ситуация в Республике Казахстан по сравнению с тем, какой она была год назад, намного улучшилась или намного ухудшилась.....?
Индекс ожидаемых изменений экономического положения РК на долгосрочную перспективу (ИОЭД) ¹	i6	B5. Как Вы полагаете, экономическое положение Республики Казахстан в течение ближайших пяти лет улучшится, ухудшится или не изменится?
Индекс текущего состояния экономики Республики Казахстан (ИТЭР)	i7	B1. Как Вы оцениваете состояние экономики Республики Казахстан сегодня: очень хорошее или очень плохое.....?
Индекс ожидаемого изменения цен (ИОИЦ)	i8	B6. С Вашей точки зрения, в течение года цены значительно снизятся или значительно возрастут.....?
Индекс ожидаемого изменения числа безработных (ИОИБ)	i9	B8. Как Вы считаете, в течение года число безработных намного уменьшится или намного увеличится.....?
Индекс текущего личного материального положения (ИТМП)	i10	B 9. Как Вы можете охарактеризовать материальное положение Вашей семьи в настоящее время: очень хорошее или очень плохое.....?
Индекс благоприятности условий для формирования сбережений (ИБФС)	i11	B14. Учитывая общее экономическое положение, как, по Вашему мнению, можно оценить условия для того, чтобы в настоящее время делать сбережения?

¹ - рассчитывается только по методике, разработанной в институте социальных исследований университета штата Мичиган (США).

Примечание: составлено авторами на основе источника [6].

Определение индекса уверенности потребителя

Величина ИУП рассчитывается по формуле средней арифметической, используя значения пяти частных индексов (формула 1) [7]:

$$ИУП = (i1 + i2 + i3 + i4 + i5) / 5, \quad (1)$$

В расчетах частных индексов используется процентный баланс (процентное сальдо), т.е. разница между процентом положительных ответов и процентом отрицательных ответов, вычисленных после взвешивания ответов респондентов.

При определении ИУП для разных вариантов ответов используются различные веса. Определенно положительным и определено отрицательным ответам присваивается вес «1», скорее положительным и скорее отрицательным ответам - вес «1/2», нейтральным - вес «0». В расчетах не учитываются ответы респондентов, затруднившихся ответить на поставленные вопросы.

Частные индексы определяются следующим образом: процент положительных ответов минус процент отрицательных ответов.

Значения частных и обобщающих индексов могут изменяться в пределах от -100 до +100.

Индекс равен +100, когда все ответы респондентов положительные; индекс равен 0, когда доли положительных и отрицательных ответов одинаковы; индекс равен -100, когда все ответы респондентов отрицательные. Отрицательное значение индекса означает преобладание негативных оценок в обществе, положительное - позитивных.

Определение индекса потребительских настроений

Величина ИПН рассчитывается по формуле средней арифметической, используя значение пяти частных индексов (формула 2) [7]:

$$ИПН = (i_1 + i_2 + i_3 + i_4 + i_6) / 5, \quad (2)$$

Возможно аналогично рассчитывать дополнительные обобщающие показатели: индекс текущего состояния рынка (ИТС) (формула 3) [7]:

$$ИТС = (i_2 + i_4) / 2, \quad (3)$$

индекс экономических ожиданий (ИЭО) (формула 4) [7]:

$$ИЭО = (i_1 + i_3 + i_6) / 3, \quad (4)$$

В расчетах частных индексов используется доля респондентов, давших определенный (положительный или отрицательный) ответ, в общей численности опрошенных с учетом давших нейтральный ответ (в %).

При определении ИПН не проводится взвешивание вариантов ответов.

Частные индексы определяются следующим образом (число «100» прибавляется с целью избежания отрицательное значение индекса): процент положительных ответов минус процент отрицательных ответов плюс 100.

Значения частных и обобщающих индексов могут изменяться в пределах от 0 до 200.

Индекс равен 200, когда все ответы респондентов положительные; индекс равен 100, когда доли положительных и отрицательных ответов одинаковы; индекс равен 0, когда все ответы респондентов отрицательные. Значение индекса меньше 100 означает преобладание негативных оценок в обществе, больше 100 - позитивных.

Методика расчетов дополнительных частных индексов ($i(7) - i(15)$), предназначенных для углубленного анализа того или иного обобщающего показателя, аналогична методике определения основных частных индексов для расчетов соответствующего обобщающего показателя.

При анализе обобщающих и частных показателей потребительских ожиданий населения наибольшее значение имеет динамика индексов, а не их абсолютная величина. Увеличение значения индекса

означает рост оптимизма у населения, а уменьшение - рост пессимизма.

В индексные показатели поправки на сезонные колебания не вносятся.

Анализ полученных по указанным методикам данных, проведение дополнительных аналитических исследований и дальнейшая отработка инструментария позволяют разработать агрегированный статистический показатель мнения потребителей, учитывающий как существующую мировую практику, так и специфику современного Казахстана.

Это не только повышает практическую значимость и аналитическую ценность статистической информации для органов государственной власти и управления, но и дает возможность участия Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан в международных сравнениях результатов обследований потребителей.

В настоящее время обобщающий индекс потребительских ожиданий следует рассматривать как один из основных индикаторов экономического развития. Такой индекс не предназначен для замены существующих макропоказателей, а выступает в качестве дополнения и уточнения их смыслового содержания, расширения возможностей прогнозирования.

Следует отметить, что в периоды быстрого изменения экономической среды мнение потребителей особенно важно. Именно в эти периоды традиционные эконометрические модели не справляются с точным прогнозированием развития событий, поскольку структурные взаимосвязи элементов, лежащих в их основе, не успевают в достаточной мере учитывать быстрые изменения объективной реальности.

Индексы же мнения потребителей рассматриваются в мировой практике как одни из наиболее чувствительных и оперативных показателей при оценке текущей экономической ситуации, потребительских намерений и ожиданий населения на будущее, при краткосрочном прогнозировании экономического развития.

Таким образом, данные опросов потребителей дают возможность заблаговременного обсуждения потенциальных изменений экономической ситуации и оперативной подготовки управленческих решений. Эта информация находит широкое применение при анализе и прогнозировании не только показателей общего экономического положения, но и таких, как уровень безработицы, индекс потребительских цен, потребление и сбережение населения [8].

Опыт ряда зарубежных стран показывает, что использование индекса мнения потребителей как индикатора эффективности проводившейся экономической политики и ориентира для формирования новой политики в сочетании с другими макроэкономическими показателями позволит разработать и внедрить в практику модели краткосрочного

прогнозирования, бюджетного планирования, оценки вариантов экономического развития. При этом применение такого индекса в макроэкономических исследованиях предоставляет редкую возможность учета психологических факторов при моделировании и прогнозировании экономики [9].

Если не ограничивать применение показателей потребительских ожиданий только на макроуровне, то можно значительно расширить прогнозные возможности этих показателей. На основе данных опросов потребителей могут быть выявлены особенности развития регионов Республики Казахстан с учетом социально-экономических условий данных территорий [10].

Это, прежде всего, анализ социально-экономического положения отдельных регионов, выявление основных мотиваций потребительского и инвестиционного поведения некоторых категорий населения в различных сферах деятельности, изучение потребности населения в определенных видах товаров, услуг и ожидаемых изменений в потоке сберегательных средств. В дальнейшем представляется возможность разработать рекомендации по целевому воздействию на будущие потребности конкретных категорий населения, а также оценить эффективность такого воздействия. Необходимо отметить, что для получения репрезентативных данных для содержательного анализа результатов обследований в разрезе регионов и отдельных категорий населения требуется решение определенных организационных и методологических вопросов.

По мере накопления статистических материалов по результатам обследования потребительских ожиданий населения можно разработать социально-экономические рекомендации по стратификации общества, по уточнению состава экономико-географических районов, по типологизации регионов и населенных пунктов.

Особое внимание следует уделить вопросу установления взаимосвязи показателей потребительских ожиданий населения и уровня социальной напряженности. В дальнейшем, выявляя наличие таких связей и учитывая прогнозный характер показателей потребительских ожиданий населения и их способность выступать в качестве индикатора

социального развития общества, возможно определение пороговых значений отдельных социально-экономических показателей, выход за пределы которых может означать возникновение критических ситуаций в регионах или на макроуровне.

Заключение

Таким образом, результаты обследования потребительских ожиданий населения, позволят:

1) провести анализ экономического развития Республики Казахстан путем сравнения динамики индексных показателей потребительских ожиданий населения с динамикой основных экономических показателей на макроуровне;

2) объяснить социально-экономические процессы с учетом специфики поведения определенных групп населения, основываясь на том, что индексные показатели потребительских ожиданий отражают не только экономические, но и социальные, политические и другие факторы жизни общества;

3) принять прогнозные решения исходя из того, что изменения в поведении потребителей через определенное время отражаются в изменениях в экономике;

4) участвовать в международных сравнениях оценок потребительского мнения;

5) решить практические коммерческие вопросы (например, изучать структурные изменения рынков потребительских товаров и сбережений, определять возможные направления инвестиций);

6) анализировать динамику потребительских настроений населения по каждому региону Республики Казахстан.

Анализ опыта ведущих стран мира по использованию показателей мнения потребителей и предварительная оценка возможности применения аналогичных данных в казахстанской статистике показывают, что внедрение в повседневную практику результатов обследования потребительских ожиданий не только улучшит качество статистической информации по отображению общественно-экономических явлений в стране, но и повысит роль и влияние государственной статистики в подготовке и принятии управленческих решений по социально-экономическим вопросам.

Литература:

1. Придворова О.Д. Планирование и прогнозирование социально-экономических процессов в экономике. Теория и практический анализ. – М.: Филин, 2017. – 296с.
2. Социально экономическое развитие регионов, особенности прогнозирования. /К. Жакупов С. Ашманов //Научные ведомости. – 2016. - № 3. – С.43-48.
3. Индекс потребительских настроений [Электронный ресурс]. – https://economic-definition.com/Index_of_activity_and_expectations/Indeks_potrebitel_skih_nastroeniy_Consumer_sentiment_index_eto.html
4. Изучение потребительских ожиданий и настроений населения [Электронный ресурс]. – https://studme.org/274404/matematika_himiya_fizik/izuchenie_potrebitelskih_ozhidaniy_nastroeniy_naseleniya
5. Методический подход к оценке индекса потребительских настроений в регионе [Электронный ресурс]. – <https://moluch.ru/th/5/archive/31/963/>

6. Методология обследования потребительских ожиданий населения [Электронный ресурс]. – http://adept.srcc.msu.ru/adept/urov_blag/method/method_007.htm
7. Статистика уровня жизни и обследования домашних хозяйств [Электронный ресурс]. – <https://stat.gov.kz/important/methodology/>
8. Индекс доверия потребителей. Определение и данные по странам. [Электронный ресурс]. – <https://take-profit.org/statistics/consumer-confidence/>
9. Выборочное обследование потребительских ожиданий населения [Электронный ресурс]. – https://studref.com/422275/ekonomika/vyborochnoe_obsledovanie_potrebitelskih_ozhidaniy_naseleniya
10. Образ современного Казахстана в оценке населения страны. [Электронный ресурс]. – <https://articlekz.com/article/13775>

Сведения об авторах:

Гульжан Тохтаргазыновна Кунафина - к.э.н., и.о. ассоциированного профессора кафедры «Экономика» Казахского агротехнического факультета им. С. Сейфуллина (г. Нур-Султан)

Людмила Ивановна Сорокина – к.э.н., доцент Школы бизнеса и предпринимательства, Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева (г. Усть-Каменогорск)

ХҒТАР: 06.52.17

JEL: A13

Пандемия жағдайының адами капиталдың дамуына әсер етуін дисперсиялық талдау

Ж. Қуандық – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының докторанты, экономика ғылымдарының магистрі (Алматы қаласы)

А. Асилова – э.ғ.к., доцент м.а, ғылыми жетекші, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы қаласы)

Ә. Алданғарқызы – Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы Әлеуметтік және демографиялық статистика департаментінің бас сарапшысы, әлеуметтік ғылымдар магистрі (Нұр-Сұлтан қаласы)

Аннотация:

Бүкіл әлемді қамтыған Covid-19 пандемиясы денсаулық сақтау және білім беру саласындағы табыстарға қауіп төндіруде. Пандемия адам капиталын арттырудағы онжылдық прогреске, оның ішінде денсаулықты жақсарту, өмір сүру, мектепке бару және өсудің тежелуін азайтуға қауіп төндіруіне байланысты бұл тақырып өзекті болып отыр. Зерттеудің мақсаты сауалнама арқылы Covid-19 пандемиясының елдегі адами капиталдың дамуына әсерін бағалау болып табылады. Зерттеу пандемия жағдайында адами капиталды дамытудың сандық және сапалық көрсеткіштерінің экономикалық дамуға әсерін бағалады. Сауалнама нәтижелеріне талдау жасау үшін бір факторлы дисперсиялық талдау әдісі пайдаланылды. Алынған нәтижелер денсаулық сақтау және білім беру саласындағы саясатты әзірлеу және дағдарыстан кейінгі қалпына келтіру үшін инвестицияларды жоспарлау кезінде пайдалы болуы мүмкін.

Негізгі сөздер: адами капиталдың дамуы, Covid-19, экономика, дағдарыс, бір факторлы дисперсиялық талдау.

Охватившая весь мир, пандемия Covid-19 угрожает успеху в области здравоохранения и образования. Эта тема становится все более актуальной, поскольку пандемия угрожает десятилетиям прогресса в увеличении человеческого капитала, включая улучшение здоровья, жизни, посещения школ и сокращение задержки роста. Целью исследования является оценка влияния пандемии Covid-19 на развитие человеческого капитала в стране с помощью опроса. В исследовании оценивалось влияние количественных и качественных показателей развития человеческого капитала на экономическое развитие в условиях пандемии. Для анализа результатов опроса был использован метод однофакторного дисперсионного анализа. Полученные результаты могут быть полезны при разработке политики в области здравоохранения и образования, а также, в планировании инвестиций для посткризисного восстановления.

Ключевые слова: развитие человеческого капитала, Covid-19, экономика, кризис, однофакторный дисперсионный анализ.

The Covid-19 pandemic, sweeping the world, threatens success in health and education. This topic is becoming increasingly relevant as the pandemic threatens decades of progress in increasing human capital, including improving health, living, school attendance, and reducing stunting. The aim of the study is to assess the impact of the Covid-19 pandemic on the development of human capital in the country through a survey. The study assessed the impact of quantitative and qualitative indicators of human capital development on economic development in the context of the pandemic. To analyze the results of the survey, the method of one-factor analysis of variance was used. The results obtained can be useful in the development of health and education policies, as well as in the planning of investments for post-crisis recovery.

Keywords: human capital development, Covid-19, economy, crisis, one-factor analysis of variance.

Кіріспе

Covid-19 коронавирустық инфекциясы пандемиясының таралуы нәтижесінде әлемдік экономиканың даму тенденциясы экономикалық болжамдарға сәйкес депрессияға жақындаған рецессиямен сипатталады және соңғы 80 жыл ішінде ең терең экономикалық күйзелістердің бірі ретінде танылады.

COVID-19-ға қарсы карантиндік шаралар Қазақстанның экономикалық белсенділігіне әсер етті, мемлекеттік ресурстар үшін ауыр жүктеме және білім беру мен денсаулық сақтау жүйелері үшін сынақ болды. 2020 жылдың қаңтар-наурыз аралығында ЖІӨ-нің нақты өсуі жылдық есептеуде 2,3% - ға дейін баяулағанын көрсетті. Халықаралық еңбек ұйымының әдістемесі бойынша анықталған жұмыссыздар саны

2020 жылғы II тоқсанда 454 мың адамды құрады. Жұмыссыздық деңгейі жұмыс күші санына 5% құрады. Жұмыспен қамту органдарында жұмыссыздар ретінде тіркелген адамдар саны 2020 жылғы наурыздың соңына 149,8 мың адамды құрады немесе жұмыс күшіне 1,6%. Өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда жұмыссыздық деңгейі 4,4% өскен [1].

Қазақстанның Ұлттық экономикасының тұрақты негізін қалыптастыру және пандемияның салдарын жылдам қалпына келтіру үшін, адами капиталдың сапасы дағдарыстық кезеңде экономикалық және әлеуметтік оң әсерлерді қамтамасыз ететіні алдыңғы зерттеулерден белгілі. Бұл COVID-19 пандемиясының ел экономикасына, денсаулық сақтау жүйесіне, білім беру мен жалпы әл-ауқатқа теріс әсерін жоюдағы негізгі күш болып табылады. Қазақстанның соңғы онжылдықта әлеуметтік-экономикалық даму факторы ретінде адами капиталдың сапалық және сандық сипаттамаларын жақсартуда айтарлықтай прогреске қол жеткізгені белгілі. Алайда, қазіргі жағдайда COVID-19 пандемиясы бұл жетістіктердің көпшілігін жоққа шығару қаупі бар, себебі үкімет халықтың денсаулық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін, карантиндік талаптарды күшейтіп, дәстүрлі түрдегі білім алу мен кәсіп жүргізудің мүмкіндіктерін шектеп отыр.

Мәселенің өзектілігін ескере отырып, осы ғылыми зерттеу шеңберінде пандемияның деструктивті факторларының экономикаға кері әсерін азайтуға ықпал ететін адами капиталды дамыту бойынша зерттеу жүргізілді. Олардың ықпалының басымдығы және дағдарыстан кейінгі кезеңдегі экономикалық дамудың ықтимал болжамды сценарийлері де елдің адами капиталының даму деңгейін ескере отырып негізделуге тиіс.

Зерттеу

Шетелдік ғалымдар адами капитал деңгейі жоғары болған сайын, халықтың тұрмыс деңгейі мен табысы жоғарлайды, сонымен қатар қоғамдағы бірлік арта түседі деген қорытындыға келген. Ал бұл тұрақты өсу мен кедейлікті азайтудың негізгі факторы.

Адами капитал теориясы экономикалық талдаудың тәуелсіз бөлімі ретінде 20 ғасырдың ортасында қалыптасты. Оның маңыздылығының артуы әйгілі американдық экономист, Нобель сыйлығының лауреаты Т. Шульцке тиесілі, ал негізгі теориялық модель Г. Беккердің (Нобель сыйлығының лауреаты) «Адами капитал» кітабында (1964 ж.) жасалған. Бұл кітап осы саладағы барлық кейінгі зерттеулер үшін негіз болды және қазіргі экономикалық ғылымның классикасы ретінде танылды. Одан кейінгі кезеңде келесі авторлардың жұмыстарын атап көрсетуге болады: Й.Бен-Порэты (Ben-Porath, Yoram), М.Блауга, Э. Лэзера (Lazear, Edward), Р. Лэйрда (Layard, Richard), Дж. Минцер, Дж. Псахаропулоса, Ш. Розен (Rosen, Sherwin), Ф. Уэлч (Welch, Finnis.), Б. Чизуика және т. б. [2].

Адами капитал бойынша жүргізілген ғылыми зерттеулерде оның құрылымдық компоненттерін, инди-

каторларын, әмбебап әдістерін бөліп көрсетуге және экономикалық өсу мен әлеуетті қамтамасыз етудегі адами капитал деңгейін бағалау тәсілдері зерттелген және ол бойынша негізгі ақпараттар жинақталған. Оның ішінде келесідей зерттеу жүргізілген бағалау түрлерін атап көрсетуге болады: адами капиталды бағалау, адами капитал мен экономикалық өсу арасындағы өзара байланысты бағалау, кірістер мен жұмыспен қамту деңгейіне әсерін бағалау, экономикалық дамудың тұрақтылығы мен инновациялар деңгейіне әсерін бағалау.

Көпжылдық теориялық және эмпирикалық зерттеулер экономиканың өндірістік күші және оның өсу қарқынына, өнімділікке, табысқа және т.б. параметрлерге әсер ететін – адами капитал екенін дәлелдеді.

Адами капиталдың білімі, дағдылары мен қабілеттері жаһандық бәсекелестіктің мәні болып табылады. Сондықтан, адами капиталды қалыптастыру (еңбекті ұйымдастыру және оның өнімділігінің өсуі үшін жағдайлар жасау; қызметкерлердің құзыреттерін жақсарту және кеңейту, өмір сүру сапасын арттыру және т.б.) кез келген елдің мемлекеттік саясатының өзекті мәселесі болып табылады. Сол себепті адами капиталды қалыптастыру мәселелерін тек қызметкерлер мен жұмыс берушілер ғана емес, сонымен қатар барлық деңгейдегі менеджерлер де бүгін қандай білім мен құзыреттілік қажет, болашақта не пайдалы, оларға қалай қолдау көрсету, деңгейін жақсарту және мүмкіндіктерді тиімді қолдану туралы үнемі ойлануы керек.

Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы (ЭЫДҰ) сарапшылары адами капитал саласында зерттеулерді тұрақты негізде, әртүрлі эмпирикалық және талдамалық аппаратты қолдана отырып жүргізуде. Мұндай жұмыстар осы халықаралық ұйымның барлық зерттеу тақырыптары аясында өте перспективалы және өзекті болып саналатыны белгілі. Олардың нәтижелері экономикалық өсу, инновациялар мен адами капитал сапасы арасындағы өзара тығыз байланысты растады.

ЭЫДҰ жүргізген зерттеулер нәтижесінен келесідей түйіндемелерді көрсетуге болады:

- білікті жұмыс күшін – нарыққа және қоғамның қажеттіліктеріне жаңа технологияларды ойлап табуда біліктілігі жоғары адами капиталдың болуы маңызды;
- адами капиталды дамыту тетіктеріне, технологиялар трансферіне, білім беру экономикасының инфрақұрылымына инвестициялар арқылы білім берудің тиімді жүйесін қалыптастырып, экономикалық тиімді адами капиталды қалыптастыруға болады;
- адами капитал – кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін ынталандыратын құралдардың маңызды спектрі [3].

Алайда, бүгінгі күнде қолданылатын ғылыми әдебиеттерде бар адами капиталды бағалау

әдістерінің кемшіліктеріне келесілерді жатқызуға болады:

1. Олар күрделілікпен сипатталмаған және көп жағдайда адами капиталдың сандық сипаттамаларын бағалауға негізделген;

2. Негізінен ЕО елдері мен Қытайдың адами капиталын бағалауға бағдарланған.

Бірақ, 2020 жылдан бастап Дүниежүзілік Банк тобы мен БҰҰ Даму Бағдарламасы әлемнің көптеген елдері үшін адами капитал деңгейіне зерттеу жұмыстарын жүргізуде. 2020-2021 жылғы зерттеулердің ішінде Дүниежүзілік Банк жасаған әдіснама кеңінен қолдануға. Дүниежүзілік банк жасаған әдіснамаға сәйкес, адами капитал көрсеткіші 5 жасқа дейінгі балалардың өмір сүруін сипаттайтын нақты көрсеткіштерге негізделген интегралдық көрсеткіш ретінде есептеледі: білім беру сапасына түзетілген мектептегі оқу жылдарының күтілетін саны; денсаулық (60 жасқа дейінгі жеткен 15 жастағы балалардың үлесі, 5 жасқа дейінгі балалар арасындағы өсудің тежелу деңгейі) [4]. Бұл тәсілдің кең таралуына қарамастан оның кемшілігін атап кететін болсақ, ол адами капиталды дамытудың жеке психологиялық компонентін және шығармашылық, инновациялық белсенділік, интеллект деңгейі, еңбекке төзімділік, динамикалық еңбек жағдайларына бейімделу және т. б. сияқты сапалық сипаттамаларын ескермейді.

Қаржылық, табиғи және физикалық капиталмен бірге адами капитал кез-келген елдің ұлттық байлығының негізін құрайды. Адами капиталдың сапалық және сандық сипаттамаларының құрылымы мен даму динамикасы тарихи түрде жекелеген халықтар мен мемлекеттердің рухани мәдениеті мен өркениетінің ұлттық ерекшеліктерін анықтады. Осыны ескере отырып, адами капиталға неғұрлым сенімді бағалау жүргізу үшін оның қалыптасуының ұлттық ерекшеліктері мен сипаттамаларын ескерген жөн. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, зияткерлік мәдениет деңгейі төмен және менталитеті артта қалған елдерде жоғары технологиялық экономикаға инвестициялар күтілетін нәтижелерді ақтамады. Сондықтан, адами капиталды дамытуда әлеуметтік

орта мен елдегі болып жатқан саяси жағдайлар, әлеуметтік және экономикалық бағдарламалар мен саясат өте маңызды.

2020 жылдың наурыз айынан бастап Covid-19 пандемиясының басталуы еліміздің саясаты мен экономикалық жағдайына айтарлықтай өзгерістер алып келгені белгілі. Пандемиялық жағдайдың елдің адами капиталына әсер етуін бағалау бойынша, адами капиталдың сапалық сипаттамаларын және елдің ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, адами капиталға талдау жұмыстары жүргізу маңызды болып табылады.

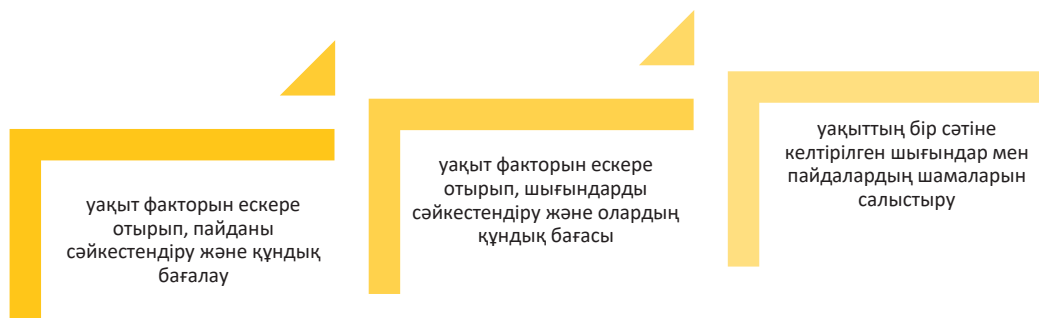
Әдістер мен әдістемелер

Адами капитал – постиндустриалды қоғамның ең құнды ресурсы. Тауар өндірісі үшін қолданылатын технологиялық даму мен ұйымдастырушылық қайта құрулар арқылы қалыптасады және жоғары білікті, дағдылары жеткілікті деңгейде қалыптасқан адами ресурстар қазіргі заманғы жоғары технологиялық процестерді басқаруға қабілетті.

Әдіснамалық тұрғыдан алғанда, ұйымдағы адами капиталды бағалау үшін адами капиталды қалыптастырудың инвестициялық тәсілі кең танылған тәсіл болып саналады. Мұндай әдістемеде адами капиталды бағалау қағидаты болашақ кірістерді капиталдандыруға негізделеді, себебі адами капиталды дамытудың (өндірудің, дамытудың, тиімділігін арттырудың) негізгі жолы оған инвестициялау процесі болып табылады. Бүгінде адами капиталға инвестициялар деген не, оларды қарапайым инвестициялармен салыстыруға болатындығы туралы көптеген пікірталас бар. Кейбір зерттеушілер олардың «тиімділігін» арттыруға бағытталған қаражат шығындарын, ал басқалары – «адами капиталдың» сипаттамаларын жақсартуға бағытталған кез-келген әрекеттер мен шаралар деп қарауды ұсынады. Адами капиталға салынған инвестициялардың тиімділігін анықтау үшін экономистер көбінесе «шығындар – пайда» талдауына жүгінеді, ол үш кезеңнен тұрады (1-сурет) [5].

1-сурет

Адами капиталды инвестициялық талдау үрдісі

Алайда бұл тәсіл нақты бір компания деңгейінде ғана жүргізуге қолайлы болғандықтан, еліміздегі жалпы адами капиталдың сипаттамасын алу үшін, сандық және сапалық көрсеткіштер арасындағы байланысты анықтау мақсатында, бұл зерттеуде сауалнама жүргізу әдісі пайдаланылды. Сауалнама әдісі адами капиталды дамытудың сапалық сипаттамаларына сандық баға алу үшін қолданылды. Сауалнамадағы сұрақтар адами капиталдың пандемия жағдайындағы білім беру мен денсаулық сақтау жүйесіне көз қарасын, олардың жалпы шығармашылық, бастамашылық, инновациялық белсенділік, бейімделу, жұмыс істеуге деген ұмтылыс сияқты адами капиталдың сапалық сипаттамаларын көрсету деңгейімен байланысты болды.

Зерттеу пандемия жағдайында адами капиталды дамытудың сандық және сапалық көрсеткіштерінің экономикалық дамуға әсерін бағалады. Ол үшін бір факторлы дисперсиялық талдау жасалынды.

Дисперсиялық талдаудың мақсаты – зерттелетін тиімді белгінің өзгеруіне кез-келген сапалық немесе сандық фактордың әсерінің болуын немесе болмауын зерттеу. Ол үшін айтарлықтай әсер етуі мүмкін немесе болмайтын фактор градация кластарына бөлінеді (басқаша айтқанда, топтар) және фактордың градациясына сәйкес келетін мәліметтер жиынтығындағы орташа мәндер арасындағы маңыздылығын зерттеу арқылы фактордың әсері бірдей болатындығын анықтайды [6]. Мысалы: кәсіпорын пайдасының қолданылатын шикізат түріне тәуелділігі (содан кейін градация сыныптары – шикізат түрлері), ал бұл зерттеуде пандемия жағдайының адами капиталдың дамуына әсер етуін зерттейміз (градация сыныптары – сауалнама сұрақтары келесі сілтемеде көрсетілген: <https://forms.gle/MsNagE3k4M7zP1Gu8>).

Градация сыныптарының (топтардың) ең аз саны – екі. Градация сыныптары сапалық немесе сандық болуы мүмкін.

Дисперсиялық талдау – бұл топтардағы айырмашылықтарды тексерудің әмбебап әдісі, өйткені ол техникалық ғылымдар мен маркетингте да, адамның мінез-құлқын зерттеуде де қолданылады.

Дисперсияны талдау кезінде бір немесе бірнеше факторлардың жалпы әсерінің нақты ауырлығы анықталады. Фактор әсерінің маңыздылығы гипотезаларды тексеру арқылы анықталады:

H0: $\mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_a$, мұндағы а-градация кластарының саны - барлық градация кластарының орташа мәні бірдей,

Сонымен қатар,

$$SS_e = \sum_{i=1}^a \sum_{j=1}^{n_i} (X_{ij} - \bar{X}_i)^2 = \sum_{i=1}^a (n_i - 1)s_i^2 = (n_1 - 1)s_1^2 + (n_2 - 1)s_2^2 + \dots + (n_a - 1)s_a^2$$

H1: барлық μ_i тең емес – градацияның барлық кластары бірдей орташа мәнге ие емес.

Егер фактордың әсері маңызды болмаса, онда бұл фактордың градация кластары арасындағы айырмашылық шамалы және дисперсиялық талдау кезінде нөлдік H0 гипотезасы қабылданбайды. Егер фактордың әсері айтарлықтай болса, онда нөлдік H0 гипотезасы қабылданбайды: градацияның барлық сыныптары бірдей орташа мәнге ие емес, яғни градация сыныптары арасындағы мүмкін болатын айырмашылықтардың арасында бір немесе бірнешеуі маңызды болып табылады.

Бір факторлы дисперсиялық талдау статистикалық кешеннің ауытқу квадраттарының қосындысын компоненттерге бөлуге болатындығына негізделген:

$$SS = SS_a + SS_e,$$

Мұнда,

SS – квадраттық ауытқулардың жалпы суммасы

SS_a – а факторының әсерімен түсіндірілген ауытқу квадраттарының қосындысы

SS_e – ауытқулардың квадраттарының түсіндірілмеген сомасы немесе қателіктердің ауытқуларының квадраттарының сомасы

Егер n_i арқылы әр градация класындағы (топтағы) нұсқалардың санын және a – фактордың (топтың) градациясының жалпы санын белгілесек, онда $SS = \sum_{i=1}^a n_i = n$ бақылаулардың жалпы саны және келесі формулаларды алуға болады:

Квадраттық ауытқулардың жалпы саны:

$$SS = \sum_{i=1}^a \sum_{j=1}^{n_i} (X_{ij} - \bar{X})^2$$

а факторының әсерімен түсіндірілген ауытқу квадраттарының қосындысы:

$$SS_a = \sum_{i=1}^a n_i (\bar{X}_i - \bar{X})^2$$

Ауытқулардың квадраттарының түсіндірілмеген сомасы немесе қателіктердің ауытқуларының квадраттарының сомасы

$$SS_e = \sum_{i=1}^a \sum_{j=1}^{n_i} (X_{ij} - \bar{X}_i)^2$$

Мұндағы, $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^a \sum_{j=1}^{n_i} X_{ij}$ – бақылаудың жалпы орташасы $\bar{X}_i = \frac{1}{n_i} \sum_{j=1}^{n_i} X_j$ фактордың (топтың) әрбір градациясындағы орташа бақылау.

S^2_i – фактор (топ) градациясының дисперсиясы.

Статистикалық кешен деректерінің бір факторлы дисперсиялық талдауын жүргізу үшін Фишердің нақты қатынасын – фактордың (топ аралық) әсерімен түсіндірілген дисперсия қатынасын және түсіндірілмеген дисперсияны (топ ішіндегі) табу керек: $F = \frac{MS_a}{MS_e}$ және оны Фишердің сыни мәнімен салыстыру керек: $F_{a;\vartheta_a;\vartheta_e}$.

Дисперсиялар келесідей есептеледі:

$MS_a = \frac{SS_a}{a-1}$ түсіндірілген дисперсия;

$MS_e = \frac{SS_e}{n-a}$ түсіндірілмеген дисперсия

Сонымен қатар,

$\vartheta_a = a-1$ түсіндірілген дисперсияның еркіндік дәрежелерінің саны

$\vartheta_e = n-a$ түсіндірілмеген дисперсияның еркіндік дәрежелерінің саны,

$\vartheta = n-1$ еркіндік дәрежелерінің жалпы саны.

Егер Фишер қатынасының нақты мәні критикалық мәннен үлкен болса ($F > F_{a;\vartheta_a;\vartheta_e}$), онда нөлдік гипотеза α мән деңгейімен қабылданбайды. Бұл фактор деректердің өзгеруіне айтарлықтай әсер етеді және деректер $P = 1 - \alpha$ ықтималдығымен факторға тәуелді болады дегенді білдіреді.

Егер Фишер қатынасының нақты мәні критикалықтан аз болса ($F < F_{a;\vartheta_a;\vartheta_e}$), онда нөлдік гипотезаны α мән деңгейімен қабылдамау мүмкін емес. Бұл фактор $P = 1 - \alpha$ ықтималдығымен деректерге айтарлықтай әсер етпейтінін білдіреді [7].

Нақты талдау

Сауалнамаға Алматы қаласы бойынша 18 бен 60 жас аралығындағы 730 респондент қатысты. Оның 75%-ы (300) әйел кісілер. Сауалнама нәтижесі бойынша, пандемияға дейінгі кезеңде білім жүйесінің деңгейіне оң көзқарас қалыптасқан болса, денсаулық сақтау жүйесіне көңілі толмаған (кесте 1).

1-кесте

Денсаулық сақтау және білім беру жүйесінің бағалану деңгейі

Сұрақтар	ия	жоқ
ҚР білім беру жүйесінің деңгейімен қанағаттанасыз ба?	603 (82,5%)	127 (17,5%)
ҚР денсаулық сақтау жүйесінің деңгейімен қанағаттанасыз ба?	201 (27,5%)	529 (72,5%)

Бүгінгі таңда, елімізде адами капиталды интенсивті дамыту үшін денсаулық сақтау жүйесінде шешу керек мәселелер көбірек. Сол себепті елімізде денсаулық сақтау қызметкерлеріне деген сенім төмен. Медициналық қызмет көрсету жүйелеріндегі сәтсіздіктер кейіннен адамдардың денсаулығына ұзақ уақыт әсер ететіні белгілі. Бұдан, біз пандемия

жағдайы денсаулық сақтау жүйесін одан сайын әлсіздетіп жібереді деген пікір жасауымызға болады.

Пандемия кезіндегі денсаулық сақтау және білім беру жүйесінің жағдайына бағалау жасайтын болсақ, сауалнамада келесідей сұрақтар арқылы анықталды және бағаланды (кесте 2).

2 кесте

Пандемия кезіндегі денсаулық сақтау және білім беру жүйесіне көзқарасы

пайызбен

Сұрақтар	Оң	Теріс	Өз жауабы
ҚР білім беру жүйесі қашықтықтан оқытуға дайын деп санайсыз ба?	27,5	70	2,5
Сіздің ойыңызша Covid-19 пандемиясының салдарынан ББЖ қандай өзгерістерге ұшырауы мүмкін?	37,5	60	2,5
Денсаулық сақтау жүйесіне Covid-19 пандемиясының әсерін қалай бағалайсыз?	40	55	5
Пандемия кезінде ауруханада ем алу мүмкіндігі болмаған жағдай орын алды ма?	47,5	45	7,5
Covid-19 пандемиясы салдарынан жұмыс жағдайыңызда өзгерістер орын алды ма?	70	12,5	12,5
Covid-19 пандемиясы сіздің білік, дағдыларыңыздың деңгейіне әсер етті ме?	65	30	5
Карантин жағдайында Үкімет тарапынан қолданылған шаралармен келісесіз бе?	52,5	40	7,5

Бір факторлы дисперсиялық талдау жасау үшін келесідей гипотезаларды құрастырамыз:

H0: барлық топтар кластарының орташа мәні бірдей, пандемия жағдайы адами капиталдың дамуына әсер етпейді

H1: топтың барлық кластары бірдей орташа мәнге ие емес, пандемия жағдайы адами капиталдың дамуына теріс әсер етеді.

Алынған сауалнаманың нәтижелеріне бір факторлы дисперсиялық талдау жасайтын болсақ (маңыздылық деңгейі $\alpha = 0,05$) (3.1-3.2 - кестелер):

Дисперсиялық талдау

Топтар	Есеп	Жалпы	Орташа	Дисперсия
прогрессивті даму	7	1 370	195,7143	3 995,238
регрессивті қозғалыс	7	1 270	181,4286	5 547,619
басқа жауап	7	160	22,85714	190,4762

3.2 кесте

Дисперсиялық талдау

Вариация орталығы	SS	df	MS	F	P-мәні	F крит.
Топтар арасында	128 866,7	2	64 433,33	19,85959	2,79E-05	3,554557
Топтар ішінде	58 400	18	3 244,444			
Жиыны	187 266,7	20				

Фишер нақты мәні ($F=19,89$) критикалық мәннен ($F_{\text{крит.}} = 3,55$) үлкен болғандықтан, 95% ықтималдылықпен біз H_0 гипотезаны қабылдамаймыз, демек келесідей қорытынды жасаймыз: адами капиталдың дамуына пандемия жағдайы әсер етті және сұрақтардың мазмұнынан пандемияның теріс екенін байқауға болады.

Қорытынды

Алдағы уақытта да адами капитал көрсеткіштерінің регрессивті қозғалыста болады деп күтілуде, сапасыз жұмыс күші санының артуы мен тиімсіз денсаулық сақтау жүйесінің қалыптасуы мүмкін. Бұл елден потенциалды жастардың көптеп кетуіне алып келеді. Шет елдік ғалымдардың зерттеулеріне сәйкес, пандемия екі себепке байланысты оқуға кері әсерін тигізеді: біріншіден, оқушылар мектептер жабылған кезде аз оқу материалын алады. Екіншіден, мектепке баруды тоқтату, әдетте, бұрын алған білім мен дағдыларды жоғалтуға әкеледі, бұл жазғы демалыс кезінде оқушылардың осал топтарының білім жоғалтуынан көрінеді. Мектептердің жабылуынан басқа, пандемиядан туындаған экономикалық құлдырау жастардың жаппай елден кетуіне алып келуі мүмкін, бұл кіші оқушылар когорттары үшін білім беру шығындарының өсуіне әкеледі. Сонымен қатар, пандемия ұзақ мерзімді перспективада адам денсаулығының нашарлауына әкелуі мүмкін. Мұндай ұзақ мерзімді салдар жекелеген жұмысшылар мен елдер деңгейінде өнімділіктің төмендеуіне алып келеді.

Зерттеу нәтижесі бойынша елімізде пандемияның ұзақ мерзімді теріс әсерінің алдын алу үшін келесідей адами капиталды қолдау шараларын ұйымдастыру ұсынылады:

1. Ең бірінші адами капиталға инвестицияны тиімді пайдалануды жүйелендіру керек.

2. Адами капиталды үнемі жаңартылған ақпаратпен қамтамасыз етіп отыру мақсатында – цифрлы транс-

формацияны дамытуды жылдамдату. Адами капитал кез келген жұмыс орнының негізгі күші болып табылады. Сондықтан олармен үнемі байланыста болу керек және олардың үй жағдайында да білік, дағдыларын және мүмкіндіктерін дамыта алатын цифрлы ортаны қалыптастыру керек.

3. Адами капиталдың денсаулығының сақталуының өзі болашаққа деген инвестиция екені белгілі. Сондықтан денсаулық сақтау жүйесінің тиімді жұмыс жасауын қамтамасыз ету керек. Ол үшін дәрігерлердің уақытының тәжірибесі мен мүмкіндіктерінің артуына жағдай жасау (онлайн вебинарларға қатысу, күрделі операцияларға онлайн қатысу мүмкіндігін дамыту және т.с.с.) керек.

4. Адами капиталды өз денсаулығын сақтау мен өздігінше білім алуға мотивациялау керек.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде COVID-19 пандемиясының таралуы адами капиталдың дамуына теріс әсер ететіндігі, бұл Қазақстанның экономикалық дамуына теріс әсерінің бар болуын көрсетеді. Елдің дағдарысқа қарсы мемлекеттік стратегиясы дағдарыстан кейінгі кезеңде неғұрлым тез және ауыртпалықсыз қалпына келтіру мақсатында адами капиталды дамыту көрсеткіштеріне негізделуге тиіс. Атап айтқанда, қысқа мерзімді перспективада (1-2 жыл) экономикалық дамудың теріс динамикасын бейтараптандыруға көмектесетін фактор ретінде танымдық дағдыларды дамыту өзекті болып табылады.

Адами капиталды қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасай отырып орта білім беру мен денсаулық сақтауға жұмсалатын мемлекеттік шығыстардың бағасы мен сапасын арттыру, адами капиталға көп секторлық көзқарасқа көшуге әкеледі және әлеуметтік нормалар мен саяси мүдделердің нығаюына ықпал етеді, мұның өзі өнімділіктің артуына, экономикалық тұрақтылыққа және өркендеуге алып келеді.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы «2020 жылғы қаңтар-тамыздағы қысқа мерзімді экономикалық индикатор» баспасөз хабарламасы // Электронды ресурсы URL: <https://stat.gov.kz/news/ESTAT373942> (қаралған күні: 03.05.2021)
2. Campbell, S.G., & Ongor, M. (2020). Revisiting human capital and aggregate income differences. *Economic Modeling*, 91, 43-64. URL: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.05.016> (қаралған күні: 05.05.2021)
3. Кузнецова Т., Нархова А. Проблематика развития человеческого капитала в исследованиях ОЭСР // Электронды ресурсы URL: <https://globalcentre.hse.ru/nletter6.1> (қаралған күні: 05.05.2021)
4. Серия тематических исследований по Проектам в области человеческого капитала // Электронды ресурсы URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital/brief/human-capital-project-case-studies-series> (қаралған күні: 14.04.2021)
5. Кирьянов А.В. Виды инвестиций в человеческий капитал и их эффективность // Корпоративный менеджмент. 2011. URL: <http://www.cfin.ru/bandurin/article/sbrn07/08.shtml> (қаралған күні: 10.04.2021)
6. Дисперсионный анализ: основные понятия // Электронды ресурсы URL: https://function-x.ru/statistics_dispersion_analysis.html#paragraph4 (қаралған күні: 07.05.2021).

Авторлар туралы мәлімет:

Жасұлан Бостандықұлы Қуандық - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының докторанты, экономика ғылымдарының магистрі (Алматы қаласы)

Айжан Сарсеновна Асилова – э.ғ.к., доцент м.а, ғылыми жетекші, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы қаласы)

Әсем Алданғарқызы – Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы Әлеуметтік және демографиялық статистика департаментінің бас сарапшысы, әлеуметтік ғылымдар магистрі (Нұр-Сұлтан қаласы)

ГРНТИ: 06.52.13

JEL: F41, M21

Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы

А. Бержанова – э.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Нұр-Сұлтан қаласы)

Е. Жакупов – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Аналитикалық экономика» мамандығының 2-курс докторанты (Нұр-Сұлтан қаласы)

С. Телегенов – «Атамекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, Экономика және талдау департаментінің сарапшысы (Нұр-Сұлтан қаласы)

Аннотация

Мақалада Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың негізгі сәттері көрсетілген. Жалпы ішкі өнімдегі шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы қосылған құнының үлесін, ШОК белсенді субъектілерінің санын талдау орындалды. Қазақстан Республикасындағы халықтың жалпы жұмыспен қамтылуынан ШОК-те жұмыспен қамту құрылымы айқындалды. ШОК субъектілерінің жан басына шаққандағы өнім шығаруына және шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінен бюджетке түсетін салық түсімдеріне талдау жүргізілді. Еңбек өнімділігінің статистикалық деректеріне және негізгі капиталға инвестицияларға талдау жасалды, сондай-ақ кәсіпкерлік бойынша халықаралық рейтингтер қаралды. Шағын және орта кәсіпкерліктің ұлттық экономикадағы рөлі және оның алдында тұрған проблемалары анықталды.

Негізгі сөздер: шағын және орта бизнес, жұмыспен қамту, салықтар, еңбек өнімділігі, талдау.

В статье отражены ключевые моменты развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан. Выполнен анализ доли валовой добавленной стоимости малого и среднего предпринимательства в валовом внутреннем продукте, количества активных субъектов МСП. Выделена структура занятости в МСП от общей занятости населения в Республике Казахстан. Проведен анализ выпуска продукции субъектами МСП на душу населения и налоговых поступлений в бюджет от субъектов малого и среднего предпринимательства. Выполнен анализ статистических данных производительности труда и инвестиции в основной капитал, а также были рассмотрены международные рейтинги по предпринимательству. Выявлены роль малого и среднего предпринимательства в национальной экономике и проблемы, с которыми он сталкивается.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, занятость, налоги, производительность труда, анализ.

The article reflects the key points in the development of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan. The analysis of the share of the gross value added of small and medium-sized businesses in the gross domestic product, the number of active SMEs has been carried out. The structure of employment in SMEs is distinguished from the total employment of the population in the Republic of Kazakhstan. The analysis of production output by SMEs per capita and tax revenues to the budget from small and medium-sized businesses is carried out. The analysis of statistical data on labor productivity and investment in fixed assets was carried out, as well as international rankings on entrepreneurship were considered. The role of small and medium-sized businesses in the national economy and the problems it faces are identified.

Key words: small and medium business, employment, taxes, labor productivity, analysis.

Кіріспе

Шағын және орта кәсіпкерлік экономиканың бәсекелестік ортаның құрылымдық негіздерін қалыптастыру, инновацияларды генерациялау және енгізу, нарықтың тауарлар мен қызметтерге қажеттілігін қанағаттандыру, жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету және салық түсімдерін ұлғайту арқылы қазіргі заманғы үлгідегі нарықтық экономиканың іргетасын қамтамасыз етеді.

Еліміздің Тұңғыш Президенті Н. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына жолдауларында алға қойған қоғам дамуының басым бағыттарында ашық нарықтық экономикаға және шетелдік инвестициялар

мен ішкі жинақтардың жоғары деңгейі бар нақты бәсекелестікке негізделген экономикалық өсу басты орын алады [6]. Дамудың жаңа кезеңінде Қазақстан ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға байланысты кең ауқымды міндеттерді шешеді. Бұл, ең алдымен, экономиканы қайта құрылымдау, инфрақұрылымды және нарық институттарын дамыту, сондай-ақ алдыңғы кезеңнен мұраға қалған кемшіліктерді еңсеру, яғни, салалық және технологиялық құрылымның жетілмегендігі; ішкі интеграцияның әлсіздігі, өндіріс күштердің өміршеңдігінің жеткіліксіздігі. Мұның бәрі шағын және

орта кәсіпкерлікті дамытуға қатысты. Бұл сектордың әлеуметтік-экономикалық рөлі нарықтық экономикасы қалыптасқан елдерде де ғана емес, сонымен қатар нарықтық экономикасы жақында ғана қалыптасқан елдерде де маңызы зор. Сонымен қатар Н. Назарбаев: «Мықты экономиканың негізі, ең алдымен, мықты шағын және орта бизнес, стратегиялық мақсат - оның елдің ЖІӨ-дегі үлесін 2050 жылға қарай 50% дейін жеткізу. Болашақта шағын және орта бизнес елдегі негізгі жұмыс берушіге айналуы керек» деп айтқан болатын [2]. Ғылыми мақаланың мақсаты шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайын талдау болып табылады. Жүргізілген зерттеуде теориялық және эмпирикалық әдістерінің келесі кешені қолданылды: зерттеу мәселесі бойынша ғылыми әдебиеттерді талдау, алынған нәтижелерді жинақтау және қорыту.

Әдебиетке шолу

Дамыған елдерде шағын және орта кәсіпкерлікке үлкен рөл берілген. Шағын және орта кәсіпорындар жұмыспен қамту және тұрақтылық көзі болып табылады. Шағын және орта кәсіпорындардың қызметі олардың дамуы мен өсуі көптеген шетелдік және жергілікті ғалымдардың өзекті көзі болып табылады, өйткені орта тапты қалыптастыру және жұмыс орындарын құру елдердің маңызды басымдықтарының бірі болып табылады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті зерттеудегі маңызды зерттеулердің бірі ретінде келесі шетелдік ғалымдарды атап өтуге болады: Хоскинг А [9], Пиншот Г [12], Вильямс Г [1], Минна Саунила [13], Хизрич Р [8]. ШОК туралы көптеген заманауи жұмыстар сипаттамалық түрде: олар елдегі ШОК рөлін және оның даму факторларын, мәселелерді тұжырымдауды, мемлекеттік қолдаудың қажеттілігін белгілеуді және оның механизмін сипаттауды көрсетеді. Алайда, Қазақстанда да, шетелде де ШОК-тың экономикалық өсуге ықпалын бағалау, шаруашылық құрылымдарының қызметтің әртүрлі

ауқымымен өзара іс-қимылы, кәсіпкерлік капиталды қолданудың әлеуетті салаларын және өзін-өзі дамытуға кедергілерді айқындау, жекелеген салалық нарықтардағы шағын және орта фирмалардың тиімділігі туралы гипотезаны тексеру, өңірлік деңгейде ШОК-ты заңнамалық, консалтингтік және білім беру қолдау тетігін әзірлеу әдіснамасы саласында көп нәрселер жасалған жоқ.

Негізгі бөлім

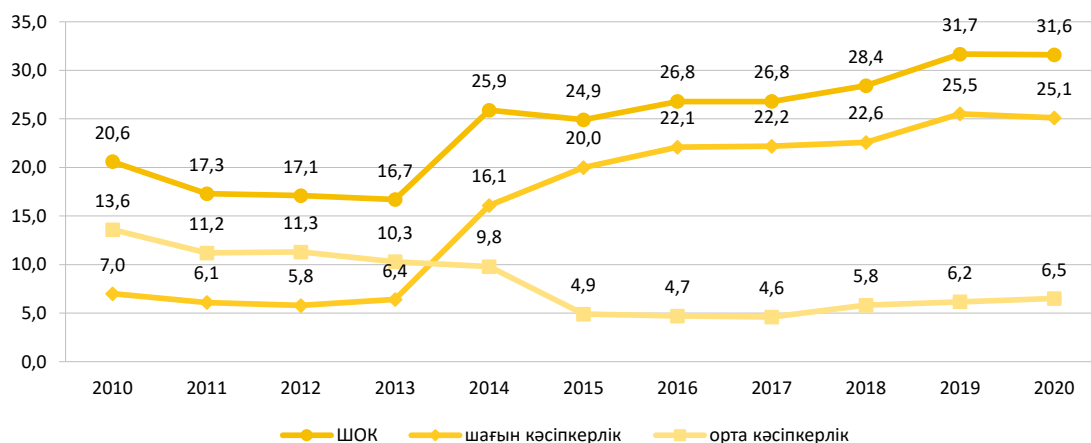
Ел азаматтарының бүгінгі күні кәсіпкерлік қызметпен айналысуға нақты мүмкіндігі бар, ал мемлекет өз кезегінде азаматтарды түрлі қолдау шараларымен ынталандырады. Осының бәріне қарамастан, шағын және орта кәсіпкерлік өз дамуында бірқатар проблемаларға тап болады: жеткілікті қаржы ресурстарының болмауы, ШОК субъектілері өндіретін өнімнің біліктілігі мен бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі, ШОК-дың әлемдік нарықтарға шығуының күрделі рәсімі, білікті мамандар мен қызметкерлермен қамтамасыз ету проблемасының күшеюі, ғылымды жеткіліксіз қаржыландыру, ШОК-тің белгілі бір бөлігін көлеңкелі секторға шоғырландыру және тағы басқалар.

Қазақстан Республикасында экономика дамуының қазіргі кезеңінде ШОК-тің ЖІӨ-дегі үлесі 2020 жылғы деректер бойынша 31,6% құрады, бұл көрсеткіш 2010 жылмен салыстырғанда 11,0% өсті. Дамыған елдердің ЖІӨ-дегі шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі 50-60% құрайды. Яғни, Қазақстанмен салыстырғанда шамамен 2 есе көп. Дегенмен ЖІӨ-гі шағын кәсіпкерліктің үлесі жыл сайын ұлғайып жатыр. 2010 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 18,1% өскен. Орта кәсіпкерлікке тоқталатын болсақ бұл көрсеткіштің үлесі керісінше 2010 жылдан бастап 2017 жылға дейін қатты азайып кеткен. 2017 жылдан бастан орта кәсіпкерліктің үлесі біртіндеп өсіп жатыр. 2020 жылғы дерпектер бойынша 6,5% құрады. [7] (1-сурет).

1 сурет

ЖІӨ-дегі шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі

пайызбен

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген [7].

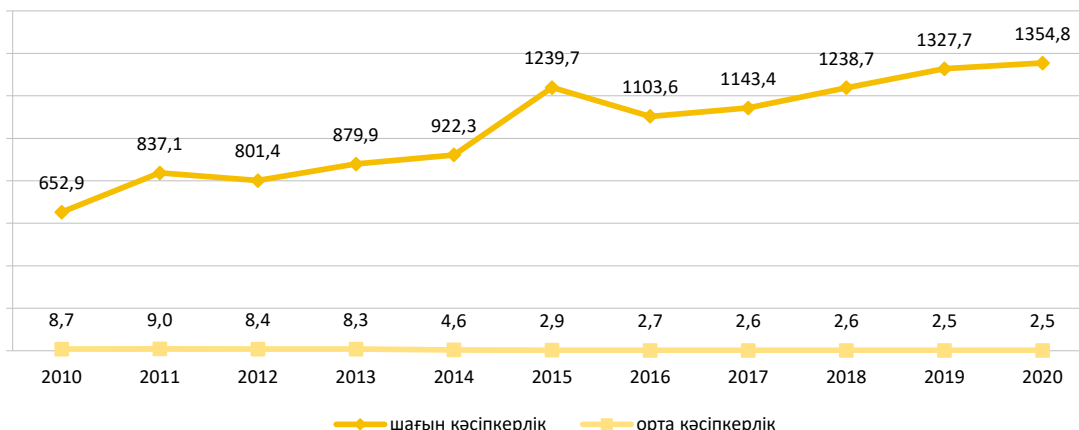
Ұлттық статистика бюросы деректері бойынша 2010 жылдан бастап шағын кәсіпкерліктің саны 652,9 мың бірліктен 1354,8 мың бірлікке немесе 2 есе өсті. Зерттелетін кезеңде (2010-2020 жж.) орта кәсіпкерліктің саны керісінше 6,2 мың бірлікке

кеміген. Жалпы ШОК санының өсуі (2010-2020 жж.) білім беру (+10 есе), қаржылық және сақтандыру қызметі (+5 есе), өнеркәсіп (+3 есе) және тағы басқа салаларда кәсіпкерліктің ұлғаюына байланысты. (2-сурет).

2 сурет

Белсенді ШОК субъектілер санының динамикасы

мың бірлік

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген [7].

Келесі индикатор ШОК сегментінің «мөлшерін» сипаттайды. ШОК-те адами капиталдың маңызды массасын қамтамасыз етпей, оның экономикадағы үлесін санындағы ШОК-тағы жұмыспен қамтылғандар үлесі арттыру өте қиын.

19,6% тең болды және 2010 жылмен салыстырғанда 3,5% өсті.

Жалпы 2010 жылдан бастап жұмыспен қамтылғандар адамдар санындағы ШОК-тағы жұмыспен қамтылғандар үлесі өсіп келе жатыр. 2020 жылы жұмыспен қамтылғандар адамдар

3 сурет

Қазақстан Республикасында жұмыспен қамтылғандар саны мен ШОК-тағы жұмыспен қамтылғандар үлесі

пайызбен

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген [7].

Салық төлемдеріне келетін болсақ, соңғы 5 жыл ішінде кәсіпорындардан бюджетке салық түсімдерінде ШОК үлесі орта есеппен 23% құрайды. Шағын кәсіпкерліктен түскен салық мөлшері 2016 жылдан бастан 317,5 млрд. теңгеге немесе 40,0%-ға өсті. Орта

кәсіпкерлікке тоқталып кететін болсақ, 2016 жылы бюджетке салық түсімдері 832,3 млрд. теңге болды. 2020 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 451,6 млрд. теңгеге немесе 54,3%-ға ұлғайды. (1 кесте)

1 кесте

Шағын және орта кәсіпорындардан бюджетке салық түсімдері

млрд. теңге

	2016	2017	2018	2019	2020
Шағын кәсіпорындар	794,5	856,0	935,0	1 057,6	1 112,0
Орта кәсіпорындар	832,3	916,8	1 042,6	1 207,1	1 283,9
Жалпы түскен салық көлеміндегі ШОК үлесі, %	25,4	22,2	20,3	21,3	27,8

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті деректері негізінде авторлармен құрастырылған [5].

Шығарған өнімдер – барлық шығарылған өнім мен көрсетілген қызметтердің өндірушінің бағасымен көрсетілетін құны.

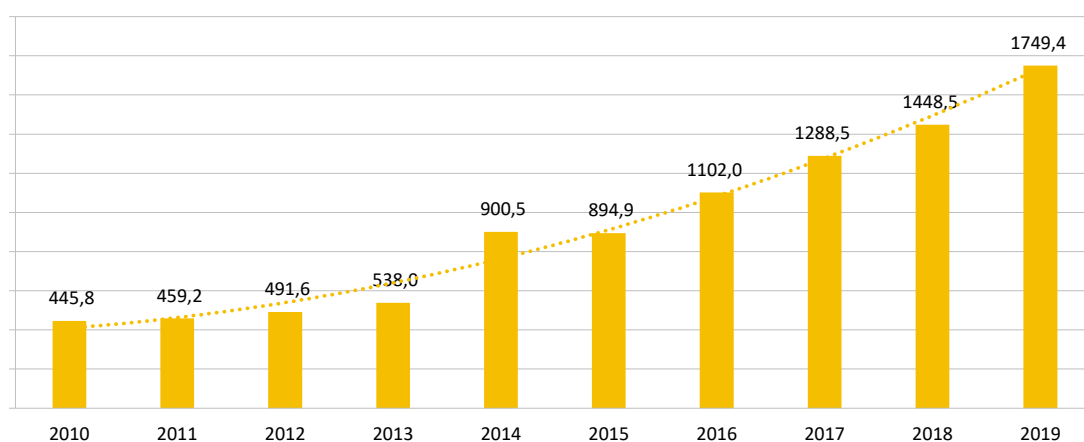
Жан басына шаққандағы өнім – бұл елдің экономикалық даму деңгейінің және халықтың орташа өмір деңгейінің көрсеткіші. Ол бір жыл ішінде елде өндірілген барлық тауарлар мен қызметтердің жалпы халық санына бөлінген құны ретінде есептеледі.

Зерттелген кезеңде жан басына шаққандағы ШОК өнімі қарқынды түрде өсіп жатыр. Ұлттық статистика бюросы деректері бойынша 2010 жылы бұл көрсеткіш 445,8 мың теңгеге тең болды. 2019 жылмен салыстырғанда жан басына шаққандағы ШОК өнімі 1303,6 мың теңгеге немесе 3,9 есе өскен болатын. Жан басына шаққандағы ШОК өнімінің динамикасы 4 суретте көрсетілген.

4 сурет

Жан басына шаққандағы ШОК өнімі

мың теңге

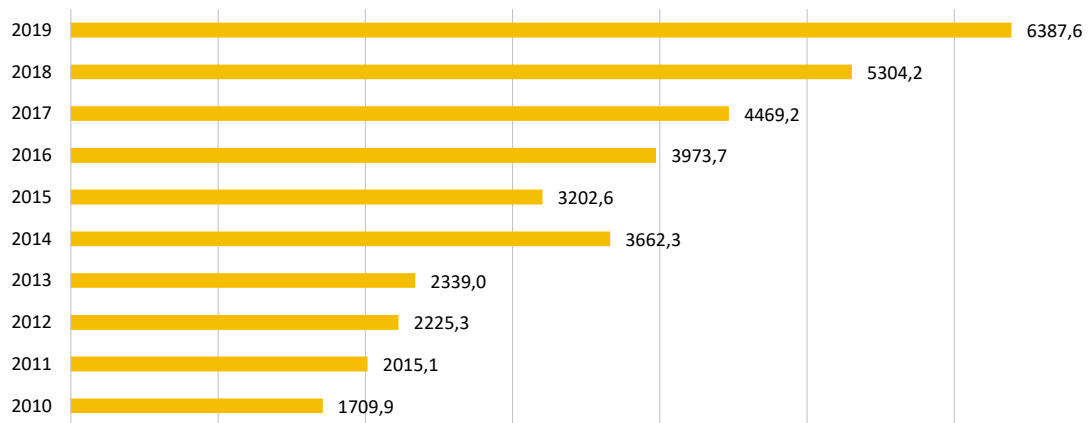
Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген [7].

ШОК сегментіндегі өзгерістерді сапалы бағалау үшін бір қызметкер қанша қосылған құн өндіреді деген көрсеткіш өте маңызды. Оны бағалау үшін ШОК еңбек өнімділігі қолданылады. 2010 жылы еңбек өнімділігі 1709,9 мың теңге болып 2014 жылы

366,2,3 мың теңгеге дейін күрт өсу байқалды. Келесі жылы өнімділік 12,6%-ға немесе 459,7 мың теңгеге азайды. 2020 жылы ШОК еңбек өнімділігі 6387,6 мың теңге болды (2010 жылмен салыстырғанда 4677,7 мың теңгеге немесе 3,7 есе өсті).

ШОК еңбек өнімділігі

мың теңге/адам

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген [7].

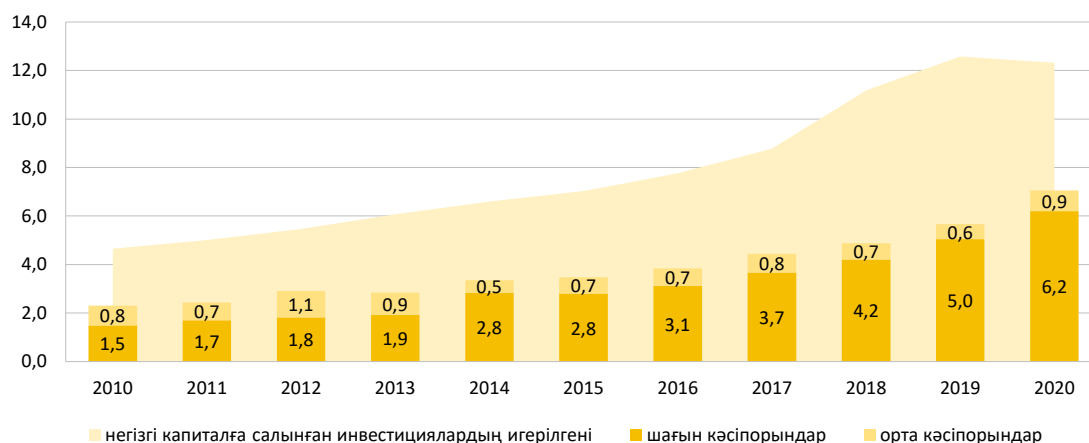
Шағын және орта кәсіпкерлікті бағалайтын келесі көрсеткіш инвестиция болады. Негізгі капиталға салынған инвестициялар – жаңа құрылысқа, кеңейтуге, сонымен қоса объектінің бастапқы құнының көбеюіне әкелетін объектілерді қайта құру мен жаңарту, машина, құрал-жабдықтарды, көлік құралдарын сатып алуға, негізгі табынды, көпжылдық екпелерді қалыптастыруға және т.б. бағытталған инвестордың экономикалық, әлеуметтік және экологиялық әсерді алу мақсатында қаражаттарды салуы. 2010 жылы негізгі капиталға салынған

инвестициялардың игерілгені шағын кәсіпкерлікпен 1,5 трлн. теңге және орта кәсіпкерлікпен 0,8 трлн. теңге болды. Шағын кәсіпорындармен негізгі капиталға салынған инвестициялардың игерілгені жыл сайын өсіп 2020 жылы 6,2 трн. теңгеге теңелсе, орта кәсіпорындарда бұл көрсеткіш 2010 жылы – 0,8 трлн теңге, ал 2020 жылы – 0,9 трлн. теңге болып тек қана 0,1 трлн. теңгеге өсті. ШОК-пен негізгі капиталға салынған инвестициялардың игерілгені жалпы игерілген инвестициялардағы үлесі зерттелген кезеңде орташа есеппен 48,8% болды.

Негізгі капиталға салынған инвестициялардың игерілгені

6 сурет

трлн. теңге

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген [7].

2019 жылғы жағдайды көрсететін «Doing Business 2020» рейтингінде Қазақстан «Doing Business 2014»

рейтингімен салыстырғанда 25 позицияға көтерілді - 50-ден 25-ке дейін. Қазақстан ЭЫДҰ елдерінен Франция (32 орын), Түркия (33 орын), Нидерланды (42 орын) Бельгия (46 орын), Италия (58 орын)

сияқты елдерден озып кетті. ЕАЭО елдерінің ішінде Қазақстан Ресей Федерациясы (28 орын), Беларусьсия (49 орын), Армения (47 орын) және Қырғызстан (80 орын) рейтингінде алда тұр.

Сонымен бірге, Doing Business рейтингі кәсіпкерлік ахуалды және меншік құқығын қорғаудың қолайлы құқықтық ортасы тұрғысынан кәсіпкерлік климатты бағалайды (кәсіпкерлікті реттеуге байланысты заңнамалар). Алайда, бұл іскерлік ортадағы қазіргі жағдайға нақты баға бере алмайды.

Соңғы жылдары рейтинг есептеу әдістемесінде өзгерістерге ұшырады, оның ішінде жаңа

сапалық көрсеткіштер қосылды. Салыстырмалы көрсеткіштерді қамтамасыз ету үшін индекстер тек өткен жыл үшін қайта есептеледі. Көрсеткіштерді егжей-тегжейлі салыстыру мүмкін еместігіне қарамастан, соңғы 5 жылда Қазақстанның рейтингі айтарлықтай жақсарды.

2 кесте

Қазақстан «Doing Business» рейтингінде (190 мемлекет)

№		Рейтингтегі орны
1	Жаңа Зеландия	1
2	АҚШ	6
3	Грузия	7
4	Германия	22
5	Қазақстан	25
6	Ресей	28
7	Франция	32
8	Түркия	33
9	Нидерланды	42
10	Беларусь	46

Ескертпе: Doing Business 2020 деректері негізінде авторлармен құрастырылған [10].

Global Entrepreneurship Monitoring есебінде Қазақстанның индекстері

Ескертпе: Global Entrepreneurship Monitoring Global Report деректері негізінде құрастырылған [11].

2018-2019 жылдары жаһандық кәсіпкерлікті бақылау жобасына 54 мемлекет қатысты (Қазақстан 2019-2020 рейтингінде ұсынылған жоқ). Бұл зерттеу кәсіпкерлік қызметтің әртүрлі түрлерінің ауқымын өлшеу және кәсіпкерліктің жергілікті, аймақтық және ұлттық деңгейлердегі өсуіне қатысты саясаттық ұсыныстар арқылы кәсіпкерлік қызметті ынталандыратын немесе шектейтін факторларды анықтауға көмектеседі.

2014 жылмен салыстырғанда, Қазақстан 2018-2019 жылдарға қарай көрсеткіштерін жақсартты. Үлкен прогресс «ішкі нарық динамикасы» және «физикалық инфрақұрылым» индикаторларында байқалды, мұнда көрсеткіш екі еседен астам өсті.

Жалпы, басқа көрсеткіштер бойынша орташа өсім шамамен 50% -ды құрады.

Қатысушылар санының әр түрлі болуына байланысты 2018-2019 және 2014 жылдарға арналған екі есептің рейтингіндегі әр көрсеткішті салыстыру мүмкін емес. Егер 2018-2019 жылғы есеп беруге 54 ел қатысқан болса, онда 2014 жылы 73 экономика ұсынылды.

Бәсекеге қабілетті индикаторлардың бірі - қолдау шараларын ұсыну тұрғысынан мемлекеттік саясат. Бұл көрсеткіш бойынша Қазақстан Нидерланды, Жапония, Польша, Швейцария, Германия және басқа дамыған елдерден озып, 9-орында тұр.

Қолдау шаралары бойынша мемлекеттік саясаттан басқа, Қазақстан салық салу бойынша жоғары көрсеткіштерге ие және Германия, Канада, Жапония және басқа елдерден озып, 15-орында.

Қорытынды

Жолдауда елдің Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаев шағын және орта кәсіпкерліктің (ШОК) дамуы – ХХІ ғасырдағы Қазақстанды индустриялық және әлеуметтік жаңғыртудың басты құралы екенін атап өтті. Экономикадағы ШОК үлесі неғұрлым көп болған сайын, Қазақстанның дамуы неғұрлым тұрақты болады. Сондай-ақ, ол шағын кәсіпкерлікті

мамандандыруды дамыту бойынша шараларды қабылдаудың маңыздылығына тоқталды. Шағын және орта кәсіпкерлік жаңа инновациялық кәсіпорындар айналасында дамуы тиіс [4].

Шағын және орта кәсіпкерлікті одан әрі дамыту, оның инновациялық әлеуетін пайдалану, оны ынталандыру, өзара іс-қимылдың осындай нысандарын дамыту, бірлескен өндіріс, мемлекеттік тапсырыстарды орындау, лизинг, франчайзинг және венчурлік қаржыландыру мықты кәсіпкерлік класс басты тірегі болатын ҚР экономикалық жүйесінің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етуі тиіс.

Әдебиет:

1. Вильямс Г. Торговый хаос: Увеличение прибыли методами технического анализа. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – С.310.
2. Выступление Президента Казахстана Н. Назарбаева на открытии четвертой сессии Парламента Республики Казахстан шестого созыва / http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazakhstana-nazarbaeva-na-otkrytii-chetvertoi-sessii-parlamenta-respubliki-kazakhstan-shestogo-sozyva (қаралған күні: 03.03.2021 ж.)
3. Институт экономики роста им. Столыпина П.А. «Сектор малого и среднего предпринимательства: Россия и Мир», 2018 – С.2. / <http://stolypin.institute/wp-content/uploads/2018/07/issledovanie-ier-msp-27.07.18.pdf> (қаралған күні: 25.02.2021 ж.)
4. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан. / https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-nazarbaevty-n-kazakhstan-halkyna-zholdauy-2012-zhylygy-14-zheltoksan (қаралған күні: 03.03.2021 ж.)
5. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті (қаралған күні: 02.05.2021 ж.)
6. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» / https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-strategiya-kazakhstan-2050-novyi-politicheskii (қаралған күні: 01.03.2021 ж.)
7. Статистические данные по МСП 2015-2020. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан / <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/6>, <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/6> (қаралған күні: 02.05.2021 ж.)
8. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство / Р. Хизрич. – М.: Прогресс – Универс, 1992. – С.20.
9. Хоскинг А. Курс предпринимательства /Пер. с англ.; общ. ред. В. Рыбалкин. – М.: Международные отношения, 1993. – С.163.
10. Doing business 2020 ranking. / <http://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf> (қаралған күні: 02.05.2021 ж.)
11. Global Entrepreneurship Monitor Global Report 2018/2019 / <https://www.gemconsortium.org/report/gem-2018-2019-global-report> (қаралған күні: 02.05.2021 ж.)
12. Pinchot G. Intrapreneuring: why do you not have to leave the corporation to become an entrepreneur. – New York: Harper and Row, 1985.
13. Saunila M. Innovation capability for SME success: perspectives of financial and operational performance // Journal of Advances in Management Research/ - Volume 11. - №2. – P. 163-175.

Авторлар туралы мәлімет:

Айгуль Мұхамбетовна Бержанова – э.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Нұр-Сұлтан қаласы)

Ерлан Кайрбекович Жакупов – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Аналитикалық экономика» мамандығының 2-курс докторанты (Нұр-Сұлтан қаласы)

Сункар Кабиевич Телегенов – «Атамекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, Экономика және талдау департаментінің сарапшысы (Нұр-Сұлтан қаласы)

ХҒТАР: 06.71.63

JEL: Q32, Q38

Қазақстанның минералдық-шикізат индустриясының экономикалық тетігін дамыту басымдықтары

Д. Сихимбаева – э.ғ.д., Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің профессоры (Қарағандықаласы)

А. Зұлхарнай – Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің докторанты (Қарағанды қаласы)

М. Жумабекова – PhD, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің аға оқытушысы (Қарағанды қаласы)

Аннотация:

Мақалада Қазақстан экономикасының минералдық-шикізат секторын дамытудың басымдықтарын негіздеудің әдіснамалық тәсілдері зерттелген, жер қойнауын пайдалану ел экономикасын дамытудың маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастырылады, оның ұлттық әл-ауқатын қамтамасыз етуде ерекше маңызы бар. Мақаланың мақсаты қазіргі жағдайда Қазақстанның жер қойнауын пайдалануды дамытудың негізгі басымдықтарын қалыптастырудың теориялық және әдіснамалық тәсілдерін зерттеу болып табылады. Бюджеттің кіріс бөлігінің құрылымында жер қойнауын пайдалану үшін төлемақыны ұлғайту жер қойнауын пайдаланушы компаниялардың салықтары мен төлемдерін дамыту есебінен мүмкін болатыны негізделген. Қазақстан экономикасының минералдық-шикізат секторын дамыту басымдықтарын жетілдіру мәселелері қаралды. Қазақстандық минералдық-шикізат секторының тұрақты дамуын арттыру мемлекеттік экономикалық саясаттың негізі болып табылады. Жүргізілген зерттеу нәтижелері ретінде Қазақстан экономикасының минералдық-шикізат секторын дамытудың басымдықтары айқындалды.

Негізгі сөздер: жер қойнауын пайдалану, мемлекеттік реттеу, салықтары мен төлемдер, Ұлттық қор, салық салу

В статье исследованы методологические подходы к обоснованию приоритетов развития минерально-сырьевого сектора экономики Казахстана. Недропользование рассматривается как одно из важнейших направлений развития экономики страны, которое имеет особое значение в обеспечении его национального благополучия. Целью статьи является исследование теоретических и методологических подходов к выработке основных приоритетов развития недропользования Казахстана в современных условиях. Обосновано, что увеличение платы за недропользование в структуре доходной части бюджета возможно за счет развития налогов и платежей компаний-недропользователей. Рассмотрены проблемы совершенствования приоритетов развития минерально-сырьевого сектора экономики Казахстана. Отмечается, что повышение устойчивости развития казахстанского минерально-сырьевого сектора является основой государственной экономической политики. В качестве результатов проведенного исследования определены приоритеты развития минерально-сырьевого сектора экономики Казахстана.

Ключевые слова: недропользование, государственное регулирование, налоги и платежи, Национальный фонд, налогообложение.

The article researches methodological approaches to substantiating the priorities of the development of the mineral resource sector of the economy of Kazakhstan. Subsurface use is considered as one of the most important directions of the country's economic development, which is of particular importance in ensuring its national well-being. The purpose of the article is to study the theoretical and methodological approaches to the development of the main priorities of the development of subsurface use in Kazakhstan in modern conditions. It is proved that the increase in the payment for subsurface use in the structure of the budget revenue is possible due to the development of taxes and payments of subsurface user companies. The problems of improving the priorities of the development of the mineral resource sector of the economy of Kazakhstan are considered. It is noted that increasing the sustainability of the development of Kazakhstan's mineral resource sector is the basis of the state economic policy. As the results of the study, the priorities of the development of the mineral resource sector of the economy of Kazakhstan are determined.

Keywords: subsoil use, state regulation, taxes and payments, National Fund, taxation.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде ұлттық экономиканың маңызды ресурстық құрамдас бөлігі болып табылатын жер қойнауын пайдаланудағы ренталық қатынастарды дамыту және жетілдіру [8] жылдар өткен сайын өзектілігі арта түсуде. Аталмыш процесс мемлекет өмірінің барлық салаларын қозғайтын болғандықтан, соңғы уақыттарда болып жатқан нарықтық қайта құруларды дамыту контекстінен бөлек, сондай-ақ республиканың 2050 жылға дейінгі кезеңге арналған даму стратегиясынан оқшау жүре алмайды. Бұл экономикалық процестерді мемлекеттік реттеу халқымыздың қызығушылығын қорғауға бағытталған.

Республикамызда ЖІӨ өсімінің 1/3-нен астамы қазақстандық экспорттың негізін құрайтын мұнай мен басқа да шикізат материалдарына жоғары бағаларды сақтау есебінен қол жеткізіледі [5], бұл ретте соңғы 15 жылда республиканың өнеркәсіптік өндірісі құрылымында шикізат секторы кәсіпорындарының өнім шығару үлесі соңғы жылдары өнім шығару көлемінің 40% - ын құрап отыр. Жоғарыда көрсетілген деректердің негізінде еліміздің жалпы салық түсімдеріндегі жер қойнауын пайдаланудан түсетін салық түсімдерінің үлесі одан әрі өсу әлеуетіне ие деген қорытынды жасауға болатыны сөзсіз анық.

Жер қойнауын пайдаланушы елдердің шикізат секторынан түсетін салықтық түсімдер бюджеттің барлық кірістерінің 20%-нан астамын құрайтындығына байланысты [7], біздің ойымызша, біздің республика бюджетінің кіріс бөлігіндегі жер қойнауын пайдалану үлесі кезең-кезеңімен ұлғайтылуы мүмкін деген болжамға келуге болады. Осындай түбегейлі маңызды міндетті жүзеге асыру кезінде ең алдымен жер қойнауын пайдалануға салық салу тұжырымдамасын өзгерту қажет деп есептейміз, оны жетілдіру стратегиясы өндіруші компанияларға арнайы салық салу жүйесіне өзгерістер енгізу есебінен бюджеттің кіріс бөлігінің құрылымында жер қойнауын пайдалану үшін төлемақыны ұлғайту болып табылатыны сөзсіз. Осыған байланысты бюджетті толықтыру және шикізат ресурстарын қорғау мен көбейту жөніндегі іс-шараларды және нарық жағдайындағы көптеген басқа да аса маңызды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді қаржыландыруды қамтамасыз етудегі міндетін шеше алатын, сонымен қатар бір мезгілде тұтастай салық жүйесінің құрамдас бөлігі бола отырып, нақ осы қазақстандық экономиканың жағдайлары үшін жер қойнауын пайдалану үшін төлемдердің тиімді жүйесін әзірлеу маңызды деп санаймыз. Республиканың Салық кодексіне табиғи, ең алдымен тау-кен рентасы ұғымын және оны өндіріп алу тәртібін енгізу қажет.

Міндеттің (мәселенің) тұжырымдалуы

Қазақстанның минералдық-шикізат кешенін дамыту басымдықтары экономика ғылымында және оның орталық мәселелерінің бірінде маңызды

болып табылады. Жер қойнауын пайдалану оны мемлекеттік реттеуді қамтамасыз етудің ерекше маңызы бар мемлекеттік экономикалық саясаттың басым бағыттарының бірі ретінде қаралады. Баптың негізгі міндеттері Қазақстанның жер қойнауын пайдалануды мемлекеттік реттеу проблемаларын зерттеу, жер қойнауын пайдалануды мемлекеттік реттеудің негізгі қағидаттары мен критерийлерін әзірлеу және оның орнықты дамуын болжау болып табылады.

Мақаланың мақсаты болып зерттеудің теориялық-әдіснамалық тәсілдерін зерттеуге негізделген қазіргі жағдайда Қазақстанның минералдық-шикізат кешенін дамыту басымдықтарын дамыту бойынша ұсыныстар дайындау болып табылады.

Бұл мәселені зерттеуге отандық және шетелдік ғалымдардың көптеген жұмыстары арналған [1-3, 11, 12]. Экономика мен оның шикізат секторын мемлекеттік реттеу мәселелері, оның ішінде отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектерінде зерттелуде, олар экономика дамуының өзіндік ерекшеліктерін және оны мемлекеттік реттеу мәселелерін анықтайды.

Ғалымдардың аталмыш мәселені шешуге қосқан елеулі үлесіне қарамастан, Қазақстанның жер қойнауын пайдалануды мемлекеттік реттеудің жекелеген мәселелері қазіргі жағдайда жеткілікті зерттелген жоқ деп есептейміз. Қазіргі жағдайда Қазақстанның жер қойнауын пайдалануды мемлекеттік реттеуді зерттеудің теориялық-әдіснамалық тәсілдері коронавирустық пандемиямен байланысты әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыс кезеңінде және дағдарыстан кейінгі кезеңде одан әрі дамуды талап етеді. Қазіргі дағдарыс, мұнай бағасының құлдырауы және тоқырау жағдайында Қазақстанның жер қойнауын пайдалануды мемлекеттік реттеу мәселелері қазіргі жағдайда әдіснамалық, әдістемелік және тәжірибелік сипатта өзектілігін одан сайын жоғарылата түседі.

Осылайша, зерттеудің негізгі бағыты қазіргі дағдарыс жағдайында Қазақстанның жер қойнауын пайдалануды дамыту басымдықтарын әзірлеу болып табылады, ол осы тақырып бойынша басқа жарияланымдармен салыстырғанда ұсынылатын мақаланың жаңалығы мен ерекшелігін бөліп көрсетеді.

Зерттеудің негізгі әдістері және әдіснамасы

Зерттеу барысында ғылыми абстракция, гипотезалар, статистика, экономикалық талдау әдістері қолданылды. ҚР Статистика комитетінің деректері және зерттеу тақырыбы бойынша веб-сайттардың материалдары зерттеудің ақпараттық базасы болып табылады.

Нәтижелер мен перспективалар

Қазақстанның болашақ жылдардағы аса маңызды міндеті тұрақтылық пен ұзақ мерзімді орнықты экономикалық даму құру үшін экономиканың минералдық-шикізат секторынан түсетін ренталық

кірістерді пайдалану болып табылады. Бұл жер қойнауын пайдалануды басқару сапасын арттыруды және осының негізінде экономиканың шикізаттық емес секторларын, әсіресе қосылған құн үлесі жоғары қайта өңдеу салаларын көтеру мен дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауды талап етеді.

Мемлекеттің функционалдық қабілеті және оның қызметінің тиімділігі оның құқықтық мемлекет пен заңдылық шеңберінде келісім-шарттардың талаптарын сақтай отырып, ұлттық мүдделерді қаншалықты қамтамасыз ететіндігі және қорғайтыны бойынша бағаланады [3]. Республикада нарықтық экономикаға көшумен әлемдік нарықта ең үлкен сұранысқа негізінен республиканың шикізат ресурстары ие болып отыр, осыған байланысты республика алдында тұрған басты міндет – елдің қолда бар шикізат байлығының арқасында толықтырылатын Ұлттық қор активтерін қалыптастыру, жинақтау және инвестициялау тетіктерінің тиімділігін арттыру.

Мемлекеттік реттеудің маңыздылығын АҚШ пен Ұлыбританияның экономикалық ғылымының қазіргі заманғы ағымдары жер қойнауын пайдалануда үш рента құраушы факторды бөліп көрсетеді: екі классикалық – орналасқан жері мен сапасы, және үшінші фактор – мемлекеттік саясат. Осы елдердің тәжірибесіне негізделген рента құраушы факторлар қатарында мемлекеттік саясаттың бөлінуі жер қойнауын мемлекеттік реттеудің өндіруші өнеркәсіптен алынатын рента кірістерінің шамасына ықпалымен байланысты, яғни тау-кен рентасы өсуінің мемлекеттік басқару тиімділігіне тәуелділігін растайды [6].

Республикадағы көптеген әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешу үшін мемлекеттің және жер қойнауын пайдаланушылардың құқықтары мен экономикалық мүдделеріне нұқсан келтірмейтін елдің өндіруші секторын дамытудың жаңа ымыралы нұсқасын іздестіру және қабылдау қажет. Бұл республиканың бүкіл экономикасы тиімділігінің өсуіне ықпал етуге тиіс, өйткені елдің экономикалық қауіпсіздігі республиканың одан әрі өнеркәсіптік дамуына, оның ішінде шикізат салаларына байланысты болады.

Минералдық-шикізат кешенін дамыту тұжырымдамасы өндіріс шығындарын азайту кезінде шикізат ресурстарын ұтымды пайдалануды және алынатын табиғи рентаны елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына, оның ішінде өнеркәсіптің өңдеуші салаларына инвестициялар салу жолымен оның ғылыми-техникалық әлеуетін көтеруге бағыттауды, сондай-ақ жер қойнауын пайдаланудың техникалық базасын дамытуды қамтитын Қазақстан Республикасының өндіруші секторының жұмыс істеу тиімділігін арттыруға негізделуге тиіс [7].

Соңғы уақытта республика шетелдік инвесторлармен жұмыс істеуде белгілі бір тәжірибе жинақтағанына қарамастан, қызметтің бастапқы кезеңдерінде кейбір кемшіліктер бола отырып, өзара

тиімді ынтымақтастықты жалғастыруға мүмкіндік береді, жер қойнауын мемлекеттік реттеу одан әрі дамытуды талап етеді.

Шетелдік компаниялармен шарттық қатынастардың тараптарының бірі бола отырып, мемлекет сонымен бірге халықтың билігі атынан басқару функцияларының өкілі болып табылады, яғни елдің экономикалық және саяси қауіпсіздігін қамтамасыз етуі керек. Ұлттық мүдделерді қорғау, өнеркәсіптік әлеуетті сақтау мен нығайту мақсатында мемлекет басым бөлігі шетелдік компаниялардың басқаруындағы республика экономикасы объектілерінің жай-күйі мен пайдаланылуына бақылауды жүзеге асыруға тиіс.

Салаға ірі ауқымды инвестициялар тарту және инвесторлардың құқықтарын қорғау жер қойнауын пайдаланудағы нормативтік-құқықтық қатынастарды реттейтін және барлық тиісті нарық субъектілерінің міндеттемелері мен функцияларын бекітетін, өндірістік инфрақұрылымды дамыту үшін жағдайлар жасайтын заңнамалық базаны одан әрі жетілдіруге және дамытуға негізделуге тиіс.

Көптеген жер қойнауын пайдалану кәсіпорындарының инвестициялық белсенділігі жеткіліксіз. Жер қойнауын пайдаланудағы өндірістің интенсификациясы мен өсуі қазіргі уақытта оның өндірістік базасын ұлғайту үшін тиісті өтемақымен қоса жүрмейді. Бірлескен және шетелдік кәсіпорындар мен компаниялардағы инвестициялық құрауыштың үлесін ұлғайту қажет. Мұндай басымдықты іске асыру өндірістік қуаттылық деңгейін арттыруға және саланы капиталдандыруға мүмкіндік береді, бұл елдің минералдық-шикізат базасын мемлекет тарапынан қосымша капитал жұмсамай қайта құрылымдау жөніндегі жұмыстарды жүргізуге мүмкіндік береді, өйткені елдің жер қойнауын пайдалануды жаңғырту және дамыту көптеген миллиард доллар капитал жұмсауды талап етеді. Салық салудың ренталық тетігін жетілдіру кезінде қолайлы инвестициялық ахуал экономиканың минералдық-шикізат секторына инвестициялаудың қосымша көздерінің пайда болуы үшін, яғни ірі отандық және шетелдік инвесторлардың ресурстарын тарту арқылы оның капиталдандырылуын арттыру үшін мүмкіндіктер туғызатынын ескеру қажет. Шикізат салаларында салық салудың күрт өсуі инвестициялық тартымдылықтың, әсіресе экономиканың мұнай емес салаларында төмендеуіне әкеледі.

Қойылған міндеттерді шешу мынадай іс-шараларды шешумен байланысты болуы тиіс:

- салық салу жүйесінің ренталық құрамдас бөлікті күшейте отырып қайта ұйымдастыру;
- табиғи рента үлесін ұлғайту негізінде ел экономикасының минералдық-шикізат секторында қайта өңдеу үлесін ұлғайту үшін экономикалық жағдайлар жасау.

Жер қойнауын пайдалануға арнайы салық салуды өзгерту жер қойнауын пайдалануды дамытуға кедергі

келтіретін реформаларсыз мынадай іс - шаралар базасында жүзеге асырылуға тиіс:

- өнеркәсіптің өндіруші салаларының негізгі қорларын жаңғырту және қайта құру, сенімділігі жоғары машиналар мен жабдықтардың жаңа буынын әзірлеу үшін елеулі капитал салымдарын пайдалану;
- шикізат пен материалдардың отандық нарығының құрылымын одан әрі сапалы жақсарту;
- жаңа техника мен технологияларды қолдана отырып, энергия үнемдейтін қызметтердің бәсекелес нарығын бір мезгілде дамыта отырып, жер қойнауын пайдалануда және олармен ұштасатын салаларда Саламатты бәсекелестік орта құру;
- экономиканың минералдық-шикізат секторының барлық салаларында орнықты дамуға қол жеткізу болып табылады.

Қазақстан Республикасы экономикасының минералдық-шикізат секторының ренталық тұжырымдамасын дамыту ел экономикасының қаржылық-экономикалық тұрақтылығы мен теңдестігіне алып келетін қажетті құқықтық және экономикалық жағдайларды қалыптастыруға негізделуі керек.

Қазіргі кезде қолданыстағы қаржы-экономикалық саясаттың институционалдық базасы тұтастай алғанда ішкі нарыққа және орташа табыс нормасын алуға бағдарланған шаруашылық жүргізуші субъектілердің жалпы нормалары мен мінез-құлық қағидаларын, сондай-ақ ерекше өтімді өнім саласында жұмыс істейтін және ұлттық шикізат ресурстарын пайдаланатын кәсіпорындар мен корпорациялардың жұмыс істеуінің ерекше реттеушілік нормалары мен қағидаларын белгілеуге тиіс болады. Мысалға, Канадада жер қойнауын пайдалану саласын реттейтін нормативтік-құқықтық актілерді мерзімді қайта қарау тәжірибесі жүргізіледі. Тұрақсыз заңнаманың болуы жер қойнауын пайдаланудың инвестициялық тартымдылығын төмендететін негізгі факторлардың бірі болып табылатынына қарамастан, қажет болған жағдайда оңтайлы теңгерімге қол жеткізу мақсатында мемлекет осы саладағы заңнамалық актілерге қажетті түзетулер енгізе алады [6].

Макроэкономикалық реттеу әлеуметтік-экономикалық дамудың міндетті мақсатты және перспективалық бағдарламаларын, экономиканың жекелеген салаларын реформалаудың салалық тұжырымдамаларын орындау секілді элементтерін қамтиды. Тиімді мемлекеттік реттеу көмірсутектердің бәсекелі нарығын дамытып қана қоймай, сондай-ақ оларды қайта өңдеу өнімдерінің дамыған бәсекелі нарығын құруға мүмкіндік береді. Мемлекеттік реттеудің қызметі әртараптандырылмаса және ол үшін экономикалық ынталандырулар тұғыз отырып, инвестициялардың өсуін жүзеге асырмаса, тіпті жоғары табысты мұнай саласы да соншалықты табысты бола алмайтынын ескеруі тиіс.

Минералдық-шикізат кешенінде шикізатты терең өңдеу үлесін ұлғайта отырып, салалық кәсіпорындарды әртараптандыруды ынталандырудың қаржылық-экономикалық тетіктері енетін, ұлттық табиғи ресурстарды пайдалануды тиімді пайдалану және инвесторлардың келісімшарттар жасасу кезінде айтылған міндеттемелерді орындауын бақылау тетіктері жұмыс істеуі тиіс; елдің экономикалық және энергетикалық қауіпсіздігінің талаптарын және тұтастай алғанда салалар мен мемлекетте белгілі бір тұрақтылыққа қол жеткізу шамасына қарай енгізілуге тиіс перспективалы шикізат қажеттілігін ескере отырып, көмірсутектерді өндіруге мемлекеттік шектеулер енгізу; аса маңызды қаржы ағындарын мемлекеттік бақылау және шетелде өндірістік жабдықтарды негізсіз сатып алуға жол бермеудің құралдарын жетілдіру; шикізатты өндіру және өңдеу жөніндегі шетелдік әріптестермен бірлескен кәсіпкерлік қызмет шарттарын атқару.

Мемлекет минералдық-шикізат кешенінің, оның әлемдік бәсекеге қабілеттілігінің және алынатын «үстеме пайданың» тұрақты мониторингін жүзеге асыруға тиіс. Шикізат секторы негізінде республика экономикасында құрылымдық қайта құрулар жүргізу, бірінші кезекте, минералдық-шикізат ресурстарын экономикалық бағалау жолымен оның нақты әлеуетін айқындауды талап етеді. Осы мақсатты жүзеге асыру шикізат ресурстарының қолда бар қорлары мен олардың құрылымын зерделеуді, минералдық-шикізат базасының молықтыру мүмкіндіктерін айқындауды талап етеді. Алынған деректер негізінде мемлекет баламалы ресурс көздері мен ресурс үнемдеуші технологияларды әзірлеуді ынталандыру жөнінде нысаналы міндеттер қоюға тиіс.

Ұлттық қордың активтерін қалыптастыру, шоғырландыру және инвестициялау тетігінің негізгі мақсаты табиғи рентаны өндіріп алу ғана емес, сонымен бірге ынталандыру да болып табылады:

- республика ішінде ренталық кірістерді сақтау және пайдалану, оларды қайта өңдеу саласына және жаңа перспективалық бағыттарды дамытуға инвестициялау;
- өндірілген шикізатта бар бағалы элементтерді алу үшін оның ішінде қайта өңдеу үлесін ұлғайта отырып, экономиканың минералдық-шикізат секторын әртараптандыру;
- шетел инвестицияларын экономиканың минералдық-шикізат секторына ғана емес, ел экономикасының қайта өңдеу секторларына да тарту.

Шикізат ресурстарын, оның ішінде минералдық-шикізат ресурстарын пайдалану құқығы үшін төлемдер жүйесін жетілдіру, сонымен қатар оларды анықтаудың бірыңғай әдістемесін әзірлеу отандық экономиканың елеулі мәселелерінің бірі болып табылады.

Қазақстанның құрылымдық өнеркәсіп саясатын, ең алдымен, шикізат және өңдеуші секторлар арасындағы сәйкессіздіктерді еңсеру мақсатында жандандыру керек. Жер қойнауын пайдалану үшін төлемдерді оңтайландыру республика экономикасының республиканың басты байлығы – пайдалы қазбаларды ұтымды пайдалануды экономикалық ынталандыру сияқты мәселелерін шешуге көмектесуі тиіс; шикізат ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемдер алу режимін негізді қатайту есебінен қайта өңдеу салаларында салық салуды қысқарту, соларқылы халық шаруашылығының жекелеген салаларының жұмыс істеуінің бастапқы қаржылық-экономикалық бәсекелестік жағдайларын теңестіру, бұл тұтастай алғанда өндірістің көлемі мен тиімділігін арттыруға ықпал ететін болады; табиғи ресурстардың меншік иесі – мемлекет пен жер қойнауын пайдаланушылардың осы салалардағы объективті салық салу базасының көмегімен артық пайданы тең бөлу үшін қажетті алғышарттар жасау.

Шикізат ресурстарын пайдаланғаны және қоршаған ортаны ластағаны үшін қазіргі төлемдер жүйесі табиғи ресурстарды өндіргені үшін төлем, сондай-ақ ластану үшін төлем бөлігінде қағидатты өзгерістерді қажет етеді. Экономикада минералдық-шикізат секторының тиімді жұмыс істеуі ұтымды жер қойнауын пайдалануды ынталандырумен, жер қойнауын орнықты дамыту үшін қажетті қаржы-экономикалық жағдайлар жасаумен, ресурс үнемдейтін технологияларды қолданумен, қоршаған ортаға әсерді экологиялық қауіпсіз деңгейге дейін төмендетумен ұштастырылуға тиіс.

Елдің минералдық-шикізат базасын ұдайы өндіруді одан әрі дамытуды қамтамасыз ету, өндірушілік мақсатта ғана емес, сондай-ақ табиғатты қорғау қызметіне де инвестициялар тарту талап етіледі. Қазақстан экономикасы үшін осы басты міндеттерді шешу жер қойнауын пайдалану мен қоршаған ортаны қорғаудың жаңа экономикалық тетігі саласында да, сондай-ақ оларды заңнамалық реттеу саласында да назар аударуды талап етеді [10].

Отыз жылға жуық уақыт бұрын бірнеше Нобель сыйлығының лауреаттары М.С. Горбачевке (КСРО-ның 1990-1991 жылдардағы билігі) жазған хатында олар әлемдік қоғамдастықтың көптеген елдерінің жер қойнауын пайдалануға салық салу жүйесі қоғам үшін, территориялар мен олардың жер қойнауының шынайы иесі үшін әділ емес екенін негіздеді. Аталған фактілер біздің республикамыз үшін қазіргі кезде де экономиканың шикізаттық бағдарына байланысты өзектілігін сақтап отыр. Батыс елдеріне ұқсас салық салу жүйесінің жағдайында жалдау мемлекеттік бюджетте жинақталмайды, оның едәуір бөлігін әртүрлі делдалдар береді. Ресурстық шикізат рентасының толық үлесін толық алмау салдарынан республика қосылған құны төмен шикізатты экспорттау және капиталды шетелге әкету кезінде орасан зор шығындарға ұшырайды. Отандық тауар

өндірушілердің жоғары технологиялық өнімі әлемдік нарық сегментінің 1%-ын да құрамайды, ал Жапонияда бұл үлес 30%-ды, АҚШ-та 35%-ды құрап отыр [6].

Республиканың басты байлығы минералдық-шикізат ресурстары болып табылатындығына байланысты, оны елдің одан әрі экономикалық дамуы үшін пайдалану маңызды, ол үшін Ұлттық қордың активтерін қалыптастыру, шоғырландыру және инвестициялау тетіктерін қайта құру талап етіледі. Қазіргі жағдайда республикада кез келген қоғам мен мемлекеттің өмір сүруінің және дамуының негізгі факторы ретінде өндіріске қатысты күшті ынталандырушы қасиеттерге ие болатын, сонымен бір мезгілде олардың орындалуын реттеу мен бақылауды қамтамасыз ететін Ұлттық қордың активтерін қалыптастырудың, шоғырландырудың және инвестициялаудың осындай тетіктерін енгізу қажет.

Бұл тетіктер мемлекеттің минералдық-шикізат ресурстарының кен орындарын пайдаланудан түсетін ренталық кірістерінің үлесін біртіндеп ұлғайтуды көздеуге тиіс. Біздің ойымызша, ренталық кірістердің құрамына ресурстық әлеуеттің деңгейіне байланысты сараланған жер қойнауын пайдалану үшін төлем енгізілуі тиіс: ол неғұрлым жоғары болса, рента соғұрлым жоғары болады. Бұл ретте қосылған құнның жоғары үлесі бар өнім өндіретін кәсіпорындарға салық салудың барабар төмендеуі жүргізілуі тиіс. Осы міндеттерді іске асыру мақсатында Ұлттық қордың активтерін қалыптастыру, жинақтау және инвестициялау тетіктерінің жиынтығын құру қажет, олар, бірінші кезекте, сатып алынбайтын компанияларда құрылатын үстеме пайдаға салық салуға негізделуі тиіс.

Жер қойнауын пайдалануға салық салу жүйесінде осындай үлгі құру мемлекет кірісіне ресурстық шикізат рентасы түсімдерінің ұлғаюымен салық салу жүйесінің өзгеруі есебінен елдегі экономикалық жағдайды өзгертуге мүмкіндік береді.

Терең қайта өңдеуді қажет ететін өнімдерін өндіру қажеттілігі туралы айта отырып, республиканың сыртқы сауда балансында шикізат саудасы бұрынғысынша басым екенін атап өткен жөн, сонымен қатар көптеген елдерде салықтық-тарифтік саясат осы елдерде жұмыс істейтін компанияларға шикізатты қайта өңдеу өнімдеріне қарағанда импорттау тиімдірек болатындай етіп құрылған, мысалы, Қытайда 1999 жылғы 1 қаңтардан бастап. меншікті қайта өңдеу салаларын қолдау саясатын жүргізуге мүмкіндік беретін қайта өңдеу өнімдерін әкелуге жеткілікті жоғары баждарды сақтай отырып, шикізаттың көптеген түрлерін әкелуге арналған әкелу салығы мен тарифтік баж алынып тасталды [7].

Республиканың салық және тарифтік саясаты біздің сауда әріптестеріміз болып табылатын елдерде қолданылып жүрген салық-тарифтік тетіктерді ескеруге және мүмкіндігінше бағдарлауға тиіс, өйткені қазіргі жағдайда республикада шикізат саудасы бойынша экспорттық операциялар басым

болады, ал осы операциялардан түскен кірістер өңдеуші өндірістерге қайта инвестициялау тиімсіз болып қала береді. Егер осы проблеманы шешу үшін қолда бар экономикалық тәсілдерді іске асырмасақ, онда біздің республикамыз отандық өнімнің қосылған құны төмен ресурстық-шикізат елі болып қала беру ықтималдығы жоғары.

Ұлттық қордың активтерін қалыптастыру, шоғырландыру және инвестициялау тетіктерін мемлекеттік реттеудің өзекті бағдарлануы елдегі экономикалық саясаттың әлеуметтік аспектілерін күшейтумен де байланыстырылуға тиіс. Соңғы жылдары «әлеуметтік-нарықтық» тәсіл көптеген дамыған елдердің экономикалық тәжірибесінде кеңінен қолданылады. Мемлекет жер қойнауын пайдаланушы компаниялармен ынтымақтастықта іске асыруға міндетті экономикалық және әлеуметтік мақсаттарды ұштастыру идеялары Қазақстанның минералдық-шикізат кешенін дамытудың ренталық тұжырымдамасында да дамуға қол жеткізуі тиіс, өйткені әлеуметтік әділеттілік туралы мәселелерді шешу шикізат ресурстарына және басқа да табиғи байлықтарға меншік құқығының кепілі болып табылады.

Әлеуметтік саясат экономикалық саясатқа қарапайым қосымша болып табылмайды және бюджеттік ресурстардың әлеуметтік мақсаттарына жұмсалуына ғана байланысты емес. Тұтастай алғанда, пайдалы қазбаларға мемлекеттік меншік құқықтарын іске асыру мемлекет алып отырған рентаның үлесін оңтайландыру және оны тиімді пайдалану сияқты міндеттерді шешуді көздейді. Біздің ойымызша, қаржы-рента тұжырымдамасының әлеуметтік бағытының негізгі мазмұны дамыған әлеуметтік саланы қалыптастыру үшін рента кірістерін кеңінен пайдалану ғана емес, сонымен бірге осы кірістердің көмегімен отандық экономиканың технологиялық дамуы, оның әлемдік нарықтағы тар отын-шикізат мамандануынан алшақтауы болып табылады. Болашақта қоғамның әл-ауқатын арттыруға мүмкіндік береді.

Ұлттық қор активтерін қалыптастыру, шоғырландыру және инвестициялау тетіктері жер қойнауын пайдаланушылардан ренталық төлемдерді, атап айтқанда, жер қойнауын пайдаланушылардан мемлекет алатын салықтық және салықтық емес төлемдер арқылы бюджет жүйесіне тартылатын рентаның үлесін алуды қамтиды. Салықтар мен төлемдер жүйесін мемлекеттік реттеу табиғи рентаны алуды реттеудің маңызды тетігі болып табылады.

Экономиканың минералдық-шикізат секторының бәсекеге қабілеттілік деңгейінің төмендеуі болмайтын, алынатын табиғи рента көлемінде теңгерімге қол жеткізу елеулі, бұл рента шамасының ол толық болмағанға және осы салада тұралауға дейін төмендеуіне алып келуі мүмкін. Қоғам мүдделерінің

өкілі ретінде мемлекет мүдделерінің тепе – теңдігін, ал екінші жағынан-сатып алынбайтын компанияларды анықтау қажет.

Қазақстан Республикасының басты әрі негізгі байлықтарының бірі - олжер қойнауында орналасқан пайдалы қазбалары саналады. Әлемнің алдыңғы қатарлы елдері ғалымдарының бағалауы бойынша Қазақстан Республикасы табиғи ресурстар қорлары бойынша дүниежүзі бойынша 6 орында деп есептейді, алайда аталмышбасымдылықтынақты уақытта барынша тиімділікпен әлі де болса толыққанды пайдалана алмаудамыз. Тағы да бірқатар ғалымдардың болжауларына сәйкеселіміздіңағымдағы кезеңде барланған жер қойнауы бағалау бойынша шамамен 10 триллион АҚШ долларына дейін жетіп отыр.

Қазақстан жер қойнауының табиғи ресурстарға бай екенінің дәлелі Д.И. Менделеев кестесіндегі 110 элементінің 100-ден астамы анықталған, 70-тен астамы барланған, әзірше 60-тан астам элемент пайдаланылуда. Қазақстан-мұнай, газ, титан, магний, қалайы, уран, алтын және басқа да түсті металдар қорлары бойынша әлемде бай елдердің қатарында.

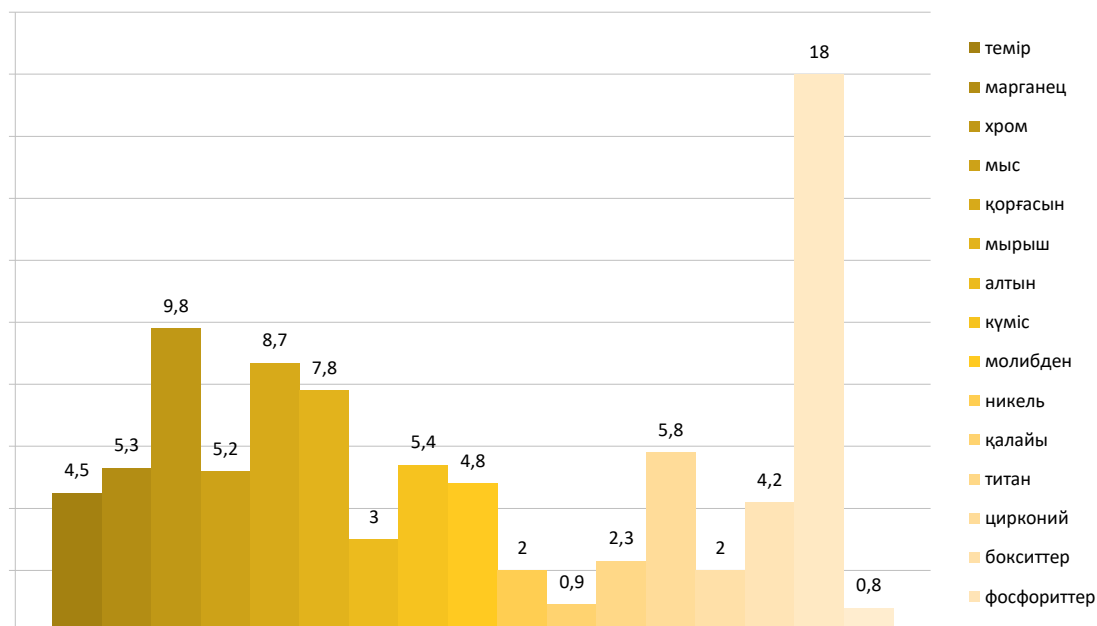
Әлемдік ауқымда Қазақстан ағымдағы уақыттың өзінде уран өндіру бойынша көшбасшы бірі болып табылады, хром, фосфор секілді пайдалы қазба қорлары бойынша екінші орында, қорғасын және молибден қорлары бойынша төртінші орында, темір рудасының жалпы қоры бойынша (16,6 миллиард тонна) Бразилия, Австралия, Канада, АҚШ, Үндістан, Ресей және Украинадан кейін сегізінші орында.

Қазіргі таңда Қазақстанның минералды-шикізаттық кешенін зерттеу, барлау және пайдалы қазбаларды өндіру және өңдеу бойынша АҚШ пен Батыс Еуропа елдері, сондай-ақ Түркия, Иран, Пәкістан, Жапония және Қытай елдері ерекше қызығушылық танытып отыр. Бұл, біріншіден, республиканың стратегиялық шикізат ресурстары - мұнай мен газдың жоғары әлеуетімен түсіндіріледі. Екіншіден ел Үкіметі тәуелсіздік алғаннан бері шетелдік ірі компаниялардан инвестиция тарту бойынша қолайлы да, тиімді бизнес климат қалыптастыра білді.

Қазақстанда мыс және полиметалл кендерінің, никельдің, молибденнің және басқа да сирек кездесетін жер металдарының әлемдік қорының көп бөлігі орналасқан. Темір, марганец және хромит кендерінің кен орындары бойынша әлемдік деңгейде өте маңызды орынға ие. Қазақстан территориясының кең көлемі, күрделі геологиялық құрылымы және оның әр түрлі болуы - жер қойнауында пайдалы қазбалардың көптеген кен орындарының болуына себепші болды. Қазақстанның пайдалы қазбаларының басым түрлерінің қорлары бойынша көшбасшы елдердің ондығына кіретіні анық, 1 сурет [9].

Пайдалы қазбалардың негізгі түрлері бойынша әлемдік қорларға Қазақстанның үлесі

пайызбен

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2016-2019 жылдардағы деректері: Электрондық ресурс //national.bank.kz дереккөзі негізінде жасалды.

Республика мұнайдың – 17 млрд. тонна, темірдің – 148 млрд. тонна, марганец – 4,7 млрд. тонна және хромит кендерінің – шамамен 3 млрд. тонна, сонымен қатар мыстың – 182 млн. тонна, қорғасынның – 108 млн. тонна, мырыштың – 220 млн. тонна, бокситтердің – 1,2 млрд. тонна, вольфрамның – 4,8 млн. тонна, молибденнің – 6,2 млн. тонна, алтынның – 15 мың тонна, никельдің – 4,8 млн. тонна, титанның – 291 млн. тонна, қалайының – 1,7 млн. тонна, уранның – 600 мың тонна және көмір 90 млрд тонна болжамды ресурстарына ие.

Осыған байланысты нақты уақытта қуатты мұнай-газ, уран және көмір салалары құрылды, дамуда, қара, түсті және асыл металл кендерін, сонымен қоса металл емес пайдалы қазбалардың әртүрлі түрлерін өндіру және өңдеу жүргізілу үстінде.

Бүгінгі күні республиканың минералдық-шикізат кешеніне 50 мемлекеттік компаниялары инвестиция құюда. Сондықтан да сол компаниялардың көп бөлігі қазақстандық минералдық шикізат ресурстарына қол жеткізудің арқасында әлемдік нарықтарта өздерінің позицияларын едәуір нығайтуда.

Бүгінгі таңда Қазақстан экономикасының шикізаттық бағытқа ие екенін біз жоғарыда айтып өттік және жақын болашақта бұл саладағы жағдай

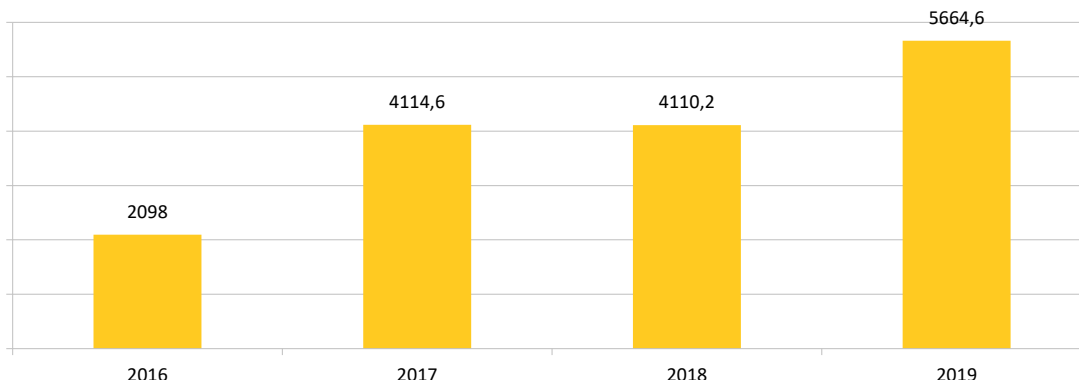
айтарлықтай өзгермейді десек те болады. Себебі елімізде жер қойнауынан өндірілген пайдалы қазбаның 50 пайыздан астамы шикізат күйінде шетел асып жатыр.

Сонымен қатар елде зиянсыз өндіріске толыққанды мән берілмей отыр. Зиянсыз өндіріс - өндірудің максималды көлеміне емес, жоғары өнімділікке және қоршаған ортаға аз зиян келтіретін энергия мен су ресурстарын пайдалануға назар аударуға мүмкіндік береді. Аталмыш саясат қолмен, яғни механикалық басқарудан автоматтандырылған процестерге, олардың өзін-өзі ұйымдастыруы мен өзін-өзі бақылауына көшу керек. Мұндай жағдайда қызметкерлер қашықтан басқаруға, ал өндіріс сұраныс пен өткізу көлеміне бағдарланған икемді басқаруға көшетін еді.

Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің деректеріне сәйкес 2019 жылдың соңында Қазақстан Республикасының мұнай-газ саласына тікелей инвестициялардың таза ағыны алдын ала Қазақстанға тікелей инвестициялардың жалпы көлемінен 5664,6 млн АҚШ долларын құрады. 2016-2018 жылдары Қазақстан Республикасының мұнай-газ саласына инвестициялар ағыны 95,9% - ға (2 012,2 млн АҚШ долларына) ұлғайды (Сурет 2) [9].

Қазақстанның мұнай-газ саласына тікелей инвестициялардың таза ағыны

млн АҚШ доллары

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2016-2019 жылдардағы деректері: Электрондық ресурс //national.bank.kz дереккөзі негізінде жасалды.

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспалау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша Қазақстанда 2019 жылғы жағдай бойынша шикі мұнай және табиғи газ өндірумен айналысатын 315 компания тіркелген, оның ішінде жұмыс істеп тұрғандары – 187. Шикі мұнай және табиғи газ өндірумен айналысатын компаниялардың жалпы санынан мыналар бөлінеді:

- ірі кәсіпорындар (250 – ден астам қызметкер) - 22 (оның ішінде 22 жұмыс істейді);
- орта кәсіпорындар (101-ден 250 адамға дейін) - 23 (оның ішінде 20 жұмыс істейді);
- шағын кәсіпорындар (5-тен 100 адамға дейін) - 270 (оның ішінде 145 жұмыс істейді).

Компаниялардың ел аумағында орналасу географиясы бойынша келесідей:

- Алматы қ. - 89 (оның ішінде 52 қолданыстағы);
- Маңғыстау облысы-30 (17);
- Ақтөбе облысы-27 (9);

- Қызылорда облысы-14 (8);
- Жамбыл облысы-13 (9).

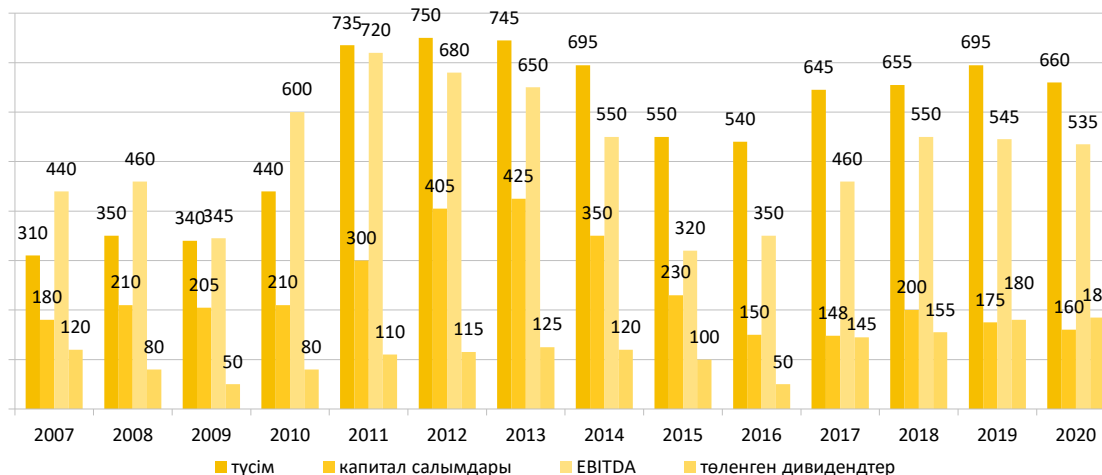
2019 жылдың басында кокс және мұнай өңдеу өнімдерін өндіру кәсіпорындарындағы нақты саны 8,1 мың адамды құрады.

Өңірлік ең көп саны (67,9%) Атырау, Павлодар облыстарында және Шымкент қаласында шоғырланған. Бұл өңірлерде 3 ірі отандық мұнай өңдеу зауыттарының – АМӨЗ (Атырау қаласы), ПМХЗ (Павлодар қаласы) және ПҚОП (Шымкент қаласы) орналасқандығына байланысты.

Азық-түліктік емес саланы дамытуда шетелдік тәжірибені қарастыра отырып, 40 ірі тау – кен компаниялары Covid-19 пандемиясына байланысты оларға түскен қиындықтарды сәтті еңсеріп жатқанын атап өтуге болады - олар, әрине, жағдайды экономиканың көптеген басқа секторларына қарағанда жақсы басқара білді (4 сурет) [10].

40 ірі тау-кен өндіруші компания көрсеткіштерінің серпіні

млрд. АҚШ доллары

Ескертпе: тау-кен өнеркәсібі, 2020 - Электрондық ресурс, <https://www.pwc.ru/publications/mine-2020/mine-2020.pdf> - дереккөз негізінде автормен жасалған.

Әлемдік деңгейдегі Топ-40-қа кіретін компаниялардың кірісі 692 миллиард долларды құрады. АҚШ долларын құрады, 2019 жылы, негізінен шикізат тауарлары бағасының өсуі нәтижесінде, яғни өткен жылмен салыстырғанда 4% өсті (Сурет 4)[10, 9-бет].

Пандемия индустрияның тұрақтылығын және тау-кен компанияларының жергілікті қауымдастықтар мен жалпы экономикаға қолдау көрсетудегі рөлін ашты. Дағдарыстан шығудың көкжиегі әлі алыс болса да, тау-кен компаниялары бұл жағдайдан алған сабақтарын талдап жатыр. Көмір секторының жалпы кірістерге қосқан үлесі өткен жылдың деңгейінде қалды, ал темір кенін өндіру секторының үлесі негізінен соңғы бес жыл ішінде ең жоғары деңгейге жеткен және шамамен тоннасына 130 АҚШ долларды құраған бағаның арқасында өсті.

Бразилиядағы қайғылы оқиғалардан кейін өндірістің төмендеуіне байланысты пайда болған темір рудасының бағасы кейіннен АҚШ пен Қытай арасындағы сұраныс пен сауда соғысының байланысты төмендеді.

Ал Қазақстанға келетін болсақ, азық-түлік емес салалар бойынша өңірлер бөлінісінде қолданыстағы бағалардағы өнім көлемінің жағдайы өңірлер арасында:

- көмір және лигнит өндіру бойынша Қарағанды облысы көш бастап тұр;
- Атырау, Маңғыстау облыстары шикі мұнай мен табиғи газ өндіруде көш бастап тұр;
- металл кендерін өндіру-Ақтөбе, Қостанай, Павлодар облыстары;

- темір кенін өндіру-Қостанай облысы;
- түсті металл кендерін өндіру-Ақтөбе, Шығыс Қазақстан облыстары;

- тау-кен өндіру өнеркәсібінің өзге де салалары-Атырау, Жамбыл, Қостанай облыстары (3-кесте)[10].

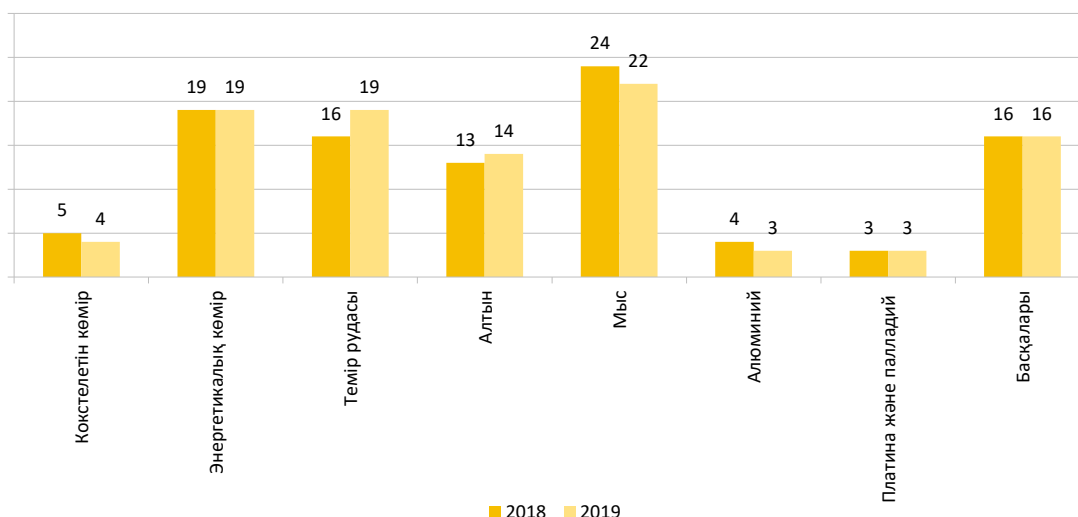
Пандемия әртүрлі тауарлардың бағасына әр түрлі әсер етті: кейбіреулері төмендеді, басқалары қымбаттады, бағаның бір бөлігі салыстырмалы түрде тұрақты болып қалады. 2020 жылғы қаңтардан бастап сұраныстың әлсіреуіне және экономикалық даму динамикасы бойынша белгісіздікке байланысты түсті металдардың бағасы айтарлықтай төмендеді. 2019 жылғы желтоқсаннан бастап мыс, никель және мырыш бағасының төмендеуі пайызбен екі таңбалы сандармен көрсетіледі. Ірі тау-кен компаниялары жыл соңына дейін қалған кезеңде түсті металдарға сұраныстың төмендеуін күтеді, ал олардың кейбіреулері тау-кен болжамдарын біршама қысқартты. Мәселен, Топ-40 компанияларының бір бөлігі мыс, никель және мырыш өндіру бойынша болжамдарын орта есеппен 6-7% - ға төмендетті.

COVID-19-ға байланысты енгізілген және өндіру көлеміне әсер ететін шектеулер алынып тасталғаннан кейін кейбір шикізат тауарларының бағасы одан әрі төмендеуі мүмкін. Дағдарыс кезінде алтынның бағасы көтерілгендіктен, алтын өндіруші компаниялар жеңіске жетті-соңғы айларда акциялар бағасының қалпына келуі байқалды.

4 сурет

Шикізат тауарлары бойынша Топ-40 компанияларының түсім құрылымын сақтау

пайызбен

Ескертпе: тау-кен өнеркәсібі, 2020 - Электрондық ресурс, <https://www.pwc.ru/ru/publications/mine-2020/mine-2020.pdf> - дереккөз негізінде автормен жасалған.

Коронавирустың өршуі кезеңінде темір рудасының бағасы 80 доллардан жоғары болды. АҚШ тоннасына. Кейбір ірі темір кені кәсіпорындары 2020 жылдың 1-ші тоқсанында Қытай дағдарыстан шығып, іскерлік белсенділікті қалпына келтіре бастаған кезде рекордтық өндіріс деңгейіне жетті. Қытай әлсіреген экономиканы қолдау үшін инфрақұрылымдық жобаларға бөлінетін бюджет қаражатының көлемін ұлғайтады деп күтілуде.

Әрине, бір географиялық аймақта, бір нарықта жұмыс істейтін және өнімнің жалғыз түрін ұсынатын тау-кен компаниялары әртараптандырылған кәсіпорындарға қарағанда COVID-19 пандемиясы сияқты оқиғаларға көбірек ұшырайды. Кейбір тау-кен компаниялары тиімділікті арттыруға күш салу үшін активтер портфелін жеңілдеткенімен, бірыңғай және әртараптандырылған қызметтің дұрыс арақатынасын қамтамасыз ету маңызды.

Қорытынды

Мемлекеттің жер қойнауын пайдаланудағы қолданыстағы саясаты жаңа тұжырымдамаларды, бағдарламалар мен тетіктерді әзірлеу және іске асыру кезінде ірі сатып алынбайтын компаниялар мынадай маңызды функцияларды атқаратындығына байланысты жер қойнауын пайдаланудағы жетекші компаниялардың мүдделерін, көзқарастарын және орнын ескеру қажет:

- шикізаттың стратегиялық маңызды түрлерін өндіру және қайта өңдеу;
- елдің өндіруші секторын пайдаланудан Орталық қаржы ағындары;
- шикізат ресурстарын өндіру және қайта өңдеу өнімдерімен, бірінші кезекте ел ішінде мұнай өңдеумен қамтамасыз ету.

Демек, Ұлттық қордың активтерін қалыптастырудың, жинақтаудың және инвестициялаудың нарықтық экономиканың барлық субъектілерінің мүдделеріне сәйкес келетін тетігін жүзеге асыру қажет, оның көмегімен өндірістің қайта өңдеу салаларына инвестицияларды ұлғайта отырып, экономиканың табиғи-ресурстық әлеуетінің орнықтылығы артуы тиіс.

Шикізатты жалдаудың жаңа бағыттарын енгізу кезінде оның мөлшері бюджет кірістері мен шығыстарының динамикасы, энергияны көп қажет ететін салалардағы тауарлар нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың өзгеруі, энергия көздерінің әлемдік бағасының төмендеуі салдарынан айтарлықтай өзгеруі мүмкін екенін ескеру қажет. Сондай-ақ, ең алдымен экспортқа бағдарланған салалардың тиімділігі проблемасымен байланысты қоғамның ренталық кірістерінің ықтимал төмендеу факторларын да назарға алған жөн. Республиканың кен орындарын экстенсивті игеру оларды игерудің бүкіл кезеңінде кен орындарынан барынша алуға әкеледі.

Табиғи ресурстардың көптеген түрлері уақыт өте келе қымбаттайтындығына байланысты оларды болашақта өндіру және іске асыру тиімдірек болады. Сондай-ақ болашақ ұрпақ үшін қаражат жинау да өзекті болып табылады. Белгілі болғандай, АҚШ Латын Америкасы елдерінің есебінен темір кені қажеттілігінің 30% - дан астамын, 40% - дан астамын мыс, 50% - дан астамын қорғасын мен молибденді, 70% - дан астамын бериллияны, 80% - дан астамын флюоритті және 90% - дан астамын қалайы мен бокситті қамтиды. Бұл аймақта жасалған барлық шетелдік инвестициялардың 3/4 бөлігі АҚШ-қа тиесілі, сәйкесінше АҚШ-тың дамушы елдерде алған пайдасы Латын Америкасына тиесілі [4].

Осылайша, республика экономикасының өндіруші секторының қайта қалпына келмеуі оның әлеуетінің төмендеуіне, дамыған отандық экономиканың перспективалық кезеңдегі қажеттіліктерін қанағаттандырмауға әкелуі мүмкін. Өңдеу өнеркәсібі мен әлеуметтік саланы дамыту үшін қайта бөлу жолымен Ұлттық қордың активтерін қалыптастыру, шоғырландыру және инвестициялау тетігін дамыту жер қойнауын пайдаланушылардың үстеме кірістерін жоя отырып, өндіруші және өңдеуші салалардағы кәсіпкерлік қызметтің жағдайларын теңестіреді, бұл бүгінде олар жеткіліксіз болып отырған экономика салаларына: машина жасау, өңдеу, химия өнеркәсібіне, электрондық және оптикалық жабдықтар өндірісіне және өнеркәсіптік өндірістің басқа да ғылымды қажетсінетін салаларына инвестициялардың өсуін ынталандыратын болады.

Әдебиет:

1. Антюшина Н. Норвежская модель управления ресурсами // Экономист. 2005. № 11. С. 63–4.
2. Еспаев С. Результаты и приоритеты // Казахстанская правда. 07.02.2006. С. 1–4.
3. Зиманов С. Инвесторы и контракты // Казахстанская правда. 10.09.2004. С. 12.
4. Латинская Америка: Справочник / Под общ. ред. В.В. Вольского. Сост. С.Н. Табунов. – М.: Политиздат, 1990. – 399 с. Материалы Интернет–сайта: www.stat.kz.
5. Материалы Интернет–сайта: www.prorenta.ru.
6. Материалы Интернет–сайта: www.site.kz.indexsmi.htm.
7. Назарбаев Н.А. Казахстанский путь - 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее // Послание президента Республики Казахстан - Лидера Нации .А. Назарбаева народу Казахстана. – Астана, 17 января 2014. http://www.akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-17-yanvary-2014-g.

8. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2016-2019 жылдардағы деректері: Электрондық ресурс // national.bank.kz
9. Тау-кен өнеркәсібі, 2020-Б. 9 - Электрондық ресурс, <https://www.pwc.ru/ru/publications/mine-2020/mine-2020.pdf>
10. Aimagambetov, Y., Sikhimbayev, M., and Sikhimbayeva, D. 2016. The concept of using the National Fund. Journal of Actual problems of Economics 10: 35-42.
11. Sikhimbayev M. R. Fuel and energy complex of Kazakhstan: innovative ways of development /Monograph/, 2020. - 308p.

Авторлар туралы мәлімет:

Динар Рахманғазықызы Сихимбаева – э.ғ.д., Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің профессоры (Қарағандықаласы)

Азиз Нұрланұлы Зұлхарнай – Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің докторанты (Қарағанды қаласы)

Мадина Болатқызы Жұмабекова – PhD, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің аға оқытушысы (Қарағанды қаласы)

МРНТИ: 71.37.05

JEL: L 83

COVID-19 и последствия влияния на туризм

А. Рамазанов – д.э.н., профессор Алматинского технологического университета (г. Алматы)

А. Кожамет – магистрант Алматинского технологического университета (г. Алматы)

Аннотация:

В данной статье рассматриваются процессы Пандемии коронавируса, который охватил весь мир, в том числе Республику Казахстан. Пандемия коронавируса – первое по своим масштабам и катастрофическим последствиям бедствие, которое обрушилось на международное сообщество после окончания Второй мировой войны. Эпидемия нанесла невосполнимые потери всей мировой экономике, в том числе туристической отрасли. Туристический бизнес в мире и Казахстане охарактеризован спадом. Приводится положение, что ковидная стагнация туризма создает кумулятивный эффект, ослабляя конкурентный потенциал индустрии гостеприимства, отельного, ресторанного и авиабизнеса. Ковидная стагнация туризма не ограничивается экономическими последствиями, но и несет риски социальных последствий, социальной напряженности в обществе. В интегральном выражении ковидная стагнация туризма несет угрозу всей мировой экономике.

Ключевые слова: Пандемия. Ковид. Туризм. Турист. Коронавирус. Эпидемия. Риск.

Бұл мақалада бүкіл әлемді, оның ішінде Қазақстан Республикасын да қамтыған коронавирустық Пандемия процестері қарастырылған. Коронавирустық пандемия - Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан бері халықаралық қауымдастыққа келген масштабы мен апатты салдары бойынша алғашқы апат. Эпидемия бүкіл әлемдік экономикаға, оның ішінде туризм индустриясына орны толмас шығындар әкелді. Әлемдегі және Қазақстандағы туристік бизнес құлдырауымен сипатталады. Туризмнің тоқырауы тоқыраудың жиынтық эффект тудыратындығы, қонақжай индустриясының, қонақ үй, мейрамхана мен авиациялық бизнестің бәсекеге қабілеттілігін әлсірететіндігі туралы ұсыныс келтірілген. Туризмнің тоқырауы тоқырау тек экономикалық зардаптармен шектеліп қана қоймай, сонымен бірге қоғамдағы әлеуметтік салдардың, әлеуметтік шиеленістердің қаупін тудырады. Тұтастай алғанда, туризмнің тоқырауы бүкіл әлемдік экономикаға қауіп төндіреді.

Негізгі сөздер: Пандемия. Ковид. Туризм. Туристік. Коронавирус. Эпидемия. Тәуекел.

This article covers the process of the coronavirus Pandemic, which has covered the entire world, including the Republic of Kazakhstan. The coronavirus pandemic is the first of its scale and catastrophic consequences of poverty, which devastated the international community after the end of the Second World War. The epidemic has caused irreparable losses to the entire world economy, including the tourist sector. Tourism business in the world and Kazakhstan is characterized by a fall. It is assumed that the stagnation of tourism creates a cumulative effect, weakening the competitive potential of the hospitality industry, hotel, restaurant and airline business. The stagnation of tourism is not limited to economic consequences, but also carries the risk of social consequences, social tensions in society. In the integrated expression, the covid stagnation of tourism will threaten the entire world economy.

Keywords: Pandemic. Covid. Tourism. Tourist. Coronavirus. Epidemic. Risk.

Введение

Человечество забыло страшные эпидемии в виде холеры, чумы которые в прямом смысле бушевали в странах Европы в Средневековье. Они выкосили до половины населения стран Европы. Ужасы эпидемии холеры в России описаны В.С. Пикулем в книге Фаворит. Нельзя без содрагания читать про боль и трагедии людей. Невежество и страх, трусость многих, в том числе овеянных славой военачальников приводятся В.С. Пикулем. Были ли эпидемии в Великой Степи? Вроде массовой эпидемии, которая поражала бы всю Великую Степь не было. Но рецидивы были. Перед глазами стоит пример вспышки эпидемии описанный Ильясом Есенберлиным в его великой книге для казахов

«Кочевники». Нет наверно казахов, кто не брал в руки книгу Ильаса Есенберлина. Многие из нас познали историю казахов по его книге. Вспомните пример, приведенный в в книге Ильаса Есенберлина, когда заражившийся бешенством прирученный волк амира Тимура напал на встречающую делегацию представителей аула хана Токтамыша. Как поступил амир Тимур с зараженным аулом хана Токтамыша? По традиции кочевников амир Тимур приказал сжечь зараженный аул, вместе с женой и сыном хана Токтамыша, на его глазах. Просто и жестоко, страшно жестоко. В настоящее время перед миром вновь возникла страшная угроза в виде инфекционной эпидемии COVID-19.

COVID-19 (аббревиатура от англ. COronaVirus

Disease 2019 — коронавирусная инфекция 2019 года), ранее коронавирусная инфекция 2019-nCoV (от временного названия вируса в начале пандемии) — потенциально тяжёлая острая респираторная инфекция, вызываемая коронавирусом SARS-CoV-2 (2019-nCoV) Представляет собой опасное заболевание, которое может протекать как в форме острой респираторной вирусной инфекции лёгкого течения, так и в тяжёлой форме. Вирус способен поражать различные органы через прямое инфицирование или посредством иммунного ответа организма. Наиболее частым осложнением заболевания является вирусная пневмония, способная приводить к острому

респираторному дистресс-синдрому и последующей острой дыхательной недостаточности, при которых чаще всего необходимы кислородная терапия и респираторная поддержка. В число осложнений входят полиорганная недостаточность, септический шок и венозная тромбоэмболия. К наиболее распространённым симптомам заболевания относятся повышенная температура тела, утомляемость и сухой кашель. В редких случаях поражение вирусом детей и подростков, предположительно, может приводить к развитию воспалительного синдрома. Также возможны долгосрочные осложнения, называемые постковидным синдромом [1].

13 апреля 2021, 08:07 Фото: pixabay

В начале 2020 года все страны охватила пандемия нового вида коронавируса, объявленная Всемирной организацией здравоохранения COVID-19. Вирус, первая вспышка которого была зафиксирована в г. Ухань в Китае в конце 2019 года, распространился на все страны и материки. По состоянию на 13 мая 2020 года по всему миру было заражено примерно 4359873 человека, погибло более 293 тыс. Человек [2].

Закрылись границы стран, остановилось авиа- и железнодорожное сообщение, во многих городах был введен режим всеобщей самоизоляции. Стоит заметить, что человечество не в первый раз сталкивается с пандемией, при этом ранее арсенал средств для борьбы с вирусами был гораздо меньше. Принципиальным отличием текущей пандемии является одновременное возникновение так называемой «неинфекционной пандемии» («пандемии страха»), связанной со стремительным развитием информационных технологий и мгновенным распространением информации в современном мире. Сложившаяся ситуация оказала существенное влияние на все сферы мирового хозяйства, в том числе и на туризм.

Как практически единодушно отмечают эксперты, такого кризиса в туризме не наблюдалось со времен Второй мировой войны [3].

Всемирная организация здравоохранения (далее — ВОЗ) объявила «чрезвычайную ситуацию в области общественного здравоохранения, имеющую международное значение». Ситуация развивается очень стремительно, ежеминутно растет число заболевших и погибших. Медицинские и научные издания по всему миру объединились для проведения исследований.

COVID-19 в Казахстане

На 13 апреля 2021 года в Казахстане, подтверждено по коронавирусу с положительным результатом ПЦР-теста 276054 случая, из них [4]:

- в городе Алматы — 42899 (+612)
- в городе Нур-Султан — 36792 (+465)
- в ВКО — 23397 (+25)
- в Павлодарской области — 19621 (+41)
- в Атырауской области — 20109 (+93)
- в Карагандинской области — 19701 (+197)

в Акмолинской области – 16396 (+98)
 в ЗКО – 16613 (+115)
 в Алматинской области – 17361 (+226)
 в Костанайской области – 14251 (+29)
 в СКО – 13423 (+33)
 в городе Шымкенте – 7704 (+74)
 в Жамбылской области – 6879 (+36)
 в Актубинской области – 6894 (+100)
 в Туркестанской области – 4758 (+22)
 в Мангистауской области – 4766 (+31)
 в Кызылординской области – 4490 (+32).

Матрица оценки эпидемиологической ситуации в регионах Казахстана на 15 апреля 2021 года выглядит следующим образом [5]:

- В «красной» зоне: Нур-Султан, Алматы, Шымкент, Атырауская, Актубинская, Акмолинская, Алматинская, Западно-Казахстанская, Карагандинская области.
- В «желтой» зоне: Восточно-Казахстанская, Жамбылская, Кызылординская, Павлодарская, Северо-Казахстанская, Мангистауская области.
- В «зелёной» зоне: Костанайская и Туркестанская области.

Спад потоков мирового туризма

Пандемия коронавируса – первое по своим масштабам и катастрофическим последствиям бедствие, которое обрушилось на международное сообщество после окончания Второй мировой войны. Эпидемия нанесла невосполнимые потери мировой экономике, в том числе туристической отрасли. Коронавирусная эпидемия обернулась для мировой туристической индустрии огромными потерями. Согласно исследованию Всемирного совета по туризму и путешествиям (WTTC), проведенному весной 2020 года,

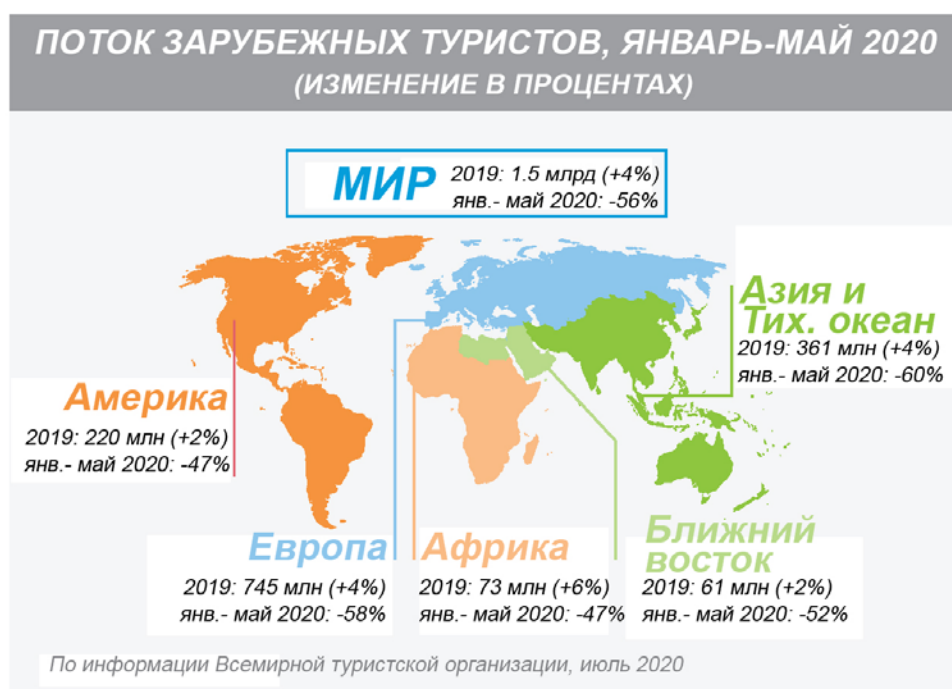
пандемия коронавируса ежедневно стала сокращать до миллиона рабочих мест в мировом туризме. В исследовании также отмечается, что общие потери для отрасли из-за коронавируса в 2020 году могут составить до 2,1 трлн долл. США (исходя из опыта предыдущих эпидемий, вызванных вирусами свиного гриппа H1N1 и атипичной пневмонии SARS)[6].

Спад потоков зарубежных туристов в мире характеризует рисунок 1.

Катастрофическими последствиями для туристического бизнеса обернулась приостановка авиаперевозок. По данным Международной ассоциации воздушного транспорта (International Air Transport Association, IATA, англ. – С. Б.), убытки мировых авиакомпаний составят порядка 84,3 млрд. доллар [7].

Кризис в туристической отрасли 2020 года усугубляется также тем, что отдыхающие не просто аннулируют будущие путёвки, но стремятся освободиться от них. Аннулируются поездки до конца года. Туроператоры вынуждены возвращать клиентам огромные деньги, в том числе те, которые уже пошли в счёт оплаты проживания в гостинице [8].

Возникают вопросы как COVID-19 повлиял на туризм стран? Где больше всего туризм пострадал от COVID-19? Вопросы не простые. Здесь следует учесть, что Экономика многих стран сидит на туристической игле, то есть на въездном туризме. Есть понятие «посещаемые страны мира». В посещаемых странах мира создана не просто крупная, а мощная инфраструктура въездного туризма, миллионы рабочих мест. Вклад туризма в ВВП посещаемых стран мира превышает десятую часть ВВП. А экономика таких стран как Турция, Таиланд вообще завязана на въездном туризме.

ТОП-10 самых посещаемых стран мира по оценке Всемирной туристской организации ООН (UNWTO) в 2019 году дана в таблице 1.

Таблица 1

ТОП-10 самых посещаемых стран мира по оценке Всемирной туристской организации ООН (UNWTO) в 2019 году [10]

	Страны	Млн. туристов
1	Франция	90,2
2	Испания	83,8
3	США	78,7
4	Китай	67,5
5	Италия	64,6
6	Турция	52,5
7	Мексика	44,9
8	Таиланд	39,7
9	Германия	39,4
10	Великобритания	36,9

В данной связи самой пострадавшей европейской страной стала Германия, где подверженными риску оказались почти 1,6 млн рабочих мест. На втором месте оказалась Россия, на третьем — Италия и Великобритания. Кроме того, ожидается, что в ближайшем будущем сильно пострадает Бразилия, Франция, Япония, Индонезия и Индия. По мнению исследователей, наибольший кризис ожидается в Азиатско-Тихоокеанском регионе, а наименее разрушительное воздействие от вируса испытает лишь Ближний Восток [6].

В Европе, власти Италии практически полностью сняли ограничения, введенные в период распространения коронавирусной инфекции. Разрешено беспрепятственное перемещение внутри страны. Открыты границы для гостей из стран Европы без соблюдения двухнедельного карантина. Возобновлены между-

народные перелеты в аэропортах Рима, Милана и Неаполя. Между тем в повседневной жизни как самих итальянцев, так и туристов из зарубежных стран ещё остаётся ряд обязательств и ограничений, направленных на сдерживание распространения коронавируса.

Франция также понесла серьёзный урон от коронавируса. В период пандемии в стране заразились коронавирусом более 160,4 тыс. человек, из них 29,6 тыс. умерли. В конце июня Франция приступила к третьему этапу отмены ограничений, введенных в стране в связи с пандемией. Французские власти настоятельно рекомендовали своим согражданам провести летний сезон 2020 года, не покидая страны. Внутренний туризм призван пополнить в первую очередь казну гостиничного бизнеса, понёсшего большие финансовые потери в связи с отсутствием

туристов в период карантина. Зарубежные маршруты пока ограничены странами ЕС и Великобританией [11].

Пандемия затронула весь азиатский туристический рынок. По данным Организации экономического сотрудничества и развития (The Organisation for Economic Cooperation & Development, OECD), китайские туристы составляют более 30 процентов иностранных туристов, посещающих Вьетнам и Японию. В последнее время с уменьшением числа китайских туристов туристический доход многих стран будет значительно падать. Согласно данным Управления по туризму Таиланда, в феврале из-за эпидемии число туристов, посещающих Таиланд, сократилось на 44,3 процента в годовом исчислении. По информации Бюро по туризму правительства Японии, в дополнение к китайским туристам, количество европейских и американских туристов также будет уменьшаться [12].

Пандемия COVID-19 внесла коррективы и в туристскую индустрию Китая. Наиболее заметными тенденциями являются рост популярности внутреннего туризма и экотуризма; экскурсии по предварительному заказу; приоритет санитарной безопасности и гигиены; развитие «облачного туризма». Зарубежные направления пока остаются невостребованными. В стране приобретает популярность внутренний туризм, в первую очередь турпродукты, связанные с природой и пребыванием на свежем воздухе. Введённый режим предварительного бронирования может стать для объектов показа постоянным, так как позволяет осуществлять мониторинг и контролировать турпотоки в целях безопасности эпидемиологической обстановки. Эпидемиологическая безопасность и защита здоровья стали главными требованиями к объектам турсервиса и гостеприимства у китайских туристов, что может потребовать от туроператоров изменить свои стандарты защищённости и гигиены. Широкое распространение за время карантина получил «облачный туризм», который позволил привлечь молодое поколение к туристическим зонам и объектам Китая посредством онлайн-трансляций, AR-, VR-инструментов и видеочатов [13].

Чтобы завоевать доверие у путешественников, в Турции была введена сертификация на безопасность от коронавируса. Она коснулась отелей, авиакомпаний, транспорта, ресторанов, музеев и других сфер деятельности, которые связаны с туризмом. Туристические объекты обязаны обеспечивать социальное дистанцирование, регулярно проводить дезинфекцию, проверять здоровье сотрудников и выдавать им средства индивидуальной защиты [14].

Однако в Турции не произошло улучшение эпидемиологической ситуации. Более того, в связи с ухудшением эпидемиологической ситуации в Турции, в апреле 2021 г. казахстанские туроператоры приостановили продажу туров. А Россия даже приостановила авиасообщение с Турцией. Хотя есть мнения, что в крайних российских мерах присутствуют вопросы геополитики.

Коронавирусная пандемия со всей убедительностью продемонстрировала, насколько уязвимой и незащищённой от новых угроз и вызовов оказалась мировая цивилизация. Нельзя исключить возникновения и прихода новых эпидемий. COVID-19 стал ещё одним напоминанием, что мировое сообщество призвано решать порождённые им же самими глобальные проблемы. Коронавирусный кризис вызвал крупнейшую волну увольнений в структурах, связанных с туристической отраслью. Со значительной долей уверенности можно предположить, что после преодоления международным сообществом последствий пандемии мир придёт к осознанию необходимости поиска решений, способствующих минимизации экономических и финансовых рисков в случае повторения подобных катастроф, в том числе в туристической индустрии. По данным Всемирного совета по путешествиям и туризму, из-за глобальной пандемии COVID-19 до 50 миллионов рабочих мест в секторе путешествий и туризма находятся под угрозой сокращения [15].

Спад туризма в Казахстане

Казахстан не относится к посещаемым странам мира. Если, в посещаемых странах мира, как видно из таблицы 1 потоки туристов до COVID-19 составляли десятки млн, а во Франции даже 90 млн, то в Казахстане лишь приближались к одному млн. (таблица 2). Но туристический рынок Казахстана – это тысячи фирм. Во-первых, это туроператоры, которые формируют туристические продукты и фрахтуют чартерные рейсы, но не имеют права продавать свои продукты конечным потребителям. Во-вторых, это турагенты, которые реализуют продукты туроператоров и оказывают дополнительные услуги как частным лицами, так и бизнесу. И те и другие работают на въездной (принимают иностранцев в Казахстане), выездной (отправляют иностранцев за рубеж) или внутренней (организуют путешествия внутри страны) туризм [16].

Туристическая сфера попала в очень тяжелое положение – 16 марта 2020 года в Казахстане объявлено чрезвычайное положение, по всему миру закрылись границы, остановлены международные авиаперевозки. О том, с какими вызовами столкнулась туристская сфера Казахстана и какие меры по выходу из ситуации были предложены: Одним из первых серьёзных сигналов стала проблема возврата казахстанских туристов, отдохнувших в этот момент на мировых курортах. Стоит отметить, что с данной проблемой столкнулись многие страны мира. Благодаря механизму Системы гарантирования прав граждан в сфере выездного туризма, внедренного Правительством заблаговременно, позволило нам в сложившейся ситуации, оперативно организовать в течение недели возврат на родину 5 913 казахстанских граждан. Система давала возможность знать поименно каждого туриста, место и период его отдыха, что позволило нам максимально эффективно выполнить эту задачу. Далее, мы столкнулись

с финансовыми проблемами на туристском рынке. Компаниям нужно было платить налоги, зарплаты своим работникам, чтобы удерживать квалифицированные кадры, а также содержать свои офисы. В рамках работы Правительства по принятию антикризисных мер, нашим министерством были внесены соответствующие предложения по освобождению от налогов, предоставлению льготных кредитов, а также отсрочки по действующим кредитам [17].

Воздействие COVID 19 на туризм Казахстана характеризуют таблицы 2 и 3. Как видно из таблицы 2, численность нерезидентов по въездному туризму в 2020 г. составила 252 726 чел. против 979 781 чел. в 2019 г. или 25, 7 %. Внутренний туризм не смог возместить потери въездного туризма. Более того у резидентов по внутреннему туризму был не менее значительный спад численности.

Таблица 2

Обслужено посетителей местами размещения по въездному туризму (нерезиденты)

	2018*(январь-декабрь)	2019*(январь-декабрь)	2020*			
			январь-март	январь-июнь	январь-сентябрь	январь-декабрь
Республика Казахстан	830 922	979 781	143 966	164 684	196 705	252 726
Акмолинская	13 747	18 501	1 302	1 518	1 994	2 657
Актюбинская	12 251	14 437	2 406	2 532	4 795	5 817
Алматинская	3 958	4 751	262	295	438	691
Атырауская	67 146	74 678	14 704	15 428	15 722	16 579
Западно-Казахстанская	20 937	x	1 736	2 999	3 704	4 943
Жамбылская	3 940	4 721	324	486	1 050	1 557
Карагандинская	19 804	21 198	3 506	4 059	4 902	6 676
Костанайская	20 408	22 435	3 138	3 746	4 989	7 299
Кызылординская	3 396	x	80	133	216	288
Мангистауская	28 720	x	3 701	5 288	6 765	8 356
Павлодарская	10 570	x	2 610	2 682	3 240	4 120
Северо-Казахстанская	11 466	x	1 289	1 360	1 741	2 132
Туркестанская	6 847	x	166	319	461	1 235
Восточно-Казахстанская	28 846	29 741	3 962	4 285	4 983	6 256
г. Нур-Султан	191 681	236 280	34 689	39 769	47 511	63 758
г. Алматы	365 137	435 699	65 567	75 053	88 415	112 281
г. Шымкент	22 068	33 362	4 524	4 732	5 779	8 081

*Данные с учетом индивидуальных предпринимателей.

Примечание: по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Как из таблицы 3 численность резидентов по внутреннему туризму в 2020 г. составила 3 328 614 чел. против 5 286 782 чел. в 2019 г. или 63, 0 %. Это действительно

катастрофические последствия COVID 19 на туристский бизнес, в том числе въездной и внутренний, и отельный, ресторанный и авиа бизнес.

Таблица 3

Обслужено посетителей местами размещения по внутреннему туризму (резиденты)

	2018* (январь-декабрь)	2019* (январь-декабрь)	2020*			
			январь-март	январь-июнь	январь-сентябрь	январь-декабрь
Республика Казахстан	4 695 942	5 286 782	843 702	1 234 013	2 359 291	3 328 614
Акмолинская	324 951	376 434	56 120	87 286	170 885	235 014
Актюбинская	112 150	118 980	22 749	32 199	50 810	79 233
Алматинская	805 836	829 431	77 031	108 022	411 740	482 186
Атырауская	141 914	175 088	34 414	41 525	57 025	67 955
Западно-Казахстанская	79 749	x	12 952	16 478	24 905	36 523
Жамбылская	116 996	139 260	26 594	39 576	61 030	92 922
Карагандинская	260 895	298 465	49 575	73 428	138 160	193 215
Костанайская	192 845	215 129	35 520	55 671	96 778	134 661
Кызылординская	60 120	x	11 340	19 441	31 923	50 416
Мангистауская	212 078	x	25 774	39 730	99 256	152 148
Павлодарская	139 967	x	17 405	26 960	43 883	67 643
Северо-Казахстанская	115 274	x	16 022	27 021	67 790	100 500
Туркестанская	145 277	x	22 723	40 908	72 799	102 512
Восточно-Казахстанская	536 184	582 948	80 185	130 531	260 988	346 099
г. Нур-Султан	575 906	635 571	112 319	151 891	231 957	357 292
г. Алматы	719 854	898 531	199 762	278 133	422 487	624 982
г. Шымкент	155 946	215 951	43 217	65 213	116 875	205 313

*Данные с учетом индивидуальных предпринимателей.

Примечание: по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Риски Ковидной стагнации туризма

Следует учитывать, что ковидная стагнация туризма создает кумулятивный эффект. COVID 19 вызвал спад туристского рынка. В свою очередь спад туристского

рынка вызвал спад индустрии гостеприимства, в том числе отельного и ресторанного и авиабизнеса (рисунок 2).

Рисунок 2

Кумулятивный эффект ковидной стагнации туризма

Спад туристского рынка несет и социальные риски. Риски потери работы, то есть безработицы. Риски потери возможности рекреации трудовыми ресурсами, восстановления здоровья и сил во время отпуска. Риски роста социальной напряженности в обществе. В целом, спад туристского рынка несет угрозу всей мировой экономике, в том числе национальной.

Рекомендации Всемирной Туристской Организации

Всемирная туристская организация подготовила свои рекомендации по смягчению социально-экономического воздействия пандемии на сферу туризма. Документ был разработан при участии Всемирной организации здравоохранения (WHO), Международной организации гражданской авиации (ICAO), Международной морской авиации (IMO), Международного совета аэропортов (ACI), Международной ассоциации круизных линий (CLIA), Международной ассоциации воздушного транспорта (IATA) и Всемирного совета по туризму и путешествиям (WTTC). Рекомендации разделены на три взаимосвязанных блока [18]:

1) управление кризисом и смягчение его последствий (сохранение рабочих мест; поддержка

ликвидности компаний; пересмотр налогов и сборов, связанных с индустрией туризма; защита прав потребителей; повышение цифровых навыков работников туристского бизнеса; включение туризма в общие стратегии спасения экономики различных регионов и государств, создание механизмов антикризисного управления);

2) стимулирование ускоренного восстановления индустрии туризма (стимулирование инвестиций в туризм; обеспечение подготовки туристов к путешествиям, связанной в том числе с имеющимся уровнем риска пандемий; создание новых рабочих мест; учет экологической устойчивости туристских регионов; понимание рынка и оперативные действия на рынке туристских услуг; повышение роли маркетинга; создание специального органа управления, регулирующего восстановление туризма);

3) подготовка к завтрашнему дню (диверсификация рынков, продуктов и сервисов, инвестиции в системы исследования рынка и цифровой трансформации; повышение эффективности управления туризмом на всех уровнях; обеспечение готовности к кризисным ситуациям; инвестиции в человеческий капитал; переход к безотходной экономике и принятие целей устойчивого развития).

Литература:

1. Коронавирусу дадут имя. Почему лучше не ошибиться при его выборе // Статья от 05.02.2020 г. Русская служба BBC. Джасмин Тэйлор-Колман; Petter Brodin. Immune determinants of COVID-19 disease presentation and severity (англ.) // Nature Medicine. — 2021. — January (vol. 27, iss. 1). — P. 28–33. — ISSN 1546-170X. — doi:10.1038/s41591-020-01202-8.
2. Карта распространения коронавируса // Coronavirus-monitor [Электронный ресурс]. URL: <https://coronavirus-monitor.ru> (дата обращения: 13.05.2020).
3. Андриянова А. Как эпидемия коронавируса повлияла на сферу туризма [Электронный ресурс]. URL: <https://www.biletik.aero/handbook/blog/kak-epidemiya-koronavirusa-povliyala-na-sferuturizma/>
4. В Минздраве РК опубликовали новые данные по заболевшим COVID-19/ <https://www.zakon.kz/5065195-covid-19-podtverdilsya-u-2229-chelovek.html>
5. Коронавирус: Шымкент перешел в «красную» зону, ВКО — в «желтую»/ <https://news.mail.ru/society/45959280/?frommail=1>

6. В России коронавирус может лишить работы в туротрасли более миллиона человек // Ежедневная электронная газета Российского союза туриндустрии [Электронный ресурс]. URL: https://ratanews.ru/news/news_26032020_9.stm (дата обращения: 21.04.2020).
7. IATA: убытки мировых авиакомпаний в 2020 году составят рекордные \$ 84,3 млрд. [Электронный ресурс]. URL: <https://tass.ru/ekonomika/8688099>
8. Смирнова Ю. Идеальный шторм на туристическом рынке [Электронный ресурс]. URL: <https://www.msk.kp.ru/daily/27109/4185114>
9. Всемирной туристской организации, июль 2020 [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_policy_brief_covid-19_tourism_august_2020.pdf
10. Всемирная туристская организация назвала самые популярные и быстрорастущие направления в мире/ <http://www.tourbus.ru/news/15814.html>
11. Италия почти полностью сняла все ограничения для туристов и граждан страны [Электронный ресурс]. URL: <https://tourism.interfax.ru/news/articles/70549/>; Франция сняла очередную серию ограничений, начав третью фазу отмены карантина [Электронный ресурс]. URL: <https://tass.ru/obschestvo/8783907>
12. Линджинг Гуо Мировая экономика и влияние на неё новой коронавирусной инфекции // Молодой учёный. 2020. № 16 (306). С. 258–263. URL: <https://moluch.ru/archive/306/69015/>
13. Каким путём пойдёт туриндустрия Китая после пандемии [Электронный ресурс]. URL: <https://visitrussia.ru/news/kakim-putem-poydet-turindustriya-kitaya-posle-pandemii>
14. Иванова А. Как изменится туризм в Турции из-за коронавируса [Электронный ресурс]. URL: <https://profi.travel/articles/45690/details>
15. Коронавирус может лишить работы 50 миллионов человек в сфере туризма [Электронный ресурс]. URL: <https://ria.ru/20200313/1568575417.html>
16. Как пандемия ударила по туристической отрасли Казахстана. [Электронный ресурс]. URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2020-03/kak-pandemiya-udarila-po-turisticheskoy-otrasli-kazakhstana>
17. Как пандемия повлияла на туристическую отрасль в Казахстане. [Электронный ресурс]. URL: https://www.inform.kz/ru/kak-pandemiya-povliyala-na-turisticheskuyu-otrasl-v-kazahstane_a3742745
18. UNWTO призывает к поддержке экономики через сектор путешествий и туризма // Ежедневная электронная газета Российского союза туриндустрии [Электронный ресурс]. URL: https://ratanews.ru/news/news_6042020_6.stm (дата обращения: 21.04.2020).

Сведения об авторах:

Алтай Рамазанов – д.э.н., профессор Алматинского технологического университета (г. Алматы)
 Айгерим Кожахмет – магистрант Алматинского технологического университета (г. Алматы)

МРНТИ: 06.51.57

JEL: G28, H32

Сравнительные статистические данные взаимодействия вузов и предприятий малого и среднего бизнеса Казахстана и Великобритании

Драх Т.П. – докторант 3 курс, специальность «Экономика» кафедра «Экономика и предпринимательство» Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза (г. Караганда)

Лукпанова Ж.О. – к.э.н, доцент кафедры «Финансы», Казахский университет экономики, финансов и международной торговли (г. Нур-Султан)

Жансагимова А.Е. – PhD «Туризм», проректор УМО университет «Астана» (г. Нур-Султан)

Аннотация:

Ни одна фирма не работает изолированно, поскольку все фирмы встроены в социальную и институциональную среду, которая влияет на их стратегии и структуры. А поскольку компания встроена в структуру своих промышленных систем, доступность и эффективность инфраструктуры поблизости имеют решающее значение для ее деловой активности. Следовательно, способность любой фирмы производить успешные инновации заключается в ее способности создавать новые комбинации знаний и опыта из различных источников технологических инноваций, доступных в рамках национальной инновационной системы. На уровне страны эти социальные и институциональные условия состоят из трех ключевых элементов: местных институтов и культуры, промышленной структуры и организации фирмы. К местным учреждениям относятся государственные и частные организации, такие как университеты, учебные и исследовательские институты, агентства поддержки бизнеса, местные органы власти, профессиональные сообщества и другие форумы, которые способствуют социальному взаимодействию. Что касается управления информацией, новая и сложная информация, возникающая в результате постоянно происходящих изменений в окружающей среде, создает проблему для МСП. Быстрое технологическое обновление приводит к накоплению новых конкурентов, рынка, новых продуктов и новой бизнес-политики в большой сети. Быстрые темпы технологического перехода создают источник неопределенности, глобальной конкуренции и интенсивности конкуренции для бизнеса.

Ключевые слова: зарубежный опыт, сотрудничество, предпринимательство, малый и средний бизнес, государственная поддержка

Ешқандай фирма жеке жұмыс жасамайды, өйткені барлық фирмалар олардың стратегиялары мен құрылымдарына әсер ететін әлеуметтік және институционалды ортаға енеді. Компания өзінің өндірістік жүйелерінің құрамына енгендіктен, жақын орналасқан инфрақұрылымның қолжетімділігі мен тиімділігі оның бизнесі үшін өте маңызды. Демек, кез-келген фирманың табысты инновацияға қабілеттілігі ұлттық инновациялық жүйенің әртүрлі технологиялық инновация көздерінен білім мен тәжірибенің жаңа үйлесімдерін құру қабілетінде. Ел деңгейінде бұл әлеуметтік және институционалдық жағдайлар үшін негізгі элементтен тұрады: жергілікті мекемелер мен мәдениет, өндірістік құрылым және фирма ұйымы. Жергілікті мекемелерге университеттер, академиялық және ғылыми мекемелер, бизнесті қолдау агенттіктері, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, кәсіби қоғамдастықтар және әлеуметтік өзара әрекеттесуге ықпал ететін басқа форумдар сияқты мемлекеттік және жеке ұйымдар кіреді. Ақпаратты басқару тұрғысына нүнемі өзгеріп отыратын ортадан туындайтын жаңа және күрделі ақпарат ШОБ үшін қиындық туғызады. Технологиялық жедел жаңару үлкен желіде жаңа бәсекелестердің, нарықтардың, жаңа өнімдердің және жаңа бизнес саясаттың жинақталуына әкеледі. Технологиялық ауысудың жедел қарқыны белгісіздік, жаһандық бәсекелестік және бизнес үшін қарқынды бәсекелестік көзін тудырады.

Негізгі сөздер: шетелдік тәжірибе, ынтымақтастық, кәсіпкерлік, шағын және орта бизнес, мемлекеттік қолдау

No firm operates in isolation because all firms are embedded in a social and institutional environment that influences their strategies and structures. And because a company is embedded within its industrial systems, the availability and efficiency of nearby infrastructure is critical to its business. Consequently, the ability of any firm to innovate successfully lies in its ability to create new combinations of knowledge and experience from the various sources of technological innovation available within the national innovation system. At the country level, these social and institutional conditions are made up of three key elements: local institutions and culture, industrial structure and firm organization. Local institutions include public and private organizations such as universities, academic and research institutions, business support agencies, local governments, professional communities, and other forums that foster social interaction. In terms of information management, new and complex information arising from the constantly changing environment creates a challenge for SMEs. Rapid technological renewal leads to the accumulation of new

competitors, markets, new products and new business policies in a large network. The rapid pace of technological transition creates a source of uncertainty, global competition and intense competition for business.

Key words: foreign experience, cooperation, entrepreneurship, small and medium business, government support

Введение

Проблемы поддержки малого и среднего бизнеса актуальны как для развитых, так и для экономики Казахстана. Уровень развития бизнеса зависит от эффективности государственной политики, которая влияет на темпы экономического роста, динамику ВВП и инновационную активность.

Университеты все чаще поощряются к тому, чтобы играть ведущую роль в экономическом развитии, особенно посредством инноваций. В то же время сама политика экономического развития все больше ориентируется на малые и средние предприятия (МСП), создавая дублирующее взаимодействие между ролями государственной политики, университетов и МСП, а также процессами создания и распространения инноваций.

Университеты играют важную роль в поддержке инноваций и конкурентоспособности в Великобритании. Помимо проведения выдающихся исследований и преподавания, университеты широко взаимодействуют со всеми заинтересованными сторонами в экономике. Растет количество свидетельств, демонстрирующих положительный вклад, который они вносят в экономическое и социальное развитие Великобритании [1]. Однако кажется, что мы до сих пор не до конца понимаем, как извлечь максимальную пользу из успешного взаимодействия университета и бизнеса. Однако клиенты играют чрезвычайно важную роль во влиянии на новые технологии в небольших компаниях в Великобритании. Причина этого в том, что основное внимание уделяется немедленным требованиям, а не будущим технологическим потребностям. Высшие учебные заведения и коммерческие исследовательские организации также внесли достаточно высокий вклад. Однако клиенты играют чрезвычайно важную роль во влиянии на новые технологии в небольших компаниях в Великобритании. Причина этого в том, что основное внимание уделяется немедленным требованиям, а не будущим технологическим потребностям.

В Великобритании на предприятия малого и среднего бизнеса в Великобритании приходится 99,3% всех предприятий частного сектора, 47,8% занятости в частном секторе и 33,2% оборота частного сектора [2]. Таким образом, МСП имеют значение для экономики в целом. До сих пор ограниченное исследование было сосредоточено на кризисах, с которыми сталкиваются МСП, и на том, как организационные субъекты взаимодействуют во время кризисов.

Формулировка задачи

Чтобы справиться с последствиями экстремальных явлений от COVID-19, малые и средние предприятия

используют цифровые технологии: мобильные технологии и технологии совместной работы, Интернет вещей с телекоммуникационными сетями следующего поколения (например, 5 G), аналитика больших данных, искусственный интеллект, использующий глубокое обучение, и технологию блокчейн [3]... Тем не менее, существует очень ограниченное количество доказательств использования цифровых технологий для борьбы с последствиями экстремальных явлений, таких как COVID-19. Для чего в Великобритании проводят видеоконференцсвязи, чтобы позволить организаторам анализировать внимательность своих участников в режиме реального времени, записывать голоса участников, чаты, лица и их домашнее окружение, то есть стремятся помочь МСП оставаться на связи и облегчить их рабочую ситуацию, во избежание негативных последствий для пользователей. Внедрение цифровых технологий малыми и средними предприятиями для обеспечения непрерывности бизнеса требует стратегического переосмысления их бизнес-процессов. Ученым будет важно понять, как развертывание цифровых технологий влияет на работу, организацию и производительность. Чтобы помочь в этом мышлении, так как подход социотехнических систем в прошлом успешно реализовал процессы организации производства и обслуживания.

Описание основных методов

Методологической основой исследования проблем взаимодействия ВУЗов и малого и среднего бизнеса явились труды зарубежных и отечественных ученых по данной проблеме. Рассмотрены пути развития и новые тенденции социального предпринимательства. Выделены приоритеты развития социального предпринимательства в экономике Казахстана. Был проведен анализ на основании статистических данных Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан и в результате метода дедукции предложены пути развития социального предпринимательства в современном отечестве.

Результаты и дальнейшие перспективы исследования

В 2021 учебном году в Республике Казахстан действовало 129 высших учебных заведений (с учетом филиалов) с общей численностью студентов – 576 557 человек, из них женщины составляют 306 799 человек или 53,2%. Численность студентов в текущем учебном году, по сравнению с прошлым учебным годом, уменьшилась на 4,5%.

Таблица 1

Высшие учебные заведения за 2015-2020 учебный год

	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
Число высших учебных заведений, единиц	127	125	122	124	125
Численность студентов, человек	459 369	477 074	496 209	542 458	604 345
Источник: Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [7].					

Численность студентов, получающих образование за счет государственных образовательных грантов, составляет 196 084 человека (34,0%), обучающихся на платной основе – 380 473 человека (66,0%). Общая площадь зданий составляет 6 105 247 кв.м, учебных

лабораторных зданий 2 771 786 кв.м, площадь общежитий 1 531 101 кв.м.

Количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства в таблице 2.

Таблица 2.

Количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства

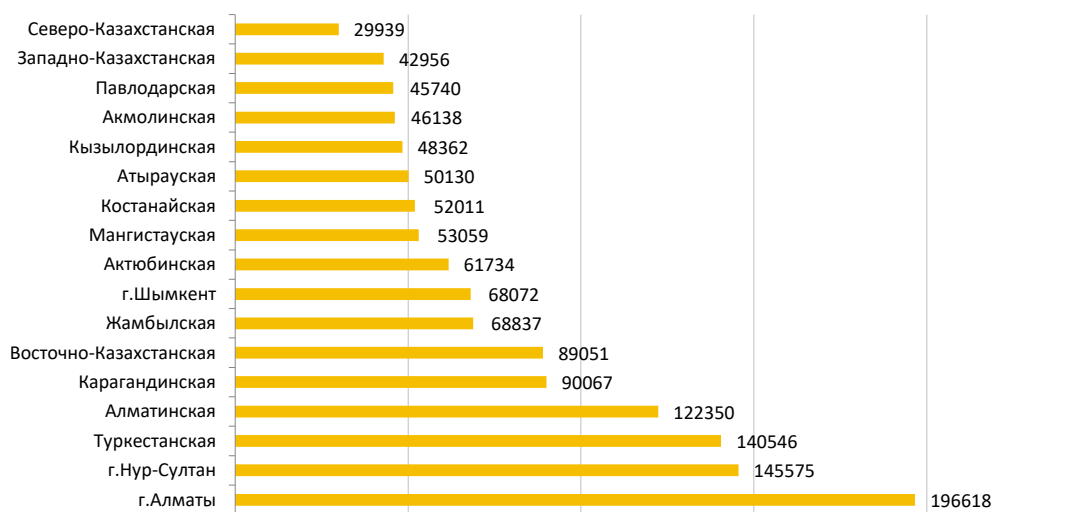
	Начало 2021 года
Республика Казахстан	1 351 185
Акмолинская	46 138
Актюбинская	61 734
Алматинская	122 350
Атырауская	50 130
Западно-Казахстанская	42 956
Жамбылская	68 837
Карагандинская	90 067
Костанайская	52 011
Кызылординская	48 362
Мангистауская	53 059
Павлодарская	45 740
Северо-Казахстанская	29 939
Туркестанская	140 546
Восточно-Казахстанская	89 051
г. Нур-Султан	145 575
г. Алматы	196 618
г. Шымкент	68 072

Для более ясного понимания состояния действующих субъектов малого и среднего предпринимательства

построим про ранжированную диаграмму от наибольшего показателя к меньшему на рисунке 1.

Рисунок 1

Действующие субъекты малого и среднего предпринимательства

Наибольшее количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства в Казахстане в г. Алматы 196 618 МСБ, далее г. Нур-Султан 145 575 МСБ и в Туркестанской области 140 546 МСБ. Самое малое количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства в Северо-Казахстанской области 29 939 МСБ, в Западно-Казахстанской области 42 956 МСБ и в Павлодарской области 45 740 МСБ.

При этом по итогам 2019 года было проведено статистическое наблюдение инновационной деятельности 28411 предприятий республики. За отчетный период 3206 предприятий имели инновации (в 2018г. – 3230 предприятий). По сравнению с 2018 годом количество предприятий, имеющих инновации, уменьшилось на 24 предприятия.

Количество предприятий, внедривших продуктовые инновации самостоятельно или совместно с другими организациями, рассмотрим в таблице 3.

Таблица 3

Инновационный товар внедрен за 2019 год

	самой организацией	совместно с другими организациями или учреждениями	усовершенствовано созданное другими организациями	другими организациями или учреждениями
Республика Казахстан	291	115	37	178
Акмолинская	5	8	1	3
Актюбская	9	1	-	6
Алматинская	40	9	1	2
Атырауская	9	3	-	-
Западный Казахстан	6	1	-	6
Жамбылская	19	2	1	2
Карагандинская	25	5	2	14
Костанайская	5	15	1	4
Кызылординская	3	1	-	2
Мангистауская	1	5	3	4
Павлодарская	15	2	-	12
Северный Казахстан	3	-	-	5
Туркестанская	12	8	1	3
Восточный Казахстан	14	10	-	3
г. Нур-Султан	28	33	9	30
г. Алматы	80	11	16	79
г. Шымкент	17	1	2	3

Источник: Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [7].

Всего в Казахстане 291 инновационный товар внедрен самой организацией, наибольшее количество внедрений в г. Алматы – 80 наименований, в Алматинской области – 40 и г. Нур-Султан - 28 внедрённых товаров. При этом совместно с другими организациями или учреждениями Казахстана, а это, как правило, вузы или научно-исследовательские центры - инновационный товар внедрен в 115 случаях, однако лидирует в данном случае г. Нур-Султан 33 вида продукции, далее Костанайская область 15 и Восточный Казахстан 10 внедрений инновационного товара. Усовершенствовано другими организациями всего 37 наименований инновационного товара, где лидер г. Алматы 16, далее г. Нур-Султан 9 внедрений. Инновационный товар внедрен другими организациями или учреждениями порядка 178 наименований выявлено в Казахстане, где снова на 1 месте г. Алматы 79 видов товара, г. Нур-Султан 30 видов и Карагандинская область 14 видов внедрила. То есть данные показатели имеют весьма низкий показатель в сравнении Великобританией, в которой 78% предприятий проводят участия в совместных исследованиях с вузами и научно-исследовательскими центрами. В Казахстане всего 330312 действующих предприятий из них 3206 предприятий, имеющие один из четырех

типов инноваций и только 574 предприятий, ведут совместную деятельность по внедрению инновационных товаров и услуг, а это менее 0,2%.

На начало 2020/2021 учебного года в ВУЗах республики были заняты 36 307 преподавателей, из которых 2 952 человека (8,1%) имели ученую степень доктора наук, 11 514 человека (31,7%) - кандидата наук, 2 280 человек (6,2%) - звание профессора, 5 345 человек (14,7%) – доцента. Преподаватели, имеющие ученую степень доктора философии (PhD) 2 942 человека (8,1%), 137 человек (0,3%) - доктора по профилю. Число преподавателей, имеющих академическую степень магистра - 13 067 человек (36,0%).

Ученым Казахстана необходимо работать с отраслевыми партнерами для поддержки своих исследований, поэтому совместная работа часто может быть беспроигрышной для обеих сторон. Такое партнерство часто дает поистине революционные результаты.

На национальном уровне основное внимание уделяется производительности и стремлению восполнить пробел в знаниях и поддержать инновации. Для достижения этой цели правительство поощряет сотрудничество между бизнесом и высшим образованием. Идея заключается в том, что работая вместе,

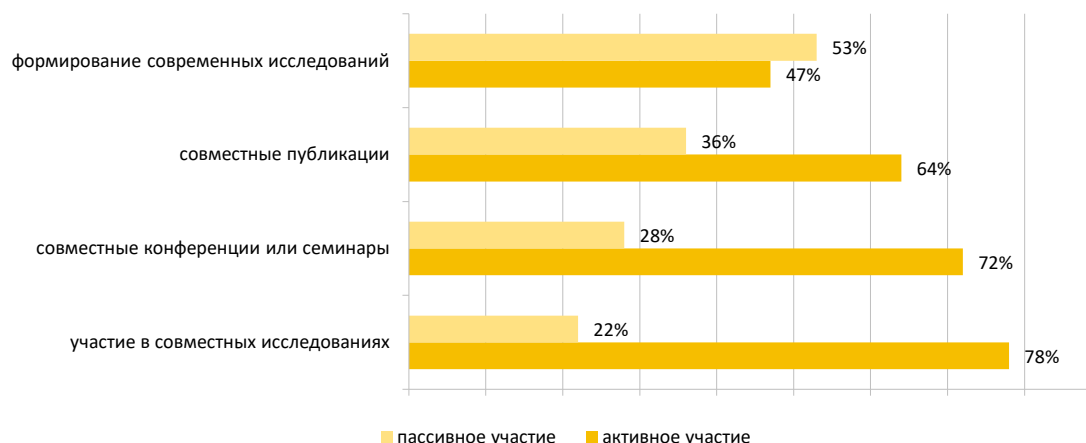
предприятия и университеты могут находить новые решения проблем. Это может означать разработку новой коммерчески жизнеспособной технологии на основе последних научных открытий или поиск более эффективных бизнес-моделей с использованием академических знаний. Совместная работа бизнеса и университета иногда может открыть путь к государственному финансированию. Компании

не всегда осведомлены о финансировании, к которому они могут получить доступ через эти программы [8].

Если отметить опыт в Великобритании то, как показано на рисунке 1, компании сообщили нам, что большинство каналов, которые они используют для взаимодействия с университетами, работают очень хорошо [2].

Рисунок 2

Эффективность различных каналов взаимодействия университета и бизнеса в Великобритании

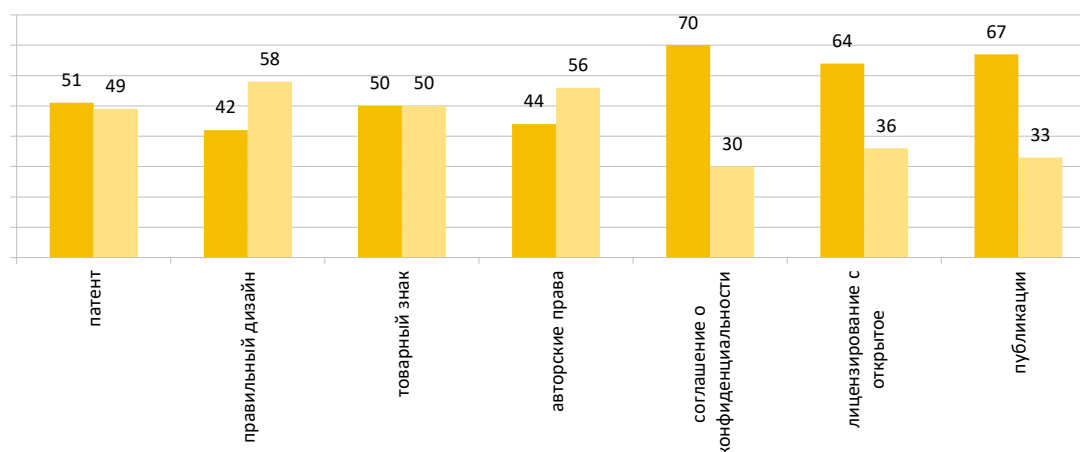
Как видим по статистическим данным Великобритании за 2019 год 78% компаний участвуют в совместных исследованиях с высшими учебными заведениями. Так, наиболее успешные отношения выстраиваются в компаниях, которые осуществляют портфель различных взаимодействий с университетами, таких как исследования, образование и обучение, трудоустройство персонала и технологические услуги (например, консультации, тестирование и создание прототипов). Возможно, это связано с тем, что предприятия, которые имеют общий портфель обязательств с университетами, получают дополнительные

выгоды, просто участвуя с ними в различных видах деятельности.

Фирмы в наукоемких секторах Великобритании, сотрудничающие с большим количеством университетов и с большим количеством международных университетов, как правило, используют более крупные пакеты ИР. «Мягкие» ИС, такие как культивирование обязательств, доверия, соглашений о секретности / неразглашении с открытым исходным кодом и публикациями, очень хорошо подходят для развития этих взаимодействий (рисунок 2).

Рисунок 3

Доли фирм, использующих формальные и неформальные стратегии интеллектуальной собственности

Предприятия получившие патент в Великобритании составляют 51%, собственный дизайн порядка 42%, свой товарный знак имеют 50% фирм, авторские права 44%, конфиденциальные соглашения 70%, лицензирование открытое 64%, публикации 67% фирм. Фирмы в Великобритании должны быть готовы использовать различные стратегии защиты интеллектуальной собственности и проявлять гибкость в принятии различных стратегий в зависимости от ситуации.

В Великобритании Инновационный фонд высшего образования (HEIF) оказывает финансовую поддержку высшим учебным заведениям в обмене знаниями и продуктивном взаимодействии с бизнесом, организациями государственного сектора и более широким сообществом на благо экономики и общества. Отдельные ученые имеют решающее значение для начала взаимодействия между университетами и бизнесом. Чтобы создать больше взаимодействий, университеты могли бы делать больше, чтобы дать возможность ученым и побудить их больше работать с бизнесом (например, путем предоставления лучшей поддержки); университеты и / или предприятия могут также разработать новые платформы для налаживания связей между собой. Университеты и предприятия учились у успешных сотрудников, а правительство поощряло это взаимодействие с помощью соответствующей политики, основанной на открытых инновациях, и механизмов поддержки инфраструктуры.

Как видим, согласно представленным статистическим данным - Казахстан имеет весьма низкий уровень взаимодействия ВУЗов и компаний, по сравнению с Великобританией.

Обсуждение

Соответственно, университеты должны быть открытыми и доступными для малого и среднего бизнеса Казахстана. Хотя многие предприятия действительно взаимодействуют с университетами... все еще слишком много предприятий, которые не пожинают плоды сотрудничества.

Предприятия смогут успешно взаимодействовать с университетами, особенно в том, что касается совместного создания знаний:

- Принятие практик управления, связанных с общением, сотрудничеством и переговорами, является ключом к успешному сотрудничеству.
- Поддержка взаимодействия университетов и бизнеса при институциональной поддержке;
- Внедрение новых моделей совместного использования ресурсов;
- Разработка открытых и гибких стратегий защиты интеллектуальной собственности;
- Ученые и пользователи являются катализаторами взаимодействия университетов и бизнеса, но офисы передачи технологий (ТТО) укрепляют институциональные связи.

Университеты и компании должны извлекать выгоду из различий, а не пытаться соответствовать

практикам друг друга. Отношения оказались эффективными, когда партнеры достигли взаимопонимания, повысили прозрачность, реализовали прочную программную структуру с четкими вехами, были открыты для переговоров и имели более тесное общение на уровне команды, в отличие от подхода к управлению сверху вниз [6]. Также было очевидно, что малым и средним предприятиям (МСП) трудно применять эту практику по сравнению с крупными фирмами. Поэтому мы должны делать больше для поддержки МСП и побуждать их к этой практике.

Мы опросили студентов и выпускников о причинах, по которым они решили искать работу в МСП. Ответы различались в зависимости от того, были ли они заинтересованы в работе в малом бизнесе (до 50 человек) или в среднем бизнесе (50-249 сотрудников).

Шестьдесят три процента студентов и выпускников искали работу в малом бизнесе из-за возможности работать в небольших командах, ожидая, что у них будет хорошее профессиональное и социальное взаимодействие.

Это было важно только для 21% тех, кто решил работать в средних компаниях. Основная причина (25%) выбора этой группы была связана с возможностью прогрессировать и развиваться, в то время как эту причину назвали только 15% тех, кто ищет работу в малом бизнесе.

Три наиболее распространенных фактора, которые респонденты назвали наиболее важными при выборе работодателя, - это возможность обучения или получения квалификации, щедрая оплата и соответствие этических ценностей компании их собственным. Другими популярными факторами были местоположение и гибкий график работы.

Ученые должны сосредотачиваться на том, как их исследования могут помочь в решении реальных мировых проблем, и для этого им часто требуется участие предприятий, благотворительных организаций или организаций государственного сектора. Для университета мышление в терминах партнерства с ключевыми заинтересованными сторонами имеет важные последствия для его механизмов управления и подотчетности.

Большинство МСП исчезают в первые годы своей жизни, потому что у них нет способности понимать и реагировать на вызовы глобальной конкурентоспособности, но как только они исчезают, создаются и другие предприятия, что дает эффект компенсации, когда кривая обучения циклическая. Малые и средние предприятия поддерживают свою работу знанием и возможностями своих процессов, которые оцениваются для определения стратегии и использования методологий, моделей и практик для достижения лучшего положения или перехода, чтобы остаться на рынке. В настоящее время рынки завоевывают компании с инструментами, которые предоставляют актуальную информацию о среде, в которой они взаимодействуют; эта информация позволяет им вмешиваться, иметь

более эффективный контроль и принимать решения в соответствии с их конкурентным положением.

Следует подчеркнуть, что роль малых и средних предприятий в экономическом развитии достаточно высока, независимо от того, развитая это страна или развивающаяся. Кроме того, не только финансово субсидируемое продвижение, но и стратегическая реализация становятся очень важными для устойчивого развития сектора МСП. Однако, общеизвестно, что обмен знаниями между университетом и промышленностью является проблематичным.

Для инновационного развития экономики необходимо предоставить такие инструменты поддержки, которые повысили бы уровень инновационной активности, эффективность НИОКР, коммерциализацию интеллектуальной собственности, развитие технологических инноваций. Следует поощрять прием на работу в университеты и бизнес, а также обмен людьми, поскольку они оказались взаимовыгодными и побуждают участвовать в других типах взаимодействия университета и бизнеса.

Выводы

Таким образом, это исследование поддерживает предпосылку о том, что развитие передачи челове-

ческих ресурсов путем найма новых выпускников, предоставления выпускникам дальнейшего образования и предоставления сотрудникам профессионального обучения дает преимущества в производительности в виде инновационных результатов, что, в свою очередь, косвенно приводит к росту производительности и продаж МСП.

Для инновационного развития экономики необходимо предоставить такие инструменты поддержки, которые повысили бы уровень инновационной активности, эффективность НИОКР, коммерциализацию интеллектуальной собственности, развитие технологических инноваций. Дан сравнительный анализ форм и направлений поддержки в России и других странах. Необходимы инструменты государственной поддержки, исключающие простое расходование бюджетных средств, а также необходимость более четкой условности получения средств и отчетности. Для инновационного развития экономики необходимо предоставить такие инструменты поддержки, которые повысили бы уровень инновационной активности, эффективность НИОКР, коммерциализацию интеллектуальной собственности, развитие технологических инноваций.

Литература:

1. Chi, T., Kilduff, P.P., Gargeya V.B. 2009. Согласование между характеристиками бизнес-среды, конкурентными приоритетами, структурами цепочки поставок и эффективностью бизнеса компании. *Международный журнал производительности и управления производительностью*, 58, с.645-669
2. Jones, Jane & Corral de Zubielqui, Graciela, 2017. «Добиться успеха, делая добро: исследование взаимодействия университетов и промышленности, новаторства и эффективности компаний в австралийских МСП, ориентированных на устойчивое развитие», «Технологическое прогнозирование и социальные изменения», Elsevier, vol. 123 (C), страницы 262-270.
3. Кук, Р.Г., и Барри, Д. (1985). Формирование внешней среды: исследование попыток малых фирм повлиять на государственную политику. *Бизнес и общество*, 34 (3), 317-344.
4. Жансагимова А.Е. Кластерно-инновационное развитие туризма. *Экономика и управление: проблемы, решения*. 2012. № 3. С. 53-66
5. Ниязбекова Ш.У., Тенденции и перспективы развития банковских продуктов в России и других странах. РИНЦ. *Modern Economy Success*. г. Пенза. 2017. –№ 1–С. 91–100
6. Шакуликова Г.Т., Жансагимова А.Е. Современное состояние конкурентной среды сельского хозяйства Акмолинской области. В сборнике: *Аграрная наука - сельскохозяйственному производству Сибири, Монголии, Казахстана, Беларуси и Болгарии*. сборник научных докладов XX Международной научно-практической конференции. 2017. С. 376-380
7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан <https://stat.gov.kz/official/industry/13/statistic/7>
8. Ниязбекова Ш.У., Резервы снижения себестоимости продукции как фактора повышения финансовых результатов предприятия. *Научные труды Московского университета имени С.Ю. Витте*. 2018.–С.170–183

Сведения об авторах:

Драх Татьяна Павловна – докторант 3 курс, специальность «Экономика» кафедра «Экономика и предпринимательство» Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза (г. Караганда)
 Лукпанова Жанар Оралхановна – к.э.н, доцент кафедры «Финансы», Казахский университет экономики, финансов и международной торговли (г. Нур-Султан)
 Жансагимова Аягос Ержановна - PhD «Туризм», проректор УМО университет «Астана» (г. Нур-Султан)

ХҒТАР: 06.35.35:51.01

JEL: Q11

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің құндық көрсеткіштері және тәуекел факторлардың әсері

Д. Ахметова – э.ғ.к., «Есеп және аудит» кафедрасының доценті, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті (Нұр-Сұлтан қаласы)

Г. Утибаева – э.ғ.к., «Қаржы» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті (Нұр-Сұлтан қаласы)

Аннотация:

Мақалада ауыл шаруашылығының кәсіпорындарының өндірістік іс-әрекетінң ерекшеліктері, берілген саланың зерттеуін тәуекелді факторлардың әсер ету дәрежесімен қоса, сондай талдаудың қажеттілігі қарастырылды. Сондай ақ, республика бойынша ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы өсімдік шаруашылығының өнімдерін өткізу көлемінің жылдық ауыспалық дәрежесінің құндық көрсеткіштері бойынша тәуекелдік деңгейі айқындалды. Сонымен қатар Ақмола облысы ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы өсімдік шаруашылығы өнімдерін өткізу нәтижелері, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының қаржылық көрсеткіштерінің пайдалылық деңгейі, өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру шығындары талданды.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының соңғы мақсаттары пайда алуға байланысты болғандықтан, құндық көрсеткіштердің өзгерушілігін зерттеу, өткізу бағаның серпіні, өзіндік құн, рентабельдік, нарықтағы сұраныс және ұсыныстың ара байланысы арқылы ауыл шаруашылық өнімділігінің соңғы нәтижеге әсері қарастырылды.

Ақмола облысының ауыл шаруашылығы өндірісінің ішіндегі картоп пен көкөніс өндіру көрсеткіштері талданды. Талдау нәтижесі бойынша аталған өнімдердің тәуекелдік деңгейін сипаттау үшін статистикалық талдау жүргізуге қажетті берілгендердің орта мәндері есептелді. Статистикалық талдау нәтижесі арқылы картоп пен көкөністің бағаларының орташа деңгейі анықталды.

Негізгі сөздер: ауыл шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы, пайда, өзіндік құн, рентабельдік, шығындар, статистикалық талдау, сату бағасы, құндық көрсеткіштер.

В статье рассмотрены особенности производственной деятельности предприятий сельского хозяйства со степенью влияния факторов риска, а также необходимость такого анализа. Установлены степень изменений за годовой период стоимостных показателей реализации продукции растениеводства сельскохозяйственными предприятиями республики. Наряду с этим проанализированы результаты реализации продукции растениеводства в сельскохозяйственных предприятиях Актмолинской области, а также уровень прибыльности результатов деятельности сельскохозяйственных предприятий, затраты на производство продукции растениеводства. Поскольку конечная цель любого сельскохозяйственного предприятия связана с получением прибыли, были изучены изменения стоимостных показателей, тенденция цены реализации, рассмотрены себестоимость, рентабельность, а также взаимосвязь спроса и предложения и их влияние на конечные результаты деятельности. Проанализированы показатели производства картофеля и овощей в хозяйствах Актмолинской области. Рассчитаны по результатам анализа для характеристики названных видов продукции необходимые для проведения статистического анализа их средние значения. По результатам статистического анализа определены средние уровни цен картофеля и овощей.

Ключевые слова: сельское хозяйство, растениеводство, прибыль, себестоимость, рентабельность, затраты, статистический анализ, цены реализации, стоимостные показатели.

The article discusses the features of the production activities of agricultural enterprises with the degree of influence of risk factors, as well as the need for such an analysis. The degree of changes for the annual period of the cost indicators of the sale of crop production by agricultural enterprises of the republic has been established. Along with this, the results of the sale of crop products in agricultural enterprises of the Akmola region, as well as the level of profitability of financial indicators of the activities of agricultural enterprises, the costs of production of crop production are analyzed. Since the ultimate goal of any agricultural enterprise is associated with making a profit, changes in cost indicators, the trend of the selling price were studied, the cost price, profitability, as well as the relationship between supply and demand and their impact on the final results of activities were considered. The indicators of the production of potatoes and vegetables in the agricultural sector of the Akmola region are analyzed. Calculated according to the results of the analysis for the characteristics of the named types of products, the average values required for statistical analysis. Based on the results of statistical analysis, the average price levels for potatoes and vegetables were determined.

Keywords: agriculture, crop production, profit, prime cost, profitability, costs, statistical analysis, selling prices, cost indicators.

Кіріспе

Қазіргі экономикалық жағдайлар ауылшаруашылық кәсіпорындарынан өндірістің тиімділігін, өнімнің, жұмыстардың және қызметтердің соңғы ғылыми жетістіктерді енгізу негізінде бәсекеге қабілеттілігін арттыруды талап етеді. Сондықтан, қаржылық тұрақтылық көрсеткіштеріне сүйене отырып, кәсіпорынды дамытудың стратегиясы мен тактикасы жасалып, жоспарлар мен басқару шешімдері негізделеді, олардың орындалуы бақыланады, өндіріс тиімділігін арттыру резервтері анықталады, кәсіпорынның және оның бөлімшелерінің қызметі бағаланады. Бірақ та кез келген кәсіпорынның қаржылық әрекеттерінің барлық түрлері көптеген тәуекелмен тығыз байланысты болғандықтан, ауылшаруашылық кәсіпорындар қызметінің қаржылық нәтижесін тәуекел факторлардың әсерін қарастыру қажет.

Осыдан ауыл шаруашылығында өндірістік іс-әрекеттің пайда болу ерекшеліктерін зерттеуде берілген саланың басқару жүйесін құру үшін тәуекелдіктің сол және басқадай факторларға әсер ету дәрежесін талдау қажеттілігі туындайды [1].

Осы мақсатта, біріншіден, ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы көкөніс шаруашылығының өнімдерін өткізу көлемінің жылдық ауыспалық дәрежесінің құндық көрсеткіштері бойынша тәуекелдік деңгейі айқындалды. Екіншіден, оның деңгейі мен серпініне әсер ететін факторлар анықталды.

Сонымен қатар Ақмола облысы ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы өсімдік шаруашылығы өнімдерін өткізу нәтижелері, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының қаржылық көрсеткіштерінің

пайдалылық деңгейі, өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру шығындары талданды.

Зерттеудің негізгі әдістері

Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің, басқа да ашық дерек көздеріндегі статистикалық деректерді, ақпараттарды қолдану негізінде экономикалық-статистикалық, монографиялық әдістерді қолдану арқылы зерттеулер жасалынды.

Зерттеу нәтижелері мен перспективалары

Ауылшаруашылық кәсіпорындарының соңғы мақсаттары пайда алуға байланысты болғандықтан, тек қана өнім өндірісінің көлемін ғана емес, сонымен қатар өсімдік шаруашылығында іс әрекеттердің нәтижесінің құндық көрсеткіштерін талдау қажет. Бұл үшін, біріншіден, құндық көрсеткіштердің өзгерушілігін зерттеу, екіншіден, өткізу бағаның серпіні, өзіндік құн, рентабельдік, нарықтағы сұраныс және ұсыныстың ара байланысы арқылы ауыл шаруашылық дақылдарының өнімділігінің соңғы нәтижеге әсерін анықтау керек. Сонымен бірге, ауыл шаруашылық өндірушілерінің ауа райына байланысты қай жыл қаржылық қызметтің нәтижесіне әсер еткенін анықтау қажет [2].

Ақмола облысы ауылшаруашылық кәсіпорындарының қаржылық жағдайын талдауда соңғы жылдары оң өзгерістер байқалады. Ақмола облысы ауыл шаруашылық кәсіпорындарының негізгі көрсеткіштері 1-кестеде берілген.

1 кесте

Ақмола облысы ауылшаруашылық кәсіпорындарының негізгі көрсеткіштері

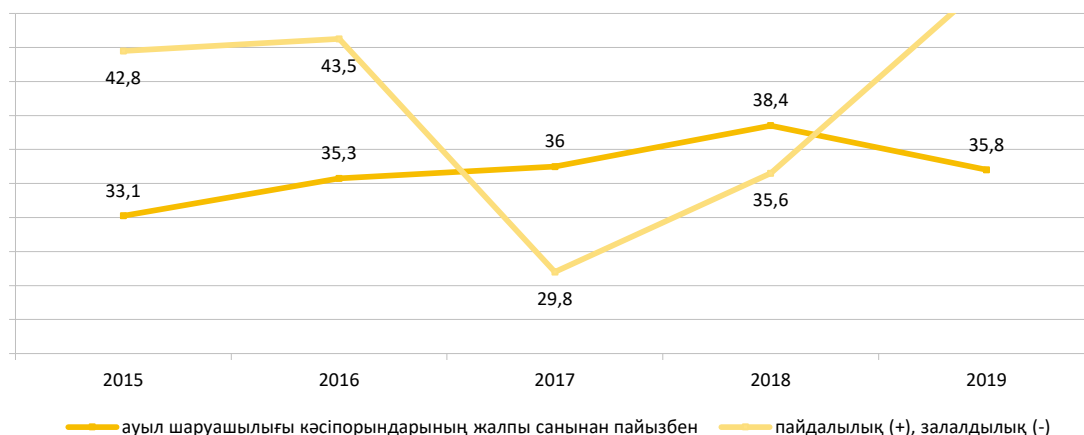
	2015	2016	2017	2018	2019	Орташа жылдық өсу қарқыны, пайызбен
Ауылшаруашылық кәсіпорындар саны – барлығы, бірлік	1 569	1 715	1 754	1 803	1 909	105,02
соның ішінде : залалдысы	520	605	632	693	683	107,05
олардың үлес салмағы, %	33,1	35,3	36,0	38,4	35,8	x
Ауылшаруашылығы кәсіпорындарының пайдасы, мыңтеңге	31 621 840	42 651 430	33 429 742	46 463 866	59 978 972	117,35
Рентабельділік (+), залалдылық (-), %	42,8	43,5	29,8	35,6	46,8	x

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген.

1-кестеден көріп отырғанымыздай, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының орта жылдық өсу қарқыны 105% құрайды. Ал олардың 2019 жылғы саны тек 2018 жылғы санына қарағанда 106 бірлікке немесе 5,9% өскен. Мұндай динамиканы оңынан бағалауға болады. Керісінше, залалды кәсіпорындардың саны 2019 жылы 2018 жылмен салыстырғанда 1,4% азайған.

Облыстың ауылшаруашылық кәсіпорындарының пайдасы және залалдылығы туралы мәліметті зерттеу аралығында пайданың орташа жылдық өсу қарқыны 117,35% құраған. Ақмола облысы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық көрсеткіштерінің пайдалылық деңгейі 1-суретте берілген.

Ақмола облысы ауылшаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық көрсеткіштерінің пайдалылық деңгейі

1-суреттен облыс аймағында ауылшаруашылық кәсіпорындарының жалпы санынан залалды кәсіпорындар санының орташа жылдық өсу қарқыны 107,5% өскендігін, залалды кәсіпорындар саны 35,8% құрайтынын, ал рентабельдік деңгейі 2018 жылмен

салыстырғанда 35,6 пайыздан 2019 жылы 46,8 пайызға дейін жоғарылағанын көруге болады.

2-кестеде Ақмола облысы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы өсімдік шаруашылығы өнімдерін өткізу нәтижелері берілген [3].

Ақмола облысы ауылшаруашылық кәсіпорындарындағы өсімдік шаруашылығы өнімдерін өткізу нәтижелері

	2015	2016	2017	2018	2019	Орташа жылдық өсу қарқыны, пайызбен
Өткізілген өнімнің өзіндік құны, мың теңге	65 888 956	85 083 019	97 442 710	118 602 022	126 021 857	117,6
Өткізілген өнімнің түсімі, мың теңге	97 510 796	127 734 449	130 872 452	165 065 888	186 000 830	117,5
Жалпы пайда, мың теңге	31 621 840	42 651 430	33 429 742	46 463 866	59 978 972	117,4
Пайдалылық (залалдылық) деңгейі, %	48,0	50,1	34,3	39,2	47,6	99,8

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген

2-кесте деректерінен өсімдік шаруашылығы өнімін өткізуден түскен түсімнің, сол өнімнің өзіндік құнының және алынған жалпы пайданың орташа жылдық өсу қарқындары бір деңгейде екенін байқауға болады. Мұндай жағдайдың қалыптасуының негізінде орта есеппен алғанда өнім бірлігінің сату бағасы мен өзіндік құнының динамикалық өзгерістері ара байланыста екені анықталады. Ал өсімдік шаруашылығы өнімін өткізуден түскен жалпы пайданың көлемі әр жылы әртүрлі болғандықтан, оның рентабельділік деңгейі де жылдар бойы әртүрлі. Мысалы, 2015 жылы оның

деңгейі 48% құраса 2016 жылы - 50,1%, 2017 жылы - 34,3%, 2018 жылы - 39,2%, ал 2019 жылы 47,6% құрады, яғни өзгеру тенденциялары бір қалыпты емес және төмендеу тренді байқалады (99,8%).

Бұл арада, біздің ойымызша, алынған пайда мөлшерінің бір қалыпта емес өзгеруі әртүрлі факторлардың әсер етуіне байланысты. Ондай факторлардың ішіндегі ең маңыздысы өнімді өндіруге жұмсалған шығындардың құрамы мен құрылымының өзгерістері болып табылады (3 кесте).

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру шығындары

мың теңге

	2015	2016	2017	2018	2019	Орташа жылдық өсу қарқыны, пайызбен
Қазақстан Республикасы						
Өсімдік шаруашылығы өнімінің өндірісіне жұмсалған шығындар, оның ішінде	311 859 673	382 337 417	440 995 555	520 449 220	558 403 478	115,7
материалдық шығындар	174 346 705	214 487 144	248 379 623	301 926 434	330 721 239	117,4
еңбек ақы төлеу шығыстары	47 969 177	55 953 842	61 953 038	70 003 111	77 828 029	112,9
негізгі құралдарды ұстауға жұмсалған шығындар	42 094 214	46 852 680	53 741 493	60 804 545	67 082 117	112,4
өзге де шығындар	47 449 578	65 043 751	76 921 402	87 715 130	82 772 094	114,9
Ақмола облысы						
Өсімдік шаруашылығы өнімінің өндірісіне жұмсалған шығындар, оның ішінде	83 096 316	108 747 574	123 692 492	149 527 965	154 710 774	116,8
материалдық шығындар	43 662 027	58 746 230	65 840 421	79 850 484	83 400 243	117,6
еңбек ақы төлеу шығыстары	11 828 261	14 528 425	16 174 464	18 613 850	21 031 735	115,5
негізгі құралдар шығыны	13 747 726	16 002 308	17 890 267	20 839 559	22 791 889	113,5
басқадай шығындар	13 858 303	19 470 612	23 787 340	30 224 072	27 486 908	118,7

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген.

3 кестеден Қазақстан Республикасы бойынша өсімдік шаруашылығы өнімінің өндірісіне жұмсалған барлық шығындардың орташа жылдық өсу қарқыны 115,7% құрағанын көруге болады, яғни материалдық шығындар, еңбек ақы төлеу шығыстары, негізгі құралдарды ұстауға жұмсалған шығындар, өзге де шығындардың өсу тенденцияларына байланысты [4]. Сонымен бірге, өзге де шығындардың өсу қарқынының Ақмола облысы бойынша жоғары болғаны сұрақтар туғызады. Оның себебін анықтау қажет – қандай шығындар өсті және олардың өнім өндіруге қандай қатысы бар. Мысалы, егер олардың ішінде әкімшілік шығындар басым болса, онда ол өнім өндірумен тікелей байланысты емес, сондықтан ондай шығындарды үнемдеу қажет.

Бұл арада тағы бір айтатын жайт – ол әр түрлі шығындардың үлес салмақтарының өзгеруі. Мысалы, материалдық шығындардың үлес салмағы республика деңгейі бойынша 2018 және 2019 жылдары 58 пайыз бен 59,2 пайызды құраса, Ақмола облысы бойынша олардың үлес салмағы 53,4 және 53,9 пайызды құраған. Жалпы алғанда, Ақмола облысы бойынша да өсімдік шаруашылығы өнімінің

өндірісіне жұмсалған барлық шығындардың өзгеру тенденциялары республикалық деңгейлеріне сәйкес екені байқалады [5].

Соңғы жылдары Ақмола облысы ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің құрылымында өсімдік шаруашылығының үлесі басым екенін айтуға болады. Бұл тоқыраудан кейінгі жылдары өсімдік шаруашылығының мал шаруашылығына қарағанда жоғары қарқынмен дамуына байланысты.

Ақмола облысы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында көкөністі өткізу нәтижелерін 4-кестеден көруге болады.

Ақмола облысы бойынша көкөніс шаруашылығы өнімінің өндірісінің 1 тоннасына жұмсалған шығын Қазақстан Республикасы бойынша жұмсалған шығыннан жоғары. Демек, Ақмола облысының ауыл шаруашылығы өндірісінің құрылымы республикалық орташа деңгейден елеулі ерекшеленеді. Көкөніс көрсеткіштерін талдау кезеңінде жоғары инфляция деңгейі өнімділікке жоғары әсерін тигізді, яғни инфляция деңгейі пайдаға, өнімнің өзіндік құнына және өткізу бағасының серпініне қатты әсерін тигізді.

Ақмола облысында көкөністі өткізу нәтижелері

Көрсеткіш	2015	2016	2017	2018	2019	Орташа жылдық өсу қарқыны, %
1 тонна картоп өнімін өткізу бағасы, теңге	57 072	59 340	63 401	65 067	49 620	96,6
Өткізілген өнімнің өзіндік құны, теңге	39 439	831 774	663 441	895 421	823 598	120,2
Пайдалылық (залалдылық) деңгейі, %	19,4	19,7	73,8	14,9	14,7	-
1 тонна көкөністі өткізу бағасы, теңге	53 426	54 364	51 409	52 952	62 592	104,0
Өткізілген өнімнің өзіндік құны, теңге	360 487	441 562	663 965	888 659	998 223	129,0
Пайдалылық (залалдылық) деңгейі, %	28,7	52,7	63,9	(3,2)	19,4	-

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері негізінде есептелген

4-кесте деректерінен картоп өнімін өткізу бағасының орташа жылдық өзгеру қарқыны 96,6%-ды құрағанын немесе орташа жылдық кему тенденциясын, ал көкөніс бойынша 104 пайызға өскенін көруге болады. Керісінше, аталған екі өнім бойынша олардың өзіндік құндарының орташа жылдық өсу қарқындары бірталай асып түсуде. Атап айтқанда, өткізілген картоп өнімінің өзіндік құнының орташа жылдық өсу қарқыны 120,2 пайызға және өткізілген көкөністің өзіндік құнының орташа жылдық өсу қарқыны 129,0 пайызға өскендері қосымша сұрақтар

тудырады. Сол себептен олардың пайдалылық деңгейлерінің көрсеткіштерінің кему тенденциясы байқалады. Қалыптасқан мұндай жағдайдың факторлары мен себептері ретінде, ең алдымен, жалпы ауыл шаруашылық экономикада бүгінгі күні орын алған мәселелерін айтуға болады. Атап айтқанда, бір жағынан мемлекеттің әлеуметтік мәні бар азық-түлік өнімдердің бағаларын реттеу болып табылса, екінші жағынан – өнеркәсіптің ауыл шаруашылығына арналған техника, қосалқы бөлшектер, жаңар-жағар май және тағы басқаларының бағаларының өсуі.

5 кесте

Ақмола облысы көкөніс шаруашылығының құндық көрсеткіштері бойынша тәуекелдік деңгейі

Көрсеткіш	Орташа мән	Орташа квадраттық ауытқу	Вариация коэффициенті (ауытқымалық)	Тұрақтылық коэффициенті	Детерминация коэффициенті
1 тонна картоптың өткізу бағасы, теңге	58 900	6 082	10,33	0,93	0,88
өзіндік құны, теңге	721 725	201 992	27,99	0,90	0,81
рентабельдік, пайызбен	28,5	25,4	89,25	0,83	0,68
1 тонна көкөністің өткізу бағасы, теңге	54 949	4 405	8,02	0,72	0,32
өзіндік құны, теңге	670 579	275 481	41,08	0,76	0,57
рентабельдік, пайызбен	32,3	26,7	82,70	0,26	0,6

5-кестеде Ақмола облысы көкөніс шаруашылығының құндық көрсеткіштері бойынша тәуекелдік деңгейін сипаттау үшін статистикалық талдау жүргізуге қажетті берілгендердің орта мәндері көрсетілген. Олар зерттелген 2015-2019 жж. көрсеткіштердің орташа мәндері бойынша есептелген. Зерттеу аралығында картоп өнімінің өткізу бағасы жоғары екендігін көруге болады, яғни дақылды өндіруде пайдалық деңгейі тиімді.

Орташа квадраттық ауытқу белгіленген ықтималдылық жағдайында кездейсоқ айнымалының орын алу аралығының тәуекелдігін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіштің мәні неғұрлым төмен болса, соғұрлым өнімді өткізуден алынған табыс тұрақты [6].

Көрсеткіштің тұрақтылық коэффициенті оның деңгейлерінің орта мәнінен ауытқуын сипаттайды. Бұл көрсеткіштің мәні жоғары болған сайын, көрсеткіштің мәні тұрақты. Зерттеу жүргізілген аралықта (2015-2019 жж.) картоптың өткізу бағасы (0,93), көкөністің өткізу бағасы (0,72) орнықты, ал картоптың да, көкөністің де өзіндік құндары (сәйкесінше 0,90 және 0,76) тұрақты.

Детерминация коэффициенті кез келген тығыз байланыс көрсеткіштерінің (жұптық және көптік корреляция, корреляциялық қарым-қатынас) квадраты болып табылады және өнімділік ауытқымалығына адамзаттың тигізетін әсерін көрсетеді. Картоп және көкөніс өнімділіктері бойынша осы коэффициенттің орта мәні 0,79% және 0,50% құрайды. Яғни, картоп және көкөніс өнімділіктерінің өзгеруіне адамға

қатысты фактордың әсері 79,0 және 50,0%. Есептемелер негізінде анықталған картоптың 1 тоннасын өткізу бағасының орташа деңгейі 58900 теңге, ал көкөністікі - 54949 теңге болуы мүмкін.

Қорытынды

Өсімдік шаруашылығы өнімдерін өткізу бағалары мен жалпы сату көлемі кез келген басқа салалардың өткізу бағаларына қарағанда айтарлықтай ерекшеліктері бар екені анықталды. Алайда, өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндірудің өзіндік ерекшеліктері бар: біріншіден, өндірістің мерзімділігі, екіншіден, өнімді сақтау мүмкіндігінің төмендігі, үшіншіден, ауыл шаруашылық тауар өндірушілер нарыққа қанша тауар шығаратынын алдын-ала білмейтіндігі [8].

Зерттеу нәтижесі бойынша көкөніс өнімдерін өткізу бағасы мен рентабельдік деңгейі төмендеу тенденциясына ие, өзіндік құн керісінше жоғарылауда. Сондықтан Ақмола облысы ауыл шаруашылық кәсіпорындарына көкөніс шаруашылығы өнімін өндіруде тәуекелдіктің деңгейін төмендету үшін егістік алқабын ұлғайту арқылы оның құрылымын оңтайлау, нарықтағы сұранысқа байланысты баға деңгейін реттеу қажет.

Негізінде ауыл шаруашылығы дақылдарынан жоғары түсім алудың, Қазақстан топырағының құнарлылығын сақтау және арттырудың негізгі шарттарының бірі агротехнология тәртібін сақтау болып табылады, мұны өз кезегінде, тыңайтқыштарды пайдаланбай жүзеге асыру мүмкін емес.

Әдебиет:

1. Ефимова О.В. Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: учебник / О.В. Ефимова. – 5-е изд., испр. – М.: Омега-Л, 2014. - 351 с. Калиев А.С. Кәсіпорын экономикасы: Оқу құралы. Алматы: Экономика, 2013. – 306 б.
2. Интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан www.stat.gov.kz /Официальная статистика /По отраслям /Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства (дата обращения 20.08.2020)
3. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Интернет-ресурсы <https://stat.gov.kz/official/dynamic> (қаралған күні: 09.09.2020)
4. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы / Ақмола облысы бойынша департаменті / Ақмола облысының ауыл, орман және балық шаруашылығы / Статистикалық жинақ https://stat.gov.kz/region/247783/statistical_information/publication (қаралған күні: 04.10.2020)
5. Эконометрика: Учебник / Под ред. И.И. Елисеевой. – М.: Пропект, 2011.
6. Утибаев Б.С., Жунусова Р.М., Утибаева Г.Б., Байдаков А.К., Финансовый анализ: учебное пособие. / Под общей ред. Б.С Утибаева. –Астана: КАТУ им. С. Сейфуллина, 2017. – 266 с.
7. G.B. Utibayeva D.T.Akhmetova, B.S.Utibayev, R.M.Zhunusova, A.Baidakov, B.I.Tukenova. The Issues Of Assessment Of Financial Investments In Agricultural Development // Vol.12. No 2s. 2020. - 792-799

Авторлар туралы мәлімет:

Динара Төлеухановна Ахметова - э.ғ.к., «Есеп және аудит» кафедрасының доценті, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті (Нұр-Сұлтан қаласы)

Гульжан Бегендыковна Утибаева – э.ғ.к., «Қаржы» кафедрасының қауымд. профессоры, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті (Нұр-Сұлтан қаласы)

МРНТИ: 06.35.35:51.01

JEL: Q14

О взаимосвязи финансирования сельхозтоваропроизводителей и объемов производства продукции

Б. Утибаев – к.э.н., доцент, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина (г. Нур-Султан)

Р. Жунусова – к.э.н., доцент, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина (г. Нур-Султан)

Аннотация:

В данной статье ставилась задача выявления взаимосвязи между объемами предоставленных сельскохозяйственным товаропроизводителям финансовых средств и объемами производства ими валовой продукции сельского хозяйства. Для этого рассмотрены динамические изменения объемов валовой продукции сельского хозяйства и полученных сельхозтоваропроизводителями финансовых ресурсов в целом по республике и в разрезе регионов за период с 2014 по 2019 годы.

В процессе изучения цифрового материала выявлено, что при определении объемов финансирования имеют место определенные недостатки. В разрезе регионов наблюдаются различия в выделяемых финансово-кредитных ресурсах при одинаковой структуре используемых ресурсов и объемах произведенной валовой продукции. При одинаковой сумме выделенных финансово-кредитных ресурсов складывается различный уровень показателей производства валовой продукции сельского хозяйства. С точки зрения обеспечения рационального распределения государственных финансовых ресурсов (бюджетных средств) они должны выделяться тем сельхозтоваропроизводителям, которые добиваются стабильного роста продуктивности сельскохозяйственных животных и урожайности сельскохозяйственных культур.

Ключевые слова: сельскохозяйственные товаропроизводители, валовая продукция сельского хозяйства, финансирование, кредитование, финансовые ресурсы, бюджетные средства, взаимосвязи, регионы

Бұл мақалада ауылшаруашылық тауар өндірушілеріне берілген қаржылық ресурстар көлемі мен олардың ауыл шаруашылығының жалпы өнімін өндіруінің көлемі арасындағы арабайланысты анықтау міндеті қойылған. Ол үшін ауыл шаруашылығы жалпы өнімі көлемінің және ауылшаруашылық тауар өндірушілері алатын қаржылық ресурстарының динамикалық өзгерістері тұтастай алғанда республикада және аймақтар тұрғысынан 2014 жылдан 2019 жылға дейінгі кезеңге қарастырылды. Сандық материалды зерттеу барысында қаржыландыру көлемін анықтауда белгілі бір кемшіліктер бар екендігі анықталды. Аймақтар бойынша пайдаланылатын ресурстар құрылымының және жалпы өнім көлемінің бірдей жағдайында бөлінген қаржылық-несиелік ресурстарда айырмашылықтар бар. Бөлінген қаржы-несиелік ресурстардың бірдей мөлшеріне қарамастан ауыл шаруашылығының жалпы өнімін өндіруінде әртүрлі деңгейдегі көрсеткіштер қалыптасады. Мемлекеттік қаржылық ресурстарды (бюджеттік қаражаттарды) ұтымды бөлуді қамтамасыз ету тұрғысынан қарағанда оларды ауыл шаруашылығы жануарларының өнімділігі мен ауылшаруашылық дақылдарының өнімділігінің тұрақты өсуіне қол жеткізетін ауылшаруашылық тауар өндірушілеріне бөлу керек.

Кілттік сөздер: ауылшаруашылық тауар өндірушілері, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, қаржыландыру, несиелендіру, қаржылық ресурстар, бюджеттік қаражаттар, өзара байланыстар, аймақтар

In this article, the task was to identify the relationship between the amount of financial resources provided to agricultural producers and their production of gross agricultural output. For this, the dynamic changes in the volume of gross agricultural production and financial resources received by agricultural producers are considered in the country as a whole and in the context of regions for the period from 2014 to 2019. In the process of studying the digital material, it was revealed that there are certain drawbacks in determining the amount of funding. In the context of regions, there are differences in the allocated financial and credit resources with the same structure of resources used and the volume of gross output. With the same amount of allocated financial and credit resources, a different level of indicators of gross agricultural output is formed. From the point of view of ensuring the rational distribution of state financial resources (budgetary funds), they should be allocated to those agricultural producers who achieve stable growth in the productivity of farm animals and crop yields.

Key words: agricultural producers, gross agricultural output, financing, lending, financial resources, budget funds, relationships, regions

Введение

Эффективность использования финансово-кредитных ресурсов во многом обуславливается методами их распределения по направлениям и способами доведения до конечного получателя. Современный уровень развития финансово-кредитных отношений в сельском хозяйстве свидетельствует об актуальности формирования и развития адекватной системы государственного регулирования и финансовой поддержки аграрного сектора экономики.

Анализ сложившегося механизма государственного регулирования сельского хозяйства позволяет выделить и обосновать перспективные направления его совершенствования. Опыт европейских стран с развитой рыночной экономикой (Франция, Германия, Голландия, Дания и др.) свидетельствует, что меры государственного воздействия на развитие аграрного сектора должны сочетать законодательные, административные, прямые и косвенные формы влияния на развитие эволюционных процессов в сельском хозяйстве [7].

Система государственного регулирования и поддержки аграрного сектора экономики представлена целым рядом соответствующих механизмов. Эта система осуществляется на практике механизмами ценового, налогового, кредитно-финансового регулирования, механизмами регулирования социального развития, прямой бюджетной поддержки в рамках специальных целевых программ [5].

В республике одним из финансовых институтов, обеспечивающего доступность льготных кредитных средств сельскохозяйственным формированиям и способствующего повышению эффективности их использования в целях формирования и развития аграрного сектора экономики страны, является специально созданный финансовый институт АО «Аграрная кредитная корпорация». Эта Корпорация через кредитные товарищества предоставляет сельскохозяйственным товаропроизводителям бюджетные средства в виде льготных кредитов, оказывая им государственную финансовую поддержку [8].

Однако в настоящее время все еще имеют место определенные проблемы, связанные с ограниченными ресурсными возможностями потенциальных участников кредитных товариществ, поскольку, как известно, большая часть хозяйствующих субъектов аграрной отрасли испытывают большие финансовые трудности. Также у участников Товариществ вызывают определенные вопросы порядок определения кредитополучателя, а также кто и по каким критериям устанавливает объемы предоставления кредита [9].

Кроме того, оценка предоставления бюджетных средств через кредитные товарищества с точки зрения их рационального распределения, эффективности использования и повышения отдачи вложенных государственных финансовых ресурсов показывает нестабильность и бессистемность характера их распределения и необходимость совершенствования

действующего механизма. Здесь уместно вспомнить слова президента страны К.-Ж.К.Токаева, сказанные им на съезде партии «Нур-Отан» при представлении предвыборной программы партии: «Необходимо прекратить необоснованное, нецелесообразное распределение средств и пособий».

Целью написания данной статьи явилась попытка выявления взаимосвязи между объемами выделения финансовых средств сельскохозяйственным товаропроизводителям и результатами их производственной деятельности. При этом нами были рассмотрены динамические изменения объемов валовой продукции сельского хозяйства и полученных финансовых ресурсов в целом по республике и в разрезе регионов.

Методы исследования

При проведении исследования мы основывались на действующей системе государственной финансовой поддержки аграрного сектора экономики Казахстана, осуществляемая посредством использования, наряду с другими механизмами, такой основной формы как льготное кредитование сельскохозяйственных предприятий [1].

В качестве исходных данных мы использовали основные экономические показатели статистической отчетности Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан и материалы веб-сайтов.

При изучении состояния и взаимосвязи объемов валовой продукции сельского хозяйства и полученных финансовых средств сельскохозяйственными формированиями мы использовали методику их сравнительной оценки на основе экономико-статистических приемов сопоставления и динамики [2], абстрактно-логических методов, методов анализа и обобщения полученных результатов.

Результаты и перспективы исследования

Поскольку, как мы уже сказали, финансовый институт АО «Аграрная кредитная корпорация» является основным финансовым оператором программ развития АПК и реализует их с помощью программ кредитования, предоставляемых напрямую и через финансовые институты (КТ, МФО, ЛК, РИЦ), то понятно, что установленные этим институтом требования имеют своей целью обеспечение возвратности выдаваемых кредитов. Это, по существу, ставит их в один ряд с деятельностью банков. Но, как известно, главная цель деятельности Аграрной кредитной корпорации и, тем более, сельских кредитных товариществ – это, согласно их программным документам, финансовая поддержка сельскохозяйственных формирований по увеличению производства конкурентоспособной продукции сельского хозяйства и обеспечение, тем самым, продовольственной безопасности страны [10].

Исходя из такого посыла, мы в статье рассмотрим в динамике объемы валовой продукции, произ-

веденной сельхозтоваропроизводителями (далее - СХТП), и предоставленных им финансовых ресурсов. В целом, сразу заметим, за период с 2014 года по 2019 год выявлена положительная динамика как в производстве валовой продукции СХТП, так и в их финансировании.

В таблице 1 представлена динамика производства валовой продукции сельского хозяйства по регионам [3]. Данные показывают стабильный рост объемов

сельскохозяйственной продукции в целом по республике, а также по регионам. Причем среднегодовые темпы роста валовой продукции выше, чем в среднем по республике в Алматинской области (1,175), Восточно-Казахстанской области (1,196), Акмолинской области (1,185), Северо-Казахстанской области (1,194), Костанайской области (1,107). В целом по республике он равен 1,173, такой же уровень сложился в Туркестанской области (1,173).

Таблица 1

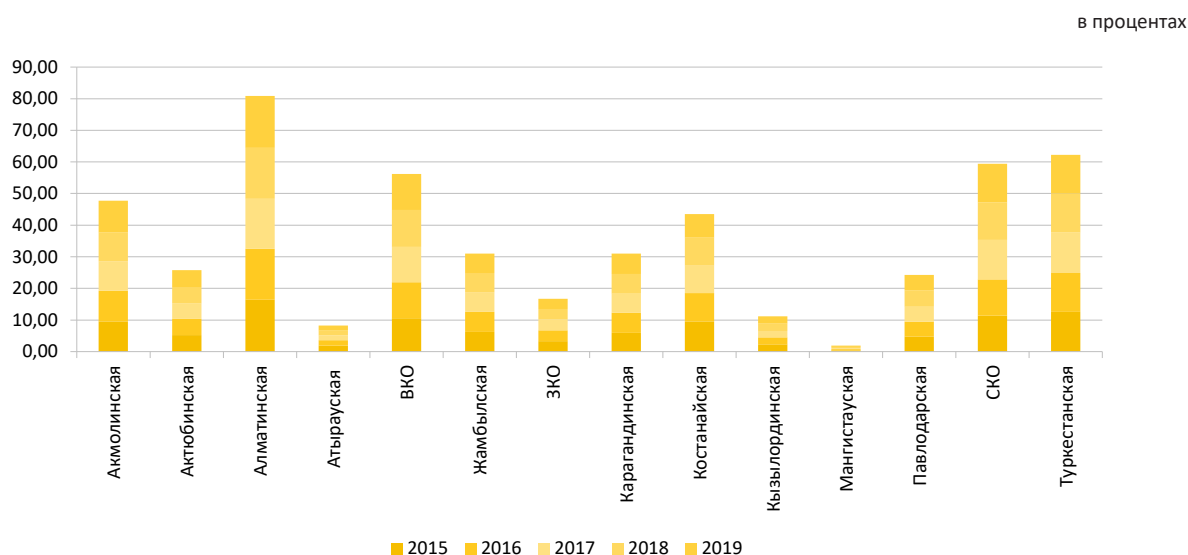
Динамика производства валовой продукции сельского хозяйства

	в процентах					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Республика Казахстан	100	109,6	131,5	113,3	107,0	118,9
Акмолинская	100	110,2	131,8	110,4	104,5	129,7
Актюбинская	100	115,1	129,5	108,7	113,6	120,6
Алматинская	100	109,1	129,2	111,4	109,0	121,2
Атырауская	100	114,9	117,6	101,7	107,4	119,0
ВКО	100	98,8	140,7	112,5	110,7	116,6
Жамбылская	100	105,9	131,5	112,7	104,1	120,6
ЗКО	100	109,9	134,4	116,0	98,3	120,5
Карагандинская	100	114,1	140,9	107,4	110,6	124,1
Костанайская	100	112,2	124,2	111,7	104,6	103,4
Кызылординская	100	132,6	125,7	108,9	113,5	123,4
Мангистауская	100	141,0	99,1	118,3	121,0	123,0
Павлодарская	100	122,0	133,2	114,8	115,6	111,1
СКО	100	109,7	133,9	122,5	101,9	121,8
Туркестанская	100	106,2	129,1	117,4	104,2	115,7

Данные, приведенные на рисунке 1, свидетельствуют о вкладе каждого региона в производство валовой продукции сельского хозяйства.

Рисунок 1

Структура производства валовой продукции сельскохозяйственной продукции в разрезе регионов

Теперь рассмотрим динамику объемов финансирования сельскохозяйственных товаропроизводителей, представленную в таблице 2 [4].

Данные таблицы 2 также показывают стабильный рост объемов финансирования субъектов сельскохозяйственного бизнеса в целом по республике, а также в разрезе регионов. В целом по республике среднегодовые темпы роста объемов финанси-

рования составили 1,423. По Акмолинской области (1,730), Актюбинской (1,723), Алматинской (1,547) и по некоторым другим областям значение этого индекса превышает средний уровень по республике. В Атырауской (1,163), Кызылординской (1,195) и в некоторых других областях этот показатель сложился значительно ниже среднереспубликанского уровня.

Таблица 2

Динамика объемов финансирования сельхозтоваропроизводителей

в процентах

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Акмолинская	100	218,1	123,7	149,1	190,4	88,2
Актюбинская	100	163,1	132,5	143,4	444,0	104,6
Алматинская	100	132,4	172,3	157,3	186,5	113,4
Атырауская	100	74,1	161,5	116,7	85,0	154,1
ВКО	100	104,8	134,6	131,0	165,5	196,9
Жамбылская	100	141,2	228,4	50,5	219,8	107,1
ЗКО	100	137,2	114,2	130,5	204,2	190,4
Карагандинская	100	110,0	267,4	61,9	166,6	124,7
Костанайская	100	106,8	139,1	152,0	167,0	112,1
Кызылординская	100	102,5	117,4	118,6	127,1	115,1
Мангистауская	100	-	-	-	-	170,7
Павлодарская	100	131,1	96,8	166,7	220,8	123,2
СКО	100	99,2	406,8	108,8	112,6	87,4
Туркестанская	100	104,1	189,6	130,1	106,6	141,0
Всего	100	131,9	173,1	125,6	168,5	112,0

Отметим, что индекс соотношения темпов роста валовой продукции и темпов роста объемов финансовой поддержки, который характеризует уровень эффективности такой поддержки [6], свидетельствует, что государственное финансирование и кредитование сельскохозяйственных товаропроизводителей все еще остается малоэффективным. Так, значение

этого индекса по среднегодовым темпам роста валовой продукции и объемов финансирования составило 0,824 (1,173/1,423).

В таблице 3 приведены рассчитанные среднегодовые объемы, структура ВП и объемов финансирования сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Таблица 3

Среднегодовые объемы ВП и объемы финансирования

Регионы	Объем ВП в среднем за 2015-2019, млрд. тг.	Удельный вес регионов в общем объеме ВП, %	Объем финансирования в среднем за 2015-2019, млрд. тг.	Удельный вес регионов в общем объеме финансирования, %
Акмолинская	382,5	9,6	35,6	24,8
Актюбинская	206,4	5,2	7,7	5,4
Алматинская	648	16,2	16,7	11,6
Атырауская	64,8	1,6	1,2	0,8
ВКО	452,4	11,3	6	4,2
Жамбылская	248,4	6,2	4,8	3,4
ЗКО	133,7	3,3	6,3	4,4
Карагандинская	250	6,2	6,3	4,4
Костанайская	343,7	8,6	14,4	10,0
Кызылординская	89,2	2,2	3	2,1
Мангистауская	14,8	0,4	0,5	0,3
Павлодарская	195	4,9	5,3	3,7
СКО	478,5	11,9	19,3	13,4
Туркестанская	497,2	12,4	16,8	11,7
Всего	4 004,6	100	143,9	100

Как видно из приведенных в таблице 3 данных, такие регионы как Алматинская, Восточно-Казахстанская, Акмолинская и Северо-Казахстанская области в среднем за 2015-2019 годы занимают наибольший удельный вес в структуре получателей объемов финансирования. Так, в среднем Акмолинская область получила 24,8%, Алматинская - 11,6%, Северо-Казахстанская - 13,4%, Туркестанская - 11,7%, Костанайская - 10% от всего объема финансирования.

Восточно-Казахстанская область за изучаемый период получила в среднем 4,2% от общей суммы финансирования, при этом эта область произвела 11,3% валовой продукции сельского хозяйства республики. СХТП Жамбылской области, получая всего лишь

3,4% от общего объема финансирования, производят 6,2% всего объема валовой продукции сельского хозяйства. То есть те регионы, которым Аграрной кредитной корпорацией выдаются больше всего финансовых ресурсов, не производят адекватный такому уровню финансирования валовой продукции сельского хозяйства. Так, например, на Акмолинскую область приходится всего лишь 9,6% в общем объеме производства сельскохозяйственной продукции при 24,8% финансирования от их общего объема.

По остальным областям, как видно из данных таблицы 3, можно заметить примерно одинаковые и долю финансирования, и долю регионов в производстве валовой продукции. Особняком выделяется

Алматинская область, поскольку доля ее финансирования составляет около 12% от общего объема, тогда как в производстве валовой продукции доля этой области превышает 16% от всего ее объема.

Проведенный сравнительный анализ показывает, что практически от объема финансирования не зависит увеличение объемов производства валовой сельскохозяйственной продукции. Это свидетельствует о необходимости дальнейшего

совершенствования механизма распределения финансово-кредитных ресурсов финансовыми институтами развития и, прежде всего, Аграрной кредитной корпорацией.

В подтверждение приведем динамику размеров финансовых ресурсов, полученных сельскохозяйственными товаропроизводителями и их структуру (таблица 4).

Таблица 4

Объем и структура финансирования сельхозтоваропроизводителей

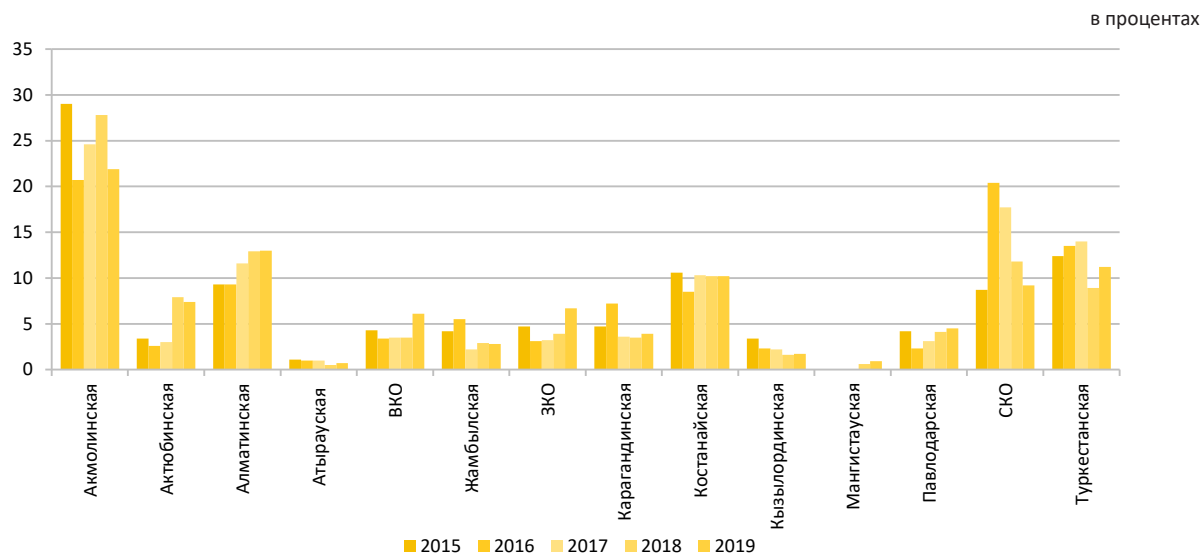
	2015		2016.		2017		2018.		2019	
	млрд. тенге	%	млрд. тенге	%	млрд. тенге	%	млрд. тенге	%	млрд. тенге	%
Акмолинская	20,4	29,0	25,3	20,7	37,7	24,6	71,8	27,8	63,3	21,9
Актюбинская	2,4	3,4	3,2	2,6	4,6	3,0	20,5	7,9	21,5	7,4
Алматинская	6,6	9,3	11,4	9,3	17,9	11,6	33,3	12,9	37,8	13,0
Атырауская	0,8	1,1	1,3	1,0	1,5	1,0	1,3	0,5	1,9	0,7
ВКО	3,1	4,3	4,1	3,4	5,4	3,5	9,0	3,5	17,6	6,1
Жамбылская	3,0	4,2	6,8	5,5	3,4	2,2	7,5	2,9	8,0	2,8
ЗКО	3,3	4,7	3,8	3,1	5,0	3,2	10,1	3,9	19,3	6,7
Карагандинская	3,3	4,7	8,8	7,2	5,5	3,6	9,1	3,5	11,3	3,9
Костанайская	7,5	10,6	10,4	8,5	15,8	10,3	26,4	10,2	29,6	10,2
Кызылординская	2,4	3,4	2,8	2,3	3,4	2,2	4,3	1,6	4,9	1,7
Мангистауская	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	0,6	2,5	0,9
Павлодарская	2,9	4,2	2,8	2,3	4,8	3,1	10,5	4,1	12,9	4,5
СКО	6,1	8,7	24,9	20,4	27,1	17,7	30,5	11,8	26,7	9,2
Туркестанская	8,7	12,4	16,6	13,5	21,5	14,0	23,0	8,9	32,4	11,2
Всего	70,6	100	122,2	100	153,5	100	258,7	100	289,8	100

Так, например, как видно из данных таблицы 4, Костанайская область за последние пять лет получала ежегодно от 8,5% до 10,6% от общего объема выделенных финансовых ресурсов. Это составляет примерно около 18 млрд. тенге за период с 2015 г по 2019 годы (от 7,5 млрд. тенге в 2015 году до 29,6 млрд. тенге в 2019 году). Это надо отметить немалые деньги. Тогда как объем валовой продукции сельского хозяйства в данном регионе за эти же пять лет в среднем был равен всего лишь 343,7 млрд.

тенге, что составляет 8,5% всего объема производства сельскохозяйственной продукции по республике. В Туркестанской области, наоборот, регион получил 11,4% от общего объема финансирования в среднем за последние пять лет, а выпуск объема производства продукции сельского хозяйства от общего объема по республике составил 12,4%. Другими словами, ситуация в этом регионе выглядит несколько лучше, чем в других регионах. Это еще раз подтверждают данные, отраженные на рисунке 2.

Рисунок 2

Структура финансирования сельхозтоваропроизводителей

Механизм распределения финансово-кредитных ресурсов требует своего совершенствования также с точки зрения охвата сельскохозяйственных товаропроизводителей финансовой поддержкой (таблица 5).

Таблица 5

Количество сельскохозяйственных товаропроизводителей и объемы их финансирования

Показатели	2018	2019	2019 в % к 2018
Количество СХТП, всего тыс.единиц	208,1	225,6	108,4
из них получили финансирование	7,39	8,34	112,9
их удельный вес, %	3,5	3,7	105,6
Объем финансирования СХТП, млрд. тенге	258,7	289,8	112,0
Средняя сумма финансирования 1 СХТП, млн.тенге	35,1	34,70	98,9

Данные таблицы 5 показывают, что в 2018 году в республике насчитывалось 208,1 тыс. единиц сельхозтоваропроизводителей, из которых получили финансирование всего лишь 7390 единиц. Это составляет 3,5% от общего количества субъектов сельскохозяйственного бизнеса. В 2019 году по республике в целом количество сельхозтоваропроизводителей возросло до 225,6 тыс. единиц, и только 8340 из них получили финансовые ресурсы от государств, или это составило всего лишь 3,7%. Другими словами видно, что практически удельный вес получивших бюджетные средства не изменился. Рост количества сельхозтоваропроизводителей составил 8,4%, а объемов финансирования - 12%. В расчете на одного сельхозтоваропроизводителя средняя сумма финансирования практически осталась на прежнем уровне: 35,1 млн. тенге составило в 2018 году и 34,7 млн. тенге – в 2019 году. Эти показатели еще раз подтверждают необходимость совершенствования механизма предоставления государственных финансовых ресурсов (бюджетных средств).

Заключение

Проведенный анализ состояния финансирования СХТП со оценкой уровня производства валовой продукции сельского хозяйства позволил конста-

тировать, что практически отсутствует взаимосвязь между темпами роста объемов финансирования и производства валовой продукции. Государственная финансовая поддержка аграрной сферы будет результативной и эффективной при условии комплексного и системного подхода к развитию сельских территорий. Речь идет об увязке финансирования СХТП с развитием местного самоуправления, развития кооперации и, в целом, экономики и инфраструктуры сельских территорий. Эти названные выше проблемы требуют дальнейших исследований, которые будут рассмотрены в наших последующих работах.

Необходимо также предусмотреть рациональное распределение функций между республиканскими и местными органами власти, призванных обеспечить успешное развитие сельской экономики. Распределение, наш взгляд, размеров финансовой поддержки между регионом и центром должно осуществляться пропорционально объему сельскохозяйственной продукции, производимой для удовлетворения потребностей внутреннего рынка. При таком подходе обеспечивается поддержка региону со стороны центра по принципу, чем больше регион вкладывает в формирование республиканского продовольственного фонда, тем большую поддержку получает из центра.

Литература:

1. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 14 февраля 2017 года, № 420. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1700000420> (дата обращения: 20.11.2020)
2. Методология статистического исследования социально-экономических процессов. Науч. издание. / Под ред. В.Г.Минашкина. - М.: ЮНИТИ, 2015.-387с.
3. Интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан / <https://stat.gov.kz/kazstat/general> (дата обращения: 22.11.2020)
4. Интернет-ресурс Аграрной кредитной корпорации / [https:// agrocredit.kz](https://agrocredit.kz) (дата обращения: 24.11.2020)
5. Попова О.В., Сидорин А.А. Развитие методических подходов к прямой государственной поддержке аграрных товаропроизводителей. //Экономика и предпринимательство.- 2015. -N 6-3 (59-3). –С.1134-1139.
6. Сигарев М.И., Нарынбаева А.С. Совершенствование государственной поддержки сельскохозяйственного производства в условиях интеграции стран ЕАЭС. // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2017. -№2 (58). - С.155-164.
7. Утибаева Г.Б. Финансовая поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей в мировой практике. // «Вестник Евразийского гуманитарного института». Серия экономическая. – Астана, 2010. -№4. С.48-53.

8. Утибаева Г.Б, Байдаков А.К., Туkenова Б.И. Состояние кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей кредитными товариществами // Экономика и статистика. - 2019.-N 2.-С.142-148.
9. Утибаева Г.Б., Утибаев Б.С., Жунусова Р.М., Ахметова Д.Т. Эффективность деятельности кредитных товариществ и кредитруемых сельхозтоваропроизводителей. //Вестник науки. КазАТУ им. С.Сейфуллина. –Астана. - 2019. -№3.-С.159-167.
10. Утибаев Б.С., Жунусова Р.М. Оценка эффективности деятельности аграрной кредитной корпорации. // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. - Бишкек. - 2020.-1(28). -С.110-114

Сведения об авторах:

Бегендык Саутович Утибаев – к.к.э.н., доцент, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина (г. Нур-Султан)

Раушан Мустафиевна Жунусова – к.э.н., доцент, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина (г. Нур-Султан)

МРНТИ: 06.71.07

JEL: Q13

Анализ, состояние и перспективы агропромышленного комплекса Казахстана

А. Сарсенова — к.э.н., доцент, декан факультета послевузовского образования Международного Таразского инновационного института (г.Тараз)

С. Қадырбай — ст. преподаватель кафедры «Менеджмент» Таразского регионального университета им. М.Х. Дулати (г.Тараз)

Б. Хамзаева — главный специалист Управления координации и работы с пользователями статистической информации Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Жамбылской области (г.Тараз)

Аннотация:

В настоящее время, агропромышленный комплекс (АПК) — это совокупность нескольких отраслей национальной хозяйственной системы, которые направлены на выпуск или переработку сырья сельскохозяйственного происхождения, а также на получение из него различных видов продукции. В отмеченную совокупность сегментов экономики входят: собственно сельское хозяйство, представленные в широком разнообразии отрасли промышленности, которые обеспечивают переработку сырья, снабжают аграриев техникой, необходимыми удобрениями и иными ресурсами промышленного происхождения, а также транспортно-логистические предприятия, ответственные за поставку продукции АПК потребителям.

Результаты. В работе отражен анализ развития АПК Казахстана, показавшего свою «живучесть» в непростых для экономики условиях, о чем можно судить о неуклонно возрастающем уровне самообеспеченности страны основными видами сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, значительному сокращению их импорта и увеличению экспорта. Подробно проанализированы статистические данные агропромышленного комплекса, а также предложены варианты развития на 2021-2025 годы.

Выводы. Реализация комплекса организационно-управленческих, нормативно-правовых и финансово-экономических механизмов будет способствовать созданию условий для эффективного функционирования АПК на всех уровнях иерархии. Для решения ключевых проблем развития АПК необходима его государственная поддержка независимо от воздействия на отрасль разного рода рисков, угроз и форс-мажорных обстоятельств. Для этого государству следует соблюдать принцип особой приоритетности по отношению к развитию АПК, соизмеряя возможность достижения поставленных перед ним целей и реальным финансированием, исходя из его стратегической значимости для страны и как особого уклада жизни для почти одной четверти ее населения. Только при таких условиях приоритет АПК не будет ни декларируемым и не разовым, а станет стратегией его развития, преимущественно опережающего типа вне зависимости от наличия и появления многих внутренних и внешних рисков, угроз и вызовов.

Ключевые слова: Агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, приоритет, развитие, стратегия, валовая продукция, растениеводство, животноводство, темпы роста, инвестиции, инновации, государственная поддержка, бюджет, риски, угрозы.

Қазіргі уақытта агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) — бұл ауылшаруашылық шикізатын өндіруге немесе өңдеуге, сондай-ақ одан әртүрлі өнімдер алуға бағытталған ұлттық экономикалық жүйенің бірнеше салаларының жиынтығы. Экономиканың аталған сегменттерінің жиынтығына мыналар кіреді: шикізатты өңдеуді қамтамасыз ететін, фермерлерді техникамен, қажетті тыңайтқыштармен және басқа да өнеркәсіптік ресурстармен, сондай-ақ тұтынушыларға агроөнеркәсіптік кешен өнімдерін жеткізуге жауапты көлік-логистикалық кәсіпорындармен қамтамасыз ететін өнеркәсіптің әртүрлі салаларында ұсынылған нақты ауыл шаруашылығы.

Нәтижелері. Жұмыста экономика үшін күрделі жағдайларда өзінің «өміршеңдігін» көрсеткен Қазақстан АӨК-сінің дамуына жасалған талдау көрініс тапқан, бұл туралы елдің ауыл шаруашылығы өнімдерінің, шикізат пен азық-түліктің негізгі түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз етуінің ұдайы өсіп келе жатқан деңгейі, олардың импортының айтарлықтай қысқаруы және экспорттың ұлғаюы туралы айтуға болады. Агроөнеркәсіптік кешеннің статистикалық деректері жан-жақты талданды, сондай-ақ 2021-2025 жылдарға арналған даму нұсқалары ұсынылды.

Тұжырымдар. Ұйымдастырушылық-басқарушылық, нормативтік-құқықтық және қаржы-экономикалық тетіктер кешенін іске асыру иерархияның барлық деңгейлерінде АӨК-нің тиімді жұмыс істеуі үшін жағдайлар жасауға ықпал ететін болады. АӨК дамуының түйінді проблемаларын шешу үшін салаға түрлі тәуекелдердің, қауіп-қатерлердің және форс-мажорлық мән-жайлардың әсеріне қарамастан, оны мемлекеттік қолдау қажет.

Ол үшін мемлекет АӨК-ті дамытуға қатысты оның алдына қойылған мақсаттарға қол жеткізу мүмкіндігін және ел үшін стратегиялық маңыздылығын және оның халқының төрттен бір бөлігі үшін ерекше өмір салты ретінде нақты қаржыландыруды өлшей отырып, ерекше басымдық қағидатын сақтауы керек. Тек осындай жағдайларда ғана АӨК басымдығы декларацияланатын да, біржолғы та болмайды, ол көптеген ішкі және сыртқы тәуекелдердің, қауіптер мен сын-тегеуріндердің болуы мен пайда болуына қарамастан басым түрде озыңқы типті оны дамыту стратегиясына айналады.

Негізгі сөздер: Агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы, басымдық, даму, стратегия, жалпы өнім, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, өсу қарқыны, инвестициялар, инновациялар, мемлекеттік қолдау, бюджет, тәуекелдер, қатерлер.

Currently, the agro-industrial complex (AIC) is a combination of several branches of the national economic system, which are aimed at the production or processing of raw materials of agricultural origin, as well as at obtaining various types of products from it. The specified set of economic segments includes: agriculture itself, represented in a wide variety of industries that provide processing of raw materials, supply farmers with equipment, necessary fertilizers and other resources of industrial origin, as well as transport and logistics enterprises responsible for the supply of agricultural products to consumers.

Results. The paper reflects the analysis of the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan, which has shown its «vitality» in difficult economic conditions, as can be seen from the steadily increasing level of self-sufficiency of the country in the main types of agricultural products, raw materials and food, a significant reduction in their imports and an increase in exports. The statistical data of the agro-industrial complex are analyzed in detail, and development options for 2021-2025 are proposed.

Conclusions. The implementation of a set of organizational and managerial, regulatory and financial and economic mechanisms will contribute to the creation of conditions for the effective functioning of the agro-industrial complex at all levels of the hierarchy. To solve the key problems of the development of the agro-industrial complex, its state support is necessary, regardless of the impact on the industry of various risks, threats and force majeure. To do this, the state should observe the principle of special priority in relation to the development of the agro-industrial complex, measuring the possibility of achieving its goals and real funding, based on its strategic importance for the country and as a special way of life for almost one quarter of its population. Only under such conditions, the priority of the agro-industrial complex will not be either declared or one-time, but will become a strategy for its development, mainly of an advanced type, regardless of the presence and appearance of many internal and external risks, threats and challenges.

Keywords: Agro-industrial complex, agriculture, priority, development, strategy, gross output, crop production, animal husbandry, growth rates, investments, innovations, state support, budget, risks, threats.

Введение

В последнее пятилетие усилилось внимание к проблемам АПК со стороны органов власти республиканского и регионального уровня. Однако, чтобы обеспечить перевод агропромышленного комплекса на модель устойчивого развития, предстоит решить ряд весьма серьезных проблем. Некоторые институциональные основы для этого уже созданы: принято Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423 «Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы» (далее – Государственная программа) [1]. Необходимость продовольственной безопасности для обеспечения национальной безопасности на законодательном уровне закреплена в Законе РК от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан» [2]. Но еще не сложилась комплексная, научно обоснованная система взглядов на перспективы функционирования агропромышленного комплекса. К сожалению, до сих пор остается дискуссионным вопрос обоснованности форм, методов и инструментов реализации эффективной аграрной политики, позволяющей обеспечивать модернизацию и дальнейшее развитие

агропромышленного комплекса по инновационной модели. Вместе с тем международный опыт и практика экономических реформ в Казахстане убеждают в том, что одним из важнейших условий обеспечения устойчивости функционирования агропромышленного комплекса является четкое определение целевых долгосрочных ориентиров развития и разработка путей их реализации.

Эти обстоятельства обусловили необходимость проведения объективной оценки современного состояния АПК Казахстана, обоснования приоритетных направлений, а также определения значений целевых показателей развития данных отраслей на долгосрочную перспективу [3].

Формулировка задачи

Цель данного исследования – анализ современного состояния и перспектив развития агропромышленного комплекса Казахстана.

Задачи исследования:

- анализ динамики развития АПК в Казахстане;
- формулировка основных проблем развития АПК Казахстана;

- изучить влияние последствий COVID-19 на развитие АПК;
- предложить варианты развития АПК Казахстана на 2021-2025 годы.

Методы

В качестве теоретических и методических основ исследовательской работы были рассмотрены труды, размышления и исследования отечественных и зарубежных ученых, исследующих проблемы АПК. Реализация задач была достигнута за счет использования метода анализа и системного подхода.

Обоснование теоретических положений осуществлялось на основе применения общенаучных методов и приемов, метода анализа и синтеза, системного и комплексного подходов, рассматривались формальные статистические материалы и итоговые данные частных наблюдений из информационного потенциала сети интернет.

При анализе и оценке современного состояния АПК Казахстана применен экономический статистический метод; для выявления отраслевых и региональных особенностей развития АПК, а также факторов, влияющих на развитие АПК Казахстана, применен абстрактно – логический метод.

Результаты и их обсуждение

Агропромышленный комплекс отличается размерами материально-технической базы, масштабами и широтой размещения производства, количеством занятых и проживающего населения в сельской местности, их профессиональным, национальным составом, образом жизни. Аграрный сектор – это важная сфера деятельности человека и системообразующая отрасль в хозяйстве страны и социальной жизни общества. Из этих положений следует, что агропромышленный комплекс не только формирует деятельность других областей, но и в целом предопределяет состояние и развитие экономики страны [4].

В экономическом словаре А.Н. Азрилияна можно встретить следующее определение: «Совокупность отраслей народного хозяйства, связанных между собой экономическими отношениями по поводу производства, распределения, обмена, переработки и потребления сельскохозяйственной продукции» [5].

Современный агропромышленный комплекс (АПК) – это сложная интегрированная социально-экономическая система взаимосвязанных отраслей, осуществляющих воспроизводство производительных сил и производственных отношений. В составе АПК принято выделять четыре основные сферы:

- первая – отрасли промышленности, поставляющие сельскому хозяйству средства производства, а также отрасли, занятые производственно-техническим обслуживанием;
- вторая – собственно сельское хозяйство;
- третья – отрасли, занятые доведением сельскохозяйственной продукции до потребителя (заготовка, переработка, хранение, транспортировка, реализация);
- четвёртая – производственная и социальная инфраструктура, обеспечивающая общие условия производства продукции, а также жизнедеятельности людей – дорожно-транспортное хозяйство, связь, материально-техническое обслуживание, система хранения, складское и тарное хозяйство, отрасли материального производства и т.п. [6].

В последние годы развитие АПК происходило в сложной и одновременно далеко неоднозначной социально-экономической ситуации в стране, вызванной сохранением старых и возникновением новых системных проблем и дисбалансов, усложнением и обострением внутренней макроэкономической ситуации и мировой политической обстановки, изменением политической конфигурации межгосударственных отношений.

Нестабильность развития экономики, неустойчивость курса тенге, падение реальных доходов населения, усиление зарубежных санкций, обострение внутренних и внешних рисков и угроз негативно отразились на ведении АПК как базовой и одновременно наиболее уязвимой отрасли экономики. Однако и в этих неблагоприятных макроэкономических условиях АПК показало свою традиционную «живучесть», о чем можно судить по его темпам развития (таблица 1) и неуклонно возрастающему уровню самообеспеченности страны основными видами сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, значительному сокращению их импорта и увеличению экспорта (таблица 2, рисунок 2).

Таблица 1

Валовый выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства в январе 2021 года

	Валовый выпуск, млн. тенге	из него:	
		продукция растениеводства	продукция животноводства
Республика Казахстан	168 608,1	10 154,1	158 392,3
Акмолинская	15 873,3	206,1	15 666,6
Актюбинская	11 049,1	471,7	10 577,5
Алматинская	27 601,9	2 081,2	25 516,5
Атырауская	3 556,8	150,7	3 406,1
Западно-Казахстанская	5 329,3	13,5	5 314,2
Жамбылская	10 461,6	164,3	10 293,3

Продолжение

	Валовой выпуск, млн. тенге	из него:	
		продукция растениеводства	продукция животноводства
Карагандинская	12 108,3	338,2	11 767,1
Костанайская	11 816,4	2,5	11 813,9
Кызылординская	4 451,6	17,8	4 433,7
Мангистауская	960,0	74,1	881,0
Павлодарская	9 233,4	475,2	8 758,1
Северо-Казахстанская	11 293,3	2,6	11 290,7
Туркестанская	26 410,6	4 850,4	21 560,1
Восточно-Казахстанская	16 123,6	758,2	15 363,8
г. Нур-Султан	16,1	5,2	10,9
г. Алматы	216,2	193,8	22,4
г. Шымкент	2 106,5	348,7	1 716,4

Примечание: источник - Интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [7].

Анализ представленной таблицы показывает, что валовой выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства в январе 2021 года в целом по республике составил 168,6 млрд. тенге, что выше января 2020 года на 2,6%

Рост объема производства продукции сельского хозяйства обусловлен увеличением объемов забоя скота и птицы в живом весе на 4,7%, надоев сырого коровьего молока – на 3,8%.

Рост производства сельскохозяйственной продукции в январе 2021 года по сравнению с январем 2020 года отмечен в 10 регионах республики.

Более того, став своего рода драйвером и своеобразным «локомотивом роста» экономики, одновременно сельское хозяйство по-прежнему оставалось ее донором. В эти непростые для экономики страны годы, развитие сельского хозяйства доказало, что когда государственная власть обращает на отрасль внимание, пытаясь увеличить объемы финансирования, даже далеко несопоставимые по размеру с реальными потребностями в них, то оказалось, что сельское хозяйство может развиваться более ускоренными темпами, как по отношению к экономике в целом, так и к ее отдельным приоритетным отраслям.

Однако экономика Казахстана, имея в последние годы слабый рост и падение уровня реальных доходов населения, в текущем году столкнулась с коронавирусной пандемией и мировым экономическим кризисом, спровоцировавших более чем вдвое снижение мировых цен на углеводородное сырье и топливо. Безусловно, это прямо или косвенно негативно отразится на экономике страны, уровне жизни ее населения. Так, по разным экспертным оценкам, падение ВВП может составить от 4,5-8,0 до 12,3%, а реальные доходы населения могут снизиться на 6,8-15,0%, число безработных повысится с 1,2 до 2,0 млн. человек. Трудным и относительно продолжительным ожидается и восстановление экономической активности в стране.

Валовой выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства в январе-декабре 2020 года в целом по республике составил 6 271 млрд. тенге, что выше уровня 2019 года на 5,6%.

Рост объема производства продукции сельского, лесного и рыбного хозяйства в январе-декабре 2020г. обусловлен увеличением производства продукции растениеводства на 7,8%, объемов забоя скота и птицы в живом весе на 4,1%, надоев сырого коровьего молока – на 3,2%.

Таблица 2

Валовой выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства в январе-декабре 2020 года

	Сельское, лесное и рыбное хозяйство, млн. тенге	Из него:		
		сельское хозяйство	из него:	
			растениеводство	животноводство
Республика Казахстан	6 271 044,3	6 244 313,5	3 605 683,9	2 624 306,7
Акмолинская	673 745,6	670 296,1	468 169,2	200 612,6
Актюбинская	324 719,5	323 887,5	121 180,2	202 472,4
Алматинская	921 467,9	917 793,9	488 902,4	426 368,5
Атырауская	86 478,3	84 779,7	36 004,1	48 371,7
Западно-Казахстанская	200 443,5	200 291,3	74 123,4	125 710,8
Жамбылская	382 839,8	381 936,3	223 250,9	157 821,7
Карагандинская	399 220,4	398 687,3	182 299,8	215 616,2
Костанайская	573 280,9	572 076,6	409 692,3	160 808,1
Кызылординская	142 635,7	140 992,1	86 020,9	52 709,1
Мангистауская	20 730,0	19 768,0	4 457,3	15 214,2
Павлодарская	301 442,0	300 748,3	152 046,7	148 583,7
Северо-Казахстанская	778 869,2	776 683,4	597 415,8	178 069,2

	Сельское, лесное и рыбное хозяйство, млн. тенге	Из него:		
		сельское хозяйство	из него:	
			растениеводство	животноводство
Туркестанская	729 709,7	726 879,9	422 762,8	303 319,5
Восточно-Казахстанская	689 158,2	686 290,3	320 056,7	365 785,3
г. Нур-Султан	3 214,2	746,0	371,5	146,2
г. Алматы	6 979,8	6 364,5	5 543,0	821,5
г. Шымкент	36 109,4	36 092,3	13 386,7	21 876,0

Примечание: источник - Интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [7].

Согласно данным таблицы, рост сельскохозяйственного производства в январе-декабре 2020 года по сравнению с 2019 годом отмечен в 14 регионах республики. В Костанайской области рост сельскохозяйственного производства обусловлен увеличением производства продукции растениеводства на 29,8%, мяса всех видов – на 6,1%, коровьего молока – на 2%. В Акмолинской области на рост выпуска сельскохозяйственной продукции повлияло увеличение производства продукции растениеводства на 18,3%, мяса всех видов – на 6,4%, коровьего молока – на 1,7%. В Павлодарской области на рост выпуска сельскохозяйственной продукции повлияло увеличение производства продукции растениеводства на 13,5%, мяса всех видов – на 2,8%, коровьего молока – на 3,3% и куриных яиц – на 2,3%.

Что касается развития сельского хозяйства, то произошедшие события также могут быть болезненными для него и не учитывать их в полной мере нельзя, как и действие экономических санкций, ограничивающих производство продукции отрасли и возможности ее экспорта. Вместе с тем, если сослаться на прогноз развития сельского хозяйства, разработанный Министерством сельского хозяйства Республики Казахстан, который основывается на достигнутых результатах развития отрасли и оценке сложившейся текущей социально-экономической ситуации в стране, то согласно ему не ожидается резкого спада производства сельскохозяйственной продукции. Так, в 2021г. индекс производства продукции сельского хозяйства (в сопоставимых ценах) возможен на уровне 101,7% по отношению к 2020г., когда ее прирост составлял 5,6% к уровню 2019г. В растениеводстве прирост производства продукции ожидается на уровне 1,9% по отношению к предыдущему году, когда он равнялся 7,8%. Прирост производства животноводческой продукции прогнозируется на уровне 1,5% по отношению к 2020г., когда он составлял 3,0% к уровню 2019г. по предварительным данным [8].

Таким образом, в текущем году возможно сохранение положительной динамики развития сельского хозяйства и его подотраслей, хотя темпы прироста производства продукции по сравнению с 2020г. будут существенно ниже, особенно по продукции растениеводства.

Так, в целом по отрасли они уменьшатся на 2,3 процентных пункта, растениеводству – на 4,2 и по животноводству – на 0,1 процентных пункта. При этом темпы прироста производства сельскохозяйственной продукции будут ниже на 0,1 процентный пункт целевого показателя Государственной программы.

Из этого следует вывод, что в текущем году не стоит ожидать резкого спада производства продукции отрасли, разве только по отдельным видам продукции растениеводства.

Безусловно, кроме отмеченных неблагоприятных макроэкономических условий, сохраняются и другие внутренние и внешние риски и угрозы, которые в той или иной степени прямо или косвенно будут воздействовать на развитие сельского хозяйства и его отдельные подотрасли, нарушая процесс воспроизводства, создавая дополнительные трудности и требуя излишних расходов. Это негативно отразится как на эффективности производства продукции отрасли, так и на ее качестве и конкурентоспособности на внутреннем и мировом агропродовольственных рынках.

Ограничивающим фактором развития сельского хозяйства по-прежнему остаются не только относительно низкие реальные доходы значительной части населения, но и их существенное падение, что не исключает введения адресной помощи малоимущим гражданам, для чего необходимо ускорить реализацию программы внутренней продовольственной помощи. При такой ситуации приходится одновременно решать вопросы наращивания производства отдельных видов продовольствия, которые страна продолжает импортировать для удовлетворения платежеспособного спроса населения, и создавать экспортные ресурсы хотя бы для удержания своей ниши на рынках стран-импортеров казахстанских продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья.

Кроме того, сохраняются природно-климатические риски в разных формах и масштабах их проявления на огромной территории страны по отношению к устойчивости возделывания той или иной сельскохозяйственной культуры.

Предстоит также преодолевать и смягчать и другие риски и угрозы, вызванные не только объективными причинами, но и разного рода упущен-

ниями в хозяйственной деятельности, недостатками в использовании государственной поддержки сельского хозяйства, регулировании отдельных сегментов внутреннего агропродовольственного рынка и неразвитости сельской кооперации в ее разных формах.

Хотя в последние годы в развитии сельского хозяйства был создан определенный запас прочности, тем не менее, пока аграрный потенциал еще далеко не соответствует результатам его рационального использования. Поэтому в текущем году можно сохранить положительную динамику развития сельского хозяйства, несмотря даже на форс-мажорные обстоятельства, если все задействованные ресурсы использовать более эффективно, оптимизируя затраты. Возможности такие имеются в каждой из его подотраслей при производстве, обмене, распределении и потреблении каждого вида сельскохозяйственной продукции, особенно тех из них, по которым еще сохраняется высокий уровень импорта.

Результаты и дальнейшие перспективы исследования

В современных условиях развитие сельского хозяйства, как наиболее уязвимой отрасли, АПК является не только отраслевой, но и крупной межотраслевой проблемой. Поэтому ее решение в первую очередь определяется проводимой государством по отношению к сельскому хозяйству макроэкономической политикой. Именно по успехам или неудачам его развития можно во многом судить не только о надежном обеспечении населения экономически доступным и качественным отечественным продовольствием и об уровне его благосостояния, но и о престиже страны в мире. Однако, решая текущие задачи развития сельского хозяйства, как наиболее уязвимой отрасли аграрной экономики от воздействия на него разного рода неблагоприятных факторов внутреннего и внешнего характера, нельзя забывать о ее проблемах и диспропорциях, часть которых накапливалась годами,

а другие возникают постоянно. Это объективно повышает роль государства в их решении, даже независимо от наличия и возникновения разного рода рисков и угроз, а также форс-мажорных обстоятельств, вроде коронавирусной пандемии, для обеспечения продовольственной безопасности страны с учетом экономической и территориальной доступности продовольствия для населения, повышения доходов сельских жителей.

Необходимость государственной поддержки развития сельского хозяйства для решения его ключевых проблем и повышения эффективности функционирования вызвана тем, что в силу традиционных особенностей ведения отрасли и ее возрастающей ролью в обществе и экономике страны, невозможно обеспечить только с помощью использования рыночных регуляторов. При этом она должна восприниматься обществом и государством как определенная естественная компенсация сельскому хозяйству неизбежных потерь в условиях его традиционно слабой экономической защищенности от разного рода рисков и угроз внутреннего и внешнего характера.

Современный уровень государственной поддержки сельского хозяйства хотя и обеспечивает относительные успехи в его развитии, но не позволяет более активно решать системные проблемы отрасли, осуществлять в рациональных размерах ускоренное импортозамещение, сокращать значительную региональную дифференциацию в уровне жизни сельского населения, достойно оплачивать труд работника. Такая ситуация с государственной поддержкой отрасли сложилась не только из-за неустойчивого развития экономики, но и в силу проводимой государством макроэкономической политики по решению ключевых проблем сельского хозяйства, особенно его малых форм хозяйствования, связанных с их спецификой производства отдельных видов продукции (картофеля, овощей, мяса крупного рогатого скота и овец, молока), укладом сельской жизни (таблица 3).

Таблица 3

Удельный вес крестьянских (фермерских) хозяйств, индивидуальных предпринимателей и хозяйств населения в производстве отдельных видов сельскохозяйственной продукции в Республике Казахстан

в процентах

Виды продукции	Годы						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Картофель	92,7	92,5	92,5	92,1	89,8	90,0	90,0
Овощи	94,2	93,9	94,3	93,8	94,0	95,1	91,9
Зерновые и бобовые культуры – всего	37,5	37,1	36,0	36,7	36,8	37,3	41,3
Сахарная свекла	64,0	87,8	85,6	84,0	87,0	83,4	88,2
Масличные культуры – всего	48,3	48,3	46,8	46,5	47,0	52,0	50,5
в том числе:							
семена подсолнечника	63,6	61,6	59,4	55,8	57,6	58,4	56,0
бобы соевые	84,9	86,3	85,3	83,1	87,0	81,1	86,6
Крупный рогатый скот на убой (в живом весе)	92,9	92,8	92,0	90,8	89,0	87,6	87,1
Овцы и козы на убой (в живом весе)	98,6	98,0	97,4	97,6	98,2	97,8	97,8
Молоко	95,1	94,8	94,0	93,4	93,2	93,0	92,2
Шерсть	95,5	95,5	95,5	95,3	95,6	95,9	96,1

Продолжение

Виды продукции	Годы						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Мед	98,4	98,4	98,5	94,4	93,3	90,2	85,4
Скот и птица на убой (в убойном весе)	78,7	77,9	77,2	75,1	74,3	71,8	70,9
свины	67,7	66,6	64,9	64,6	68,1	67,1	66,0
птица	5,7	4,7	4,6	3,6	3,2	2,7	2,5
Яйца	29,4	26,5	26,6	24,5	22,3	23,0	25,4

Примечание: источник - Интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [7].

В соответствии с таблицей 3 можно сказать, что не простая сложилась социально-экономическая ситуация на селе. Так, в 2019 году при удельном весе сельских жителей почти 41,3% в общей численности населения страны на село приходилось 4,7% безработных. По обеспеченности всеми видами благоустройства сельский жилищный фонд в 2,3 раза уступает городскому.

Если судить о сельском хозяйстве по его основным макроэкономическим показателям в экономике страны, то оно по существу не получило приоритетного внимания со стороны государства. Так, удельный вес сельского хозяйства в валовой добавленной стоимости выше, чем его доля в сальдированном финансовом результате, инвестициях в основной капитал, структуре расходов консолидированного бюджета. Например, на протяжении реализации второй Государственной программы при удельном весе отрасли 4,2-4,8% в валовой добавленной стоимости, ее доля в инвестициях в их общем объеме в экономику составляла 3,1-3,8%, в общих расходах консолидированного бюджета страны – 1,1-1,4%, а отношение расходов консолидированного бюджета

сельского хозяйства к ВВП – лишь 0,4-0,5%.

Кроме того, в последние годы растущий экспорт продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья стал важным источником поступления в бюджет страны, повышения ее имиджа в мире. В последние годы даже при опережении темпов увеличения производства продукции сельского хозяйства по сравнению с темпами роста валового внутреннего продукта продолжалось ухудшение макроэкономических показателей развития отрасли. Находясь не только в более сложных и неблагоприятных природных, но и в более худших макроэкономических условиях по сравнению с зарубежными фермерами экономически развитых стран, и получая значительно меньшую государственную поддержку по сравнению с ними, отечественные сельскохозяйственные товаропроизводители в отдельные годы выплачивают государству в виде разного рода налогов и сборов сумму, которая в 1,4-1,7 раза превышает уровень бюджетной поддержки отрасли из консолидированного бюджета (таблица 4).

Таблица 4

Основные экономические показатели финансово-экономической деятельности сельскохозяйственных организаций Республики Казахстан

Показатели	Годы				
	2016	2017	2018	2019	2020
Количество организаций	285 568	280 450	276 642	267 047	252 595
Удельный вес убыточных сельскохозяйственных организаций, %	20	15	15	17	17
Рентабельность, %					
без субсидий	6,3	11,8	9,3	5,3	6,3
с субсидиями	16,1	20,3	16,4	12,0	12,5
Выплачено субсидий:					
всего, млрд. тг.	157,3	163,1	155,3	152,1	158,0
на 1 тг. реализованной продукции, тиын	8,3	7,3	6,1	5,9	5,5

Продолжение

Показатели	Годы				
	2016	2017	2018	2019	2020
Удельный вес субсидий в прибыли, %	61,0	41,9	43,6	55,8	52,1
Уплачено налогов и сборов, млрд тг.	216,0	274,0	252,0	208,9	245,9
Общая кредиторская задолженность:					
всего, млрд. тг.	2 193	2 380	2 610	2 804	3 189
% к выручке от реализации продукции	116,0	104,1	102,4	108,2	90,5
Превышение кредиторской задолженности над чистой прибылью, раз	8,5	6,1	7,3	10,3	10,5

Примечание: источник - Данные годового отчета сельскохозяйственных организаций Республики Казахстан [8].

Анализируя данные таблицы можно сказать, что это происходит на фоне неплатежеспособности большинства сельскохозяйственных организаций, их беспрецедентной кредиторской задолженности, достигшей 3,2 трлн тг. в 2020г., превратившей значительную часть этой основной категории товарных хозяйств фактически в финансового банкрота. Положение усугубляется еще и тем обстоятельством, что меньше половины чистой прибыли, объем которой в 10,5 раз меньше общей кредиторской задолженности, направляется на чистое накопление. Это явно недостаточно для устойчивого развития отрасли, поскольку при росте объема производства ее продукции и сокращении количества убыточных сельскохозяйственных организаций прибыль их неустойчива, а у 53,4% из них уровень рентабельности с учетом субсидий, на долю которых приходится свыше половины прибыли, не превышает 20%.

В сложившихся условиях государству не только не следует допускать такого положения, а наоборот, соблюдать принцип особой приоритетности по отношению к сельскому хозяйству. Он должен подкрепляться и соответствующей государственной поддержкой, для чего необходимо довести ее объем как минимум до 9 млрд. долл., разрешенного требованиями ВТО, реально соизмеряя при этом возможность достижения поставленных перед отраслью приоритетных целей и не допуская снижения бюджетного финансирования ни при каких обстоятельствах, учитывая, что такие возможности в стране имеются.

Только при этих условиях приоритет сельского хозяйства не будет ни декларируемым и не разовым, а станет общей стратегией его развития, преимущественно опережающего, а не догоняющего типа вне зависимости от наличия многих внутренних и внешних рисков, угроз и вызовов.

Поэтому, учитывая, что в современных условиях и в перспективе развитие сельского хозяйства не только как базовой отрасли аграрной сферы, но и экономики страны в целом, является крупной межотраслевой проблемой, решение которой во многом зависит от его поддержки государством в ее разных формах, необходимо в ежегодном Национальном докладе о ходе выполнения Государственной программы отражать роль и место отрасли в экономике страны по ее удельному весу в валовой добавленной стоимости, сальдированном финансовом результате, инвестициях в основной капитал и структуре расходов консолидированного бюджета. Важно это сделать еще и потому, что государство часто пытается урезать и те скудные бюджетные средства, которые оно выделяет на сельское хозяйство, мотивируя свои доводы в последнее время тем обстоятельством, что оно якобы уже вошло в стадию устойчивого экономического роста, поскольку запущены механизмы ее саморазвития, не требующие дополнительного государственного финансирования.

Однако, даже вместо разрешенных правилами ВТО объемов государственной поддержки сельского хозяйства фактически выделяется менее 75% суммы, что соответствует самому минимальному объему, необходимому только для удержания достигнутого уровня производства продукции. Поэтому ресурсное обеспечение Государственной программы, на которую приходится 53,3% всех расходов консолидированного бюджета на развитие сельского хозяйства, не позволяет устранить разрыв между ее заявленными целями и достигнутыми результатами.

Если откладывать на последующие годы решение безотлагательных проблем сельского хозяйства и села, то в будущем это приведет не только к усилению системных негативных последствий, но и к потребности значительно больших средств и времени для развития отрасли, а может оказаться, что на значительных сельских территориях страны уже некого и нечего будет поддерживать.

Часто встречающееся в средствах массовой информации утверждение о самодостаточности развития сельского хозяйства, как одного из основополагающих принципов рыночной экономики, не выдерживает объективной критики с теоретической и практической точек зрения. Например, почти во всех экономически развитых странах эта специфическая и жизненно важная отрасль экономики, как никакая другая, традиционно поддерживается государством в приоритетном порядке и в значительных масштабах за счет бюджетных средств и потребителей, проведения по отношению к сельскому хозяйству протекционистской внешнеторговой политики [9]. В Казахстане сельское хозяйство пока имеет больше нерешенных проблем, чем положительных результатов для достижения его устойчивого развития, вследствие чего оно еще не способно надежно обеспечить население экономически доступным и качественным отечественным продовольствием, а занятых в сельском хозяйстве – достойной оплатой труда и жизненными стандартами, сопоставимыми с городскими [9].

В отдельные годы довольно странным и необоснованным является как скачкообразное выделение средств из республиканского бюджета на развитие отрасли, так и наоборот, его резкое сокращение. Особенно это коснулось реализации Государственной программы на период до 2025 года [1], в которой наиболее четко прослеживается неадекватность достижения перспективных целевых установок и их финансового обеспечения.

Так, в 2020-2022гг. объем ее финансирования из республиканского бюджета предусмотрен лишь в размере 24,3% от суммы, заявленной в паспорте программы. Слишком скромным выглядит и рост объема располагаемых ресурсов домашних хозяйств (в среднем на одного члена домашнего хозяйства в месяц) в сельской местности. В 2025г. он должен составить лишь 121870 тг. против

119186 тг. в 2018г., или за 7 лет возрастет только на 11,4%, что не позволит сколько-нибудь существенно поднять жизненный уровень сельского населения, а следовательно, ставит под сомнение надежное обеспечение продовольственной безопасности страны, почти удвоения экспорта продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья.

Опасение может вполне оправдаться, если начнется пересмотр и корректировок ряда государственных программ в связи с негативным влиянием на экономику падения мировых цен на углеводородное сырье и топлива и борьбой с последствиями коронавирусной пандемии, когда в числе первых претендентов на сокращение государственной поддержки, как это происходило не один раз, окажется сельское хозяйство со своими программами и не решенными проблемами, которые по количеству значительно превышают первые. К тому же, и в самом сельском хозяйстве складывается неоднозначное положение с темпами роста инвестиций в основной капитал отрасли и наращивания производства ее продукции. Так, согласно Государственной программы, заявленные в ней показатели по их росту, вызывают определенную настороженность в достижении ее целей.

Государственной программой предусмотрено обеспечить прирост производства сельскохозяйственной продукции на уровне 16,3% к показателю 2017г. При неразвитой экспортной инфраструктуры запланировано увеличение в 2,1 раза объема экспорта продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья. При этом предполагается, что прирост инвестиций в основной капитал сельского хозяйства должен составить 21,8%, что более чем вдвое ниже среднегодового прироста инвестиций в основной капитал экономики страны. Но именно инвестиции, как известно, являются основой обеспечения расширенного воспроизводства и экономического роста отрасли. Положение усугубляется еще и тем обстоятельством, что свыше половины средств финансирования инвестиций приходится на собственные источники, тем самым существенно ограничивает возможности для ускоренного внедрения инноваций. Кроме того, необходимо иметь в виду, что сельское хозяйство по-прежнему остается высоко зависимым от импорта отдельных видов средств производства, без обеспечения которыми оно не может успешно развиваться.

Таким образом, более низкие темпы роста инвестиций в основной капитал сельского хозяйства по сравнению с их увеличением в целом по экономике недостаточны для его модернизации и ставят под угрозу не только решение задачи доведения экспорта продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья в 2024 г. до 45 млрд. долл., но и снабжения населения безопасным и экономически доступным продовольствием, особенно молоком и молокопродуктами, говядиной, овощами и фруктами. Прежде всего, это касается медленного развития скотоводства, где

доля дополнительного производства его продукции на построенных, реконструированных и модернизированных объектах в общем объеме остается сравнительно низкой [10].

Более того, в 2019 г. объем производства продукции животноводства составил к уровню 1990 г. лишь 74,3%.

Поэтому нежелательно, чтобы сельское хозяйство, как неоднократно происходило и раньше, в первую очередь попало под секвестирование государственного бюджета, который в силу разного рода обстоятельств и так неоднократно сокращался. Наоборот, предстоит скорректировать Государственную программу в сторону увеличения инвестиций в основной капитал сельского хозяйства, увязав ее основные мероприятия и целевые индикаторы с показателями федерального проекта «Экспорт продукции агропромышленного комплекса», а также привести объемы финансового обеспечения Государственной программы комплексного развития сельских территорий на период до 2025 года в соответствии с ее паспортом.

Государству необходимо соблюдать принцип особой приоритетности развития сельского хозяйства, который постоянно должен реально подкрепляться соответствующей государственной поддержкой, что позволит надежно обеспечить продовольственную безопасность и гарантировать ускоренное наращивание экспорта отдельных видов продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья. При этом следует соразмерять объем государственной поддержки отрасли с возможным достижением поставленных перед ней приоритетных целей, в противном случае неизбежно существенное изменение применяемых механизмов и объемов предоставления субсидий сельскому хозяйству, что фактически ежегодно и происходит. Такая ситуация во многом нарушает один из основных принципов оказания государственной поддержки, связанный с ее комплексным характером, снижает эффективность использования программно-целевого подхода к управлению сельским хозяйством и подрывает основу для долгосрочного планирования, прогнозирования деятельности хозяйствующих субъектов, пространственного развития отрасли.

В условиях сохранения еще значительной части населения с низкими уровнями доходов и недостаточных объемах производства отдельных видов сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, приводящих к потреблению пищевых продуктов ниже рекомендуемых рациональных норм, увеличение экспорта продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья должно происходить по мере наращивания их производства и не в ущерб эффективному функционированию внутреннего агропродовольственного рынка и обеспечению населения отечественным продовольствием. Поскольку увеличивать экспорт продовольственных

товаров и сельскохозяйственного сырья предполагается преимущественно за счет крупного бизнеса, то необходимо его объемы увязать с интересами малого и среднего предпринимательства, развития всех форм сельской кооперации.

Для улучшения социального положения граждан с низкими доходами и поддержки отечественных товаропроизводителей сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия необходимо разработать и принять новую редакцию Концепции развития внутренней продовольственной помощи в стране, а также разработать Программу поддержки потребительского спроса на продовольствие. При этом, проводя политику социальной поддержки малообеспеченных граждан, а также отдельных учреждений социальной сферы, государство должно использовать инструменты, одновременно оказывающие стимулирующее воздействие на производство сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия.

В целях повышения эффективности развития сельского хозяйства и конкурентоспособности его продукции на внутреннем и мировом агропродовольственных рынках следует переходить от его регулирования к управлению, от фрагментарности планирования к постоянному планированию и прогнозированию за счет централизации государственного управления отраслью, что объективно повышает роль Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан, преобразования его в единый регулирующий, координирующий и научно-исследовательский аграрный сектор страны, в первую очередь ответственно за обеспечение ее продовольственной безопасности.

Необходимо активизировать научные исследования по разработке системы прогнозов, применению наиболее эффективных тактических и стратегических мер и механизмов их реализации, направленных на упреждение, смягчение и ликвидацию разного рода рисков, угроз, вызовов и форс-мажорных обстоятельств, прямо или косвенно воздействующих на развитие сельского хозяйства и его, отдельных подотраслей, обеспечение национальной продовольственной безопасности.

Для страны исторически в силу ее геополитического положения и располагающей огромной территорией, которую следует рассматривать как один из факторов развития экономики, сельское хозяйство имеет особое значение – не только и не столько как отрасль экономики. Это особый уклад жизни

для почти одной четверти населения страны, которое не только сохраняет ее культурные и национальные традиции, но и обеспечивает социальный и административный контроль над обширной территорией. Поэтому и к развитию сельского хозяйства государству следует относиться по особому, исходя из его стратегической значимости для страны.

Выводы

Агропромышленный комплекс обуславливает продовольственную и экономическую безопасность государства. Данный сектор производит продукты питания, сырьё для потребительских товаров и продукцию производственного назначения. Продовольствие, являясь незаменимым товаром, определяет производство и условия жизни человека. Продукты питания, потребляемые ежедневно, имеют наибольшую оборачиваемость, тем самым формируют стабильный наличный финансовый поток.

Существует большое количество смежных отраслей, которые представляют значимую в макроэкономическом смысле группу субъектов. В связи с изменениями во внешнеполитическом векторе развития страны агропромышленный комплекс РК между тем имеет шансы на ощутимый рост. Некоторые из его признаков наблюдаются уже сейчас. В связи с трендами в рамках импортозамещения, появление которых было обусловлено, если придерживаться популярной точки зрения, продуктовым эмбарго, а также снижением курса тенге, производство некоторых видов сельхозпродукции в РК в 2019 году выросло на десятки процентов, а в 2025-м имеет шансы на дальнейший рост, как полагают многие аналитики. Таким образом, роль АПК в экономике Казахстана и ее регионов, вероятно, будет в ближайшие годы усиливаться.

Таким образом, можно выделить три ключевых направления развития сельского хозяйства и проследить за концептуальными изменениями, как в документах государственного планирования, так и в медийном пространстве. Экономическое развитие, продовольственная база и обеспечение социального благополучия в совокупности формируют аграрный сектор и возможности для потенциального развития. В целях комплексной отраслевой оценки необходимо рассмотреть состояние и экономический эффект от сельского хозяйства во всех трех направлениях.

Литература:

1. Алтухов А.И. Первоочередные меры по реализации новой доктрины продовольственной безопасности / А.И. Алтухов // Экономика сельского хозяйства». - 2020. - № 3. - с. 2-10.
2. Годовой отчет сельскохозяйственных организаций Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru>
3. Закон РК от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан»
4. Интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>
5. Национальный доклад «О ходе и результатах реализации в 2019 году Государственной программы развития развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы»
6. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423 «Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы»
7. Попов Н.А. Экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Издательство «Дело и Сервис», 2019. 368 с. Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на период до 2025 года. – Министерство Национальной экономики Республики Казахстан. – 95 с. Ускова, Т.В. Агропромышленный комплекс региона: состояние, тенденции, перспективы [Текст]: монография / Т.В. Ускова, Р.Ю. Селименков, А.Н. Чекавинский: ИСЭРТ РАН, 2019. – 136 с. Экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. М.: Институт новой экономики, 2017. 1152 с.

Сведения об авторах:

Акмарал Едилбаевна Сарсенова – к.э.н., доцент, декан факультета послевузовского образования Международного Таразского инновационного института (г. Тараз)

абыржан Бейсенулы Қадырбай С – ст. преподаватель кафедры «Менеджмент» Таразского регионального университета им. М.Х. Дулати (г.Тараз)

Ботагоз Акимгалиевна Хамзаева – главный специалист Управления координации и работы с пользователями статистической информации Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики казахстан по Жамбылской области (г.Тараз)

ХҒТАР: 06.71.07

JEL: O23

Қазақстан Республикасының қызылша-қант субкомплексінде импортты алмастыру мәселесін шешу аясында инновациялық әдісті қолдану

А. Егинбаева – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Аналитикалық экономика мамандығының 2-курс докторанты (Нұр-Сұлтан қаласы)

А. Карипова – э.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының доценті м.а. (Нұр-Сұлтан қаласы)

Аннотация:

Мақалада Қазақстан Республикасының қызылша-қант субкомплексінің статистикалық деректер негізінде ағымдағы жағдайына талдау жасалды. «Мемлекет – қызылша-қант субкомплексі – қызылша шаруашылығы мен қант өндіруші кәсіпорын» тізбегіндегі импортты алмастыру мәселесін шешу үшін мемлекет тарапынан қабылданатын шаралар зерделенді. ҚР қызылша-қант субкомплексінің өндірістік-шаруашылық қызметіне тән экономикалық мәселелер тізімі анықталды. Қант қызылшасы мен дайын қант өнімінің импортын отандық өніммен алмастыруда мемлекеттік қолдау саясатын жетілдіру бойынша тиімді ұсыныстар жасалды.

Негізгі сөздер: қызылша-қант субкомплексі, бәсекеге қабілеттілік, өнімділік, табыстылық, ғылым, импортты алмастыру саясаты, мемлекеттік қолдау.

В статье проведен анализ текущего состояния свеклосахарного субкомплекса Республики Казахстан на основе статистических данных. Изучены меры, принимаемые государством для решения проблемы импортозамещения в цепочке «государство – свеклосахарный субкомплекс – свекловодческое хозяйство и сахаропроизводящее предприятие». Определен перечень экономических проблем, характерных для производственно-хозяйственной деятельности свеклосахарного субкомплекса РК. Выработаны эффективные предложения по совершенствованию политики государственной поддержки по замещению импорта сахарной свеклы и готовой сахарной продукции отечественной продукцией.

Ключевые слова: свеклосахарный субкомплекс, конкурентоспособность, производительность, рентабельность, наука, политика импортозамещения, государственная поддержка.

The article analyzes the current state of the beet-sugar subcomplex of the Republic of Kazakhstan on the basis of statistical data. The measures taken by the state to solve the problem of import substitution in the chain «state – beet-sugar subcomplex – beet farm and sugar-producing enterprise» were studied. The list of economic problems inherent in the production and economic activities of the beet and sugar subcomplex of the Republic of Kazakhstan was determined. Effective proposals have been made to improve the policy of state support in replacing imports of sugar beet and finished sugar products with domestic ones.

Keywords: beet-sugar subcomplex, competitiveness, productivity, profitability, science, import substitution policy, government support.

Кіріспе

Қазіргі геосаяси сын-қатерлер мемлекеттердің өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы салаларын инновациялық тұрғыда дамытуға итермелейді. Импортты алмастыру саясаты ел экономикасының негізгі салаларының шетелдік импорттық өнімдерге деген шамадан тыс тәуелділікті азайтуға бағытталған. Импорттық өнімге жоғары тәуелділік елдің экономикасына және тиісінше халықтың әл-ауқатына қауіп төндіреді. Себебі, импорттық өнім бағамы үнемі өзгеріп отыратын шетел валюталарына сатып алынады және импорттық тауарлар экономикаға тек салықтар мен кедендік төлемдер түрінде пайда әкеліп, отандық өндірістің дамуына және жаңа жұмыс орындарының пайда болуына мүмкіндік бермейді, отандық нарықты шетелдік монополияның жаулап алу қаупі туындайды.

Қазақстан Республикасында азық-түлік өндірісінің көптеген сегменттері бойынша импорттың үлесі жоғары. Статистика комитетінің деректеріне сәйкес, 2019 жылы қазақстандық кәсіпорындар елдің қантқа деген сұранысын қамтамасыз ете алмады. Елдегі ақ тазартылған қант нарығының жалпы жиынтық көлемі 2019 жылы 456,44 тоннаны құрады. Бұл ретте, қазақстандық қант өнеркәсібі кәсіпорындарының үлесі 45,8% - ды құрады [3]. Қант – стратегиялық маңызды азық-түлік өнімі болғандықтан, елдің экономикалық жүйесі қант өнімімен өзін-өзі қамтамасыз етудің жоғары көрсеткішіне ие болуы керек. Орта есеппен алғанда, кез-келген экономика үшін стратегиялық маңызды азық-түлік өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз етудің оңтайлы деңгейі кем дегенде 75% құрауы керек. Қазақстан экономикасының қантпен өзін-өзі қамтамасыз ету

деңгейі салыстырмалы түрде төмен көрсеткішпен сипатталады және 49% құрайды [8].

Зерттеу мақсаты

Қазақстан салауатты ұлттық экономиканы қалыптастыру аясында отандық сапалы өнімдерді өндіріп, ішкі тұтыну нарығын стратегиялық маңызды өнімдермен қамтамасыз етуге тырысады. Осы тұрғыда, зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасының қызылша-қант субкомплексінде импортты алмастыру саясатын жетілдіру және инновациялық әдістерді қолдану бойынша тиімді ұсыныстар беру.

Әдістемелік негіздері

Зерттеу барысында авторлармен Қазақстан Республикасының қызылша-қант субкомплексінің ағымдағы жағдайына баға беру барысында кешенді талдау әдісі қолданылды. Сонымен қатар, «мемлекет – қызылша-қант субкомплексі – қызылша шаруашылығы мен қант өндіруші кәсіпорын» тізбегіндегі импортты алмастыру мәселесін шешу үшін қабылданатын шараларды зерделеу аясында жүйелік талдау және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің негізгі бөлімі/талқылау

Экономикалық әдебиеттерде импортты алмастыру көбінесе ұлттық экономиканы әлемдік экономикалық жүйеге интеграциялаудың моделі және экономикалық өсудің қозғаушы күші ретінде қарастырылады. Бұл модель өнеркәсіптік тауарлардың ішкі нарығын дамытуға серпін ретінде өнеркәсіптік импортты алмастыру идеясына негізделген. Өнеркәсіптік импортты алмастырудың теориялық модельдері нео-Кейнс мектебінің өкілдерімен (Чинери және Картер, 1972; Чинери және Строут, 1966) экономикалық өсудің негізгі құралы ретінде қарастырылды [12-14].

Экономист ғалым Адевейл (2012) Дүниежүзілік Банкпен белгіленген әлемдік даму индексінен (WDI) алынған деректерді регрессиялық талдауда импортты алмастыратын индустрияландырудың макроэкономикалық саясаты Бразилия мен Оңтүстік Африканың қазіргі экономикалық дамуына ықпал етті деп мәлімдейді. Импортты алмастыратын индустрияландыру саясаты дамушы елдерде индустрияландыруды жеделдетуге ғана емес, сонымен бірге тұрақты экономикалық өсуге де ықпал етеді деген қорытындыға келді [10].

Әлемдік тәжірибе Ресей ғалымдарының импортты алмастыру мәселелері бойынша қазіргі заманғы теориялық әзірлемелерінің негізіне айналды. Осындай зерттеулердің ішінде Фролованың (2012), Греченюктің (2015), Юрьевтің (2015), Волкодавованың (2017) бірлескен авторларымен және басқа да ғалымдардың еңбектерін атап өтуге болады. Инновациялық технологияларды кеңінен пайдалану және елдің өнеркәсіп өндірісінің жалпы көлеміндегі қосылған құны жоғары немесе инновациялық өнімдердің үлесін арттыру осы зерттеушілердің импортты алмастыру саясатын іске асырудың негізгі құралы ретінде қарастырылады [15, 16, 20, 21].

Ғалымдардың импортты алмастыру мәселелері бойынша қарастырылған көзқарастарының ішінде олардың жалпы аспектісін бөліп көрсетуге болады: импортты алмастыру нәтижесінде өндірілген тауарлар мен қызметтерді сату ішкі нарық шеңберімен шектелмеуі керек. Ұзақ мерзімді перспективада отандық тұтынушыларға ерекше назар аудару тауарлардың, өндірушілердің, аймақтардың және тұтастай елдің бәсекелестік артықшылықтарын жоғалтуға әкеледі. Импортты алмастыру саласындағы міндеттер ішкі сұранысты қанағаттандыруға ғана емес, сонымен қатар сыртқы нарықтардағы сату көлемін ұлғайтуға да байланысты болуы керек. Жоғары экспорттық әлеуеті бар тауарлар ішкі нарықта да бәсекеге қабілетті болады.

Қазақстанның қант өндіретін негізгі қуаттары Алматы (Бурундай, Ескелді, Көксу зауыттары) мен Жамбыл (Мерке, Тараз зауыттары) облыстарында орналасқан. Қант өндірісінің салыстырмалы түрде шағын қуаттары Атырау, Қарағанды, Солтүстік Қазақстан және Түкістан облыстарында шоғырланған. Жалпы, Қазақстан бойынша қант өнеркәсібі саласында бес негізгі зауыттар өз қызметтерін жүзеге асырып отыр.

Қазақстанның 2015-2019 жылдар аралығындағы қант өндірісінің көлемі 283,82 мың тоннадан 249,93 мың тоннаға артты. Қант өндірісінің максималды көлемі 2016 және 2017 жылдарына түсті. Осы уақыт аралағында қант өндірісінің көлемі сәйкесінше 458,17 мың тонна және 372,04 мың тоннаны құрады. Соңғы жылдары қант өндірісінің кезеңділік сипаты мен өндіріс көлемінің төмендеуі төмендеуін ескере отырып, қызылша қанты өндірісінің үлес салмағының артуы және құрақ қанты өндірісінің үлес салмағының басымдылығы байқалды (кесте 1, сурет 1).

1 кесте

Қазақстан Республикасының қант өндірісінің динамикасы

мың тонна

	2015	2016	2017	2018	2019
Қанттың барлық номенклатуралық түрлерін өндіру (қант шикізаты, тазартылған құрақ қант, қызылша қанты, сірне), соның ішінде:					
- құрақ қанты	225,34	370,93	264,53	161,17	-
- қызылша қанты	17,65	40,90	57,60	75,46	62,09

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [3].

Қант өндірісі құрылымының оның негізгі түрлері бойынша динамикасы

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [3].

2010-2019 жылдар аралығында қант шикізаты, әр жыл сайын белгіленген көлемде, баж салығынан босатылып Қазақстанға импортталды. Бұл шаралар отандық қант өнеркәсібін ынталандыруға және шикізат базасын дамытуға бағытталған еді. Алайда, импорттық қант шикізаты бағасының отандық қант шикізаты бағасынан төмен болуы, импорттық шикізатты өңдеу көлемінің өсуіне әкеліп, көрсетілген мақсатқа қол жеткізуге кедергі келтірді. 2020 жылдан бастап қант шикізатының импортына баж салығы салынып, Қазақстан Бразилиялық қант құрағы мен Украиналық қант қызылшасының импортынан бас

тартты. 2020 жылдың қаңтар айындағы жағдай бойынша қант шикізатының импортына баж салығы тоннасына 240 АҚШ долларын құрады. Бүгінгі таңда Қазақстан Ресейлік және Белорустық құрақ қантының импортына тәуелді.

Қазақстандағы қант өнеркәсібінің максималды өндірістік қуаты Жамбыл облысында шоғырланған. Жамбыл облысындағы қант өнеркәсібі, 2-кестеде көрсетілгендей, негізінен құрақ қантының өндірісіне шоғырланғандығын атап өту керек. Ал қызылша қанты өндірісінің көлемі бұл аймақта әлдеқайда төмен.

2 кесте

Қазақстандағы құрақ қанты өндірісінің өңірлер бойынша динамикасы

мың тонна

	2015	2016	2017	2018	2019
Құрақ қанты, соның ішінде:	225,34	370,93	264,53	161,17	-
- Жамбыл облысы	225,34	370,79	264,53	161,17	-
- Қарағанды облысы	0,00	0,14	0,00	0,00	-

Ескертпе: Автор дереккөз негізінде құрастырған [9].

3-кестеге сәйкес, Қазақстан Республикасында қызылша қантының өндірісі Алматы облысында басым. 2015-2019 жылдар аралығында Алматы

облысындағы қызылша қанты өндірісінің көлемі 17,65 мың тоннадан 62,09 мың тоннаға дейін артты.

3 кесте

Қазақстандағы қызылша қанты өндірісінің өңірлер бойынша динамикасы

мың тонна

	2015	2016	2017	2018	2019
Қызылша қанты, соның ішінде:	17,65	40,90	57,60	75,46	62,09
- Алматы облысы	11,71	19,44	29,21	45,56	46,24
- Атырау облысы	0,00	0,00	0,09	0,08	0,00
- Жамбыл облысы	0,00	16,89	23,03	26,00	11,97
- Қарағанды облысы	0,00	0,01	0,05	0,04	0,02
- Солтүстік-Қазақстан облысы	0,00	0,00	0,00	0,00	0,004
- Түркістан облысы	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00
- Алматы қаласы	3,09	4,35	4,67	2,99	3,53
- Шымкент қаласы	0,12	0,19	0,54	0,79	0,25

Ескертпе: Автор дереккөз негізінде құрастырған [3].

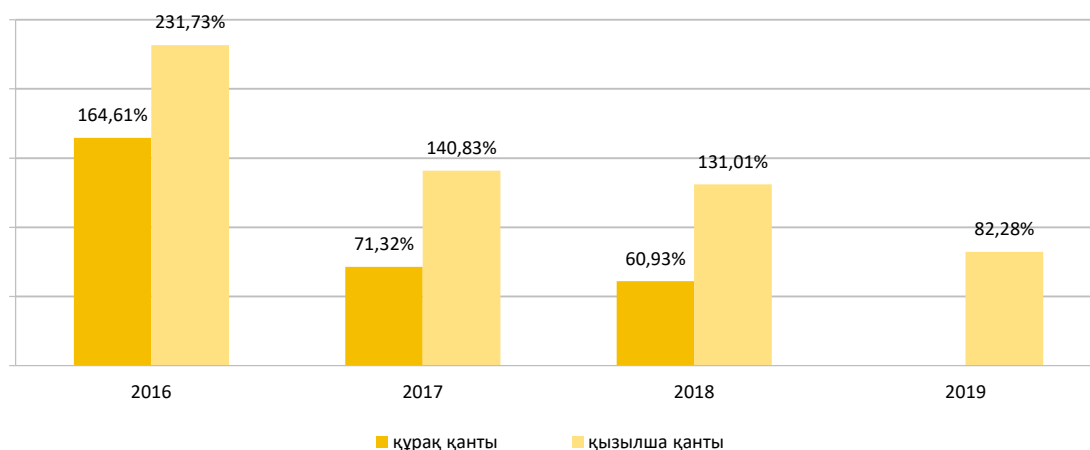
Қызылша қанты өндірісінің динамикасы, құрақ қант өндірісі динамикасынан салыстырмалы түрде оң тенденциясымен ерекшеленеді. 2-ші суретке сәйкес, қызылша қанты өндіріс көлемінің төмендеуін байқауға болады, дегенмен, ол құрақ қанты өндірісінің өсу қарқынынан басым.

Жалпы, Қазақстандағы қант өндірісі көлемінің төмендеуі қант шикізатын сатып алуға жұмсалатын шығындардың кемінде 5%-ға ұлғаюына және АҚШ

долларына қатысты теңге бағамының біртіндеп төмендеуіне байланысты. Бұл жұмыс істеп тұрған қант зауыттарының қаржылық жағдайының күрделенуіне және импорттық қантқа тәуелділіктің артуына алып келіп отыр. 2019 жылғы бағалармен салыстырғанда қант бағасының төмендеуі әлемде қанттың жоғары ұсынысымен, оның ішінде қант қызылшасының рекордтық түсімімен түсіндіріледі.

2 сурет

Қазақстандағы құрақ қанты мен қызылша қанты өндірісінің өсу қарқынының динамикасы

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [3].

Қазақстан Республикасының экономикасында нарықтық реформалар басталғаннан бері қант қызылшасын өсіруге арналған егістік алқаптарының көлемі айтарлықтай сандық өзгерістерге ұшырағанын атап өткен жөн. Зерттеліп отырған стратегиялық кезең аралығында қант қызылшасының егіс алқабының ұлғаюы байқалады. Қазақстанда қант қызылшасын

өсіруге қолайлы аумақтар негізінен Алматы және Жамбыл облыстарында шоғырланған. Қант қызылшасы егіс алқаптарының шағын аудандары Солтүстік Қазақстан және Түркістан облыстарында орналасқан. Сонымен қатар, 2019 жылы Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында да қант қызылшасы егілді.

4 кесте

Қазақстандағы қант қызылшасы егіс алқаптарының динамикасы

мың. га

	2015	2016	2017	2018	2019
Алматы облысы	3,80	6,52	7,49	8,99	9,56
Жамбыл облысы	5,36	5,66	9,55	8,42	5,60
Павлодар облысы	0,00	0,00	0,00	0,00	0,0091
Солтүстік-Қазақстан облысы	0,002	0,40	0,40	0,00	0,00
Түркістан облысы	0,03	0,0009	0,00	0,00	0,00
Шығыс-Қазақстан облысы	0,00	0,00	0,00	0,00	0,0001
Барлығы	9,20	12,60	17,4	17,4	15,20

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [3].

2015 - 2019 жылдар аралығындағы қант қызылшасын өсіруге арналған егістік алқаптарының динамикасын зерттеу, 5-ші кестеге сәйкес, олардың тұрақты максималды үлесі ауылшаруашылық қызметінің келесі субъектілеріне тиесілі екенін көрсетеді: жеке кәсіпкерлер; шаруа (фермер) қожалықтары. 2019 жылғы жағдай бойынша,

қант қызылшасын өсіруге арналған алқаптың 16,4%-ы ғана ауылшаруашылық кәсіпорындарына (серіктестіктер, акционерлік қоғамдар) тиісті болды. 2016 – 2019 жылдар аралығында қант қызылшасы егіс алқаптары үй қожалығы қызметінің жүйесінде жойылды.

Қант қызылшасы егіс алқаптарының агроқұрылымдар түрлері бойынша динамикасы

мың. га

	2015	2016	2017	2018	2019
Ауылшаруашылық кәсіпорындары (серіктестіктер, акционерлік қоғамдар)	1,2	2,2	3,6	2,7	2,5
Жеке кәсіпкерлер, шаруа (фермерлік) қожалықтары	7,9	10,4	13,9	14,7	12,6
Үй қожалығы	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Барлығы	9,2	12,6	17,4	17,4	15,2

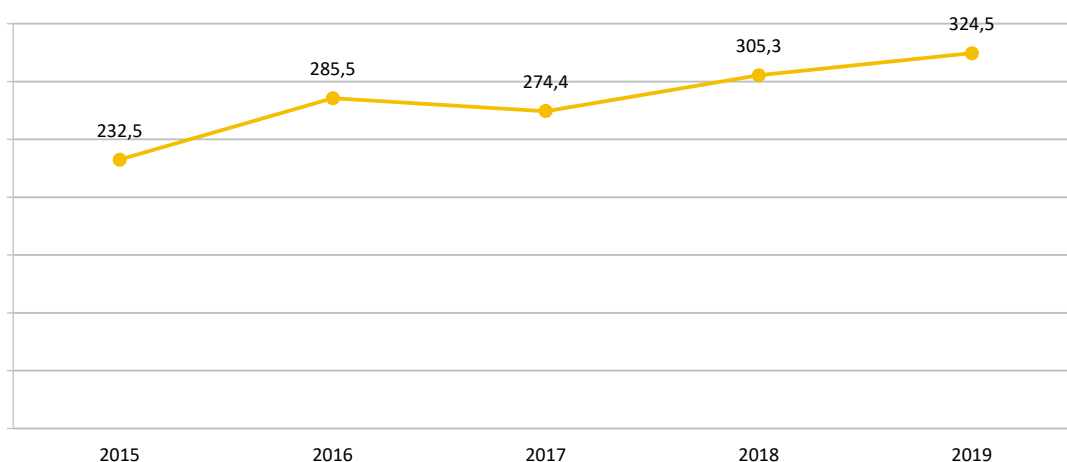
Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [4].

Қант қызылшасы егіс алқаптарының 2018-2019 жылдар аралығында қысқаруы, оның өнімділік деңгейінің оң динамикалық өсу үдерісімен қатар үлесіп жүргенін

атап кеткен дұрыс. Зерттеліп отырған стратегиялық кезеңде қант қызылшасының өнімділік дейгейі 232,5

3 сурет

Қазақстандағы қант қызылшасы өнімділігінің динамикасы, центнер/га

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [4].

Агроқұрылымдардың түрлері бойынша 2019 жылғы қант қызылшасының өнімділік деңгейі паритеттік сипатта болды. Осыған қарамастан, алдыңғы кезеңдерде қант қызылшасын өсіру өнімділігі шаруа (фермерлік) қожалықтарында, сондай-ақ жеке кәсіпкерлік түрінде ұсынылған агроқұрылымдарында аздап жоғары болды, 6 кесте.

2019 жылғы жағдай бойынша, барлық агроқұрылымдарда 324,5 центнер/га көрсеткішіне тең қант қызылшасының орташа өнімділік деңгейі орын алғанмен, кейбір агроқұрылымдарда соңғы үш жыл ішінде қант қызылшасы өнімділігі орташа деңгейден едәуір асып түсті. Мәселен, Алматы облысының агроқұрылымдарында, Ескелді, Көксу, Қаратал, Ақсу және Сарқанд сияқты аудандарда өнімділік 800 ц/га дейін жетті.

6 кесте

Қант қызылшасының агроқұрылымдардың түрлері бойынша өнімділік динамикасы

центнер/га

	2015	2016	2017	2018	2019
Ауылшаруашылық кәсіпорындары (серіктестіктер, акционерлік қоғамдар)	211,2	247,8	217,0	275,3	323,2
Жеке кәсіпкерлер, шаруа (фермерлік) қожалықтары	237,3	293,0	289,0	310,4	324,8

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [4].

Қазақстан Республикасында қазіргі кезде қант қызылшасын экспорттау мен импорттау тенденциялары байқалмайды. Бұл үрдістер сәйкесінше қант шикізатының импортына баж салығынсыз режим кеңінен қолданған кезде, 2016 және 2017 жылдары

орын алған еді. Қант қызылшасы ресурсының 95%-дан астам үлесі өндірістік мақсатта қайта өңдеуге бағытталады, ал қалған бөлігі өндірістік тұтыну мен технологиялық шығындарға жұмсалады.

«Қант қызылшасы» ресурсын пайдалану динамикасы

мың тонна

	2015	2016	2017	2018	2019
Өндіріс	174,1	345,0	463,2	504,5	485,5
Импорт	0,0	0,0	40,0	0,0	0,0
Экспорт	0,0	10,3	0,0	0,0	0,0
Жалпы қорлар	174,1	345,0	503,1	504,5	485,5
Өндірістік тұтыну	5,2	10,4	15,1	13,6	13,1
Өндірістік мақсатта қайта өңдеу	165,6	317,8	478,5	483,3	465,1
Технологиялық шығындар	3,3	6,6	9,6	7,6	7,3

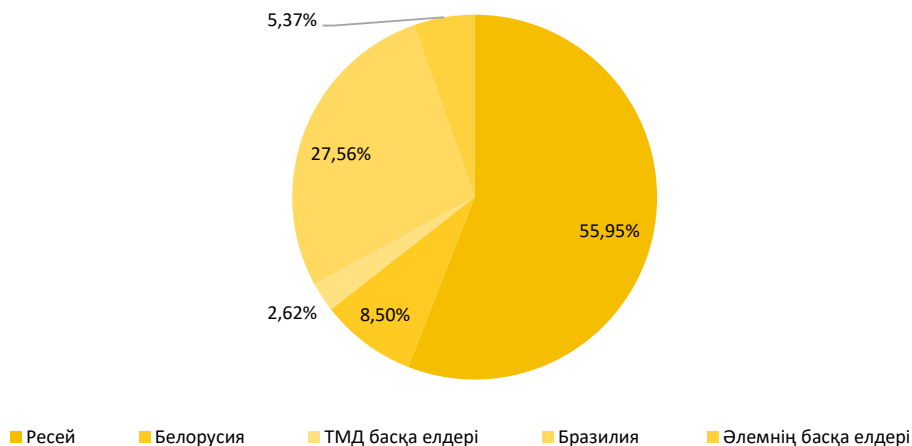
Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [4].

Қазақстан Республикасының қант өнеркәсібі қант қызылшасын өңдеумен қатар, шетелден импортталатын қант құрағының да тұтынушысы болып табылады. 2019 жылы Қазақстанға импортталған қант құрағының 100,8 мың тоннасы ТМД елдерінен, соның ішінде Ресейден 87,5 мың тоннасы және Белорусия-

дан 13,3 мың тоннасы импортталды. Алыс шетелден импортталған қант құрағының үлес салмағы қант құрағы импортының жалпы көлемінде шамамен 33% немесе 51,5 мың тоннаны құрады. Зерттеулер көрсеткендей, қант қамысы негізгі қант шикізаты түрінде бастапқы өңдеуден өткізіліп импортталады.

4 сурет

Қазақстанға импортталған құрақ қантының елдер бойынша құрылымы, 2019 жыл

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [9].

Қазақстан Республикасының қант өнеркәсібі кәсіпорындарының қызметін бағалау олардың өндірістік-шаруашылық қызметіне тән экономикалық мәселелер тізімін белгілеуге мүмкіндік береді. Тазартылған қант өндірісі көлемінің кезеңдік сипаты қант өнеркәсібі кәсіпорындарының кірістерінің кезеңдік сипатын анықтайды. Зерттеліп отырған

стратегиялық кезеңде қант өнеркәсібі кәсіпорындар кірістерінің максималды үлес салмағы тазартылған қамыс қантын өндіру мен сатудан түсті. Дегенмен, құрақ қанты өндірісінің өсу қарқыны теріс динамикамен, ал қызылша қанты өндірісінің өсу қарқыны оң динамикамен сипатталады [9].

8 кесте

Қант өнеркәсібі кәсіпорындарының қантты өндіру мен сатудан түсетін кірістерінің динамикасы

млн теңге

	2015	2016	2017	2018	2019
Құрақ қанты	36 561	72 318	40 301	25 996	25 361
Қызылша қанты	2 864	7 974	8 775	12 171	10 724
Барлығы	39 425	80 292	49 076	38 167	36 084

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [3, 5].

Кешенді түрде алғанда, қант өндірісінің жалпы құнының динамикасы оның өндіріс көлемінің қысқарумен тікелей корреляциялық байланыста төмендейді. Қант өнеркәсібі кәсіпорындарының

өндірістік-экономикалық қызметі салыстырмалы түрде төмен кірістермен сипатталады, олардың максималды мөлшері 2016 жылы орын алды.

Қант өнеркәсібі кәсіпорындарының пайда динамикасын бағалау

млн теңге

	2015	2016	2017	2018	2019
Кәсіпорындардың табысы	39 425	80 292	49 076	38 167	36 084
Өзіндік құн	33 275	67 767	41 419	32 215	30 336
Қосылған құн салығы	4 224	8 603	5 258	4 089	3 866
Пайда	1 926	3 923	2 399	1 863	1 881

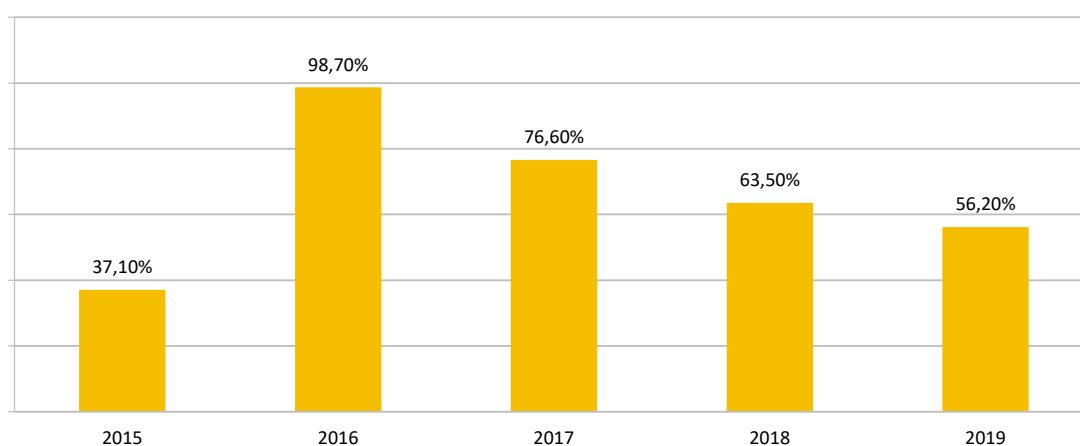
Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [3, 5, 8].

Қант өнеркәсібі кәсіпорындарының пайдасы мен құнын салыстыру, олардың өндіріс рентабельділігін бағалауға мүмкіндік береді. Зерттеулер көрсеткендей, орта есеппен алғанда, 2015 – 2019 жылдар аралығында ақ тазартылған қант өндірісінің рентабельділігі 5,9%-дан аспады, бұл тамақ өнеркәсібі кәсіпорындары үшін пайданың орташа нормативті (15%) және минималды шекті көрсеткішіне (10%) сәйкес келмейді.

Қант өндірісі көлемінің төмендеуі қант өнеркәсібі кәсіпорындарының өндірістік қуатын пайдалану деңгейінің төмендеуіне әкелді. Өндірістің максималды қуаты 2016 жылы қолданылды. Бұл кезеңде кәсіпорындар ақ тазартылған қант өндірісінің максималды көлеміне қол жеткізді. 2019 жылғы жағдай бойынша өндірістік қуаттылықты пайдалану коэффициенті 56,2% құрады. Өнеркәсіптік кәсіпорындардың толық өндірістік қуатына жете алмауы олардың жүйелі, соның ішінде маусымдық тоқтап қалулары себеп болады.

5 сурет

Қант өндіру үшін өндірістік қуаттарды пайдалану динамикасы

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған [3].

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығын дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар аясында қант қызылшасы шаруашылығының субъектілеріне мемлекеттік қолдау субсидияларды төлеу арқылы жүзеге асырылады. Мәселен, қант қызылшасының тұқымын сатып алуға субсидиялар төленеді. Субсидиялардың көлемі қант қызылшасының Қазақстан Республикасында пайдалануға ұсынылатын селекциялық жетістіктердің мемлекеттік тізіміне енгізілген/енгізілмеген түрлеріне қатысты белгіленеді. Елде қант қызылшасы тұқымының мемлекеттік реестрге енгізілген түрлерінің толық құнының 70% көлемінде, ал мемлекеттік реестрге енгізілмеген түрлерінің толық құнының 30% көлемінде субсидиялаудың нормативтері қолданылады. Сонымен қатар, көктемгі егіс жұмыстарын жүргізу үшін қажетті жанар-

жағармай материалдары мен басқа да тауарлық-материалдық құндылықтарды, оның ішінде лизинг шарты негізінде сатып алынған тұқымдарды егуге жұмсалған шығындарды, қант қызылшасының 1 га егіс алаңына 50 мың теңге көлемінде өтеу жүзеге асырылады [1]. Сондай-ақ, қайта өңдеуші кәсіпорының (қант зауытының) Республика әкімдіктерінің қаулыларында белгіленген нормативтер бойынша қант өндіру үшін ауыл шаруашылығы өндірушісінен қант қызылшасын сатып алуға, орта есеппен 1 кг шикізат үшін 9 теңге көлемінде, субсидия бөлінеді. Бұдан басқа, қант зауытына сатылған немесе қайта өңдеуге тапсырылған қант қызылшасының әрбір тоннасы үшін 2,5 мың теңге көлемінде ауыл шаруашылығы субъектілеріне қолдау көрсетіледі. Қорландыру қаражаты есебінен несиелендіру кезінде сыйақы мөлшерлемесі жылына теңгемен

7% немесе валютамен 5% құрайды. Несиелендіру негізінен өндірістің айналым қаражатын толықтыру мен қайта қаржыландыруға, яғни өнім өндіру үшін шикізат пен материалдарды сатып алуға, жалақы төлеуге, ағымдағы шығындарды өтеуге, оның ішінде ағымдағы берешекті өтеуге арналған шығындарға бағытталады. Қазіргі жағдайдан көріп отырғанымыздай, елдің қызылша-қант субкомплексінде «сары себетке» тізіміне кіретін қаржыландыру әдістері кеңінен қолданылады, бұл саланың тиімді дамуына және бәсекеге қабілеттілігін арттыруға кедергі келтіреді. Сондықтан мәселені шешудің жолы – бұл қаржыландырудың «жасыл себет» тізіміне кіретін әдістерін қолдану [6, 7].

Зерттеудің нәтижелері мен болашағы

Қазақстан Республикасының қызылша-қант субкомплексінің қызметін бағалау оның өндірістік-шаруашылық қызметін тән экономикалық мәселелер тізімін белгілеуге мүмкіндік береді. Қызылша-қант субкомплексінің экономикалық мәселелері:

- қант шикізатының импортына жоғары тәуелділік;
 - импортталатын қант шикізаты мен дайын қант өнімі бағасының динамикалық өсуі;
 - қант қызылшасы тұқымдарының будандарын іріктеу саласындағы ғылыми жетістіктердің артта қалуы;
 - қант өндірісі көлемінің айтарлықтай төмендеуі;
 - кәсіпорындардың өндірістің толық қуатына жете алмауы;
 - ескірген технологиялар бойынша жұмыс істейтін өнімділігі төмен зауыттардың басым болуы;
 - қант өндірісінде пайда болатын жанама/қосалқы өнімдерді тиімсіз пайдалану;
 - өндірістік рентабельділіктің салыстырмалы төмен деңгейі;
 - пайданы ұлғайтуға, оның ішінде өндірісті дамытуға арналған қорлардың болмауы;
 - қант қызылшасын өндірушілер мен өңдеушілер арасындағы шикізат көлемі, егістікті жинау мерзімі, логистика және өнімді сақтау мәселелері бойынша қарым-қатынастардың қажетті деңгейде дамымауы.
- Ғылыми тұрғыдан алғанда, қант өнеркәсібі кәсіпорындарының барлық экономикалық мәселелері терең зерттеулер мен себеп-салдарлық байланыстарды іздеуді қажет ететіндігін атап өткен жөн. Соңғысы Қазақстан Республикасының қызылша-қант субкомплексінде импорттық өнімді (қант шикізаты мен дайын қант өнімі) отандық өніммен алмастыру мәселесін шешу аясында инновациялық әдісті қолдану және өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша іс-шараларды орындауды өзекті етеді.

Қызылша-қант субкомплексінде өндірісті дамыту және отандық шикізат базасын нығайтып, ішкі нарықтың сұранысын қамтамасыз ету мақсатында келесідей іс-шараларды жүзеге асыру қажет:

1. Отандық селекциялық-генетикалық зерттеу жұмыстарын және тұқым шаруашылығын дамыту, бұл қызылша шаруашылығының шетелдік тұқымдар мен будандарға тәуелділік тәуекелдерін азайтуға мүмкіндік береді.

2. Салық жеңілдіктері мен субсидиялау түрінде қант қызылшасы тұқымының селекциясы мен шаруашылығын дамыту жөніндегі мемлекеттік қолдау шараларын жандандыру.

3. Селекционерлерді, тұқым өсірушілерді және техникалық персоналды даярлау үшін ғылыми білім беретін селекциялық-тұқым шаруашылығы технологиялық кешенін құру бағдарламасын әзірлеу.

4. Қант қызылшасын өсіру мен терең өңдеудің инновациялық технологияларын қолдану;

5. Сақтау инфрақұрылымын жетілдіру негізінде қант зауыттарын одан әрі техникалық қайта жарақтандыруды және жаңғыртуды жүргізу;

6. Қант қызылшасының өндірушілері мен қант қызылшасын өңдеушілер арасындағы ұзақ мерзімді қатынастарды дамыту;

7. Ақпараттық «вакуум» мәселесін шешу үшін нарыққа қатысушылардың бірыңғай дерекқорын құру арқылы нарықтың ақпараттық инфрақұрылымын дамыту.

8. Қызылша-қант субкомплексінде «ғылым–оқу орталықтары–қант қызылшасын өндіру – сақтау–қайта өңдеу–қант өндіру – жанама/қосалқы өнімдерді өндіру (қант қызылшасының сығындысы, сірне)» тізбегі бойынша қатынастарды жетілдіру. Бұл өндірушілердің тауарлық портфелін әртараптандырады және жалпы қант нарығының бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Қазіргі жағдайда қызылша-қант субкомплексінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және импортты алмастыру саясатын жүзеге асыру мақсатында АӨК реттеу мен қаржыландырудың талаптары мен ережелерін жетілдіру аса маңызды мәселеге айналып отыр. Бұл саясат қаржыландырудың «сары себетке» кіретін әдістердің қолданысын қысқартып, керісінше, әлемдік тәжірибеде рұқсат етілген және экономикалық дамыған елдермен кең түрде қолданылатын қаржыландырудың «жасыл себетке» кіретін әдістерін дамытуға бағытталады [8].

Сонымен, Қазақстанның қызылша-қант субкомплексіндегі импортты алмастыру мәселелерін шешудің инновациялық тәсілі аясында отандық өнім өндірісін қаржыландыру механизмі мен қолдаушылық саясатын жетілдіру қажет, сурет 6.

**Қызылша-қант субкомплексінде импортты алмастыру мәселесін шешуде
мемлекеттің қаржыландыру механизмі мен қолдаушылық саясатын жетілдіру бағыттары**

1 - Қант қызылшасының шаруашылығы мен қант өндіруші зауыттарды
субсидиялау жүйесін жетілдіру

2 - Бәсекелес өнімдер импортына қатысты тарифтік және тарифтік емес
шектеулерді жетілдіру

3 - Баға белгілеу және салық салу саласындағы мемлекеттік реттеу жүйесін
жетілдіру

Ескертпе: Автормен дереккөз негізінде құрастырылған[17, 18, 19].

1. Қант қызылшасының шаруашылығы мен қант өндіруші зауыттарды субсидиялау жүйесін жетілдіру аясында несиелендіру көздерін нақты тауар өндірісін қаржылай демеуден, өндірушінің тиімді қызметін қолдауға бағыттау қажет. Мәселен, қаржылай несиелендіру бойынша пайыздық мөлшерлемелерді төлеуге, жанар-жағармай материалдарының құнын өтеуге және субсидиялаудың басқа да түрлері бойынша төлемдерді қысқарту қажет. Тікелей субсидиялау өндіріс тиімділігін арттыруға кедергі келтіреді. Жаңа жағдайларда ол мемлекет тарапынан маусымдық төмен нарықтық бағалар кезеңінде азық-түлікке кепілдік берілген сатып алу бағалары нысанында ғана қолданылуы мүмкін. Осы тұрғыда, несиелерді саралау қағидатын қолдану қажет: қаражатты инфрақұрылымды дамыту, экологиялық таза өнімді өндіру, зерттеу жұмыстары сияқты іс-шараларға, инновациялық жобаларды ынталандыруға шоғырландыру арқылы «жасыл себеттің» әлеуетін толық қолдану қажет.

2. Бәсекелес өнімдер импорты үшін тарифтік және тарифтік емес шектеулерді жетілдіру қажет. Әлемнің дамыған елдерінде үлестеу (жаһандық, тарифтік және жекеленген), лицензиялау, демпингке қарсы саясат сияқты тарифтік емес шектеулер әдістері кеңінен қолданылады. Үлестеу жүйесін, әсіресе жекеленген үлестеуді пайдалану, яғни импортталатын өнімнің әкелуге рұқсат етілген көлемін нақты елдер бойынша үлестіру, ішкі нарықты шетелдік өнімнің шамадан тыс импортынан неғұрлым нақты және сенімді шектеуге мүмкіндік береді. Осылайша, қант шикізаты мен дайын қант өнімінің импортына квота орнату арқылы отандық өндірісті шетелдік бәсекелестерден қорғауға кепілдік беруге болады, ал кедендік мөлшерлеменің өсуі бюджетке кірістерді көбейтсе де, импорттық ұсыныс көлеміне әсер етпеуі мүмкін. Қант шикізаты мен дайын қант өнімінің импортын лицензиялау – сауда ұйымдары мен кәсіпорындарына аталған өнімдерді нақты белгіленген көлемде және шектеулі уақыт шеңберінде елге әкелуге мемлекеттің құқық беруі болып табылады. Мемлекеттің демпингке қарсы саясаты – көлемі импортталатын өнімге ішкі

және сыртқы бағалар арасындағы айырма шегінде белгіленетін кедендік алымдарды орнатуды білдіреді. Мұндай саясатты жүргізу қант шикізаты мен дайын қант өнімдерін экспорттаушы елдердің демпингтік бағаларды пайдалану арқылы импорттаушы елдің ішкі нарығына белсенді кіруіне кедергі келтіреді.

3. Баға белгілеу және салық салу саласындағы мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру. Ең төменгі кепілдендірілген бағаларды белгілеу, сондай-ақ азық-түлік нарығындағы мемлекеттік интервенция тетіктерін пайдалану. Бұл жағдайда кепілдендірілген бағалар орташа нарықтық бағалар ауытқуының төменгі шекарасы деңгейінде белгіленуге тиіс. Қант қызылшасына қосылған құн салығының төмендетілген пайыздық мөлшерлемесін белгілеу арқылы ауыл шаруашылығы өндірісіне демеу қаржы беру. Осы тұрғыда, ауыл шаруашылығындағы барлық салықтар жойылған Қытайдың тәжірибесін ескере отырып, Қазақстанда қант қызылшасының өндірушілеріне салық демалысын енгізу ұсынылады [10]. Табысқа салынатын салықтың пайыздық мөлшерлемесін төмендету АӨК-нін дамытуды ынталандырудың және импортты алмастыру стратегиясын жүзеге асырудың маңызды тетігі болуы мүмкін. Көмектің бұл түрі кәсіпорындарға өз қаражаты есебінен өндірісті модернизациялауға, бәсекеге қабілеттілігін дамытуға, рентабельділік деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қызылша-қант субкомплексінің тұрақты жұмысын қамтамасыз етуге және әлемдік қант нарығында экспорттық мүмкіндіктерді кеңейтуге барлық басқарушылық деңгейлердегі күш-жігерді біріктіру, саланы дамытудың ұзақ мерзімді бағдарламасын құру, субсидиялау жүйесін, тарифтік және тарифтік емес шектеулерді, баға белгілеу және салық салу саласындағы мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру, саланың техникалық-технологиялық базасын жаңғырту үшін инвестициялар тарту, өндірістік процестер мен өнімдердің халықаралық

талаптарға сәйкес экологиялылығының техникалық, санитариялық және фитосанитариялық нормаларын қамтамасыз ету, қант экспортын ынталандырудың мемлекеттік саясатын енгізу жағдайында ғана мүмкін болады, қант саласын ғылыммен ілестіруді қамтамасыз ету.

Импортты алмастыру саясаты аясында қаржыландырудың өзіндік ерекшелігі бар. Мұндай қаржыландыру уақыт факторын ескеруі керек және

жобаларды іске асырудың салыстырмалы қысқа мерзімдеріне бағытталуы керек. Сонымен қатар, мемлекеттің қаржылай қолдау саясаты ескірген технология мен ұйымдастырушылық жүйені жаңғыртуға емес, керісінше АӨК-дегі ғылымның заманауи жетістіктерін игеруге және өндірістік қолданысқа енгізуге бағыттау шартын орындаған кезде ғана тиімді болады.

Әдебиет:

1. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы ҚР 8.06.2005 ж. N 66 Заңы (жаңартылды 02.01.2021). Электронды ресурс: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066_ (05.03.2021)
2. Қазақстан және оның өңірлерінің өнеркәсібі. Статистикалық жинақ. Нұр-Сұлтан. 2020. 204 б.
3. Қазақстан Республикасының ауыл, орман және балық шаруашылығы. Статистикалық жинақ. Нұр-Сұлтан. 2020. 134 б.
4. Қазақстан Республикасындағы өнеркәсіптегі баға. Статистикалық жинақ. Нұр-Сұлтан. 2020. 209 б.
5. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 12.06.2018 ж. № 423 қаулысы (жаңартылды 31.12.2020). Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423> (1.03.2021)
6. Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 20.12.2018 ж. №846 қаулысы. Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000846> (01.03.2021)
7. Необходимы срочные меры по спасению сахарной отрасли Казахстана. Электронный ресурс: <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2019-12/neobkhodimy-srochnye-mery-po-spaseniyyu-sakharnoy-otrasli-kazakhstana> (01.03.2021)
8. ЕАЭО-ға мүше мемлекеттермен Қазақстан Республикасының өзара тауарлар саудасы мен сыртқы сауда туралы. Серия 3.Сыртқы және өзара сауда статистикасы. Нұр-Сұлтан. 2019.
9. Adewale A.R. (2012) Does import substitution strategy hurt growth? New evidence from Brazil and South Africa. *African and Asian Studies*, 11(3): 288-314. DOI: 10.1163/15692108-12341235 (02.03.2021)
10. Agriculture and trade policy background note. People's Republic of China. Electronic resource: http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/meetings/wto_comm/Trade_policy_brief_China_final.pdf (01.03.2021)
11. Cheneri Kh., Karter N. (1972) International and external aspects of plans and economic development process // Conference on long term planning and forecasting. Moscow, 77-110.
12. Chenery H.B., Strout A. (1966) Foreign Assistance and Economic Development. *American Economic Review*, 56, 679-733.
13. Chenery H.B., Syrquin M. (1975) Patterns of development, 1950-1970. A world Bank research publication series. London: Oxford University Press. ISBN 0-19-920076-9
14. Frolova O. (2012) Import substitution in the manufacturing product supply of the Russian engineering industry: strategy and levels. *Risk*, 4:53-58.
15. Grechenyuk O.N., Grechenuk A.V. (2015) Evaluation of innovation development of the Central Black Earth region to identify the prospects for import substitution. *Transactions of South-western State University. Series of economics, sociology, management*, 1:16-20.
16. Kenenbayev S.B., Ospanbayev Z.O., Kydyrov A.K. and etc. (2016) Effectiveness of Sugar Beet Cultivation under Drop Irrigation in South-East Kazakhstan. *Biosci Biotech Res Asia*, 13(2). DOI <http://dx.doi.org/10.13005/bbra/2115> (4.03.2021)
17. Kokenova A.T., Sadykbekova A.A., Statsenko O.A. and etc. (2020) Mechanisms for ensuring the competitiveness of business structures in the agricultural sector. *Bulletin of National Academy of Sciences of Kazakhstan*, 6(388), 154-161. DOI <https://doi.org/10.32014/2020.2518-1467.195> ISSN 2518-1467 (Online), ISSN 1991-3494 (Print) (6.03.2021)
18. Slatvitskaya I.I., Mironova D.D., Zibrova N.M. and etc. (2016). Import substitution in the agrarian sector as the basis of technological breakthrough to innovational production. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2), 253-259.

19. Volkodavova E., Zhabin A., Yakovlev G. (2017) Dichotomy of import substitution and cooperation strategies in industry. *Economic Annals-XXI*. 162. 48-52. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V162-10> (7.03.2021)
20. Yuryev V.M., Karpunina E.K., Kolesnichenko E.A. (2015) Realistic models and tools of import substitution in the Russian economy. *Bulletin of Tambov State University*, 2:17-24.

Авторлар туралы мәлімет:

Акжан Есенғалиевна Егінбаева – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Аналитикалық экономика мамандығының 2-курс докторанты (Нұр-Сұлтан қаласы)

Айнұр Тұрсынбаевна Карипова – э.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының доценті м.а. (Нұр-Сұлтан қаласы)

МРНТИ: 72.15.33

JEL: O10

Анализ и перспективы несырьевого экспортного потенциала Казахстана

Г. Кошебаева – д.э.н., профессор кафедры «Экономики и менеджмента предприятия» Карагандинского технического университета

Н. Алпысбаева – к.т.н., доцент кафедры «Экономики и менеджмента предприятия» Карагандинского технического университета

Аннотация:

В статье дан анализ динамики развития экспорта продукции Казахстана в целом, а также в разрезе сырьевого и несырьевого секторов экономики. Определены тенденции развития современной мировой торговли и положение Казахстана среди стран-экспортеров. Рассмотрены лидирующие позиции в номенклатуре экспорта обрабатывающей промышленности. Отмечены негативные стороны экспортной направленности на примере продукции отечественной металлургии по данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК. Выделены основные направления государственной экономической политики, которые позволят обеспечить развитие несырьевого экспорта в Республике Казахстан.

Ключевые слова: экспорт, импорт, несырьевой сектор, экспортный потенциал, обрабатывающая промышленность.

Мақалада тұтастай алғанда, сондай-ақ экономиканың шикізаттық және шикізаттық емес секторлары бөлінісінде Қазақстан өнімдері экспортының даму серпініне талдау берілген. Қазіргі заманғы әлемдік сауданың даму үрдістері мен Қазақстанның экспорттаушы елдер арасындағы жағдайы айқындалды. Өңдеу өнеркәсібі экспортының номенклатурасындағы жетекші позициялар қаралды. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша отандық металлургия өнімдерінің мысалында экспорттық бағыттың жағымсыз жақтары атап өтілді. Қазақстан Республикасында шикізаттық емес экспортты дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін мемлекеттік экономикалық саясаттың негізгі бағыттары айқындалды.

Түйінді сөздер: экспорт, импорт, шикізаттық емес сектор, экспорттық потенциал, өңдеу өнеркәсібі.

The article analyzes the dynamics of the development of Kazakhstani products exports in general, as well as in the context of the raw and non-resource sectors of the economy. The trends in the development of the present day world trade and the position of Kazakhstan among the exporting countries are determined. The leading positions in the nomenclature of export of the manufacturing industry are considered. The negative aspects of the export orientation are noted on the example of domestic metallurgy products according to the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. The main trends of the state economic policy are highlighted, which will ensure the development of non-resource exports in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: export, import, non-resource sector, export potential, manufacturing industry

Введение

Особенностью современной международной торговли является рост экспорта готовой продукции и прежде всего, экспорта продукции несырьевого сектора. Развитие данного сектора для многих государств является важнейшей задачей обеспечения конкурентоспособности экономики страны, поэтому многие ведущие страны мира прикладывают значительные усилия в увеличение поставок готовой продукции на международные рынки.

Процесс повышения конкурентоспособности казахстанской экономики и ее дальнейшего устойчивого развития предполагает реализацию эффективной экономической политики, в рамках которой необходимо решить такие проблемы, как: качественные сдвиги в структуре экономики, развитие не нефтяных отраслей и диверсификация экономики, технологическое обновление производства,

трансформация производительных сил, применение мировых стандартов, гарантирующих участие в глобальной экономике.

Следует отметить, что, несмотря на модернизацию добывающей и отчасти обрабатывающей промышленности в Казахстане за счет экспорта сырьевых товаров, за пределами добычи и металлургии, экономическая активность значительно ниже. С развитием прогрессивных ресурсосберегающих технологий в развитых странах вес и влияние поставщиков топлива и сырья на мировом рынке будут снижаться. В этой связи важна эффективная реализация структурной перестройки экономики с постепенным снижением доли сырьевого сектора, сокращения в структуре национальной экономики доли предприятий, эксплуатирующих природные ресурсы, развития наукоемких природосберегающих высокотехнологичных производств несырьевого сектора.

За последние годы были приняты ключевые программные документы, направленные на модернизацию экономики Казахстана: Стратегия «Казахстан-2050», Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015 - 2019 годы, Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы, Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы, программа «Национальная экспортная стратегия Республики Казахстан» на 2018-2022 годы [1-6].

Обновление платформы долгосрочного развития страны обуславливает необходимость актуализации подходов к решению стратегической задачи развития и реализации несырьевого экспортного потенциала страны. В «Стратегии «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» определена необходимость развития новых производств с ориентацией на расширение несырьевого сектора, ориентированного на экспорт.

Формулировка задачи (проблемы)

Специализация страны в экспорте узкой группы товаров и высокий уровень концентрации сырьевого экспорта замедляет рост развивающихся стран, а также приводит к нестабильности валютных экспортных поступлений, которые могут значительно сокращаться при наступлении неблагоприятных условий торговли сырьевыми товарами на мировых рынках. Кроме того, рост экспортной концентрации сырьевых товаров может привести к так называемой «голландской болезни». В ряде исследований было выявлено, что богатые природными ресурсами страны в процессе индустриализации концентрируются на производстве и экспорте физически капиталоемких товаров, а не наукоемких, что тормозит развитие человеческого капитала [7].

Таким образом, совершенно очевидно теоретически обоснование необходимости диверсификации экспорта для устойчивого экономического роста и снижения зависимости экономики государства от негативных эффектов и неблагоприятной конъюнктуры мирового спроса. [8] При этом следует обратить внимание, что не изобилие природными ресурсами сдерживает экономический рост, а концентрация экспорта первичных товаров. Следовательно, не диверсификация важна сама по себе, а уход от специализации в производстве и экспорте сырьевых товаров.

Диверсификация экспорта, представляющая собой расширение ассортимента экспортной корзины, имеет две формы: горизонтальную и вертикальную. Горизонтальная диверсификация представляет собой расширение экспортной корзины страны путем добавления новых продуктов к уже экспортируемой корзине одних и тех же отраслей экономики, что позволяет смягчить неблагопри-

ятные экономические и политические риски. При проведении горизонтальной диверсификации экспорто-ориентированный экономический рост страны получает большую независимость от экспорта продукции отдельных секторов и происходит стабилизация экспортных доходов.

Вертикальная диверсификация предполагает переход от экспорта товаров добывающих и ресурсоемких отраслей к экспорту товаров обрабатывающих отраслей промышленности и способствует еще большей стабилизации экспортных доходов, так как обработанные товары обладают более высокой прибавочной стоимостью, по сравнению с энергоресурсами и сырьём.

Для решения задачи ухода от специализации страны в экспорте сырьевых товаров определяющее значение имеет какие именно товары преобладают в совокупном экспорте страны с точки зрения технологической сложности их производства: сырьевые товары (primary products), ресурсоемкие товары (resource-based products), низкотехнологичные товары (low technology manufactures), среднетехнологичные товары (medium technology manufactures), высокотехнологичные товары (high technology manufactures) и иные товары (other transactions) [9].

К ресурсоемким, как правило, относятся технологически простые и трудоемкие в производстве товары (например, простой пищевой продукт или обработка кожи), а также некоторые товары, производство которых характеризуется использованием и наукоемких технологий (например, переработка нефти или современные обработанные пищевые продукты).

В производстве низко-технологичных товаров используются широко распространенные технологии, преимущественно капитальное оборудование, и предъявляются сравнительно простые требования к квалификации кадров. В экспорте низко-технологичной продукции специализируются в основном развивающиеся страны, на территорию которых развитые страны в виде ТНК переносят свои производства. При этом в развивающихся странах производятся сборочные операции с привлечением низкоквалифицированной рабочей силы, а сложные конструкторские и производственные функции по-прежнему осуществляются в развитых странах.

Производство средне-технологичных товаров характеризуется преимущественным использованием наукоемких сложных технологий, привлечением квалифицированной рабочей силой, проведением значительных НИОКР и сосредоточено в странах с развитой экономикой.

Производство высокотехнологичных товаров требует использования передовых и инновационных технологий, больших инвестиций в НИОКР, высококвалифицированной рабочей силы, тесного сотрудничества между предприятиями, наличия тройной спирали - взаимодействия фирм, университетов

и исследовательских центров. Производство осуществляется в новых международных интегрированных производственных системах, где производственные процессы разделяются международными компаниями и территориально располагаются в зависимости от различия в издержках производства.

Очевидно, что специализация стран и экспортная концентрация может быть положительной тенденцией, если сравнительное преимущество имеет технологическую основу/природу, и чем выше уровень технологической сложности и уникальности экспортируемой продукции, тем больше выгод получает страна от участия в международной торговле.

Специализация в производстве и экспорте сырьевых товаров основывается на конкурентных преимуществах, которые возникают в большинстве случаев благодаря наличию природных ресурсов, и несет в себе больше негативных последствий, чем положительных. По мнению Райнерта Э., специализация на сравнительных преимуществах, которые были созданы руками человека, характерна для богатых стран, специализация на сравнительных преимуществах природного происхождения – для бедных стран [10]. Аналогичной точки зрения придерживаются Hausmann R., Hwang J., Rodrik D [11].

Для устойчивого экономического роста страны, получения выгод от участия в международной торговле необходимо диверсифицировать экспортную корзину, уменьшить концентрацию сырьевых товаров в сторону роста технологически сложных в производстве товаров, т.е. осуществить структурную трансформацию экспортной корзины.

В целях увеличения несырьевого экспорта была принята «Национальная экспортная стратегия Республики Казахстан» на 2018-2022 годы, нацеленная на формирование единой и целостной политики по обеспечению условий для роста несырьевого экспорта в два раза к 2025 году и в три раза к 2040 году [5].

Программа определяет перспективную экспортную корзину и приоритетные рынки сбыта, содержит комплекс конкретных мер по продвижению казахстанского экспорта и систему измеримых целевых результатов для контроля эффективности ее реализации.

Описание основных методов, результатов и дальнейших перспектив исследования

Сегодня Казахстан экспортирует порядка 800 товаров в 119 стран мира, при этом сырьевые занимают значительную долю [12]:

- основные сырьевые товары: нефть сырая (50,5%), газы нефтяные (5,99%), руды и концентраты медные (2,0%), пшеница и меслин (2,4 %), руды и концентраты железные (1,4%), сера сырая (0,6%), уголь каменный (0,5%), руды и концентраты медные (3,1%), руды и концентраты хромовые (0,4%).

- основные несырьевые товары: катоды из меди (14,3%), феррохром (11,4%), обработанный уран (7,9%), нефтепродукты (6,5%), алюминий нелегированный (3,6%), мука пшеничная (2,7%), серебро (2,6%), цинк необработанный (1,6%), оксид алюминия (2,1%), медь рафинированная (4,34%).

Товарооборот Казахстана за 2020 год составил 85 млрд. долларов США, что на 13% ниже, чем за 2019 год (97,8 млрд. долларов США) (таблица 1)

Таблица 1

Показатели внешней торговли Республики Казахстан

млрд. долларов США

	2019	2020	Прирост 2020/2019
Товарооборот	97,8	85,0	-13%
Экспорт	58,1	46,9	-19,1%
Импорт	39,7	38,1	-4,1%
Торговый баланс	18,4	8,9	ухудшился

Как известно, в Казахстан инвесторы в основном пришли с инвестициями в минерально-сырьевую отрасль. В нефтегазовом секторе и металлургии доминируют иностранные компании. Следует отметить, что за время управления металлургическими предприятиями (1995-2020 гг.) иностранные инвесторы сохранили в целом используемые технологии переработки сырья, что свидетельствовало о достаточно высоком существовавшем научно-технологическом уровне отечественных разработок.

Стратегическим направлением развития металлургической промышленности является наращивание производства продукции глубокой степени переработки с высокой добавленной стоимостью для получения максимума отдачи с каждой

тонны выпускаемой продукции. Страна поставляет на экспорт качественный концентрат, оцинкованный листовой прокат, белую жечь, черный и цветной лом, а импортирует строительную арматуру, швеллеры, уголки, трубы и другие металлоизделия с высокой добавленной стоимостью.

Как видно из таблицы 1 экспорт из Казахстана за 2020 год снизился на 19,1% и составил 46,9 млрд. долларов США по сравнению с 2019 годом.

Сокращение экспорта обосновывается снижением поставок таких товаров, как: нефть сырая - на 29,4% или на 9881,4 млн. долларов США (с 33,6 до 23,7 млрд. долларов США), природный газ - на 22,3% или на 707,4 млн. долларов США (с 3 175,9 до 2 468,5 млн. долларов США), нефтепродукты -

на 37,5% или на 387,5 млн. долларов США (с 1 033,0 до 645,5 млн. долларов США), ферросплавы - на 12,1% или на 228,3 млн. долларов США (с 1 886,2 до 1 658 млн. долларов США), отходы и лом черных металлов - на 54,5% или на 135,4 млн. долларов США (с 248,5 до 113,1 млн. долларов США).

Вместе с тем, наблюдался рост поставок таких товаров, как: руды и концентраты медные - на 26,8% или на 309,3 млн. долларов США (с 1153,6 до 1462,9 млн. долларов США), уран - на 13,4% или на 202,8

млн. долларов США (с 1 515,6 до 1 718,4 млн. долларов США), серебро - на 40,7% или на 177,6 млн. долларов США (с 436,2 до 613,8 млн. долларов США), пшеница - на 13,4% или на 134,3 млн. долларов США (с 1 002,8 до 1 137,1 млн. долларов США), мука пшеничная или пшенично-ржаная - на 35,2% или на 127,3 млн. долларов США (с 362,1 до 489,4 млн. долларов США).

Динамика экспорта представлена в таблице 2[13]

Таблица 2

Показатели экспорта Республики Казахстан

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Экспорт товаров, млрд. долларов США	79,5	46,0	36,8	48,5	61,1	58,1	46,9
Сырьевые товары, в процентах от общего объема экспорта	77	69	65	68	74,3	72,6	67,4
Обработанные товары, в процентах от общего объема экспорта	23	31	35	32	25,7	27,4	32,6

Основными экспортными товарами обрабатывающей промышленности являются: катоды и секции катодов из рафинированной меди, феррохром, природный уран и его соединения, дистилляты (кроме легких), необработанный цинк, пшеничная мука и необработанный нелегированный алюминий, на которые приходится более половины экспорта сектора (таблица 3).

Основными рынками для экспорта отечественной обрабатывающей промышленности являются Китай (с долей в экспорте сектора в 24%), Россия (17%) и другие страны СНГ.

В разрезе регионов, по экспорту обрабатывающей промышленности, самыми крупными являются Карагандинская область (с долей в 25%), Актыбинская область (15%) и Восточно-Казахстанская область (14,7%) [7].

Таблица 3

Основные обработанные экспортируемые товары Республики Казахстан

Товары	2019			2020			Прирост 2020/2019	
	физический объем	млн. долларов США	доля	физический объем	млн. долларов США	доля	физический объем	млн. долларов США
Всего экспорт		15 826,3	100%		15 386,7	100%		-2,8%
1. Медь и катоды из меди (код 7403 ТНВЭД, в т)	463 490,6	2 621,2	16,6%	483 964,4	2 720,4	17,7%	+4,4%	+3,8%
2. Уран (код 2844 ТНВЭД, в т)	26 998,5	1 515,6	9,6%	27 878,2	1 718,4	11,2%	+3,3%	+13,4%
3. Ферросплавы (код 7202 ТНВЭД, в т)	1 699 461,5	1 886,2	11,9%	1 776 108,3	1 658,0	10,8%	+4,5%	-12,1%
4. Нефтепродукты (код 2710 ТНВЭД, в т)	2 858 545,6	1 032,4	6,5%	2 316 506,8	645,4	4,2%	-19%	-37,5%
5. Цинк необработанный (код 7901 ТНВЭД, в т)	297 200,5	730,6	4,6%	294 186,0	620,4	4,0%	-1%	-15,1%
6. Серебро (код 7106 ТНВЭД, в г)	916 405 210,1	436,2	2,8%	1 058 337 473,0	613,8	4,0%	+15,5%	+40,7%
7. Сжиженный газ (код 2711 ТНВЭД, в т)	2 119 016,8	669,5	4,2%	2 162 469,9	592,9	3,9%	+2,1%	-11,4%
8. Мука пшеничная или пшенично-ржаная (код 1101 ТНВЭД, в т)	1 560 146,4	362,1	2,3%	1 742 564,1	489,4	3,2%	+11,7%	+35,2%
9. Алюминий необработанный (код 7601 ТНВЭД, в т)	272 889,1	513,3	3,2%	264 831,0	462,2	3,0%	-3%	-10%
10. Прокат плоский из нелегированной стали горячекатаный (код 7208 ТНВЭД, в т)	804 453,9	417,4	2,6%	1 054 490,7	451,5	2,9%	+31,1%	+8,2%

Продолжение

Товары	2019			2020			Прирост 2020/2019	
	физический объем	млн. долларов США	доля	физический объем	млн. долларов США	доля	физический объем	млн. долларов США
11. Прокат плоский из нелегированной стали плакированный (код 7210 ТНВЭД, в т)	355 285,1	265,7	1,7%	493 837,2	323,5	2,1%	+39%	+21,8%
12. Прокат плоский из нелегированной стали холоднокатаный (код 7209 ТНВЭД, в т)	487 968,7	278,3	1,8%	547 822,6	277,9	1,8%	+12,3%	-0,1%
13. Оксиды и гидроксиды алюминия (код 2818 ТНВЭД, в т)	778 540,9	236,0	1,5%	853 664,8	246,0	1,6%	+9,6%	+4,2%
14. Водород, газы инертные и прочие неметаллы (код 2804 ТНВЭД, в т)	115 545,3	240,7	1,5%	96 755,2	217,6	1,4%	-16,3%	-9,6%
15. Полуфабрикаты из нелегированной стали (код 7207 ТНВЭД, в т)	679 430,1	244,1	1,5%	606 614,5	212,4	1,4%	-10,7%	-13%
16. Автомобили легковые (код 8703 ТНВЭД, в шт)	2 850,0	56,2	0,35%	7 047,0	130,7	0,85%	рост в 2,5 р.	рост в 2,3 р.
17. Титан и изделия из него (код 8108 ТНВЭД, в т)	21 172,1	177,5	1,1%	12 259,6	123,3	0,80%	-42,1%	-30,5%
18. Трубы, трубки и профили бесшовные из черных металлов (код 7304 ТНВЭД, в т)	148 726,2	152,6	0,96%	135 328,1	105,3	0,68%	-9%	-31%
19. Масло подсолнечное (код 1512 ТНВЭД, в т)	105 986,8	81,0	0,51%	128 046,3	103,6	0,67%	+20,8%	+27,9%
20. Углеводороды циклические (код 2902 ТНВЭД, в т)	118 925,0	79,5	0,50%	253 626,0	101,0	0,66%	рост в 2,1 р.	+27,1%

Товарооборот обработанных товаров Казахстана на за 2020 год составил 50,7 млрд. долларов США, что на 1,6 % ниже, чем за 2019 год (51,6 млрд. долларов США) (таблица 4).

Таблица 4

Показатели торговли Республики Казахстан обработанными товарами

млрд. долларов США

	2019	2020	Прирост 2020/2019
Товарооборот	51,6	50,75	-1,63%
Экспорт	15,8	15,39	-2,8%
Импорт	35,7	35,36	-1,1%
Торговый баланс	-19,9	-19,97	ухудшился

Экспорт обработанных товаров из Казахстана за 2020 год снизился на 2,8% и составил 15,39 млрд. долларов США.

Сокращение экспорта обосновывается снижением поставок таких обработанных товаров, как: нефтепродукты - на 37,5% или на 387 млн. долларов США (с 1 032,4 до 645,4 млн. долларов США), ферросплавы - на 12,1% или на 228,3 млн. долларов США (с 1 886,2 до 1 658,0 млн. долларов США), цинкнеобработанный - на 15,1% или на 110,2 млн. долларов США (с 730,6 до 620,4 млн. долларов США), свинец необработанный - на 47,6% или на 83 млн. долларов США (с 174,2 до 91,3 млн. долларов США), сжиженный газ - на 11,4% или на 76,6 млн. долларов США (с 669,5 до 592,9 млн. долларов США).

Вместе с тем, наблюдается рост поставок таких обработанных товаров, как: уран - на 13,4% или на 202,8 млн. долларов США (с 1 515,6 до 1 718,4 млн. долларов США), серебро - на 40,7% или на 177,6 млн. долларов США (с 436,2 до 613,8 млн. долларов США), мука пшеничная или пшенично-ржаная - на 35,2% или на 127,3 млн. долларов США (с 362,1 до 489,4 млн. долларов США), медь и катоды из меди - на 3,8% или на 99,2 млн. долларов США (с 2 621,2 до 2 720,4 млн. долларов США), автомобили легковые - рост в 2,3 р. или на 74,6 млн. долларов США (с 56,2 до 130,7 млн. долларов США).

Основными обработанными товарами экспорта из Казахстана являются: медь и катоды из меди - 2,7 млрд. долларов США (с долей 17,7%), уран - 1,7 млрд. долларов США (11,2%), ферросплавы -

1,7 млрд. долларов США (10,8%), нефтепродукты - 645,4 млн. долларов США (4,2%), цинк необработанный - 620,4 млн. долларов США (4%), серебро - 613,8 млн. долларов США (4%), сжиженный газ - 592,9 млн. долларов США (3,9%), мука пшеничная или пшенично-ржаная - 489,4 млн. долларов США (3,2%), алюминий необработанный - 462,2 млн. долларов США (3%), прокат плоский из нелегированной стали горячекатаный - 451,5 млн. долларов США (2,9%).

Импорт обработанных товаров в Казахстан за 2020 год снизился на 1,1% и составил 35,36 млрд. долларов США.

Сокращение импорта обосновывается снижением ввоза таких обработанных товаров, как: части к электрическим двигателям и установкам - на 98% (с 559,6 до 11,2 млн. долларов США), насосы жидкостные - на 52,6% (с 724,0 до 342,8 млн. долларов США), оборудование для термической обработки материалов - на 44% (с 746,4 до 417,9 млн. долларов США), пульта, панели, столы для электрической аппаратуры - на 56,7% (с 539,2 до 233,3 млн. долларов США), котлы паровые или другие паропроизводящие - на 93,2% (с 304,5 до 20,8 млн. долларов США), трубы и трубки сварные из черных металлов - на 71,2% (с 336 до 96,7 млн. долларов США), автомобили грузовые - на 49,2% (с 321,4 до 163,4 млн. долларов США).

Вместе с тем, наблюдается рост импорта таких обработанных товаров, как: холодильники, морозильники и холодильное оборудование - рост в 7,5 раза (с 0,2 до 1,9 млрд. долларов США), насосы воздушные или вакуумные, компрессоры и вентиляторы - рост в 2,2 раза (с 600,1 до 1 346,5 млн. долларов США), лекарственные средства, расфасованные для розничной продажи - на 36,4% (с 861,0 до 1 174,6 млн. долларов США), емкости из черных металлов вместимостью более 300 л - рост в 4,6 раза (с 81,7 до 375,4 млн. долларов США), вычислительные машины - на 45,8% (с 477,6 до 696,4 млн. долларов США).

Сегодня проявляются негативные стороны экспортной направленности отечественной металлургии, ставящие ее в жесткую зависимость от колебаний мировой конъюнктуры. Это проявляется в хронической зависимости экономики страны от импорта. В 2019 году импорт труб и трубок сварных из черных металлов в 2019 году составил 323 290,1 тонн на сумму в 335,8 млн. \$ (рост в 3,5 раза по сравнению с 2018 годом), изделий из черных металлов - 245 203,6 тонн на 328,0 млн. \$ (рост в 2,5 раза по сравнению с 2018 годом). Казахстан стал крупным импортером металлоизделий, причем темпы импорта металлоизделий и металлоконструкций растут (таблица 5).

Таблица 5

Импортируемые металлоизделия и промышленные товары в Республике Казахстан

Товары	2019			2020			Прирост 2020/2019	
	физический объем	млн. долларов США	доля	физический объем	млн. долларов США	доля	физический объем	млн. долларов США
Всего импорт		35 737,8	100%		35 360,2	100%		-1,1%
В том числе: 1. Оборудование для термической обработки металлов (код 8419 ТНВЭД, в т)	29 728,5	746,4	2,1 %	19 687,4	417,9	1,2%	-33,8%	-44%
2 Емкости из черных металлов вместимостью более 300 л (код 7309 ТНВЭД, в т)	21 069,7	81,7	0,23%	11 440,8	375,4	1,1%	-45,7%	рост в 4,6 раза
3. Металлоконструкции из черных металлов (код 7308 ТНВЭД, в т)	167 126,7	524,1	1,5%	140 297,0	390,6	1,1%	-16,1%	-25,5%
4. Холодильники, морозильники и холодильное оборудование (код 8418 ТНВЭД, в т)	45 743,9	248,9	0,70%	88 918,5	1 862,0	5,3%	+94,4%	рост в 7,5 раза
5. Вычислительные машины (код 8471 ТНВЭД, в шт)	3 415 310,8	477,6	1,3%	4 504 119,0	696,4	2,0%	+31,9%	+45,8%
6. Лекарственные средства, расфасованные для розничной продажи (код 3004 ТНВЭД, в т)	26 451,1	861,0	2,4%	30 248,9	1 174,6	3,3%	+14,4%	+36,4%
7. Нефтепродукты (код 2710 ТНВЭД, в т)	525 580,4	427,1	1,2%	947 508,6	458,2	1,3%	+80,3%	+7,3%
8. Насосы воздушные или вакуумные, компрессоры и вентиляторы (код 8414 ТНВЭД, в т)	26 872,4	600,1	1,7%	40 308,8	1 346,5	3,8%	+50%	рост в 2,2 раза

Специализация регионов страны имеет неоднородную структуру и во многом объясняется исторически сложившимися условиями (наличие полезных ископаемых и крупных промышленных объектов советской и новой эпох, большая доля сельского

населения, наличие больших потребительских рынков). Наиболее часто встречающаяся отраслевая связка среди регионов – обрабатывающая промышленность, электро- и водоснабжение.

Рисунок 1

Примечание: Составлено авторами на основе данных [14].

Безоговорочными лидерами в формировании ВДС обрабатывающей промышленности являются Карагандинская, Павлодарская и Восточно-Казахстанская области, предприятия которых ориентированы на выпуск металлургической продукции.

Горнодобывающая промышленность в большей степени представлена западными регионами (нефтегазовая промышленность), а также Актюбинской (+добыча хромовых руд) и Кызылординской (+природный уран) областями. Города Алматы и Нур-Султан обеспечили львиную долю сектора услуг, а также имеют ряд средне- (преимущественно направленные на потребительский спрос) и высокотехнологичных (машиностроение) производств. Области северного и южного макрорегионов преимущественно специализированы в сельском хозяйстве, а также услугах с преобладающим участием государства.

Основной вклад в экспорт страны внесли западные регионы, специализирующиеся в нефтегазовой промышленности (общая доля Атырауской, Западно-Казахстанской и Мангистауской областей составила 57,4%). Также значительный вклад внесли г. Нур-Султан и г. Алматы (экспорт искусственно увеличен за счет офисов крупных компаний), Карагандинская и Павлодарская области (металлургия). Наименьший вклад в экспорт республики внесли южные и северные регионы, преимущественно специализирующиеся на продукции сельского хозяйства.

Анализ экспорта продукции обрабатывающей промышленности РК в разрезе регионов показал, что первенство удерживают регионы, на территории которых исторически сложилось индустриальное производство (рисунок 2). Экспорт обрабатывающей промышленности в Карагандинской (25,3% от общего объема страны) и Павлодарской (14,3%) областях был сконцентрирован на продукции черной и цветной металлургии, производимой такими крупными промышленными объектами страны, как ТОО «Корпорация Казахмыс», АО «АрселорМитталТемиртау», ТОО «КАЗ Минералс Бозшаколь», АО «Алюминий Казахстана» и др.

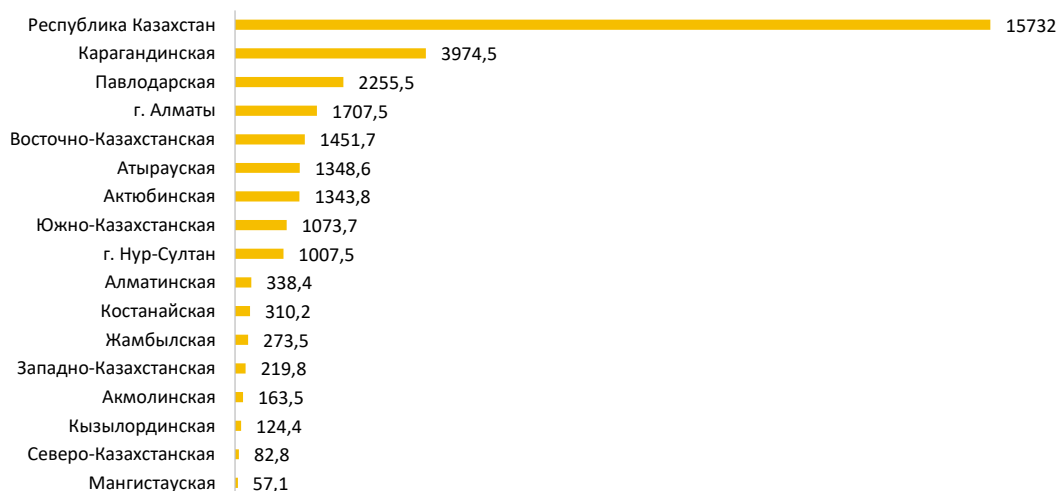
Экспорт продукции обрабатывающей промышленности Актюбинской и Восточно-Казахстанской областей (9,2% и 8,5% соответственно) представлен продукцией предприятий цветной металлургии АО «Транснациональная компания «Казхром» и ТОО «Казцинк».

Значительный экспорт г. Алматы (10,9%) обусловлен такими товарами, как фосфор, катоды из меди, дистилляты и природный уран, однако данные продукты не производятся в городе. К непосредственно производимым и экспортируемым товарам относятся продукты питания, на которых и специализируется регион.

В северных и южных регионах экспорт обрабатывающей промышленности главным образом представлен продуктами питания, металлургией и машиностроением.

Экспорт продукции обрабатывающей промышленности Республики Казахстан

млн. долларов США

Примечание: Составлено авторами на основе данных [14].

Одной из главных перспективных задач, требующих решения со стороны государственных органов управления, является реализация экспортоориентированной индустриализации, которая должна стать центральным элементом экономической политики. Это предполагает, как было отмечено в Послании Президента народу Казахстана от 5 октября 2018 года, что правительству необходимо сфокусироваться на поддержке экспортеров в обрабатывающем секторе, расширить инструменты комплексной финансовой и нефинансовой поддержки (маркетинговое продвижение продукции, анализ рынков сбыта, устранение торговых барьеров и расширение сети представительств) экспортоориентированных предприятий. В качестве инструментов финансовой поддержки можно рассматривать льготное кредитование, предэкспортное финансирование, расширение и внедрение новых видов сервисной поддержки, предоставление госгарантий АО «ЭСК «Kazakh Export» и другие.

Учитывая высокую стоимость доставки казахстанских товаров на внешние рынки, планируется внедрить механизм возмещения части транспортных затрат. В рамках выделенных средств (500 млрд. тенге), с целью продвижения экспорта на внешние рынки, в 2019 году открыты 10 представительств в Российской Федерации (гг. Казань, Москва, Екатеринбург, г. Новосибирск), дополнительно планируется открытие представительств в таких странах как Республика Узбекистан (г. Ташкент), КНР (гг. Урумчи и Пекин), ОАЭ (г. Рас-эль-Хайма), Республика Кыргызстан (г. Бишкек), Республика Беларусь (г. Минск).

Данные меры позволят увеличить объем несырьевого экспорта в 1,5 раза к 2022 году, увеличить количество экспортирующих предприятий с 300 до 450. Вместе с тем, для продолжения опережающих темпов роста несырьевого экспорта

разрабатываются новые подходы к индустриализации - переход от отраслевых приоритетов в пользу поддержки эффективных производителей - в обмен на встречные обязательства бизнеса [15].

Кроме того, Министерство по инвестициям и развитию реорганизовано в Министерство индустрии и инфраструктурного развития, функции по координации развития и продвижения экспорта переданы в Министерство иностранных дел Республики Казахстан. В первую очередь, это свидетельствует об экономизации внешнеполитического ведомства нашей страны, что, в свою очередь, повлечет активное участие дипломатических представительств за рубежом в развитии и продвижении экспорта.

В продолжение этой тенденции, в ноябре 2018 года между МИД РК, Национальной палатой «Атамекен» и АО «Экспортно-страховая компания «KazakhExport» был подписан Меморандум о сотрудничестве в сфере развития и продвижения экспорта, что также должно способствовать активизации и целенаправленной поддержке развития экспорта обрабатывающей промышленности.

В целях концентрации всех мер государственной поддержки отечественных экспортеров на базе АО «Центр развития торговой политики» в 2019 году создано «единое окно» QazTrade, которое станет информационно-аналитической и сервисной платформой для бизнеса как на внутреннем, так и на внешних рынках.

Казахстан должен отходить от сырьевого менталитета и стремиться стать энергетическим, а не сырьевым лидером. Для этого необходимо не столько увеличивать экспорт углеводородов, сколько активно развивать производство и экспорт электроэнергии, энергосберегающих технологий, инновационных энергетических проектов, наращи-

вать участие казахстанских компаний в региональных и глобальных международных программах. Иными словами, у нашей страны должны быть здоровые амбиции, направленные на переориентацию сырьевого вектора развития экономики на создание новой транспортной и технологической инфраструктуры, современных фундаментальных научных и инновационных центров.

Значительную роль должна сыграть реализация Дорожной карты по продвижению экспорта несырьевых товаров и услуг, которая является дополнительным механизмом по достижению целевых индикаторов по увеличению доли экспорта обработанных товаров и услуг, установленных в Национальной экспортной стратегии до 2022 года.

На достижение этой цели должна быть направлена работа созданного профильного Министерства торговли и интеграции Республики Казахстан, основной задачей которого является содействие росту конкурентоспособности отечественных производителей на внутреннем и внешних рынках путем создания эффективной многоформатной торговой инфраструктуры, защиты национальных интересов и либерализации внешнеторговой деятельности.

В целях расширения географии несырьевого экспорта и увеличения его доли Министерством принимаются меры по использованию современной IT - системы и каналов электронной торговли, созданию эффективной товаропроводящей инфраструктуры, повышению качества и ассортимента продукции.

Кроме того, для совершенствования торговой политики необходимы дополнительные рыночные механизмы для обеспечения стабильного роста и развития внутренней и внешней торговли путем увеличения предпринимательской инициативы, с учетом глобальных тенденций, а также равных условий ведения деятельности для отечественных и иностранных субъектов. В этой связи, Министерством начата работа по разработке проекта Концепции новой государственной программы, направленной на развитие внутренней и внешней торговой политики Республики Казахстан до 2025 года.

Концепция предусматривает задачи и направления по развитию внутренней и внешней торговли товарами и услугами, биржевой торговли, приграничной торговли, которые сопровождаются повышением качества производимой продукции, развитием электронной торговли, торгово-логистической инфраструктуры.

Казахстан является на октябрь 2020 года участником 121 ТК/ПК (технических комитетов/подкомитетов) Международной организации по стандартизации ISO. Однако доля участия казахстанских экспертов в них минимальна и ограничивается лишь рассмотрением документов и заочного голосования. Это обусловлено тем, что участие в заседаниях требует значительных финансовых расходов от организаций-участников. Так в 2018 году казахстанские представители приняли очное участие только в 3-ех заседаниях ТК ИСО за счет средств спонсорской помощи ИСО [12]. В этой связи для информированности казахстанских экспортеров необходимо обеспечить участие экспертов в пленарных заседаниях ТК/ПК ИСО, на которых обсуждаются ключевые вопросы разработки международных стандартов и деятельности международной организации. Наряду с этим важным представляется участие казахстанских представителей в очных заседаниях Международной товарной комиссии (МТК), на которых обсуждаются ключевые вопросы разработки межгосударственных стандартов. Это требует решения вопроса финансирования участия Казахстана в заседаниях МТК и ТК ИСО.

Выводы

Превышающие показатели экспорта сырьевых товаров характерны для стран, обладающих значительными запасами природных ресурсов, к которым, без сомнения, относится и Казахстан. Как известно, наша страна одна из крупных экспортеров трех важнейших на мировом рынке товаров: нефти, металлов и зерна. Однако мировой опыт показывает, что экспорт промышленных товаров, технологий и услуг стимулирует экономику в гораздо большей степени, чем экспорт товаров сырьевой группы.

В течение последних 10 лет в Республике Казахстан реализуется индустриальная политика, которая направлена на развитие экспортоориентированной промышленности несырьевого сектора, продвижение которого относится к числу ключевых приоритетов развития экономики страны.

Для увеличения доли несырьевого экспорта проводится точечная работа, в том числе за счет модернизации действующих предприятий и ввода новых экспортоориентированных производств. По результатам реализации задач по увеличению несырьевого экспорта ожидаются укрепление позиций отечественных производителей на внутреннем и внешнем рынках, сокращение транзакционных издержек, в том числе связанных с таможенным оформлением и логистикой.

Литература:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 5 октября 2018 г. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g
2. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия 2050»
3. Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015 - 2019 годы
4. Указ Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 года №874 Государственная программа индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2015-2019 годы
5. Программа «Национальная экспортная стратегия Республики Казахстан» на 2018-2022 годы
6. Приложение к Программе «Национальная экспортная стратегия Республики Казахстан» на 2018-2022 годы. План мероприятий по реализации Программы «Национальная экспортная стратегия Республики Казахстан» на 2018-2022 годы http://economy.gov.kz/sites/default/files/pages/plan_meropriyatiy_rus.docx
7. Таменова С.С. Внешняя торговля республики Казахстан: текущее состояние и перспективы // Вестник КазЭУ. 2014.
8. Портал для Казахстанских экспортеров // Официальный сайт // <http://export.gov.kz/>
9. Lall S. The technological structure and performance of developing country manufactured exports, 1985-1998 // Queen Elizabeth House working paper №44. Queen Elizabeth House, University of Oxford, 2000
10. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова; Гос.ун-т-Высшая школа экономики. М.: Изд. дом Гос. ун-та-Высшей школы экономики, 2011. С. 182.
11. Hausmann R., Hwang J., Rodrik D. What you export matters // Journal of economic growth. Vol. 12. 2007. №1. P. 13
12. сайт senate.parlam.kz. Информационный материал к заседанию Совета сенаторов. Нур-султан, 01.2020 г.
13. blog.kazdata.kz
14. Официальный Интернет-ресурс Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан / <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> (дата обращения: 30.04.2021)
15. Брифинг. Развитие несырьевого экспорта. Доклад вице-министра индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан. Источник: <https://24.kz/ru/tv-projects/brifing/item/292842-brifing-razvitie-nesyrevogo-eksporta>

Сведения об авторах:

Гаухар Капеновна Кошеббаева – д.э.н., профессор кафедры «Экономики и менеджмента предприятия» Карагандинского технического университета (г. Караганда)

Назым Амангазыевна Алпысбаева – к.т.н., доцент кафедры «Экономики и менеджмента предприятия» Карагандинского технического университета (г. Караганда)

МРНТИ: 06.71.63
JEL: O31, L72, Q38

Инновации в горнодобывающей промышленности Казахстана: развитие направлений государственного управления

М. Сихимбаев – д.э.н., профессор, руководитель лаборатории НИИ Экономических и правовых исследований Карагандинского университета Казпотребсоюза (г. Караганда)

С. Бейсембекова – докторант, Карагандинский университет Казпотребсоюза (г. Караганда)

К. Жуманазаров – к.э.н., доцент, ассоциированный профессор Казахского университета технологии и бизнеса (г. Нур-Султан)

Аннотация:

Авторы выделяют рассмотрение основных задач и проблем, влияющих на инновационное развитие недропользования, к которым отнесены следующие: стабильно сохраняющаяся зависимость минерально-сырьевого сектора экономики страны от мировых цен на энергоресурсы; ухудшение экологической ситуации в мире и стране; медленные темпы обновления и замены иностранных рабочих и высококвалифицированного персонала казахстанскими работниками, в особенности в иностранных компаниях; недостаточные темпы прироста доли инновационной продукции и процессных инноваций в общем объеме ВВП страны; сдвиг кривой спроса и предложения в направлении роста спроса на инновационный продукт, в сырьевом секторе - на более чистое и качественное переработанное сырье.

На основе этих критериев разработаны и развиты эконометрические модели инновационного развития недропользования, основывающиеся на производстве новых продуктов, так и использовании заимствованных технологий. Прогноз инновационного развития недропользования был построен с учетом показанных моделей.

Ключевые слова: недропользование, инновационное развитие, государственное управление, новый продукт, заимствованные технологии

Авторлар жер қойнауын пайдаланудың инновациялық дамуына әсер ететін негізгі міндеттер мен проблемаларды атап көрсеткен: ел экономикасының минералдық-шикізат секторының энергия ресурстарына әлемдік бағаларға тұрақты сақталып отырған тәуелділігі; әлемдегі және елдегі экологиялық ахуалдың нашарлауы; шетелдік жұмысшылар мен жоғары білікті персоналды, әсіресе шетелдік компанияларда жаңарту мен ауыстырудың баяу қарқыны; елдің ЖІӨ-нің жалпы көлеміндегі инновациялық өнім мен процестік инновациялар үлесі өсімінің жеткіліксіз қарқыны; сұраныс пен ұсыныс қисығының инновациялық өнімге, шикізат секторында-неғұрлым таза және сапалы өңделген шикізатқа сұраныстың өсуі бағытында жылжуы.

Осы өлшемдердің негізінде жаңа өнімдер өндірісіне, сол сияқты қарызға алынған технологияларды пайдалануға негізделген жер қойнауын пайдалануды инновациялық дамытудың эконометрикалық модельдері әзірленді және дамытылды. Жер қойнауын пайдаланудың инновациялық даму болжамы көрсетілген үлгілерді ескере отырып құрылған.

Негізгі сөздер: жер қойнауын пайдалану, инновациялық даму, мемлекеттік басқару, жаңа өнім, қарызға алынған технологиялар

The authors identify the main tasks and problems that affect the innovative development of subsoil use of the mining industry in Kazakhstan: the stable dependence of the mineral resource sector of the country's economy on world energy prices; the deterioration of the environmental situation in the world and the country; the slow pace of renewal and replacement of foreign workers and highly qualified personnel by Kazakhstani workers, especially in foreign companies; insufficient growth rates of the share of innovative products and process innovations in the total GDP of the country; a shift in the supply and demand curve in the direction of increasing demand for an innovative product, in the raw materials sector - for cleaner and higher-quality processed raw materials.

On the basis of these criteria, econometric models of subsoil use innovative development based on the new products production and the use of borrowed technologies have been designed and developed. The forecast of subsoil use innovative development was built considering the presented models.

Keywords: subsurface use, innovative development, public administration, new product, borrowed technologies

Введение

Инновационная деятельность горнодобывающей промышленности Казахстана является важной составляющей Программ индустриально-инновационного развития Республики Казахстан. Правительством Республики Казахстан намечены и успешно реализуются научно-технические проекты в сфере индустриально-инновационного развития страны [2, 5].

Развитие инновационной деятельности в экономике Казахстана зависит от темпов роста реализации производства новой высокотехнологичной продукции, внедрения новых технологий и технологических процессов, в том числе и в минерально-сырьевом секторе экономики, эффективности задач его государственного регулирования.

Повышение доли инновационного сектора в горнодобывающей промышленности республики в современных условиях мирового посткризисного развития является одним из новых требований для повышения конкурентоспособности минерально-сырьевого сектора в экономике страны и в мировом экономическом пространстве.

К критериям, отражающим развитие инновационной деятельности горнодобывающей промышленности в Казахстане отнесены:

- стабильно сохраняющаяся зависимость минерально-сырьевого сектора экономики страны от мировых цен на энергоресурсы;
- ухудшение экологической ситуации в мире и стране;
- медленные темпы обновления и замены иностранных рабочих и высококвалифицированного персонала казахстанскими работниками, в особенности в иностранных компаниях;
- недостаточные темпы прироста доли инновационной продукции и процессных инноваций в общем объеме ВВП страны;
- сдвиг кривой спроса и предложения в направлении роста спроса на инновационный продукт, в сырьевом секторе - на более чистое и качественное переработанное сырье.

Для решения этих вопросов необходимы исследования в области развития направлений государственного регулирования инновационной деятельности в горнодобывающей промышленности Казахстана.

Проблема и задачи исследования

Проблемы государственного регулирования инновационной деятельности в недропользовании Казахстана не теряют своей актуальности в современной экономической науке. Исследованию этого вопроса было посвящено большое количество работ отечественных и зарубежных ученых.

Цель статьи заключается в обосновании теоретико-методологических основ развития инновационной деятельности в недропользовании и проблемы ее государственного регулирования недропользования Казахстана в современных условиях. Инновацион-

ная деятельность минерально-сырьевых отраслей промышленности рассматривается как одно из приоритетных направлений государственной экономической политики, в котором имеет особое значение обеспечение его государственного регулирования. Основными задачами статьи являются исследование проблем государственного регулирования инновационного развития горнодобывающей промышленности Казахстана и разработка основных направлений развития государственного регулирования инновационной деятельности.

Методология и методы исследования

В статье были использованы следующие методы – анализ и обработка статистических данных, экономико-математическое моделирование, в том числе корреляционно-регрессионный анализ и другие.

Теоретико-методологические подходы к исследованию фактора инновационной деятельности в экономике страны были рассмотрены учеными разных стран.

Проблемы инновационного развития в горнодобывающей промышленности и способов его государственного регулирования рассматривались рядом казахстанских [11, 14-16] и зарубежных ученых, которые выявили специфические особенности развития экономики и проблемы ее государственного регулирования [1, 7-10, 12, 13, 17].

Несмотря на значительный вклад ученых в решение этой проблемы, еще недостаточно изучены вопросы государственного регулирования инновационной деятельности в горнодобывающей промышленности Казахстана в современных условиях.

Теоретико-методологические подходы к исследованию инновационной деятельности в горнодобывающей промышленности и проблем его государственного регулирования в современных условиях требуют дальнейшего развития в период посткризисного развития мирового финансово-экономического кризиса.

Основным направлением исследования является развитие направлений государственного регулирования инновационной деятельности в горнодобывающей промышленности Казахстана в условиях современного кризиса, что выделяет задачи и пути решения проблемы в данной статье и ее отличия от других исследований.

Результаты и перспективы исследования

Наибольшую долю в структуре экспорта горно-металлургического комплекса занимают: рафинированная медь – 31,5% (\$2,43 млрд), ферросплавы – 27,1% (\$2,1 млрд), руды и концентраты медные – 11% (\$848 млн), алюминий необработанный – 6,13% (\$472 млн), серебро необработанное – 5,84% (\$450 млн), цинк необработанный – 3,39% (\$262 млн), свинец необработанный – 2,55% (\$196 млн), каменный

уголь – 2,44% (\$188 млн), оксиды и гидроксиды хрома – 1,26% (\$97 млн)[3].

Основные компании-недропользователи объединены в Eurasian Resources Group (ERG), которая стала ведущей диверсифицированной компанией в сфере добычи и переработки природных ресурсов, Eurasian Resources Group 2021 [4].

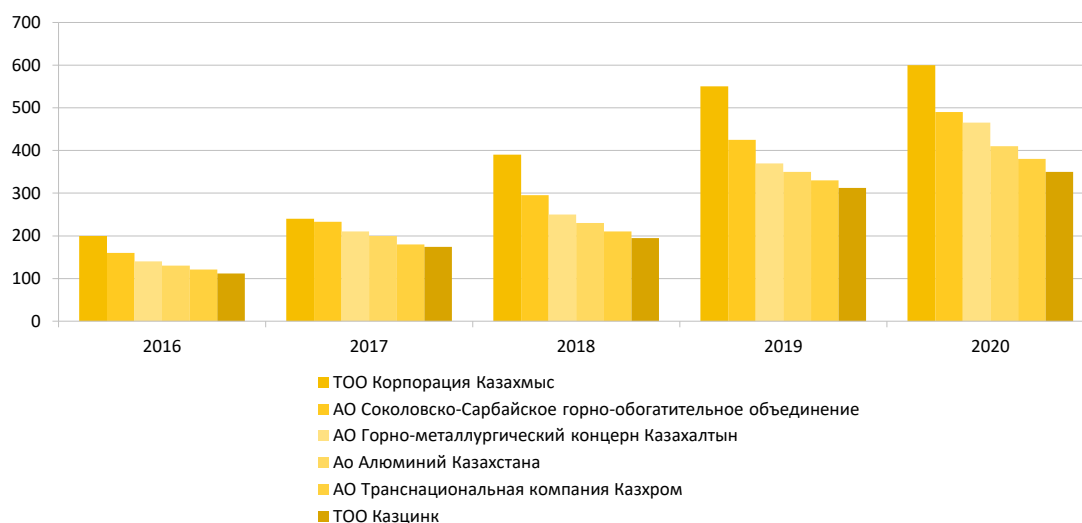
Евразийская Группа осуществляет управление следующими производственными активами ERG на территории Республики Казахстан: ТНК Казхром,

Соколовско-Сарбайское горно-обогатительное производственное объединение (ССГПО), Аллюминий Казахстана, Казахстанский электролизный завод (КЭЗ), Евроазиатская энергетическая корпорация (ЕЭК), ШубаркольКомир, и другие крупные предприятия страны, которые в совокупности вносят существенный вклад в экономику Казахстана.

На рисунке 1 показана динамика инновационной активности горнодобывающих компаний Казахстана.

Рисунок 1

Инновационная активность казахстанских горнодобывающих компаний

Примечание: расчет авторов на базе [2-6].

Из рисунка 1 видно, что наибольшую инновационную активность показывает ТОО «Корпорация «Казахмыс», средние показатели – АО «Соколовско-Сарбайское горно-обогатительное производственное объединение», АО «Горно-металлургический концерн «Казахалтын», АО «Аллюминий Казахстана», завершают рейтинг компании - АО «Транснациональная компания «Казхром», ТОО «Казцинк».

Объем инновационной продукции казахстанских горнодобывающих компаний за период 2016-2020 гг., представленный на рисунке 2, показывает динамику доли инновационной продукции и новых методов производства в крупнейших горнодобывающих компаниях Казахстана.

Казахстанские сырьевые компании активизировали использование новых технологий, инновационные методы позволяют им увеличить объемы производства в целом.

Рисунок 2

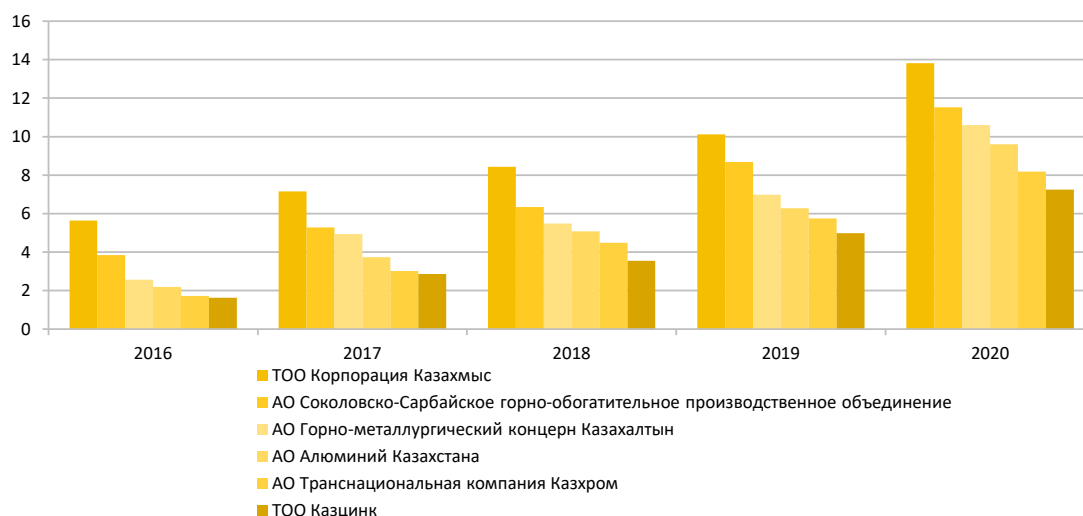

Примечание: расчет авторов на базе [2-6].

На рисунке 3 показана динамика роста затрат казахстанских горнодобывающих компаний на исследования и разработки инновационных проектов за 2016-2020 годы.

Рисунок 3

Внутренние издержки казахстанских горнодобывающих компаний на инновационные проекты

Примечание: расчет авторов на базе [2-6].

Из показанных рисунков видно, что в целом на горнодобывающих месторождениях развитие инновационной деятельности, включая создание новых продуктов и повышение глубины переработки минерально-сырьевых ресурсов, все еще находится на низком уровне, что связано с недостаточным использованием новых технологий.

Показанная ниже модель отражает попытки обоснования инновационных факторов, влияющих на экономическое развитие в минерально-сырьевом секторе экономики страны.

Предполагается, что компании несут фиксированные издержки по производству нового товара, который является продуктом глубокой переработки минерально-сырьевых ресурсов.

Считается, что на инвестиции расходуется постоянная часть дохода, инвестиции тратятся на создание и внедрение новых товаров.

С введением нового товара старый перестает производиться, поэтому уровень разнообразия товаров остается неизменным.

Производственная функция имеет вид:

$$N_t = B \left[\int_0^1 \delta_{ti}^{1-\alpha} (y_t^i)^\alpha di \right] M^{1-\alpha} \quad (1)$$

где B - уровень технологии;

$\delta_{ti}^{1-\alpha}$ - уровень качества i -го товара в момент времени t ;

y_t^i - затраты i -го минерально-сырьевого ресурса в момент времени t ;

$M^{1-\alpha}$ - трудовые ресурсы фирмы.

Количество i -го товара постоянно, но требуются ресурсы для улучшения качества добычи и переработки минерально-сырьевых ресурсов. Спрос на i -й товар определяется так же, как и предыдущей модели:

$$s_t^i = \alpha B \delta_{ti}^{1-\alpha} (y_t^i)^{-(1-\alpha)} M^{1-\alpha} \quad (2)$$

Издержки производства минерально-сырьевого ресурса постоянны и равны λ , тогда монопольная цена также будет равна:

$$s_t^i = s = \frac{\lambda}{\alpha}$$

Если предположить, что качество всех товаров стремится к уровню δ_t ($\delta_{ti} = \delta_t$), то производственная функция примет вид:

$$N_t = \bar{B} \delta_t M, \text{ где } \bar{B} = B^{\frac{1}{1-\alpha}} \left(\frac{\alpha^2}{\lambda} \right)^{\frac{\alpha}{1-\alpha}} \quad (3)$$

Пусть качество нового товара зависит от уже достигнутого уровня качества ресурсов, необходимых для изобретения и производства этого нового продукта (J_{tr}), а также от издержек, связанных с исследованиями и разработками (η).

Предполагается следующий вид данной зависимости:

$$\delta_{t+1} = \delta_t + \frac{J_{tr}}{\eta} \quad (4)$$

Равенство (4) показывает, что в экономике с уже достигнутым высоким уровнем качества легче повышать качество производимого нового продукта, т.е. предполагается существование внешних эффектов.

Аналогично предыдущей модели имеем вид:

$$J_t = p N_t \quad (5)$$

где p – доля дохода, которая тратится на инвестиции для добычи и переработки минерально-сырьевых ресурсов.

$$J_t = J_{tr} + \lambda x \quad (6)$$

Таким образом, темп экономического роста равен:

$$\frac{N_{t+1}}{N_t} = \frac{\delta_{t+1}}{\delta_t} = 1 + \frac{BM}{\eta} (p - \alpha^2) \quad (7)$$

Из формулы (7) следует, что темпы экономического роста равны темпам роста качества товаров и совпадают с темпами роста выпуска в модели растущего разнообразия товаров. Они, так же как и в модели (3), зависят от размера экономики, задаваемой численностью рабочей силы. Однако в данной модели эта зависимость подчеркивает влияние размера на рост качества нового продукта.

Для прогнозирования и оценки перспектив инновационной деятельности в недропользовании нами предложен ряд факторов в большей степени на них влияющих:

- общий объем производства минерально-сырьевых ресурсов в денежном выражении;
- объем производства от инновационной деятельности в недропользовании;
- доля специального налогообложения

недропользования в общем объеме издержек производства;

- объем государственных льгот и преференций для инновационной продукции;
- общие издержки производства минерально-сырьевых ресурсов;
- общие издержки производства на научные исследования и инновации;
- издержки на заимствование и покупку новых технологий и оборудования;
- затраты на заработную плату персонала, включая социальные расходы;
- затраты на заработную плату квалифицированного персонала и повышение квалификации работников.

Из указанных факторов выделены показатели, влияющие на развитие инновационной деятельности в недропользовании страны, влияние которых показано в нижеприведенной функции.

Функция дохода от инноваций в недропользовании может быть выражена следующей формулой:

$$Y = F(x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7),$$

где x_1 – индекс прироста общего объема производства минерально-сырьевых ресурсов;

x_2 – индекс прироста объема производства от инновационной деятельности в недропользовании;

x_3 – доля специального налогообложения недропользования в общем объеме издержек производства

x_4 – индекс прироста общих издержек производства на научные исследования и инновации

x_5 – индекс прироста издержек на заимствование и покупку новых технологий и оборудования;

x_6 – индекс прироста затрат на заработную плату персонала, включая социальные расходы;

x_7 – индекс прироста затрат на заработную плату квалифицированного персонала и повышение квалификации работников.

В результате корреляционно-регрессионного анализа получим:

$$Y = 0,75x_1 \cdot 1,654x_2 \cdot 1,121x_3 \cdot 1,457x_4 \cdot 1,562x_5 \cdot 1,321x_6 \cdot 1,269x_7$$

Наибольшее влияние на рост объема инновационной активности в горнодобывающей промышленности показывают:

- объем производства от инновационной деятельности в недропользовании;
- общие издержки производства на научные исследования и инновации;
- издержки на заимствование и покупку новых технологий и оборудования;
- затраты на заработную плату квалифицированного персонала и повышение квалификации работников.

На рисунке 4 показан прогноз роста доходов от инновационной деятельности от добычи и переработки минерально-сырьевых ресурсов на период 2021-2025 гг.

Прогноз доходов от инновационной деятельности в недропользовании

Примечание: расчет авторов на базе [2-6].

Выводы

Преимущество описанных моделей состоит в том, что они выделяют новые детерминанты роста, связанные с новыми решениями компаний-недропользователей по поводу использования инноваций. Это издержки, связанные с производством единицы минерально-сырьевого ресурса, издержки ресурсов в процессе исследований и разработок по созданию продукта переработки, издержки обучения работников использованию в процессе производства нового товара, цены на импортируемые промежуточные продукты.

Применительно к казахстанским условиям недропользования, необходимо заметить, что инновационная деятельность горнодобывающих компаний Казахстана носит пока еще в большей степени процессный, а не продуктовый характер, то есть происходит усовершенствование технологических процессов, покупка заимствованных технологий и оборудования для добычи, производства и переработки минерально-сырьевых ресурсов.

Продуктовые инновации в основном сводятся к планированию в перспективе продуктов высокой переработки.

Исходя из проведенного анализа и расчетов и актуальности современной ситуации в экономике Казахстана, получаем, что инновации в недропользовании показывают положительную корреляцию в зависимости от фактора заимствования новых технологий.

Таким образом, в результате развития инновационной деятельности в недропользовании страны получают развитие новые высокотехнологичные направления экономики, повысится эффективность государственной научно-технической политики. Будет достигнута интеграция науки и производства и обеспечен открытый доступ к национальной научно-технической информации, сокращено технологическое отставание по приоритетным направлениям, в том числе в области развития перерабатывающей индустрии и в создании новых отраслей производства.

Литература:

1. Астапов К. Инновации промышленных предприятий и экономический рост // Экономист, № 6, 2001. - С.44-51.
2. Горно-металлургическая отрасль Республики Казахстан: https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE_mining, 2016-2020 гг.
3. Деньги из-под земли. Сколько зарабатывают хозяева сырьевых активов в Казахстане. 02 июля 2019: https://forbes.kz/_1561986912
4. Евразийская группа. Eurasian Resources Group: <https://www.erg.kz/ru>, <http://erg-innovation.kz/>
5. Казахстанский горнопромышленный портал: <http://www.mining.kz>
6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан: <http://www.gov.stat.kz>
7. Нарышкин С. Инновационная составляющая инвестиционных процессов. // Вопросы экономики, №5, 2007. - С.52-64.

8. Павлов К. Инновации интенсивного и экстенсивного типа. // Экономист, № 7, 2009. - С.43-48.
9. Полтерович В. Гипотеза об инновационной паузе и стратегия модернизации // Вопросы экономики, №6, 2009. - С.4-23.
10. Рудцкая Е.Р. Интеграционная методология инновационного развития наукоемких производств. // Инновации, №8, 2008. С.83-90.
11. Aimagambetov, Y. et al. The concept of using the National Fund. Journal of Actual problems of Economics 10 (2016): 35-42.
12. Aghion, P. and Howitt, P. A Model of Growth Creative Destruction. Econometrica. (1992) Vol.60: 323-351.
13. Greenwood, J. and Yorukoglu, M. Carnegie-Rochester Public Policy Conference, 1997 Vol.46. (1997): 16-21.
14. Igilik, B. et al. Taxation of subsoil use in Kazakhstan. Journal of Actual problems of Economics 10 (2014): 406-411.
15. Sikhimbayev, M., Shugaipova, Zh. et al. 2019. Readiness for change among the leaders of the mining and metallurgical industry: the case of Kazakhstan. The Economic annals-XXI 177(5-6): 101-113. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V177-09>.
16. Shugaipova, Zh. et al. 2017. Features of investment management in the mineral resource sector of the economy. Journal of advanced research in Law and Economics 6(28): 1930-1934. DOI: 10.14505/jarle.v8.6(28).
17. Solow, Robert M. Technical change and the aggregate production function. Review of Economics and Statistics. 39 (3) (1957): 312–20.

Сведения об авторах:

Муратбай Рыздикбаевич Сихимбаев – д.э.н., профессор, руководитель лаборатории НИИ Экономических и правовых исследований Карагандинского университета Казпотребсоюза (г. Караганда)

Сабина Халиллуллаевна Бейсембекова – докторант, Карагандинский университет Казпотребсоюза (г. Караганда)

Касымхан Бекбауович Жуманазаров – к.э.н., доцент, ассоциированный профессор Казахского университета технологии и бизнеса (г. Нур-Султан)

МРНТИ: 06.77.64

JEL: E24, F66, J21, M55, R23

Рынок труда и состояние занятости молодежи

А. Аймен – д.э.н., профессор, декан технологического факультета, Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати (г.Тараз)

Д. Аташева – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой «Туризм и гостеприимство», Международный университет туризма и гостеприимства (г.Туркестан)

Аннотация:

Рынок труда имеет основные характерные черты: занятость и безработица. В статье рассматриваются проблемы занятости и рабочих мест, в частности молодежи Республики Казахстан. Также был проведен анализ активных мер занятости и безработицы, учитывая эпидемиологическую обстановку на сегодняшний день. Основываясь на Государственных программах, авторы выдвигают предложения, методы и решения по восполнению рабочих мест теми специальностями и профессиями, которые считаются малочисленными у нас в стране. Большое внимание для рассмотрения было уделено работе центров занятости области, где разрабатываются решения вопросов снижения уровня бедности, охвата большего количества людей активными мерами занятости, трудоустройства и социализации молодых людей.

Ключевые слова: молодежь, занятость, трудоустройство, образование, рабочая сила, трудовые ресурсы, трудовой потенциал, экономическая активность.

Еңбек нарығының негізгі белгілері бар: жұмыспен қамту және жұмыссыздық. Мақалада жұмыспен қамту және жұмыс орындары, атап айтқанда Қазақстан Республикасының жастарының мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, бүгінгі таңда эпидемиологиялық жағдайды ескере отырып, жұмыспен қамту және жұмыссыздықтың белсенді шараларына талдау жүргізілді. Мемлекеттік бағдарламаларға сүйене отырып, авторлар жұмыс орындарын біздің елімізде аз деп саналатын мамандықтар мен кәсіптермен толықтыру бойынша ұсыныстар, әдістер мен шешімдер ұсынды. Зерттеулерде ерекше назар кедейшілік деңгейін төмендету, көп адамдарды жұмыспен қамтудың белсенді шараларымен қамту, жастарды жұмысқа орналастыру және әлеуметтендіру мәселелерін шешу әзірленіп жатқан облыстың жұмыспен қамту орталықтарының жұмысына көп бөлінді.

Негізгі сөздер: жастар, жұмыспен қамту, жұмыспен қамту, білім беру, жұмыс күші, еңбек ресурстары, еңбек әлеуеті, экономикалық белсенділік

The labor market has the main characteristics: employment and unemployment. The article deals with the problems of employment and jobs, in particular, the youth of the Republic of Kazakhstan. The analysis of active measures of employment and unemployment was also carried out, taking into account the epidemiological situation today. Based on the State Programs, the authors put forward proposals, methods and solutions for filling jobs with those specialties and professions that are considered small in our country. Much attention was paid to the work of the employment centers of the region, where solutions are being developed to reduce the level of poverty, reach more people with active measures of employment, employment and socialization of young people.

Keywords: youth, employment, employment, education, labor force, labor resources, labor potential, economic activity.

Введение

В период, когда Казахстан обрел независимость, уровень социально-экономического состояния страны повысился, что повлекло за собой также и увеличение доходов населения и проявление прогресса во вхождении в число стран с уровнем дохода выше средней отметки.

Такие показатели устойчивости и дальнейшего привели к возможности заметного снижения уровня бедности, охвату большего количества людей активными мерами занятости, улучшению благосостояния людей в целом, повышению производительности труда и уменьшению числа безработных и лиц,

которые заняты непродуктивным трудом, уделив большее внимание сельской местности.

Для комплексного рассмотрения и решения вопросов, отмеченных выше, государством была принята Программа «Дорожная карта занятости 2020», согласно которой Правительство быстрыми темпами приступило к активной реализации мер, касающихся вовлечения безработного, мало-обеспеченного и самостоятельно занятого населения в активные меры содействия занятости.

В целях принятия дополнительных мер по развитию рынка труда и повышению уровня жизни населения 9 сентября 2016 года Президент

поставил перед Правительством задачу стимулировать массовое предпринимательство и обеспечить населения достаточным уровнем занятости.

Модернизация политики по занятости и оплате труда, улучшению человеческого капитала, комплексной поддержки предпринимательства, оказанию адресной социальной поддержки определены как приоритетные направления развития в соответствии со Стратегией и «Казахстан – 2050» и Концепцией по вхождению Казахстана в число 30 самых развитых государств мира [1].

Большое внимание также уделяется и молодежи в частности, ее поддержке и комплексности как одним из приоритетов политики государства. Поэтому одной из важнейших задач государства в области социально-экономического развития является формирование обширной платформы общественных лифтов, что станет целой совокупностью мер помощи абсолютно всех категорий молодого поколения страны.

Таким образом, государственная поддержка направлена на формирование результативной концепции извлечения нужных на рынке труда высококлассных способностей и квалификации, развитие общественного предпринимательства, создание результативной модификации рабочего

посредничества, в том числе помощь общественно чувствительных групп населения.

Формулировка задачи (проблемы)

Возникшая в 2019 году пандемия оставила свой негативный отпечаток в секторе занятости и системе образования, приводя такими темпами к ухудшению потенциала для безработной молодежи, а также школьников и студентов, не посещающих средние и высшие учебные заведения. Всемирная организация труда дает прогноз о том, что часть молодого поколения NEET станет увеличиваться в абсолютно всем обществе, однако в первую очередь в целом в развивающихся странах.

В Казахстане доля NEET молодежи или молодых людей, которые не учатся, не повышают квалификацию и не работают, в широком диапазоне – от 15 до 28 лет. В 2019 году эта доля составляла 7,4% или более 250 тыс. человек (по методологии МОТ – 10,5%). Среди молодежи NEET 52 000 безработных из-за домашнего хозяйства и ухода за членами семьи, включая молодых матерей. 33 тысячи человек не работают по состоянию здоровья, получают пособие по инвалидности [2]. Для более наглядного восприятия рассмотрим таблицу 1, где отражены данные о доле молодежи NEET в Казахстане.

Таблица 1

Доля молодежи NEET в Казахстане (15-28 лет)

в процентах

	2016	2017	2018	2019
Республика Казахстан	9,2	8,7	7,9	7,4
Акмолинская	7,3	7,1	5,9	6,2
Актюбинская	7,3	7,8	8,5	8,1
Алматинская	9,4	7,5	7,0	7,2
Атырауская	8,0	8,9	6,8	5,2
З-Казахстанская	3,1	2,8	2,9	2,8
Жамбылская	14,9	10,7	8,0	7,6
Карагандинская	13,0	12,4	12,5	12,3
Костанайская	5,0	4,9	4,9	4,7
Кызылординская	13,2	10,6	8,2	8,2
Мангистауская	15,9	11,5	7,1	8,0
Ю-Казахстанская	9,6	10,8	-	-
Павлодарская	8,6	5,9	5,3	4,9
С-Казахстанская	8,3	8,3	9,5	7,1
Туркестанская	-	-	13,3	10,7
В-Казахстанская	7,6	8,6	5,7	5,6
г. Нур-Султан	6,6	9,2	7,1	6,8
г. Алматы	7,7	6,6	6,3	6,1
г. Шымкент	-	-	9,1	8,7

Из таблицы видно, что доля безработной и неучащейся молодежи в Жамбылской области сокращалась на протяжении четырех лет. Наибольшая динамика наблюдается в 2017 году, когда число молодежи NEET уменьшилось на 4,2%, в 2018 году на 2,7%, а в 2019 – на 0,4%. Это объясняется появлением новых рабочих мест и новой рабочей силы соответственно. Наиболее резкий скачок сокращения доли неработающей молодежи можно заметить в Мангистауской области, где число данной категории населения сократилось

на 4,4% в 2017 году. В целом на территории всей республики динамика доли молодежи NEET положительна, то есть характеризуется сокращением.

Государство реализует ряд мер, направленных на привлечение молодежи к образовательным проектам и увеличение занятости. В сентябре 2018 года NEET приняла дорожную карту по трудоустройству и социализации молодых людей в возрасте 18-29 лет. Работа ведется по 6 направлениям: профориентация, профессиональное обучение,

трудоустройство, развитие молодежного предпринимательства, социализация молодежи, организационные и методические мероприятия [3].

Международный опыт показывает, что страны с низкой долей молодежи в категории NEET сосредоточены на двух основных направлениях:

- инвестирование в дошкольное образование молодежи,
- разработка целевых программ на основе научных подходов для решения ключевых социальных проблем, включая экономические проблемы среди молодежи на основе индивидуального подхода.

Первое направление - это превентивный механизм, действенный в долгосрочной перспективе. Выбор инвестирования в дошкольное образование подтверждается многими научными исследованиями по уходу и воспитанию детей младшего возраста [4].

Второе направление - решение существующей проблемы и удержание доли категории NEET на низком уровне. Опыт Японии, Люксембурга

и Норвегии наиболее эффективен благодаря применению научного подхода к определению причин присутствия молодежи в этой категории и разработке целевых программ с индивидуальным подходом [6].

Описание основных методов, результатов

Исследователи также отметили важность упрощения процесса приема на работу, улучшения электронного формата работы, изучения деятельности. Необходимо усилить их взаимодействие и координацию с образовательными учреждениями, работодателями, молодежными ресурсными центрами. Центры занятости могут предоставить работодателям дополнительную информацию о тенденциях, профессиях и навыках на рынке труда. Исходя из того факта, что существующие в стране центры занятости уделяют большое внимание молодежи, в следующей таблице рассмотрим долю работающей молодежи именно в таком виде экономической деятельности, как административное и вспомогательное обслуживание [5].

Таблица 2

Занятая молодежь по РК в области административного и вспомогательного обслуживания

тыс. человек

Вид экономической деятельности	2019			2020		
	I квартал	II квартал	III квартал	I квартал	II квартал	III квартал
Республика Казахстан						
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	75,3	82,3	71,6	84,4	64,0	71,3
Жамбылская область						
	3,0	3,2	2,4	1,2	1,3	2,3

Основываясь на том, что центр занятости Жамбылской области предоставляет услуги населению, а также относится к государственным учреждениям, анализируя деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания за два года, можно сказать, что в 2019 году, а именно во втором квартале, численность занятой молодежи была наибольшей. Разница в сравнении с предыдущим кварталом составила 7 тыс. человек, а со следующим - 10,7 тысяч. В начале 2020 года показатель возрос и в первом квартале составил 84,4 тыс. человек. Во втором квартале 2020 года число работающих резко сократилось на 20,4 тыс. человек. Данная отрицательная тенденция связана с возникновением коронавирусной инфекции на территории Казахстана и вынужденное сокращение работников. Разница с показателями третьего квартала незначительна: на 7,3 тыс. человек.

Что касается Жамбылской области, динамика 2019 года схожа с динамикой этого же года во всем Казахстане, то есть 2 квартал характеризуется наибольшим количеством работников в области административного и вспомогательного обслуживания. Распространение вируса COVID-19 оставила отпечаток и на Жамбылской области, где в начале 2020 года численность работающей молодежи

составила всего 1,2 тыс. человек. Это наименьший показатель в прошлом году на протяжении трех кварталов.

По мере изменения мировых экономических тенденций меняется и само общество, и требования к нынешней рабочей силе будут радикально пересмотрены. Повышение уровня человеческой культуры и образования - залог повышения эффективности производства. Многочисленные исследования показывают, что работник с высоким культурным резервом лучше усваивает новые знания и имеет высокий творческий потенциал [6]. Наука в постиндустриальном обществе рассматривается как самостоятельная отрасль производства с конечным продуктом в виде интеллектуального капитала, который, в свою очередь, является ключевым фактором производства и накопления национального богатства. В начале перехода общества на новый качественный уровень оценка состояния казахстанской системы образования будет иметь особое стратегическое значение. Современное образование должно учитывать потребности национальной экономики и роль Казахстана в мировой экономике [7].

В таблице 3 проследим соотношение числа работающей и имеющей определенное образование молодежи.

Таблица 3

Молодежь по статусу участия в рабочей силе и образованию в возрасте 15-28 лет за 2019 год

человек

	Всего	Статус участия в рабочей силе			
		рабочая сила	в том числе		лица, не входящие в состав рабочей силы
			занятое население	безработное население	
Население, имеющее образование:	3 480 078	2 124 886	2 045 855	79 031	1 355 192
высшее образование	957 035	843 299	814 033	29 266	113 736
незаконченное высшее образование	404 103	65 119	61 645	3 474	338 984
среднее профессиональное (специальное) образование	1 071 326	885 640	854 299	31 341	185 686
начальное профессиональное образование	112 613	68 421	65 776	2 645	44 192
среднее общее образование	647 163	239 307	228 031	11 276	407 856
основное среднее образование	253 605	21 583	20 665	918	232 022
начальное образование	34 233	1 517	1 406	111	32 716

В Казахстане население, имеющее образование, в 2019 году составило 3480078 человек, а рабочая сила – 2124886 человек. Из числа имеющих образование, 2045855 человек относились к числу занятых. Наибольшее число занятых граждан имели среднее профессиональное (специальное) образование и составляли 854299 человек. Далее по убыванию: высшее образование – 814033, среднее общее образование – 228031, начальное профессиональное – 65776, незаконченное высшее – 61645, основное – 20665 и начальное образование – 1406 человек.

Данная статистика говорит о том, что люди, окончившие обучение в заведениях, дающих среднее специальное образование, не продолжают обучаться дальше в высших учебных заведениях, а устраиваются на работу. Причин этому явлению может быть несколько. Во-первых, нехватка материальных средств на оплату университета. Во-вторых, желание открыть индивидуальное предприятие и как можно скорее самостоятельно себя обеспечивать. В третьих, выпускники средних профессиональных заведений устраиваются в такие рабочие места, где не требуется наличие высшего образования. В четвертых, не видят перспективы в выбранной специальности. Тем не менее, в нашей стране высокий спрос на молодые кадры и они наиболее востребованы на бирже труда среди всего трудоспособного населения [9].

Основываясь также на имеющихся статистических данных, регионом с наибольшим числом рабочей силы молодежи в 2017 году является Южно-Казахстанская область и насчитывает 294,7 тыс. человек, из них занятого населения – 282,3 тыс. человек. Разница между имеющимися показателями составляет 12,4 тыс. человек. В лидерах также Алматинская, Жамбылская, Карагандинская области. В 2018 году доля рабочей силы уменьшилась по всей территории Казахстана и составила 2087,6 тыс. человек. Спад произошел в большинстве областях республики, за исключением Карагандинской, Костанайской, Кызылординской, Мангистауской и Восточно-Казахстанской областях, где число людей, способных работать, напротив, увеличилось в сравнении с предыдущим годом. А появившаяся на карте новая Туркестанская область сразу же вышла в лидеры среди регионов, уступив лишь Алматинской области с показателем 205,9 тыс. человек. Спад рабочей силы повлиял, соответственно, и на занятое население [5].

Наибольшая доля безработной молодежи в Казахстане выпала на 2017 год и составила 83,7 тыс. человек. В данном случае лидирует Южно-Казахстанская область с численностью безработных 12,4 тыс. человек.

Таблица 4

Основные индикаторы рынка труда молодежи

тыс.человек

Регионы	2017	2018	2019	2017	2018	2019
	рабочая сила			занятое население		
Республика Казахстан	1 119,7	1 080,8	1 030,2	1 074,7	1 038,0	990,2
Акмолинская	46,7	45,4	41,1	45,3	44,1	39,8
Актюбинская	57,4	55,1	53,5	55,6	53,5	52,0
Алматинская	124,7	120,4	80,3	121,3	117,2	78,2
Атырауская	44,5	38,4	38,0	43,2	37,2	36,7
Западно-Казахстанская	35,9	35,3	32,9	34,5	33,9	31,6
Жамбылская	80,4	71,5	69,6	78,7	69,5	67,5
Карагандинская	77,9	82,1	71,4	74,6	78,6	68,4
Костанайская	51,5	57,3	49,0	50,0	55,5	47,3

Продолжение

Регионы	2017	2018	2019	2017	2018	2019
	рабочая сила			занятое население		
Кызылординская	42,1	42,4	48,7	40,8	40,8	46,9
Мангистауская	39,7	42,4	43,1	38,2	41,3	41,9
Ю-Казахстанская	178,6	-	-	170,3	-	-
Павлодарская	45,7	42,1	45,4	44,2	40,5	43,9
Северо-Казахстанская	28,5	29,0	29,0	28,1	28,3	28,3
Туркестанская	-	112,4	97,7	-	107,9	93,9
Восточно-Казахстанская	76,2	73,7	76,7	72,8	70,8	74,3

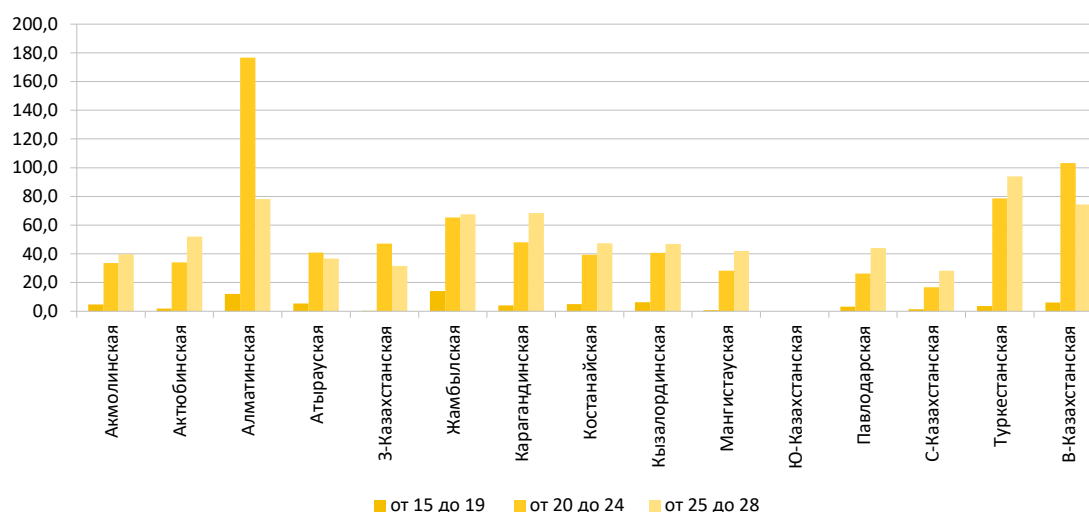
Наибольшая численность рабочей силы и входящего в ее состав занятого населения насчитывалось в 2017 году по всей территории Казахстана, где показатель первого индикатора составил 1119,7 тыс. человек, а второго – 1074,7. Лидирующей на тот период областью являлась Южно-Казахстанская. В 2018 году доля рабочей силы сократилась на 38,9 тыс. человек, и на 36,7 тыс. человек сократилась доля занятого населения. Как в этом, так и в предыдущем и следующем годах, наименьшее число рабочей силы насчитывалось в Северо-Казахстанской области, с небольшой разницей в 0,5 тыс. человек. В лидерах остаются Алматинская, Восточно-Казахстанская и Туркестанская области. Как

известно, город Алматы и ее область является бизнес центром всего Казахстана, где основную часть рабочей силы составляет молодежь, так как там расположены одни из ведущих высших учебных заведений страны. Поэтому выпускники тех или иных ВУЗов предпочитают начинать свою карьеру в Алматы. Образование Туркестанской области повлияло на появление там новых рабочих мест и текучести кадров из других регионов республики [10].

Переходя из частного к общему, то есть от анализа занятости молодежи к занятости всего населения Казахстана, составим диаграмму и сделаем соответствующие выводы.

Рисунок 1

Занятое население Республики Казахстан

Рассмотрев статистические данные диаграммы занятого населения за 2019 год, стоит отметить большой отрыв Алматинской области по численности трудового активного населения в возрасте от 20 до 24 лет. Однако люди, входящие в диапазон от 25 до 28 лет, наиболее участвуют в занятости в Туркестанской области. Лидером среди областей с занятым населением возрастом от 15 до 19 лет являлась Жамбылская область.

Сделав выборку из общих статистических данных по видам экономической деятельности и всем регионам Казахстана, проведен анализ именно нашего региона, то есть Жамбылской области, за последние два года. Ввиду отсутствия полных

данных за 2020 год, за анализируемый материал взяты с первого по третий кварталы.

На протяжении 2019 года во всех регионах страны наблюдалось снижение занятого населения: во втором квартале на 0,8 тыс. человек, в третьем – на 5,6 тысячи. Наибольшая разница наблюдается в 2020 году в третьем квартале, когда число занятых человек в республике уменьшилось на 11,3 тысячи.

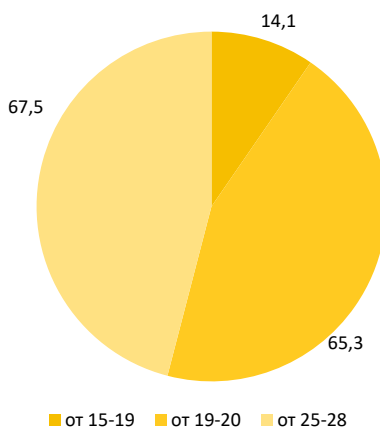
В Жамбылской же области можно заметить положительную и стабильную динамику активной рабочей силы. В 2019 году наблюдается хоть и незначительный, но рост занятого населения – на 0,1 тыс. человек. В третьем квартале этого же года

показатель увеличился еще на 0,3 тыс. человек. Несмотря на то, что в 2020 году Жамбылская область все-таки подверглась сокращению численности занятого населения, по таблице видно, что регион сохраняет стабильность.

Изучив данную область наиболее подробно, следует заключение о том, что из всего числа занятых 14,1% населения относится к первой возрастной категории, 65,3% - ко второй и 67,5% - к третьей. Наглядно эти данные можно отразить на диаграмме и рассмотреть ниже.

Рисунок 2

Занятое население Жамбылской области

Заработная плата также играет немаловажную роль в анализе занятости населения; это один из важнейших элементов для рассмотрения ситуации в том или ином регионе, а также для составления прогнозов и заключения определенных выводов. На заработную плату влияет множество факторов. При рассмотрении статистических данных следует обратить внимание на неравномерный рост показателей заработной платы для разных сфер деятельности.

Самым низким уровнем номинальных зарплат отмечено сельское, лесное и рыбное хозяйство. Их уровень составил 142 600 тенге, что на 30,2% ниже средних показателей по Казахстану. Несмотря на положительную динамику зарплат, в некоторых сферах покупательная способность сокращается, особенно при учете инфляции. По этой причине каждая сфера деятельности требует тщательного анализа, сравнения данных прошлых периодов и рассмотрения текущей экономической ситуации. Только учитывая все эти факторы совокупно, можно давать взвешенную оценку динамики зарплат.

Как и в любой другой стране, в Казахстане наблюдается вариативность динамики зарплат не только по сферам деятельности, но и по регионам. Это связано с самыми разнообразными факторами — от размера региона и его населения до наличия промышленных комплексов, уровня экономического развития, производимых товаров и прочего [4].

Исходя из табличных статистических данных среднемесячной заработной платы по регионам, можно сделать следующий вывод о том, что на протяжении

проанализированных лет, то есть 2019 и 2020 года, этот показатель возрастал. Исключение составляет лишь третий квартал 2020 года, на значения которого повлияла вспышка коронавирусной инфекции COVID-19.

Также согласно статистике, самая высокая заработная плата среди регионов Казахстана в Атырауской области, за ней в рейтинге следует Мангистауская область, а тройку лидеров завершает Карагандинская. У последней имеется существенный конкурент, то есть Западно-Казахстанская область, которая на протяжении всего 2019 года и первого квартала 2020 года опережала Карагандинскую область.

Выводы

Таким образом, учитывая имеющиеся проблемы, касающиеся занятости Республики Казахстан, а также проанализировав данные Департамента статистики, можно сделать следующие выводы:

1. Занятость является одной из движущих сил социально-экономического развития страны.
2. Существующие действующие государственные программы, ориентированные на увеличение рабочих мест, оказывают положительное действие на активные меры занятости.
3. Центры занятости, функционирующие на территории всей республики, предоставляют необходимые услуги гражданам, что благоприятно сказывается как на доходах населения, так и на экономической ситуации в стране.

Литература:

1. <https://www.akorda.kz> – Официальный сайт Президента Республики Казахстан
2. <https://ekonomist.kz> - Экономика Казахстана глазами экспертов. Автор: Айман Жусупова
3. <https://strategy2050.kz> – Обзорно-аналитический портал
4. Аймен А.Т., Ткач Е.В. Основные аспекты государственной молодежной политики в современном Казахстане. Сборник трудов II-й Международной научно-практической конференции. «Современная наука: проблемы и перспективы развития», Омск, «Омская гуманитарная академия», 28 февраля 2018 года, с.11-16
5. Аймен А.Т., Аташева Д.О. Туризм: Состояние отрасли и занятость в Казахстане. В сборнике: Современная наука: проблемы и перспективы развития. Сборник статей IV Международной научно-практической конференции. В 3-х частях. Под редакцией А.Э. Еремеева. Омск, 2020. С. 35-39.
6. Ж.А. Кулекеев – Рынок труда и занятость в Казахстане, Алматы, 2016
7. Аймен А.Т., Альжанова А. Приоритетные направления развития рынка труда и занятости Республики Казахстан. Материалы Международной научно-практической конференции «Сельские территории: проблемы и перспективы устойчивого развития», Омский государственный аграрный университет имени П.А.Столыпина, 22 ноября 2017 года, с.135-140
8. <https://www.inform.kz> – Международное информационное агентство
9. А.П. Сараев – Формирование трудовых ресурсов и занятости // Экономист. 2001, № 10. - С. 72-77.
10. Лапин, А.Е. Региональные особенности развития социально-трудовой сферы.
11. В. Литвишко – Актуальные проблемы демографии, миграции и трудовых ресурсов // Человек и труд. 2004, № 7. — С. 50-56.
12. <https://stat.gov.kz> - Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
13. <https://www.nur.kz> – Новости Казахстана

Сведения об авторах:

Ануарбек Талхаевич Аймен – д.э.н., профессор, декан Технологического факультета, Таразский региональный университет им.М.Х.Дулати, г.Тараз

Дарья Орынхановна Аташева – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой «Туризм и гостеприимство», Международный университет туризма и гостеприимства, г.Туркестан

МРНТИ: 06.77.64, 06.77.77

JEL: J710

Занятость и оплата труда в Казахстане: есть ли гендерное равенство?

Д. Куатова – к.э.н., доцент, профессор Университета «Нархоз» (г. Алматы)

Аннотация:

В статье на основе использования данных официальной казахстанской статистики проведен всесторонний анализ состояния гендерного равенства в Республике Казахстан в области оплаты труда и занятости. На основе среднемесячной заработной платы проанализирована сложившаяся за пятилетний период ситуация в оплате труда мужчин и женщин в разрезе видов экономической деятельности, отдельных профессий и должностей, с точки зрения регионального развития. На базе использования данных о распределении численности мужчин и женщин по размерам начисленной заработной платы, их занятости, уровне образования выделены положительные и отрицательные сдвиги в приближении к гендерному паритету в республике. Выполненный анализ оплаты труда и занятости мужчин и женщин в Казахстане позволил подтвердить наличие гендерных проблем и может послужить аналитической и информационной базой для принятия соответствующих управленческих решений как на уровне бизнес-структур, так и в рамках государственного управления.

Ключевые слова: гендерное равенство, гендерный разрыв, Глобальный индекс гендерного неравенства, среднемесячная заработная плата, занятость.

Мақалада ресми қазақстандық статистиканың деректерін пайдалану негізінде Қазақстан Республикасындағы еңбекке ақы төлеу және жұмыспен қамту саласындағы гендерлік теңдіктің жай-күйіне жан-жақты талдау жүргізілді. Орташа айлық жалақы негізінде Өңірлік даму тұрғысынан экономикалық қызмет түрлері, жекелеген кәсіптер мен лауазымдар бөлінісінде ерлер мен әйелдердің еңбегіне ақы төлеудегі бес жылдық кезеңдегі қалыптасқан ахуал талданды. Ерлер мен әйелдердің санын төлемі есептелген жалақы мөлшері, олардың жұмыспен қамтылуы, білім деңгейі бойынша бөлу туралы деректерді пайдалану базасында Республикадағы гендерлік тепе-теңдікке жақындауда оң және теріс ілгерілеулер көрсетілген. Қазақстанда ерлер мен әйелдердің еңбекақы төлемі мен жұмыспен қамтылуына жасалған талдау гендерлік проблемалардың болуын растауға мүмкіндік берді және бизнес-құрылымдар деңгейінде де, мемлекеттік басқару шеңберінде де тиісті басқарушылық шешімдер қабылдау үшін талдамалық және ақпараттық база бола алады.

Негізгі сөздер: гендерлік теңдік, гендерлік алшақтық, гендердік теңсіздіктің жаһандық индексі, орташа айлық жалақы, жұмыспен қамту.

In the article, based on the use of official Kazakh statistics, a comprehensive analysis of the state of gender equality in the Republic of Kazakhstan in the field of remuneration and employment is carried out. On the basis of the average monthly salary, the current situation in the remuneration of men and women in the context of economic activities, individual professions and positions, from the point of view of regional development, is analyzed over a five-year period. Based on the use of data on the distribution of the number of men and women by the amount of accrued wages, their employment, and their level of education, positive and negative shifts in approaching gender parity in the republic are identified. The analysis of the remuneration and employment of men and women in Kazakhstan allowed us to confirm the existence of gender problems and can serve as an analytical and information base for making appropriate management decisions both at the level of business structures and within the framework of public administration.

Keywords: gender equality, gender gap, Global Gender Gap Index, average monthly salary, employment.

Введение

Сегодня в литературе выделяются понятия «гендерное равенство» и «гендерное неравенство». Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан определяет гендерное равенство как «равный доступ для женщин и мужчин к ресурсам и благам вне зависимости от половой принадлежности при выполнении социальных функций»[1]. В современном мире достижение гендерного равенства является одной из главных целей развития человечества. Следова-

тельно, для реализации этого необходимо говорить о гендерном неравенстве и способах его устранения. Гендерное неравенство – это общественно-социальное явление, которое, если говорить кратко и мягко, проявляется в наличии у мужского населения сложившихся в течение длительного периода времени некоторых привилегий по сравнению с женской половиной человечества, неравных возможностей для последней. Существует и более жесткое толкование данного понятия – это ущемление, дискриминация женщин со стороны мужского пола.

Подобное явление имеет место быть с незапамятных времен и можно сказать, что оно лежит в основе выделения таких типов общественного устройства, как патриархат и матриархат. Всемирный экономический форум на основании проводимых исследований ежегодно публикует отчеты о гендерном неравенстве в мире (GlobalGenderGapReport), гендерном разрыве, который, оказывается, не так быстро сокращается, а с 2006 года темпы этого процесса затормозились. По разным оценкам, для того, чтобы в правах мужчин и женщин установить равенство, потребуется от 100 до 217 лет [2, 3]. Опубликованные данные в «GlobalGenderGapReport – 2020» говорят, что не только мы, но и наши дети не увидят паритета полов, так как он не будет достигнут в течение 99,5 года [4], а самые последние новости Всемирного экономического форума от 30 марта 2021 г. еще более пессимистичны: из-за влияния пандемии коронавируса наступление гендерного равенства отдалилось почти на 136 лет и еще одному поколению женщин не ощутить его на себе [5, с. 40]. В этой связи необходим поиск путей ускорения прогресса в приближении к гендерному равенству, что в свою очередь объясняется тем, что женщины – это половина мирового человеческого капитала, прекрасная и талантливая, способствующая успеху и процветанию в мире.

Формулировка проблемы

Согласно отчетам Всемирного экономического форума, гендерное равенство проявляется в политических правах и возможностях (Political Empowerment), в доступе к медицинским услугам (Healthand Survival), к образованию (Educational Attainment), также и в экономической сфере (Economic Participationand Opportunity)– в уровне занятости, условиях найма на работу и увольнения, возможностях освоения некоторых профессий, режиме труда и его оплаты. Для того, чтобы оценить состояние проблемы и ее решение, используется «Глобальный индекс гендерного неравенства» (Global Gender GapIndex), который уже второе десятилетие рассчитывается для значительного количества стран мира (исследование проводится с 2006 года, в 2020 году анализ был проведен по 156 государствам). Индекс гендерного неравенства определяется на основе расчета удельного веса 14 показателей каждой из четырех перечисленных областей. Аналитика свидетельствует, что нет ни одной страны, в которой было бы достигнуто абсолютное гендерное равенство, хотя некоторые страны достаточно близко приблизились к равноправию. Особенно это касается здравоохранения и образования. Так, по данным отчета Всемирного экономического форума за 2021 год гендерный разрыв в этих сферах составляет всего 2,5% и 5,0% соответственно, т.е. равенство полов достигло 97,5% и 95,0%. При этом исходят из того, что 100% или 1 – это полное равенство, 0 – это полное неравенство. В то же время в политической и эконо-

мической сферах индекс гендерного равенства все еще довольно низкий – 21,8% и 58,3% [5, с. 23]. Показатель участия в экономической жизни и карьерных возможностей говорит о том, что чуть больше половины пути пройдено до полного паритета мужчин и женщин в этой сфере, и чтобы до него дойти, чтобы гендерное равенство было достигнуто потребуется еще 267,6 года [5, с. 5]. В данном рейтинге, опубликованном в марте 2021 года, Казахстан занимает 80 место (против 72 места в 2019 году [4, с. 205]) с глобальным индексом гендерного равенства 0,710, в том числе в области экономических возможностей – 0, 728 [5, с. 237], т.е. ниже, чем в предшествующем годовом исследовании, когда он достиг 0,742 [4, с. 205]. Отечественное Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам дает информацию о том, что индекс гендерного неравенства в 2019 году составил 0,351 (соответственно показатель гендерного равенства равен 0,649) [1]. Следовательно, необходимо добиваться прогресса именно в этих сферах жизнедеятельности, в частности, в экономических отношениях. Как показывает обзор литературы, этого можно достигнуть с помощью участия государства в регулировании гендерных вопросов, законодательной инициативы со стороны правительственных органов. Это подтверждают данные опроса, проведенного сайтом Glassdoor – мирового лидера по анализу вакансий, обзору и рейтингу компаний. Согласно полученным данным, 41% респондентов из Германии и Великобритании, 40% из Швейцарии, 38% из Канады, 33% из Франции и Нидерландов надеются на решение данного вопроса государством, и 27% опрошенных всех стран считают, что для устранения гендерных различий в оплате труда должна быть прозрачность на всех уровнях [6]. В связи с этим существенное значение приобретают и являются актуальными, носящими постоянный и долгосрочный характер проведение анализа состояния, установление степени гендерного равенства, поиск причин гендерного неравенства, путей его устранения. Проведение анализа гендерных различий в занятости и, главным образом, в оплате труда в Республике Казахстан на основе официальной статистики явилось целью данного исследования, которое может послужить аналитической и информационной базой для усиления прозрачности и принятия соответствующих управленческих решений.

Методы исследования

В ходе исследования и написания статьи были использованы общенаучные методы познания, такие как анализ, синтез, дедукция, индукция, с целью получения обобщенного представления о степени гендерного равенства в казахстанском обществе в области занятости и оплаты труда, проведения аналитического обзора, выделения и фиксации фактов, тенденций, динамики в его развитии. Для количественной характеристики были

применены статистические методы экономического анализа, а именно статистическое наблюдение, метод группировок, динамических рядов, индексный и графический методы. Для измерения гендерных различий в оплате труда использовался показатель гендерного разрыва, который определяется как относительная величина. Она показывает разницу между среднемесячной заработной платой мужчин и женщин, выраженной в процентах или в виде коэффициента от среднемесячной заработной платы мужчин. Анализ базируется на данных официальной казахстанской статистики по крупным и средним предприятиям.

Результаты исследования

Как уже было отмечено выше, нет ни одного государства в мире, которое преодолело гендерную пропасть, хотя некоторые подошли очень близко к решению данной проблемы. Вот это первая пятерка по глобальному индексу гендерного разрыва, страны с высоким уровнем демократии и экономики – Исландия, Финляндия, Норвегия, Новая Зеландия и Швеция.

В тоже время по показателю экономического участия и возможностей неожиданно лидерами в мировом рейтинге стали Лаосская Народно-демократическая республика, Багамские острова, Бурунди (страна, которая входит в число наименее развитых стран), Исландия и Беларусь. Это говорит о том, достижение гендерного паритета не зависит от уровня экономического развития страны, ситуация может складываться достаточно занимательным образом, что вызывает интерес и потребность в аналитическом раскладе. Поскольку вообще процессы развития, происходящие в государствах постсоветского пространства, по известным причинам всегда привлекают к себе внимание, то это вполне относится и к гендерной составляющей. Так, в гендерном равенстве в оплате труда Казахстан довольно сильно отстал от таких стран, как Азербайджан, Армения, Грузия, от прибалтийских республик, Таджикистана, который стоит на восьмом месте, и уступили ему лишь Украина и Кыргызстан (Таблица 1).

Таблица 1

Показатели гендерного неравенства по отдельным странам постсоветского пространства в 2020 году (по версии Всемирного экономического форума)

	Глобальный индекс гендерного разрыва		Экономическое участие и возможности занятости		В том числе			
					равенство в оплате труда			
	место	индекс	место	индекс	место	индекс	место	индекс
Казахстан	80	0,710	47	0,728	55	0,879	61	0,689
Азербайджан	100	0,688	36	0,748	21	0,932	17	0,764
Армения	114	0,673	96	0,655	112	0,691	24	0,751
Беларусь	33	0,758	5	0,840	36	0,904	–	–
Грузия	49	0,732	64	0,705	88	0,790	30	0,735
Кыргызстан	106	0,681	100	0,646	126	0,609	70	0,676
Латвия	20	0,778	8	0,822	17	0,939	28	0,741
Литва	8	0,804	12	0,808	10	0,973	35	0,725
Молдова	28	0,768	10	0,811	37	0,903	44	0,710
Россия	81	0,708	25	0,767	60	0,869	42	0,716
Таджикистан	125	0,650	125	0,574	130	0,586	8	0,802
Украина	74	0,714	44	0,732	71	0,835	73	0,668
Эстония	46	0,733	31	0,754	27	0,925	25	0,750

Примечание: Составлено по данным «GlobalGenderGapReport – 2021» Всемирного экономического форума [5]

В гендерном разрыве в занятости наша республика оказалась впереди только Таджикистана, Кыргызстана, Армении, Украины.

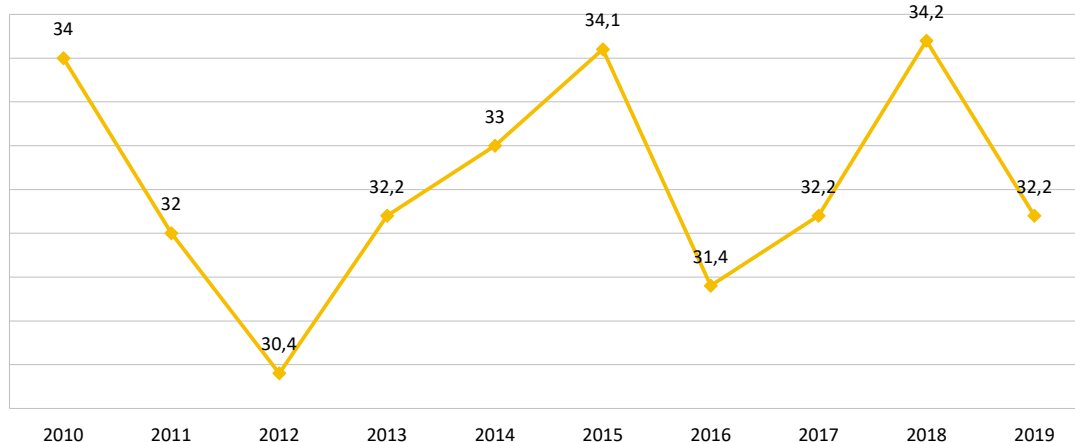
Анализ гендерного разрыва в оплате труда в Казахстане, рассчитанного по среднемесячной номинальной заработной плате (Таблица 2), показал, что за десятилетний период с 2010 года разница в оплате труда женщин и мужчин остается суще-

ственной: разрыв варьировался от 30,4% в 2012 году до 34,2% в 2018 году, т.е. то падал, то возрастал, но он никак не может преодолеть планку в 30% (Рисунок 1). Эта величина разрыва считается достаточно большой и, несмотря на то, что темпы роста заработной платы женщин оказывались иногда выше, чем у мужчин, это не привело к выравниванию гендерной ситуации (Таблица 2).

Рисунок 1

Гендерный разрыв в оплате труда в Республике Казахстан

в процентах

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

Таблица 2

Гендерный разрыв в оплате труда в Республике Казахстан*

	Среднемесячная номинальная заработная плата, тенге					2019 к 2015, %
	2015	2016	2017	2018	2019	
Мужчины	151 694	169 352	179 575	195 959	222 514	146,7
Женщины	99 911	116 108	121 793	129 039	150 779	150,9
Гендерный разрыв в оплате труда, %	34,1	31,4	32,2	34,2	32,2	94,4

* Здесь и далее без учета малых предприятий, занимающихся предпринимательской деятельностью

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

Еще интереснее складывается ситуация с гендерным разрывом при рассмотрении среднемесячной заработной платы казахстанских мужчин и женщин, занятых в различных видах экономической деятельности (Таблица 3). Самая маленькая разница фиксируется в образовании – всего 3,7% в 2019 году, причем этот разрыв сократился против 7,6% в 2015 году. Такая же тенденция прослеживается в здравоохранении и социальных услугах – 7,7% против 10,0% в году, взятом в качестве базисного. Это вполне объясняется тем, что здесь женщины составляют значительное большинство. Несмотря на то, достаточно близко к гендерному паритету находится оплата труда в таких отраслях, как информация и связь, операции с недвижимым имуществом и строительство, тем не менее, в них сложился противоположный тренд – тренд

на увеличение разрыва за анализируемый период. На удивление, в горнодобывающей промышленности гендерный разрыв в заработной плате гораздо меньше, чем в обрабатывающей индустрии, и даже в сельском хозяйстве он примерно на одном уровне с добычей полезных ископаемых. Довольно стабильной и существенной остается гендерная разница в оплате труда работников умственного труда – в профессиональной, научной и технической деятельности (30,5% в 2019 году, хотя и произошло снижение с 40,5% в 2015 году) и в финансовой и страховой деятельности – 34,2% в 2019 году, она даже доходила до 37,2% в 2016 году. Громаднейшая дискриминация в оплате труда в отношении женщин (почти 50%) держится в сфере искусства, развлечения и отдыха.

Таблица 3

Гендерный разрыв в оплате труда по видам экономической деятельности в Республике Казахстан

в процентах

	2015	2016	2017	2018	2019
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	22,9	24,5	25,5	22,7	21,6
Промышленность	30,5	28,7	28,9	29,8	30,1
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	24,0	21,5	19,1	23,11	20,4
Обрабатывающая промышленность	25,8	23,83	24,6	23,6	26,0
Электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	18,6	18,3	18,0	16,7	16,5

Продолжение

	2015	2016	2017	2018	2019
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	18,1	13,2	16,1	15,0	18,7
Строительство	11,2	9,2	6,9	10,0	13,3
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	16,6	16,8	16,6	19,8	20,1
Транспорт и складирование	23,5	22,0	19,9	21,7	22,3
Услуги по проживанию и питанию	33,0	40,2	35,2	30,8	27,1
Информация и связь	7,4	8,0	7,2	9,2	10,0
Финансовая и страховая деятельность	34,8	37,2	35,4	33,3	34,2
Операции с недвижимым имуществом	10,2	11,8	13,0	14,5	11,5
Профессиональная, научная и техническая деятельность	40,5	45,9	32,1	36,0	30,5
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	-11,6	-17,2	12,6	5,4	5,9
Государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение	22,9	11,4	13,9	12,8	9,1
Образование	7,6	5,2	0,5	4,2	3,7
Здравоохранение и социальные услуги	10,0	10,4	6,4	6,7	7,7
Искусство, развлечения и отдых	50,9	45,9	49,3	49,6	47,3

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

Но если рассмотреть величину среднемесячной заработной платы по гендерному признаку в разрезе отдельных профессий и должностей, то оказывается, что в этом фокусе за пятилетний период произошли и положительные, и отрицательные сдвиги. Позитивность проявляется в том, что гендерный разрыв в 2018 году по сравнению с 2015 годом по некоторым профессиям и должностям сократился, хотя и совсем незначительно, и таких позиций мало. Это руководители специализированных подразделений, программисты, инженеры по технике безопасности, бухгалтеры, переводчики, секретари и офис-менеджеры, грузчики и подсобные рабочие. Самая большая величина снижения гендерной разницы

в оплате труда достигла 5,6 процентных пункта у грузчиков и подсобных рабочих. И хотя улучшился показатель у водителей автомобилей, и женщины стали зарабатывать больше мужчин, тем не менее это вряд ли, по понятным причинам, можно считать показательным явлением. По остальным профессиям и должностям разрыв в заработной плате, наоборот, увеличился. Среднемесячная заработная плата представителей слабой половины человечества, являющихся экономистами, агентами по снабжению, юристами, бухгалтерами средней квалификации, охранниками и уборщиками, остается существенно ниже, чем у мужского населения республики.

Таблица 4

Гендерный разрыв в среднемесячной номинальной заработной плате по отдельным профессиям и должностям в Республике Казахстан*

	Среднемесячная номинальная заработная плата, тенге				Гендерный разрыв, %	
	2015		2018		2015	2018
	мужчин	женщин	мужчин	женщин		
Руководитель организации	437 706	218 517	608 491	292 218	50,1	52,0
Руководители специализированных (производственно-эксплуатационных) подразделений (служб)	324 122	198 219	414 408	256 832	38,8	38,0
Программист (компьютерный)	130 209	104 954	180 373	148 244	19,4	17,8
Инженер по охране труда и технике безопасности	180 707	149 501	219 906	193 136	17,3	12,2
Бухгалтер	154 606	131 432	195 704	171 784	15,0	12,2
Экономист	193 189	143 508	295 222	213 562	25,7	27,7
Переводчик	228 531	120 590	300 529	161 383	47,2	46,3
Агент по снабжению	141 087	133 296	191 236	167 594	5,5	12,4
Юрисконсульт (среднего уровня квалификации)	163 115	159 771	220 065	210 245	2,1	4,5
Бухгалтер (среднего уровня квалификации)	100 113	92 071	137 827	118 934	8,0	13,7
Секретари, офис-менеджеры	120 834	71 949	144 326	87 323	40,5	39,5
Охранник	50 421	44 754	64 223	55 234	11,2	14
Водитель автомобиля	112 560	121 561	135 936	138 176	-8,0	-1,6
Грузчики, подсобные рабочие	64 480	47 377	81 638	64 861	26,5	20,6
Уборщики служебных и производственных помещений и территорий	43 918	41 776	59 945	52 258	4,9	12,8

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

* По кругу наблюдаемых видов экономической деятельности без учета малых предприятий, занимающихся предпринимательской деятельностью. По единовременному учету работников, проработавших полностью за 2015-2018 года сентябрь месяц, с 2019 года апрель месяц.

А у женщин-руководителей организаций и руководителей специализированных подразделений заработная плата в среднем за месяц гораздо меньше, а конкретно на 52% и 38% соответственно, чем у их коллег-мужчин, равно как и переводчиков, у которых сохранился один из самых значительных гендерных разрывов (46,3%). Эти факты свидетельствуют о том, что в достижении

гендерного паритета в оплате труда в Казахстане в целом прогресс не наметился.

Занимательно провести анализ на предмет гендерного равенства (или неравенства) в заработной плате в разрезе распределения доли мужчин и женщин по размерам начисленной заработной платы (Таблица 5).

Таблица 5

**Распределение численности мужчин и женщин по размерам начисленной заработной платы
в Республике Казахстан**

	2015				2019			
	мужчины		женщины		мужчины		женщины	
	человек	доля, %	человек	доля, %	человек	доля, %	человек	доля, %
Численность наемных работников – всего	1 571 441	100,0	1 489 576	100,0	1 336 517	100	1 498 936	100
в том числе по размерам начисленной заработной платы, тенге:								
до 20000	–	–	–	–	229	0,0	600	0,0
до 30000	74 611	4,7	111 683	7,5	714	0,1	1 348	0,1
от 30001 до 45000	160 300	10,2	239 177	16,1	38 850	2,9	54 854	3,7
от 45001 до 60000	171 399	10,9	237 866	16,0	131 302	9,8	209 361	14,0
от 60001 до 75000	168 784	10,7	203 484	13,7	113 350	8,5	190 053	12,7
от 75001 до 90000	171 543	10,9	175 412	11,8	125 381	9,4	176 057	11,7
от 90001 до 105000	140 317	8,9	126 591	8,5	112 880	8,4	153 183	10,2
от 105001 до 120000	122 940	7,8	97 297	6,5	100 742	7,5	127 690	8,5
от 120001 до 135000	101 081	6,4	66 957	4,5	85 008	6,4	103 206	6,9
от 135001 до 150000	85 620	5,4	52 050	3,5	80 778	6,0	89 574	6,0
от 150001 до 180000	100 653	6,4	53 797	3,6	125 687	9,4	124 181	8,3
от 180001 до 210000	65 536	4,2	32 989	2,2	90 823	6,8	81 254	5,4
от 210001 до 240000	43 293	2,8	21 429	1,4	63 353	4,7	48 306	3,2
от 240001 до 270000	31 123	2,0	15 611	1,0	49 104	3,7	32 029	2,1
от 270001 до 300000	22 952	1,5	11 644	0,8	36 353	2,7	22 319	1,5
от 300001 до 330000	16 879	1,1	7 711	0,5	24 787	1,9	14 161	0,9
от 330001 до 360000	13 993	0,9	6 276	0,4	19 869	1,5	10 591	0,7
от 360001 до 390000	11 478	0,7	5 260	0,4	17 092	1,3	8 876	0,6
свыше 390000	68 939	4,4	24 342	1,6	120 213	9,0	51 294	3,4

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

Внимательное рассмотрение таблицы позволяет сделать важный вывод: чем меньше сумма заработной платы, тем выше доля женщин по размерам ее начисленной и наоборот. Так, в 2015 году доля женщин в зависимости от размера начисленной заработной платы постоянно опережала долю мужчин вплоть до 90000 тенге. Начиная с заработной платы в 90001 тенге, удельный вес женщин по каждой группе снижался. К примеру, доля мужчин, которым была начислена заработная плата до 30000 тенге, равна 4,7%, а женщин – 7,5%. Удельный вес мужчин с заработной платой от 45001 тенге до 60000 тенге составлял 10,9%, а доля женщин – 16,0%. В 2019 году доли мужчины женщин (6%), получающих одинаковый размер заработной платы, а именно от 135000 тенге до 150000 тенге, сравнялись, и с этого момента с увеличением размера заработной платы происходил постоянный рост доли мужчин, ее получающих, соответственно доля женщин неуклонно падала. Этот процесс наблюдается и в 2015 году, и в 2019 году. В конечном итоге удельный вес мужчин, зарплата

которых свыше 390000 тенге, достиг 9,0%, а женщин – всего 3,4%, хотя прогресс все же наблюдается – темп роста численности мужчин составил 174,4%, а женщин – 210,7%.

Поскольку регион – это часть территории республики, включающая несколько населенных пунктов, образуемая и управляемая в интересах страны [7], а разработка гендерной политики также является прерогативой государства, то необходимо проанализировать степень гендерного равноправия в оплате труда в разрезе регионов Казахстана (Таблица 6). Данные официальной казахстанской статистики демонстрируют различную степень приближения к гендерному равенству и отражают крайневысокий уровень отставания заработной платы женщин в западных регионах. Так, в Мангистауской области среднемесячная заработная плата женщин в 2019 году была на 54,2 % меньше, чем у мужчин, в Атырауской области – почти на половину, в Западно-Казахстанской и Актыбинской областях – на 41,2% и 30,6% соответственно. Существенный гендерный

разрыв по данному показателю зафиксирован и в Карагандинской области, но это, думается, объяснимо, тем, что это шахтерский регион.

Немного успокаивает то, что во всех регионах, за исключением Восточно-Казахстанской области и г. Шымкент, в

Таблица 6

Среднемесячная номинальная заработная плата мужчин и женщин и гендерный разрыв в оплате труда по регионам Республики Казахстан

	2015			2019		
	Мужчины	Женщины	Гендерный разрыв, %	Мужчины	Женщины	Гендерный разрыв, %
Республика Казахстан	151 694	99 911	34,1	222 514	150 779	32,2
Акмолинская	102 578	76 021	25,9	157 390	123 319	21,6
Актюбинская	124 914	85 591	31,5	183 498	127 377	30,6
Алматинская	101 839	80 968	20,5	146 520	128 375	12,4
Атырауская	286 866	138 922	51,6	432 793	220 772	49,0
Западно-Казахстанская	148 620	87 416	41,2	232 002	136 309	41,2
Жамбылская	97 032	75 604	22,1	138 583	117 598	15,1
Карагандинская	137 785	87 703	36,3	205 203	135 319	34,1
Костанайская	105 767	81 350	23,1	163 302	128 451	21,3
Кызылординская	127 365	85 292	33,0	176 416	129 193	26,8
Мангистауская	310 145	127 602	58,9	383 303	174 829	54,2
Павлодарская	128 755	87 181	32,3	185 495	133 352	28,1
Северо-Казахстанская	93 229	76 040	18,4	139 981	121 487	13,2
Туркестанская	96 236	71 468	25,7	137 550	113 833	17,2
Восточно-Казахстанская	116 834	88 072	24,6	185 761	135 697	27,0
г. Нур-Султан	218 631	158 339	27,6	301 961	229 840	23,9
г. Алматы	181 130	143 169	21,0	251 330	198 092	21,2
г. Шымкент	101 464	79 463	21,7	155 038	120 567	22,2

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

2019 году против 2015 года произошло гендерное сближение в уровнях оплаты труда, и в некоторых областях гендерный разрыв менее критичен (например, в Алматинской области, СКО, Жамбылской, Туркестанской областях), но крайне настораживает то, что существует значительная дифференциация в достижении гендерного паритета между регионами одной и той же страны.

Проведенный анализ оплаты труда на предмет наличия гендерного равенства в Казахстане привел

к вопросу: «А может быть уровень квалификации, знаний не позволяет женскому населению страны иметь одинаковую с мужчинами заработную плату?». Отрицательный ответ на этот вопрос могут дать статистические данные таблицы 7 о структуре занятого населения страны по уровню образования. Из нее видно, что доля занятых женщин, имеющих высшее образование, выше, чем доля мужчин: в 2019 году это соотношение составило 42,3% и 33,4% соответственно.

Таблица 7

Структура занятого населения Республики Казахстан по уровню образования

в процентах

	Мужчины				Женщины			
	2015		2019		2015		2019	
	тыс. чел.	%	тыс. чел.	%	тыс. чел.	%	тыс. чел.	%
Занятое население – всего	4 371,2	100	4 535,4	100	4 062,1	100	4 245,4	100
из них имеют образование:								
высшее	1 383,4	31,6	1 513,6	33,4	1 668,5	41,1	1 794,5	42,3
незаконченное высшее	73,1	1,7	60,5	1,3	80,7	2,0	53,9	1,3
среднее профессиональное (специальное)	1 458,9	33,4	1 979,5	43,6	335,9	32,9	1 722,4	40,6
начальное профессиональное	271,3	6,2	250,3	5,5	154,2	3,8	144,0	3,4
среднее общее	1 111,9	25,4	686,1	15,1	772,0	19,0	496,4	11,7
основное общее и начальное общее	72,5	1,7	45,4	1,1	50,8	1,2	34,2	0,7

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

Одновременно сильная половина человечества в структуре занятого населения республики по уровню образования имеет больший процент начального профессионального и среднего общего образования, чем женская. Подтверждением высокого уровня образованности казахстанских женщин служат имеющиеся статистические данные о разделении мужчин и женщин по группам занятий за 2015 – 2017 годы (Таблица 8). Они позволяют сделать следующие занимательные выводы. В Казахстане довольно высока доля женщин во всем занятом

населении страны – примерно 48%, т.е. без малого половина. Однако в среднем на каждую сотню женщин-руководителей приходится 170 мужчин, занимающих эту должность. В тоже время 62,7% (а в 2015 году и того больше – 65,4%) специалистов высшего уровня – это женщины, тогда как мужчин – всего лишь 37,3% (34,6% соответственно). Женщин-специалистов среднего уровня квалификации также больше, чем мужчин: в 2017 году их доля составила 57,5%, а доля мужчин в этой должности оказалась меньше – 42,5%.

Таблица 8

Занятое население Республики Казахстан по группам занятий

	2015		2016		2017	
	мужчины	женщины	мужчины	женщины	мужчины	женщины
Занятое население – всего						
тыс. чел.	4 371,2	4 062,1	4 440,4	4 113,0	4 458,9	4 126,3
доля, %	51,8	48,2	51,9	48,1	51,9	48,1
Из них:						
Руководители органов власти и управления всех уровней, включая руководителей организаций,						
тыс. чел.	282,9	166,5	261,2	155,4	285,2	165,1
доля, %	63,0	37,0	62,7	37,3	63,3	36,7
Специалисты высшего уровня квалификации, тыс. чел.	502,6	949,5	536,9	928,2	548,9	922,5
доля, %	34,6	65,4	36,6	63,4	37,3	62,7
Специалисты среднего уровня квалификации, тыс. чел.	401,5	571,1	427,3	599,1	435,9	590,7
доля, %	41,3	58,7	41,6	58,4	42,5	57,5

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

Тогда возникает следующий актуальный вопрос: «Может быть женщины работали меньше времени по сравнению с мужчинами?». Утверждать это однозначно не позволяют данные таблицы 8, которые свидетельствуют о том, что 73,9% женщин в 2019 году работали 36-40 часов в неделю, тогда как доля мужчин равнялась 71%. Также было и в 2015 году. Правда, 41 и более часов в неделю отработало 23,6% мужчин и 16,1% женщин; менее 35 часов в неделю пребывало на работе соответственно 5,0% и 7,4%. Конечно,

это можно объяснить тем, что именно женщины в первую очередь ухаживают за детьми, в связи с чем не выходят на работу, но и эти дни, как правило, оплачиваются. Действительно, в фактически отработанное время не включается оплаченное, но неотработанное время (например, ежегодный трудовой отпуск или время болезни) [9, с.240]. Поэтому прямо пропорциональную зависимость между оплатой и занятостью установить можно не всегда.

Таблица 8

Занятое население Республики Казахстан по фактической продолжительности рабочей недели

	Мужчины				Женщины			
	2015		2019		2015		2019	
	тыс. чел.	%	тыс. чел.	%	тыс. чел.	%	тыс. чел.	%
Занятое население – всего	4 371,2	100	4 535,4	100	4 062,1	100	4 245,4	100
в том числе отработали в неделю, часов:								
менее 35	279,1	5,7	277,1	5,0	354,2	8,7	312,9	7,4
36-40	2 867,2	65,6	3 219	71,0	2 741	67,5	3 137,7	73,9
41 и более	1 212,3	27,7	1 070,7	23,6	842,8	20,7	684,3	16,1
временно отсутствовали	12,6	0,3	18,6	0,4	124,1	3,1	110,5	2,6

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

Если еще раз обратиться к среднемесячной заработной плате как к показателю гендерного равенства, то можно сказать, что некоторый прогресс есть: за пять анализируемых лет заработная плата женщин возросла на 50,9%, а мужчин несколько меньше – на 46,7%. Еще позитивнее сдвиг в оплате

труда женщин-руководителей – темп роста их среднемесячной заработной платы достиг 171,9%, и она составила 375635 тенге в 2019 году против 218517 тенге в 2015 году, тогда как этот показатель у руководителей-мужчин ниже – 130,2%. Но, как было сказано выше, разрыв в абсолютном выражении

очень большой: заработная плата мужчин, занимающих должность руководителя, в 2019 году перевалила за полмиллиона (569906 тенге), что больше, чем у женщин на 34,1% или на 194271 тенге.

Согласно данным Глобального гендерного компаса компании «Price waterhouse Coopers» (PwC'sGlobalGenderPayCompass), который освещает законодательство об оплате труда мужчин и женщин в 88 странах мира, в 34% стран отсутствуют какие-либо законы относительного гендерного равенства, в 43% государств существуют те или иные правовые акты о гендерном паритете, ноневыполнение этих актов не влечет за собой никаких санкций. Только в 23% стран действуют законы о гендерном равенстве в оплате труда, и осуществляются санкции за их невыполнение. В число последних входит и Казахстан [10]. В республике за последние десятилетия принят ряд законодательных актов касательно гендерного равенства – «Стратегии гендерного равенства Республики Казахстан на 2006-2016 годы», Закон Республики Казахстан «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин», «Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года». Тем не менее, в Казахстане все еще существует гендерное неравенство в занятости и в оплате труда, особенно большой разрыв наблюдается в последней. Для достижения гендерного паритета предстоит работа как со стороны органов государственной власти, так и бизнес-структур.

Выводы

Проведенный анализ состояния гендерного равенства в оплате труда и занятости в Республике Казахстан позволил сделать следующие краткие выводы.

1. По данным отчета Всемирного экономического форума, опубликованном в марте 2021 года, Казахстан занимает 80 место (против 72 места в 2019 году с глобальным индексом гендерного равенства 0,710). В области экономических возможностей индекс зафиксирован на уровне 0,728, т.е. ниже, чем в предшествующем году, когда он достиг 0,742. В гендерном равенстве в оплате труда Казахстан довольно сильно отстал от таких стран постсоветского пространства, как Азербайджан, Армения, Грузия, от прибалтийских республик, Таджикистана, который стоит на восьмом месте, и уступил ему лишь Украина и Кыргызстан.

2. Анализ среднемесячной заработной платы казахстанских мужчин и женщин за пятилетний период свидетельствует о том, что гендерный разрыв в разрезе различных видов экономической деятельности сильно дифференцирован, при этом наблюдается как приближение к паритету, так и откат от него. Довольно стабильной и существенной остается гендерная разница в оплате труда работников умственного труда – в профессиональ-

ной, научной и технической деятельности (30,5% в 2019 году, хотя и произошло снижение с 40,5% в 2015 году) и в финансовой и страховой деятельности – 34,2% в 2019 году, она даже доходила до 37,2% в 2016 году. Громаднейшая дискриминация в оплате труда в отношении женщин (почти 50%) держится в сфере искусства, развлечения и отдыха.

3. Рассмотрение среднемесячной заработной платы по гендерному признаку в разрезе отдельных профессий и должностей показало, что по некоторым из них разрыв сократился, хотя и совсем незначительно, и таких профессий мало. По большинству профессий и должностей разрыв в заработной плате, наоборот, увеличился. Среднемесячная заработная плата представителей слабой половины человечества, являющихся экономистами, агентами по снабжению, юристами, бухгалтерами средней квалификации, охранниками и уборщиками, остается существенно ниже, чем у мужского населения республики, а у женщин, занимающих руководящие посты, разрыв в оплате труда доходит до 50%. Дополнительно к этому можно отметить, что анализ распределения численности мужчин и женщин по размерам начисленной заработной платы привел к важному выводу о том, что чем меньше сумма заработной платы, тем выше доля женщин по размерам ее начисленной и наоборот.

4. Данные официальной казахстанской статистики демонстрируют различную степень приближения к гендерному равенству в оплате труда в регионах страны и вызывают настороженность в том, что существует, порой громадная, дифференциации в достижении гендерного паритета между регионами одной и той же страны, например крайне высокий уровень отставания в оплате труда женщин от мужчин зафиксирован в западных регионах республики.

5. В Казахстане довольно высока доля женщин во всем занятом населении страны – примерно 48%, т.е. без малого половина. Статистка подтверждает высокий уровень образованности казахстанских женщин, доля занятых женщин, имеющих высшее образование, выше, чем доля мужчин: в 2019 году это соотношение составило 42,3% и 33,4% соответственно. Более 60% специалистов высшего уровня – женщины. Женщин-специалистов среднего уровня квалификации также больше, чем мужчин: в 2017 году их доля составила 57,5%, а доля мужчин в этой должности оказалась меньше – 42,5%. Эти данные одновременно подкрепляют факт наличия в республике гендерной дискриминации в оплате труда.

6. Несмотря на то, что гендерный разрыв в оплате труда в Казахстане все еще значительный, некоторый прогресс все же есть: за пять анализируемых лет заработная плата женщин возросла на 50,9%, а мужчин несколько меньше – на 46,7%, что позволяет питать надежду на улучшение ситуации в достижении гендерного паритета.

Литература:

1. Методика формирования системы показателей гендерной статистики. Приказ исполняющего обязанности председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от 21.12.2015 года, № 219. – <https://gender.stat.gov.kz/ru>.
2. Иванова Н. ВЭФ: равноправия женщин и мужчин придется ждать 100 лет. – 08.11.2017 г. – <https://gorodrabot.ru/news/100824>.
3. Есть ли в мире страны, преодолевшие гендерное неравенство? – <http://www.demoscope.ru/weekly/2013/0563/reprod01.php>. – № 563-564, 19 августа – 1 сентября 2013.
4. World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2020. – http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf.
5. World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2021. – <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>
6. Большинство сотрудников не замечают гендерного неравенства в оплате труда. – <https://hr-portal.ru/article/bolshinstvo-sotrudnikov-ne-zamechayut-gendernogo-neravenstva-v-oplate-truda>. – 12.02.2016 г.
7. Закон Республики Казахстан от 8 декабря 1993 года № 2572-XII «Об административно-территориальном устройстве Республики Казахстан»
8. World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2013. – <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2013>
9. Занятость в Казахстане. 2015-2019. – Статистический сборник. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 242 с. Когда борьба за гендерное равенство в Казахстане станет бессмысленной. – 5 марта 2019. – https://forbes.kz/process/expertise/kogda_borba_zh_gendernoe_ravenstvo_v_kazahstane_stanet_bessmyslennoy/
10. Женщины и мужчины Казахстана. 2015-2019. – Статистический сборник. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 92 с. Стратегия гендерного равенства Республики Казахстан на 2006-2016 годы». – Указ Президента Республики Казахстан от 29 ноября 2005 года, № 1677.
11. Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2009 года № 223-IV «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин».
12. Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года. – Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года, № 384.

Сведения об авторе:

Дильмина Яхияевна Куатова – к.э.н., доцент, профессор Университета «Нархоз» (г. Алматы)

МРНТИ: 06.44.64

JEL: G21

Анализ тенденций занятости и безработицы в Республике Казахстан

Д. Кулумбетова – к.э.н., профессор кафедры «Бизнес управление и сфера обслуживания» Казахско-Русского международного университета (г. Актобе)

Аннотация:

Важность проблем, имеющих на рынке труда определили тему настоящего исследования. В работе на основе данных Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан исследуется общая ситуация, сложившаяся на национальном рынке труда за 2013-2020 годы; исследованы показатели занятости и безработицы, в том числе женщин и молодежи определены причины безработицы и уменьшения занятости населения. Даны рекомендации относительно реформирования рынка труда. В заключении обобщены результаты проведенного исследования, сформулированы основные выводы, вытекающие из полученных результатов.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица, долгосрочная безработица, молодежная безработица, население, рабочая сила

Еңбек нарығындағы проблемалардың маңыздылығы осы зерттеудің тақырыбын анықтады. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде 2013-2020 жылдарға арналған ұлттық еңбек нарығындағы жалпы жағдай зерттелді; жұмыспен қамту және жұмыссыздық көрсеткіштері, оның ішінде әйелдер мен жастардың көрсеткіштері зерттелді, жұмыссыздық пен жұмысбастылықтың төмендеу себептері анықталды. Еңбек нарығын реформалау бойынша ұсыныстар берілді. Қорытындылай келе, зерттеу нәтижелері жинақталады, алынған нәтижелерден туындайтын негізгі тұжырымдар тұжырымдалады.

Негізгі сөздер: еңбек нарығы, жұмыспен қамту, жұмыссыздық, ұзақ мерзімді жұмыссыздық, жастар арасындағы жұмыссыздық, халық, жұмыс күші

The importance of the problems existing in the labor market determined the topic of this study. Based on the data of the Bureau of National Statistics of the Strategic Planning and Reforms Agency of Kazakhstan, the paper examines the general situation in the national labor market for 2013-2020; the indicators of employment and unemployment, including women and youth, are studied; the causes of unemployment and the decrease in employment of the population are determined. Recommendations on labor market reform are given. In conclusion, the results of the study are summarized, and the main conclusions resulting from the results are formulated.

Keywords: labor market, employment, unemployment, long-term unemployment, youth unemployment, population, labor force

Введение и постановка проблемы

Рынок труда выполняет экономические и социальные функции. Он непосредственно влияет на расширение занятости, повышение благосостояния и качества жизни населения. Однако современный рынок труда функционирует в условиях таких негативных явлений как ухудшение условий занятости, снижение экономической активности трудоспособного населения и недостаточный уровень его социальной защищенности, территориальные и профессионально-квалификационные диспропорции между спросом и предложением, снижение качества трудового потенциала и мотивации к продуктивной деятельности. Кроме того, наблюдающиеся в последние годы структурная перестройка экономики, информатизация бизнеса, усложнение производственных процессов, распространение нестандартных форм занятости и вынужденная безработица также оказывают существенное влияние на развитие национального рынка труда.

Именно поэтому, проблемы эффективной занятости населения, создания рынка рабочей силы, предотвращение массовой безработицы приобретают особую актуальность и требуют постоянного анализа и мониторинга.

Основная часть

Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан приводит следующие результаты обследования рабочей силы.

В 2020 году количество экономически активного населения в возрасте 15 лет и старше составляло 9,2 млн. человек (в том числе более 95% занятого населения), что почти на 2% выше уровня 2013 года (таблица 1)[11]. Прирост произошел в основном за счет мужского населения. Однако, уровень занятости к населению в возрасте 15 лет и старше сократился за период 2013-2020 годы на 2,1 процента.

Отмечается также снижение доли рабочей силы в численности населения на 2,5%. Современный уровень занятости близок к среднему по странам

бывшего СНГ значению и превышает аналогичный показатель большинства стран [7].

Таблица 1

Динамика изменения экономически активного населения Республики Казахстан и уровня его занятости

Показатель	2013г.	2014г.	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.	2019г.	2020г.
Рабочая сила (в возрасте 15 лет и старше), человек	9 041 344	8 961 965	8 887 555	8 998 843	9 027 432	9 138 633	9 221 481	9 180 845
- мужчины	4 599 370	4 585 269	4 570 788	4 644 273	4 664 201	4 676 767	4 739 698	4 729 104
- женщины	4 441 974	4 376 696	4 316 767	4 354 570	4 363 231	4 461 866	4 481 783	4 451 741
Доля рабочей силы в численности населения, %	71,7	70,7	69,7	70	69,7	70	70,1	69,2
- мужчины	77,3	76,7	76	76,6	76,2	75,9	76,3	75,5
- женщины	66,7	65,4	64,1	64,1	63,8	64,8	64,6	63,7
Занятое население, человек	8 570 648	8 510 074	8 433 313	8 553 376	8 585 153	8 694 989	8 780 829	8 732 040
- мужчины, человек	4 389 381	4 389 337	4 371 222	4 440 365	4 458 890	4 474 697	4 535 387	4 519 501
- в % к занятому населению	51,21	51,58	51,83	51,91	51,94	51,46	51,65	51,76
- женщины, человек	4 181 267	4 120 737	4 062 091	4 113 011	4 126 263	4 220 292	4 245 442	4 212 529
- в % к занятому населению	48,79	48,42	48,17	48,09	48,06	48,54	48,35	48,24
Уровень занятости к населению в возрасте 15 лет и старше, %	68	67,1	66,1	66,5	66,3	66,6	66,7	65,9
- мужчины	73,7	73,4	72,6	73,2	72,9	72,6	73	72,1
- женщины	62,8	61,5	60,3	60,6	60,4	61,3	61,2	60,3
Уровень занятости к численности рабочей силы, %	94,8	95	94,9	95	95,1	95,1	95,2	95,1
- мужчины	95,4	95,7	95,6	95,6	95,6	95,7	95,7	95,6
- женщины	94,1	94,2	94,1	94,5	94,6	94,6	94,7	94,6

Примечание: Составлено автором на основании источников [11].

В целом, наблюдаются гендерные различия в показателях численности экономически активного населения и уровня его занятости.

Доступность работы для женщин в наиболее общем измерении можно оценить по показателям численности и структуры занятых и безработных, уровнями занятости и безработицы. На протя-

жении 2013-2020 годов численность занятого мужского населения оставалась почти неизменной, варьируя в пределах от 4,37-4,39 млн. в кризисных 2013-2015 годах до 4,54 млн. в 2019 году и небольшим снижением в 2020 году (до 4,52 млн. человек) (рисунок 1) [11].

Рисунок 1

Динамика изменения численности занятого населения Республики Казахстан и уровня его занятости

Примечание: Составлено автором на основании источников [11].

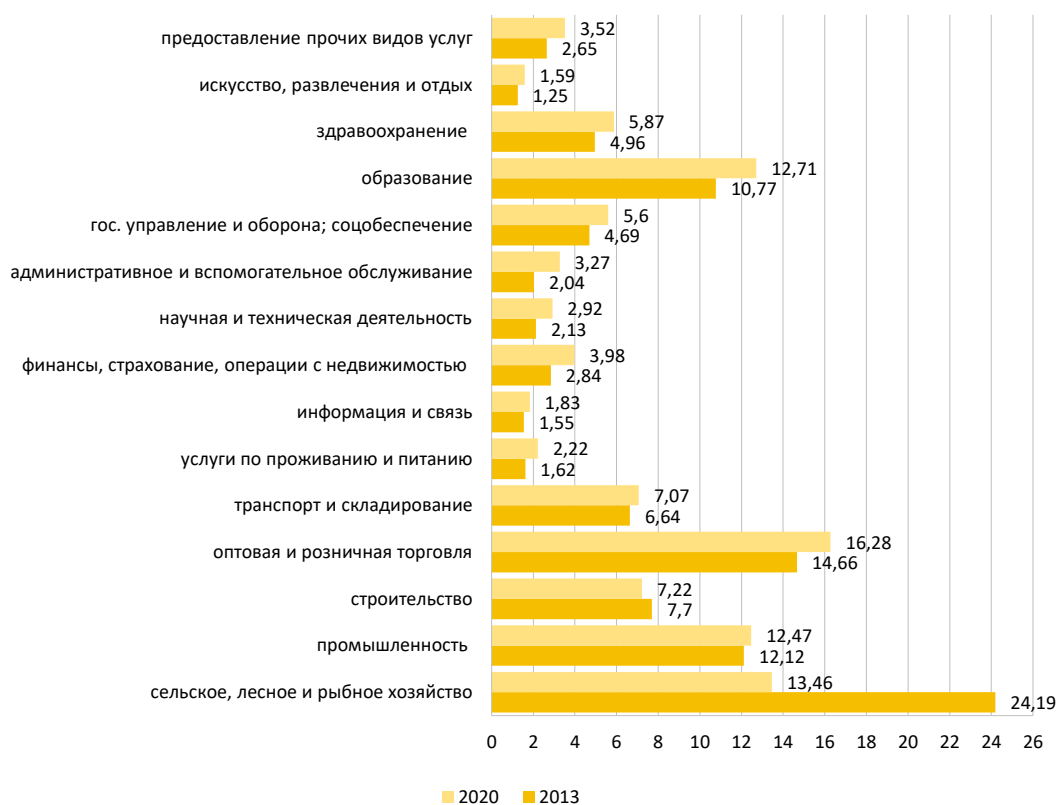
Численность женщин менялась более динамично и направлено: в 2013 году она составляла 4,18 млн. чел. и снизилась к 2015 году до 4,06 млн. чел. сократившись на 0,12 млн., но в послекризисные годы демонстрирует тенденцию к восстановлению, составив в 2019 году 4,25 млн. человек. В 2020 году также отмечаем сокращение численности занятых в экономике женщин. В то же время, уровень женской занятости к численности женской рабочей силы в процентном отношении изменялся мало, оставшись на уровне 94,1-94,7%. Наибольшее количество занятого населения трудится в сфере оптовой и розничной торговли (1431,1 тыс. чел. в 2019 году, 11421,3 тыс. чел. в 2020 году), сельском, лесном и рыбном хозяйстве (1185,7 тыс. чел. в 2019 году, 1175,1 тыс. чел. в 2020 году), образова-

нии (1108,7 тыс. чел. в 2019 году и 1109,5 тыс. чел. в 2020 году) и промышленности (1094,9 тыс. чел. в 2019 году и 1089,2 тыс. чел. в 2020 году). За исследуемый период почти в половину сократилась доля занятых в сельском хозяйстве (24,19% в 2013 году), отраслях промышленности и в строительстве, увеличился удельный вес трудящегося населения в оптовой и розничной торговле, образовании и остальных отраслях сферы услуг, как телекоммуникации, транспорт, здравоохранение, туризм, финансы, страхование, научно-техническая деятельность, административное и вспомогательное обслуживание и др. Более высокие темпы развития сферы услуг во многом определяют рост занятости населения в данных отраслях. (рисунок 2)[11].

Рисунок 2

Доля занятого населения по видам экономической деятельности Республики Казахстан

в процентах ко всему занятому населению

Примечание: Составлено автором на основании источников [11].

Такие тенденции в отраслевой и профессиональной структуре занятости: сокращение удельного веса населения, занятого на предприятиях сельского, лесного хозяйствах и рыболовстве, и рост занятости в сфере услуг, характерны не только для Казахстана. Это общемировая тенденция.

Согласно национальному законодательству, вступившего в действие 21 июня 2013 года [9], до 1 января 2018 года верхняя граница трудоспособного возраста женщин была на 5 лет ниже чем у мужчин, – пенсионный возраст для женщин

составлял 58 лет, для мужчин – 63 года. С 1 января 2018 года верхняя граница трудоспособного возраста женщин увеличена до 58 лет 6 месяцев, с 1 января 2019 года – до 59 лет. Несмотря на это обстоятельство, женщины составляли почти половину (около 48,34%) общей численности занятых. Это объясняется двумя факторами: распространенностью занятости среди женщин пенсионного возраста и преобладанием численности женщин среди взрослого населения. В ближайшем будущем роль женщин в формировании контингента занятых, будет расти, поскольку

уже начато постепенное повышение пенсионного возраста для женщин и к 1 января 2027 года пенсионный возраст для женщин сравняется с пенсионным возрастом для мужчин и составит 63 года.

Динамика показателей безработицы в целом свидетельствует о расширении возможностей женской занятости. На протяжении 2013-2020 годов большую часть безработного населения составляли женщины (53,3 - 56,64% ко всему безработному населению). В то же время, доля женщин среди безработных медленно уменьшалась в рассматриваемом периоде (рисунок 3)[11]. Тем не менее в 2010 году отсечен небольшой женской безработицы (на 0,1 п.п. по сравнению с 2019 годом). В исследуемом периоде уровень женской безработицы на один-полтора процента выше мужской. Приведенные данные показывают, что финансово-экономический кризис оказал существенное влияние на уровень женской безработицы (5,85-5,9 в 2014-2015 годах), тогда как наименьший

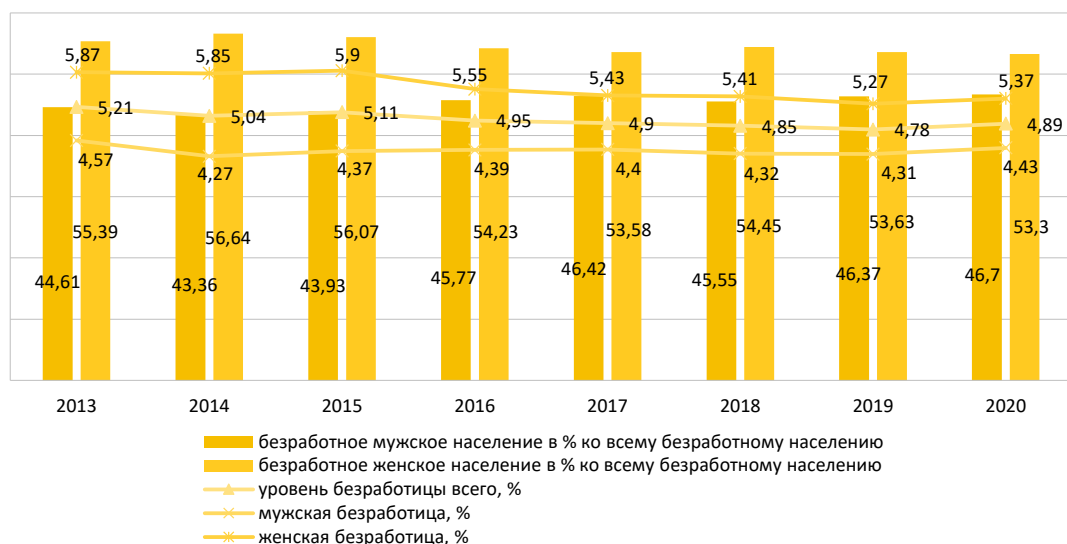
уровень безработицы среди мужского населения в рассматриваемый период был зафиксирован в 2014 году. Это объясняется тем, что из-за своего особенного социального статуса (большая часть ответственности и неоплачиваемый труд по ведению домашнего хозяйства, воспитание детей, уход за больными членами семьи...) женщины более уязвимы и подвержены увольнению, нежели чем мужчины [2,6].

Среди основных причин превалирования женской безработицы можно выделить следующие:

- более высокий спрос на мужскую рабочую силу.
- разделение рынка труда на «мужские» и «женские» профессии,
- социальные причины и меньшая территориальная, социальная и профессиональная мобильность женщин (декретные отпуска, больничные по уходу за ребенком и т.п.)[5].

Рисунок 3

Динамика изменения численности безработного населения Республики Казахстан и уровня безработицы

Примечание: Составлено автором на основании источников [11].

Вопреки выказанным некоторыми экспертами опасениям росте женской безработицы с повышением пенсионного возраста ее уровень с начала 2018 года показывает тенденцию к сокращению.

Оценивая динамику показателей безработицы по гендерному признаку необходимо отметить положение молодежи в возрасте от 15 до 24 лет, а также рассмотреть уровень долгосрочной безработицы (рисунок 4)[11].

Динамика уровня долгосрочной безработицы и безработицы среди молодежи в возрасте 15-24 лет

Примечание: Составлено автором на основании источников [11].

По приведенным на рисунке данным видим, что время поиска работы существенно различается в зависимости от пола. Уровень долгосрочной мужской безработицы (1,7-1,9) значительно ниже уровня женской безработицы (2,6-3,2). За период 2013-2020 годы наблюдался также заметный разрыв между уровнями безработицы среди молодых женщин (4-4,8) и мужчин (3,2-3,7) в возрастных группах от 15 до 24 лет. В 2020 году доля молодежи (в возрасте от 15 до 24 лет), которая не учится, не работает и не приобретает профессиональных навыков составляла 4,9% (4% - юноши и 5,9% - девушки) от общей численности молодежи этой возрастной группы.

Молодежь является наименее конкурентоспособной частью населения из-за отсутствия практических навыков работы и, вследствие этого, несоответствия требованиям потенциальных работодателей [4,12]. Опыт работы, позволяющий сразу эффективно работать на работодателя, трудно приобрести по причине выбора в пользу кандидата со стажем при прочих равных условиях. Если молодые люди находятся в состоянии поиска работы достаточно длительное время, то это вызывает профессиональную дисквалификацию и еще больше снижает их конкурентоспособность. Молодым людям приходится конкурировать за свободные рабочие места с экономически активным населением других возрастных групп, имеющих стаж работы по специальности. Молодежная безработица выступает наиболее опасным явлением не только вследствие экономических потерь, но и по причине роста теневой занятости, распространения деструктивных моделей поведения и снижения мотивации к трудовой деятельности.

Рассматривая приведенные в таблицах и рисунках данные за последний год отмечаем сокращение экономически активного населения, снижение ее доли рабочей силы в численности населения, сокращение уровня занятости и рост безработицы, как общей, так и молодежной, а также долгосрочной. Кризис, вызванный пандемией привел к уменьшению количества вакансий, сокращению рабочих мест по причине остановки предприятий и сворачивания бизнеса [10]. Также наблюдаются перестройка структуры экономики. В сложившейся экономической ситуации более всего пострадали компании, принадлежащие к сфере искусств и развлечений, операций с недвижимостью, осуществляющие авиаперевозки, фитнес-центры, детские дошкольные учреждения и спортивные секции, сфера общепита и непродуктовой розничной торговли. В сферах розничной торговли продуктами питания, электронной коммерции, доставки-сервисах, здравоохранении и в фармацевтической промышленности, наоборот, отмечается рост выручки и размещение вакансий [3].

Работодатели принимают меры по обеспечению финансовой стабильности предприятий. С этой целью многие переводят сотрудников на формат удаленной работы, чаще всего с сокращением оплаты труда, на режим неполного рабочего дня, отправляют часть работников в отпуск с сохранением и без сохранения заработной платы, пересматривают системы оплаты труда уменьшая долю окладов и увеличивая процентную составляющую. Кроме того, компании сократили затраты на инвестиционные проекты (исключая инвестирование в автоматизацию и программное обеспечение) или полностью заморозили их [1]. Пандемия ускорила процессы информатизации и автоматизации бизнеса, в связи с чем наблюдается рост спроса на специалистов

в области информационных технологий: управления данными, интернета вещей, роботизации процессов и искусственного интеллекта [8]. В большей степени пострадали работники с низкой квалификацией и с нестабильной работой, такие как: официанты, грузчики, уборщики, продавцы, кухонные работники и др. Влияние карантинных мер на рынок труда, как правило, имеет негативный характер, но вместе с тем открывает ряд возможностей для смены сферы деятельности и обучения новым форматам работы.

Заключение

Проведенный анализ состояния национального рынка труда за последние годы позволяет сделать следующие выводы. Занятость и безработица выступают важнейшими характеристиками рынка труда. Уровень безработицы является одним из характерных показателей экономического развития страны и социальной защищенности населения. Статистические данные свидетельствуют, что в рассматриваемом периоде несмотря на рост экономически активного населения в абсолютном выражении, доля

рабочей силы в численности населения снижается, и наблюдается рост безработицы, как общей, так и молодежной, а также долгосрочной. Отмечаются гендерные различия в показателях численности экономически активного населения и уровня его занятости. Уровень женской безработицы превышает мужскую на один-полтора процента. Исследование отраслевой структуры занятости выявило сокращение доли населения, занятого на предприятиях сельского, лесного хозяйства и рыболовстве, и увеличение занятости в сфере оптовой и розничной торговли. Среди наиболее востребованных профессий на рынке труда в последние годы выделяют специалистов в сфере информационных технологий, продажах и маркетинге. В современных условиях необходимо активизировать процессы по предупреждению массовой безработицы, оказанию помощи молодежи по профессиональной подготовке и трудоустройству, подготовке и переподготовке рабочей силы, соответствующей требованиям рынка соответствующей требованиям рынка.

Литература:

1. Аналитическая записка: сфера труда и COVID-19. ИЮНЬ 2020 года. Организация Объединенных Наций. Международная организация труда. Режим доступа: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_policy_brief_world_of_work_and_covid_19_russian.pdf
2. Байузакова Г.И. Проблемы женского рынка труда в Казахстане. // Евразийский Союз Ученых. – 2016. – № 1-1 (22) – С. 13-16.
3. Влияние COVID-19 на ключевые сектора экономики Казахстана Мнение участников рынка Май 2020 г. Режим доступа: <https://home.kpmg/kz/ru/home/insights/2020/05/covid-key-economy-sectors.html>
4. Калиева С.А. Альжанова Ф.Г. Молодежь на рынке труда в условиях формирования наукоемкой экономики Казахстана. // European journal of economics and management sciences. - 2019. - №4. – С. 56-60.
5. Козлова О.А. Женская занятость: проблемы, тенденции и перспективы развития. // Экономика региона. - 2005. – №2(2) – С. 163-174.
6. Неретина А.Д., Нефедова К.А. Гендерные аспекты безработицы в условиях финансово-экономического кризиса // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. - 2014. - № 3-2. – С. 356-358.
7. Основные индикаторы рынка труда в отдельных странах Содружества Независимых Государств. Статистика труда и занятости. Основные показатели. Режим доступа: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/7>
8. Пандемия ускорила цифровизацию бизнеса. Выпуск №12, 21 октября 2020. Информационные технологии. РБК+. Режим доступа: <https://plus.rbc.ru/news/5f8f191f7a8aa930ddd3c511>
9. Пенсионный возраст для женщин в Казахстане. Информационный ресурс «Kazyna.kz». Режим доступа: <https://www.kazyna.kz/other/pensionnyj-vozrast-dlya-zhenshhin.htm>
10. Рынок труда Республики Казахстан на фоне пандемии Covid-19. АО «Центр развития трудовых ресурсов». Серия «Аналитические обзоры», Нур-Султан, июнь 2020. Режим доступа: <https://iac.enbek.kz/ru/node/930>
11. Статистика труда и занятости. Информационно-аналитическая система Талдау. Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. / <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyWord>
12. Сыздыкова М.Б. Социальное развитие и занятость молодежи в казахстанском обществе. // Инновационная наука - 2015. - №4. – С. 181-183.

Сведения об авторах:

Дина Болатовна Кулумбетова – к.э.н., профессор кафедры «Бизнес управление и сфера обслуживания» Казахско-Русского международного университета (г. Актобе)

ХҒТАР: 06.58.55

JEL: I31

Қазақстандықтардың өмір сүру деңгейінің ағымдағы ахуалына шолу мен оны жоғарылату мүмкіндіктері

А. Асанова – э.ғ.к., Нархоз Университеті, «Есеп, аудит және анализ» ғылыми-білім беру департаментінің қауымдастырылған профессоры (Алматы қаласы)

Г. Сүлейменова – э.ғ.к., доцент, Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Бизнес және басқару, қызмет көрсету саласы кафедрасы (Ақтөбе қаласы)

Б. Дүйсенбаева – э.ғ.к., доцент, Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Бизнес және басқару, қызмет көрсету саласы кафедрасы (Ақтөбе қаласы)

Аннотация:

Мақала қазақстандықтардың өмір сүру деңгейін жоғарылату сияқты өзекті мәселеге арналған. Қазіргі таңда мемлекеттердің экономикалық қауіпсіздігіне жаңа қиындықтар мен қауіптер төніп тұрған сәтте Қазақстан үшін аса маңызды қауіп халықтың өмір сүру деңгейінің төмендігі мен мүлктік дифференциация болып табылады. Атаулы ғылыми мақалада қазақстандықтардың өмір сүру деңгейінің негізгі индикаторлары зерделенген: Қазақстан Республикасы бойынша негізгі көрсеткіштердің серпіні келтірілген, Тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдерімен салыстырмалы талдау жасалған. Қазақстандықтардың өмір сүру деңгейінің ағымдағы ахуалына жүргізілген талдау негізінде қажетті ұсыныстар әзірленген.

Негізгі сөздер: өмір сүру деңгейі, күнкөріс деңгейі, әл-ауқат, кедейшілік, әлеуметтік саясат, жұмыссыздық

Статья посвящена актуальной проблеме современности повышению уровня жизни казахстанцев. На сегодняшний день с появлением новых вызовов и угроз экономической безопасности государств, для Казахстана значимой внутренней угрозой остается низкий уровень жизни населения, имущественная дифференциация. В данной научной статье исследованы основные индикаторы уровня жизни казахстанцев: представлена динамика данных показателей по Республике Казахстан, приведен сравнительный анализ со странами Содружества независимых государств. На основе проведенного анализа текущего состояния уровня жизни казахстанцев даны соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: уровень жизни, прожиточный минимум, благосостояние, бедность, социальная политика, безработица.

The article is devoted to the current problem of improving the standard of living of Kazakhstanis. On Today, with the emergence of new challenges and threats to the economic security of states, for Kazakhstan, a significant internal threat remains the low standard of living of the population, property differentiation. This scientific article examines the main indicators of the standard of living of Kazakhstanis: the dynamics of these indicators in the Republic of Kazakhstan is presented, a comparative analysis with the countries of the Commonwealth of Independent States is given. Based on the analysis of the current state of the standard of living of Kazakhstanis, appropriate recommendations are given.

Key words: standard of living, subsistence minimum, welfare, poverty, social policy, unemployment.

Кіріспе

Қазақстандықтардың өмір сүру деңгейінің көрсеткіштері мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың даму сатысын бейнелейтіні белгілі. Экономикалық саясаты өз азаматтарының өмір сүру деңгейін арттыруды мұрат етсе, ерте ме, кеш пе мұндай мемлекет өркендеу тұғырына жететіні сөзсіз. Өмір сүрудің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге халық та мүдделі, бизнес те мүдделі, мемлекет те мүдделі. Бұл - мемлекеттің, қоғамның, тұлғаның қарқынды өсуінің міндетті шарты екені рас.

Отанымыздың бүгінгі таңдағы аяқалысы мен тыныс тіршілігінің маңызды бөлігі болып табылатын аймақтар мен өңірлерді өркендету үздіксіз қызметті қажет етеді. Сонымен бірге әлеуметтік-экономикалық,

қоғамдық-саяси жағдай мен әлеуметтік үдерістердің сапалы, әрі үздіксіз сараптамасы мен болжауын да атқару ауадай қажет.

Елімізді арайлы таңдарына жетелейтін жарқын болашағы инновациялық, экономикалық және әлеуметтік қағидаттарға сүйене отырып іске асырылуына дауа жоқ. Бөлек тақырып болып табылатын өмір шындығы, яғни экономикамызды диверсификациялау аса маңызды. Өркендеуді іске асыратын адами капиталдың құндылығы мен оның сапасын жоғарылату мәселесіне ешқандай шүбә жоқ. Ал демографиялық күйді жақсы деңгейге жеткізу мен халықты жұмыспен қамту мәселелері орасан зор күш пен ресурстарды қажет етеді.

Атап айтқанда, еліміздің өмір сүру деңгейіндегі теңгерімсіздік мемлекеттік деңгейде үлкен ыждахаттылықты, ғылыми негіздеуді қажет етеді. Жалпылама өңірлер - қоғамның өңіраралық айырмашылықтарын анықтайтын, өзінің территориясы бар, көпұлтты халқы бар, басқа ерекшеліктері де бар қоғамның ажырамас буыны. Нақты жағдайды сандық-сапалық нәтижелеу негізде талдау мемлекетте әлеуметтік ушығу мен оған қарсы белсенділіктің қалыптасқан жағдайын объективті нәтижелеуге мүмкіндік береді.

Соңғы зерттеулер мен басылымдарды талдау

Қазақстандықтардың өмір сүру деңгейі мемлекетіміздің әлеуметтік дамуының да, экономикалық дамуының да тұғырлы көрсеткіші екені белгілі, ал қазақстандықтардың өмір сүру деңгейін жоғарылату - мемлекеттік басқарудың келешекке бағытталған жоспарларының көздегені.

Бүгінгі таңдағы бұл мәселе туралы толағай теңіздей кең көлемді зерттеулерде өмір сүру деңгейін нәтижелеудің алуан түрлі өлшемдері қарастырылған, олардың бірі жан-жақты негізделген болып келсе, кейбіреулері тіптен бұл мәселеге ешқандай қатысы жоқ [1-3].

Өмір сүру деңгейін нәтижелеудің субъективті әдісіне сүйенсек, нәтижелеуде жеке тұлғалық көзқарастар мен пікірлер оның шынайылығын арттыра түседі делінген. Әлеуметтік сұраунамаларға негізделген бұл әдіс алуан түрлі әлеуметтік топтардың, олардың объективті қабылдауларымен, яғни демографиялық белгілері, өмір сүру не тұрмыстық жағдайлары, ауқаттылық деңгейін сезінуге қатысты нақтылықтармен тұрақты түрде беттесіп отырады.

Ал халықтың өмір сүру деңгейін нәтижелеу тәсілдері сарапқа түсетін сынды көрсеткіштер көлемінің аса қомақтылығына, типтік әрқилылығына тәуелді болғандықтан зерделеудің тәсілдер кешенін (статистикалық, әлеуметтік, экономика-математикалық) керек етуі орынды. Аталмыш 3 негізгі құрылымдық бөліктердің өзі әрқайсысы бұр төбе екендігін ұмытпау керек.

Статистика, есептілік пен отбасылардың бюджеттік мәліметтерін пайдаланатын бірінші топ көрсеткіштері (денсаулық) өзінше ерекше. Ал әлеуметтік әдісте көпшілік жағдайда халықтың өмір сүру салтына кешенді шолу жасау аса маңыздылыққа ие.

Кейбір зерттеуші-экономистер «өмір сүру сапасын тек объективті көрсеткіштермен өлшене алады» деген пікірді ұстанады. Бұл тәсіл халықтың өмір сүру сапасын адамдардың өмір сүруінің объективті жағдайларын әспеттейтін көрсеткіштермен (жұмыссыздық деңгейі, қылмыс деңгейі, қоршаған ортаның ластану деңгейі, т.б.) табылады.

Д.Прингл халықтың статистикалық нәтижелеуге негізделген, яғни халықтың жұмысбастылық деңгейі, халықтың сауылық жағдайы, қылмыс деңгейі сияқты өлшем шамаларынан тұратын өмір сүру сапасының

өлшем шамалар жүйесін қолданады. Сонымен қатар автор халықтың өмір сүру деңгейінің қайсы бір өлшем шамаларын нақты сандық түрде өлшеу мүмкін еместігін алға тартады, дәлірек айтсақ қанағат алу дәрежесі не қанағат алмау. Халықтың өмір сүру сапасын нәтижелеуге қажетті объективті өлшем шамалардың атауларын атап, олардың зерттеу аясында айрықша маңыздыдылығына тоқталып өтуде [4].

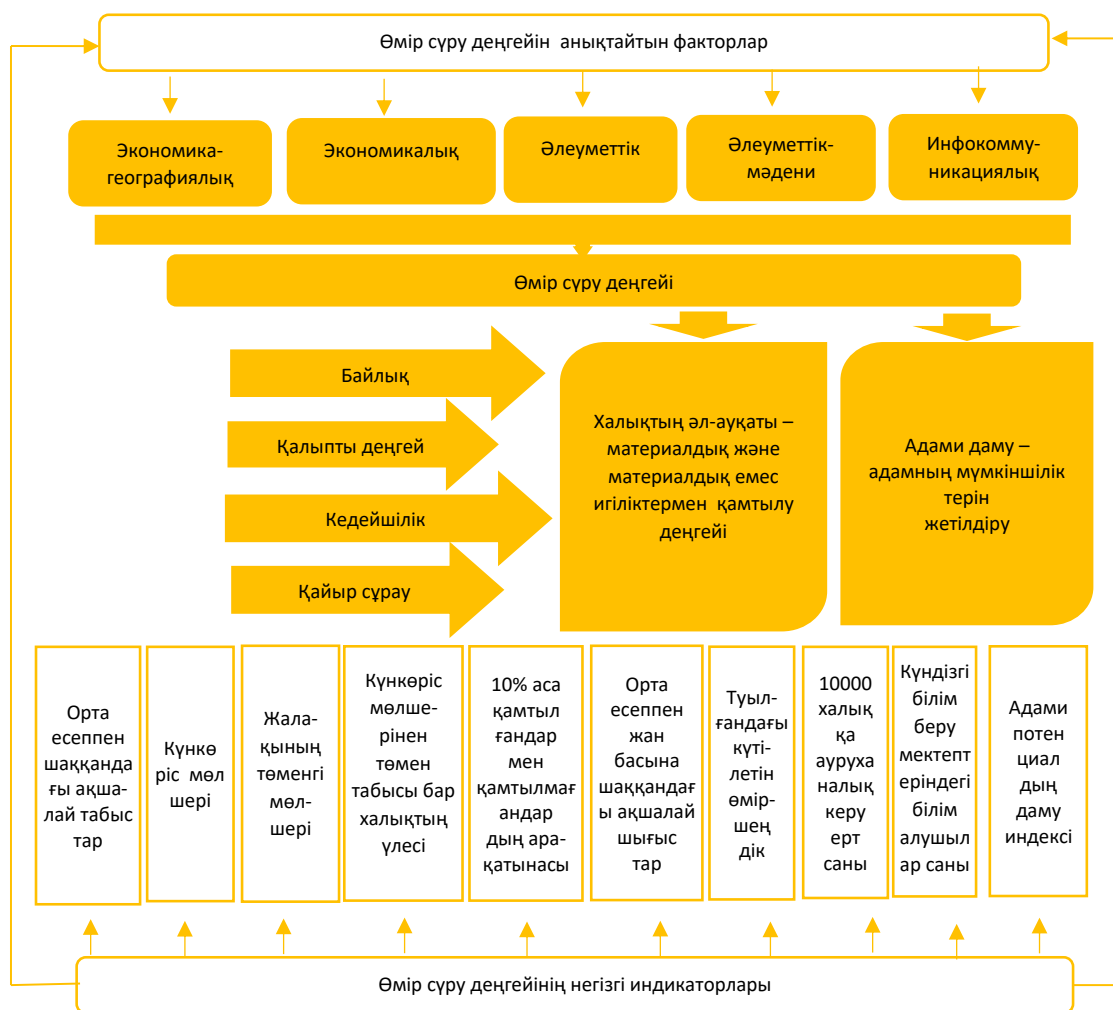
Халықтың өмір сүру деңгейі мәселелерін өз зерттеулерінің тұғыры деп санайтын ресейлік Бобков В.Н. мен Метиславский П.С. халықтың өмір сүру деңгейі, қоғамдық деннің саулығы, халықтың өмір сүру салты сықылды өлшем шамаларынан қорытылған халықтың өмір деңгейін нәтижелеудің өзіндік жүйесін ұсынады. Ұсынылып отырған өлшем шамалар жүйесі жиілік факторын алға тарта отырып, біріншілей және топтық-жинақтаушы өлшем шамалардан құралған. Бұған енетіндер азаматтың табысы, жеке мүлкі, азаматтардың тұрғын-үй коммуналдық шаруашылықтармен қамтылуы, көлік шаруашылығының күйі және тағы басқалар [5].

Халықтың өмір сүру деңгейінің өлшем шамаларына сәби өлімі, жалпы білім беретін мектептерде екінші мезгілде оқитын білім алушылар саны, ауруханалардың керуертпен қамтылуы, мектепке дейінгі балалар ұйымдарындағы қажетті орындармен қамтылуы, әлеуметтік салаларға салымдар және тағы басқалар жатады [6].

Халықаралық қайта құру және даму банкісінің ұсынған халықтың өмір сүру деңгейінің объективті өлшем шамалар жүйесіне адам саны шаршы метрмен есептелетін халық тығыздығы, жан басын есептегендегі жалпы ішкі өнім, жан басына шаққанда тәулігіне 1 доллардан аз табысқа күн көретін халық пайызымен есептелетін кедейшілік, 1000 туылғанға қатысты есептелетін бала өлімінің коэффициенті, туылған балалар саны бір әйелге қатынасымен анықталатын фертильділіктің жалпы деңгейі, санитарияға қол жетімділік жатқызылған [5].

Дамыған мемлекеттердің халықтың өмір сүру деңгейін нәтижелеуге әзірлеген көрсеткіштер жүйесі ерекше. Біріккен ұлттар ұйымының мамандары, алғашқылардың қатарынан болып, халықтың өмір сүру сапасына қатысы бар көптеген шамаларды жинақтап, әлеуметтік өлшем шамалар жүйесін дайындады. Бұл модель 11 қоғамдық маңыздылыққа ие 186 өлшем шамадан жинақталған. Модель өлшем шамаларына, мәселен, қоғамдық стратификация, мобильділік, тапқан кірістерді бөлу, қоғамдық қамтамасыз ету, тұтыну мен қор жинау, білім алу, денсаулық, қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік, тағы басқалар жатады.

Халықтың өмір сүру деңгейін анықтаудағы теориялық көзқарастарды салыстыра отырып, өмір сүру деңгейінің аса маңызды сипаттамасы төмендегі суретте келтірілген [6].

Тұрақты дамуға өту концепциясында Қазақстан Республикасы азаматтарының өмір сүру деңгейі қауіпсіз өркендеудің жиынтық өлшем шамасы деп жеткізілген. Қазақстандықтардың өмір сүру деңгейі ұсынылған мынадай өлшем жүйесі арқылы анықталады: өміршеңдік (туылғанда күтілетін және нақты); қазақстандықтардың тән саулылығы; қоршаған орта күйінің нормативтен ауытқуы; білім немесе білім дағдыларының деңгейі; жан басына шаққандағы жалпы ішкі өніммен өлшенетін тапқан кіріс; жұмысбастылық деңгейі; адам құқтарының іске асу дәрежесі [7].

Сонымен қатар қазіргі таңда басты қабілет болып табылатын адами капитал әрқашанда құнды. Бұл құндылық инновацияларды қолдануға бағытталған жобаларды іске асыруда таптырмайтын байлық

екенін ескеру керек. Сәйкесінше, сапалы адами капитал түптің түбінде кез келген елдің даму деңгейін анықтайтын, оның әлеуметтік-экономикалық өркендеуіне қол жеткізетін аса құнды құрал. Мұндай әдіс қазіргі экономикалық жағдайда қоғам дамуының қайнар көзі, тұрақты дамидын қоғам жағдайында аса өзекті. Отанымыз үшін адами капиталдың сапасын арттырудың келешектік үлкен мәні бар. Адами даму индексі (АДИ) бойынша елдер рейтингінде 2017 жылы Қазақстан адами даму индексі бойынша 58-орында болса, 2020 жылы позициясы нығайып 51-орында [8].

Дегенмен қазақстандықтардың өмір сүру деңгейінің негізгі көрсеткіштеріне талдау жүргізетін болсақ, олардың ақшалай табыстарынан бастау орынды (1 кесте).

Өмір сүру деңгейінің статистикасы

	2017	2018	2019
Қазақстандықтардың орта есеппен жанға шаққандағы номиналды ақшалай табыстары, теңге	83 710	93 135	104 282
Номиналды ақшалай табыстардың индексі, алдыңғы жылға пайызбен шаққанда	109,3	111,3	112
Нақты ақшалай табыстардың индексі, алдыңғы жылға пайызбен шаққанда	101,8	105,0	106,4
Күнкөріс мөлшерінен төмен табыс табатын қазақстандықтардың үлесі, пайызбен	2,6	4,3	4,3
Күнкөріс мөлшері	23 783	27 072	29 342

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми статистика деректері негізінде құрастырылған [9].

Халықтың өмір сүру деңгейі елдегі экономикалық өзгерістер қарқыны мен бағытын анықтайды. Әлеуметтік саладағы мемлекеттік мүдделер халықтың табыстары мен тұтыну деңгейінің серпінімен сипатталады.

Статистика қызметкерлерінің пікірінше, қазақстандықтардың еңбекақысының жоғарылауы ел экономикасын көтерілуіне оң әсер етеді. Табыстардың артуы заттар мен қызметтерді тұтынуды әспеттейтін, соңғылықты табыстар мен күнкөріс ең төменгі мөлшеріне қатынасымен анықталатын қазақстандықтардың тұтынушылық қабілетінің де артуына әсер етеді.

Қазақстанның еңбек нарығының негізгі индикаторлары

	2017	2018	2019
Жұмыс күші (15 жастағы және одан үлкен)			
мың адам	9 027,4	9 138,6	9 214,8
алдыңғы жылға пайызбен	100,3	101,2	100,7
Жұмыспен қамтылғандар			
мың адам	8 585,2	8 695,0	8 773,4
алдыңғы жылға пайызбен	100,4	101,3	100,7
Жалданбалы қызметкерлер			
мың адам	6 485,9	6 612,5	6 667,1
алдыңғы жылға пайызбен	102,3	102,0	100,5
Өзбетімен жұмыс тапқандар			
мың адам	2 099,2	2 082,5	2 106,2
алдыңғы жылға пайызбен	95,0	99,3	101,3
Жұмыссыз қалғандар			
мың адам	442,3	443,6	441,4
Жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	4,9	4,9	4,8
Бір қызметкерге шаққандағы орташа айлық номиналды еңбекақы			
Теңге	150 827	162 673	185 487
Номиналды еңбекақы индексі, алдыңғы жылмен салыстырғанда пайызбен	105,5	107,9	114,3
Нақты еңбекақы индексі, алдыңғы жылмен салыстырғанда пайызбен	98,3	101,7	108,5
Нақты еңбекақы индексі, 1994 жылмен салыстырғанда пайызбен	3,8 есе	3,9 есе	4,2 есе
Ең төменгі еңбекақы мөлшері, теңге	24 459	28 284	42 500

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми статистика деректері негізінде құрастырылған [9].

2017 жылы қазақстандықтардың орташа айлық еңбекақысы 150,8 мың теңгені құрады, 2019 жылы ол 16%-ға жоғары болды. Соңғы бес жылдықтағы еңбекақының жоғарылауы 2019 жылы 16%-ға артуымен байқалды. Нақты еңбекақы индексі 108,5%-ды құрап, тұтынушылық қабілет артқан. Қазақстандықтардың тұтынушылық қабілетінің нақты өсімі инфляция деңгейін ескере отырып 5,2%-ды құрады. Бұл соңғы жылдардағы ең жоғары көрсеткіш екенін ескеру қажет. Сәйкесінше 2018 жылы 8,7%-ға жоғарылап, 162,6 мың теңге болды, ал тұтыну қабілетінің нақты өсімі 2% болды.

2017 жылы еңбекақының ең төменгі мөлшері 6,9% өсіп, 24459 теңгені (57,8 еуро) құраса, 2018 жылы еңбекақының ең төменгі мөлшері 28284 теңгеге

(67 еуро) тең келіп, әлеуметтік базалық төлемдермен теңесті. 2018 жылы әлеуметтік трансферттер есебінен нақты табыстардың өсу қарқыны орын алды.

2019 жылдың басындағы деректер бойынша орташа айлық еңбекақы Атырау облысы бойынша ең жоғары мәнге ие болып, 310600 теңгені құрады. Бұл өткен жылға қарағанда 12,6% артық (275900 теңге). Екінші орында Маңғыстау облысы 4,8% өсу арқылы 260600 теңгеден 273200 теңгеге жеткен. Үлкен үштікке Астана қаласының тұрғындары да ілігіп, еңбекақының орташа айлық мөлшері 240700 теңгені құрап, былтырғы жылмен салыстырғанда 8,1%-ға артқан. Ал еңбекақының төмен мөлшері Түркістан облысында (98800 теңге), Солтүстік-Қазақстан облысында (110900 теңге) және Жамбыл облысында байқалған.

Еңбекақының номиналды өсімі барлық экономика салалары бойынша байқалған. Еңбекақының жоғары деңгейі экономиканың келесі секторларында орын алған: қаржылық және сақтандыру қызметі; кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет. Бұл салалардағы еңбекақы мөлшері орташа еңбекақы мөлшерінен екі есеге артық. Соңғы 5 жылдағы қаржылық және сақтандыру ұйымдарының еңбекақының номиналды өсімі (+9,8%) орташа республикалық өсу қарқынынан 1,4% артты. Сонымен қатар соңғы 5 жылда

еңбекақының өсу қарқыны бойынша құрылыс саласы да жоғары мәнге ие (+13%).

Еңбек табыстарының үлес салмағының төмендеуі, еңбекақының ең төменгі мөлшері мен бюджет саласындағы еңбекақы деңгейін көтеру сияқты мемлекеттік шаралармен толықтырылады. Тиісінше, қазақстандықтардың табыс құрылымындағы әлеуметтік трансферттер үлесі артты, мәселен 2017 жылы 19,8%. Бұл негізінен зейнетақы мен жәрдемақы деңгейінің өсуімен байланысты (3-сурет).

3 кесте

Қазақстан Республикасындағы базалық ставкалар мөлшері

теңге

	2017	2018	2019
Айлық есептік көрсеткіш	2 269	2 405	2 520
Еңбекақының ең төменгі мөлшері	24 459	28 284	42 500
Зейнетақының ең төменгі мөлшері	28 148	33 745	36 108
Негізгі шамаларды есептеуге арналған күнкөріс мөлшері	23 783	24 072	29 342

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми статистика деректері негізінде құрастырылған [9].

2019 жылы күнкөрістің ең төменгі мөлшерінің 17,5 мың теңгесі азық-түлік тауарларына, 14,3 мың теңгесі азық-түліктік емес тауарлар мен қызметтерге жұмсалған.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығына мүше елдердің өмір сүру деңгейі бойынша негізгі көрсеткіштерді сарапқа салатын болсақ, келесі деректерге назар салайық.

4 кесте

Тәуелсіз мемлекеттер достастығы бойынша өмір сүру деңгейінің негізгі көрсеткіштері, 2018

	Қазақстан	Қырғызстан	Ресей	Белоруссия	Әзербайжан
Күнкөріс мөлшері, АҚШ доллары	78,5	69,7	164,5	103,2	101,8
Зейнетақының орташа мөлшері, АҚШ доллары	157,8	128	193	176	130
Бір қызметкердің орташа айлық номиналды еңбекақысы, АҚШ доллары	472	238,8	699,1	476,1	320,3
Жұмыссыздық деңгейі, %	4,9	6,2	4,8	4,8	4,9

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми статистика деректері негізінде құрастырылған [10].

Жоғарыда келтірілген кестеге сәйкес Тәуелсіз мемлекеттер достастығына мүше болып табылатын кейбір мемлекеттердің өмір сүру деңгейлерін сипаттайтын негізгі көрсеткіштер бойынша Қазақстан орташа деңгейде тұрғаны анық. Қазақстан мен Қырғызстанда күнкөріс деңгейінің ең төменгі мөлшерінің өсу қарқыны мен оның мәні, сәйкесінше 9,2% мен 13,7% құрады. Әзірбайжанда күнкөріс деңгейінің ең төменгі мөлшерінің өсу қарқыны мен мәні 7,8% бен 10% құрады. 2018 жылы Азербайжанда, Белоруссияда, Қырғызстанда, Ресейде еңбекке жарамды халық арасында еңбекақының орташа деңгейі күнкөріс деңгейінің ең төменгі мөлшерінен 3-5 есе артық болатын, ал Қазақстанда 7-есе артық.

Халықтың кедей топтарының болуы мен материалдық әл-ауқат деңгейі бойынша әлеуметтік-

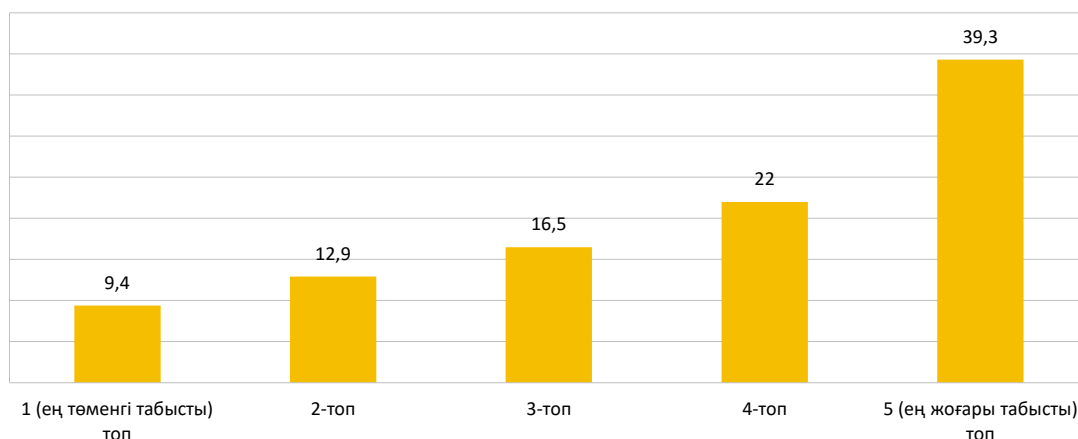
экономикалық теңсіздіктің болуы кез келген қоғамда орын алатын әлеуметтік құбылыс. Кедейшілікті азайту мен табыстардың бөлінуін теңдестіру мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясаты тиімділігінің маңызды өлшемі болып табылады.

Қоғамдағы әлеуметтік жіктелу мен теңсіздіктің көрсеткіші болып халықтың 20%-дық тобы (квинтиль) бойынша табыстардың бөлінуі сияқты шамалар дүниежүзі тәжірибесінде кеңінен қолданысқа ие.

2019 жылы ең жоғарғы ақшалай табысы бар халықтың 20%-на, барлықтабыстардың 40% жуығы келеді, бұл орайда ең төменгі табысы бар халықтың 20%-на барлық табыстардың 10%-на жуығын (9,4%) келетінін көрсетті (2 сурет) [11].

2 сурет

20 пайыздық (квинтильдік) топтар бойынша қазақстандықтардың табысының үлесі

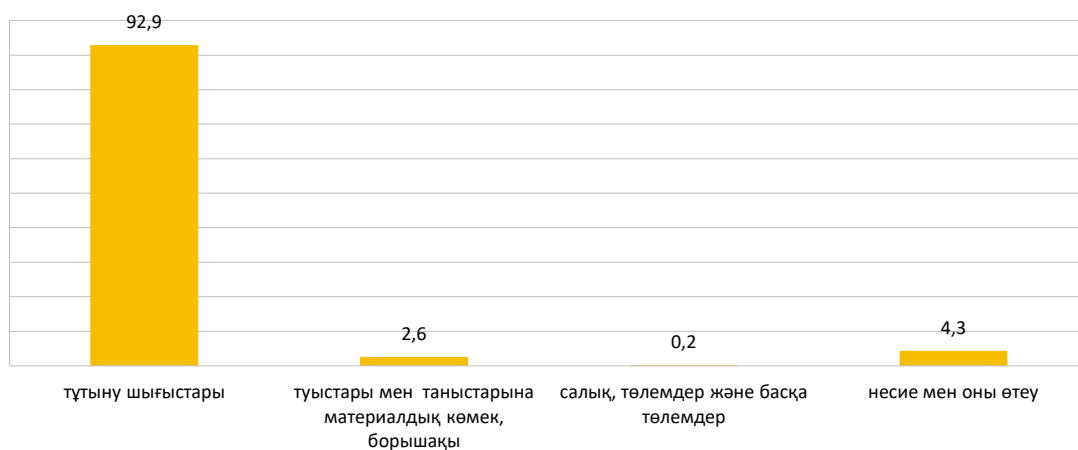

Қазақстандықтардың 2019 жылы барлық ақшалай шығыстарының құрамының ең көп бөлігі, 92,9%, тұтыну шығыстарына жұмсалған. Несиепен борышты өтеудің үлес салмағы – 4,3%, туыстары мен таныста-

рына материалдық көмек және алименттер – 2,6%, салықтар, төлемдер мен басқа да төлемақылар 0,2% құрады (3 сурет)[11].

3 сурет

Қазақстандықтардың ақшалай шығыстарының құрылымы, 2019

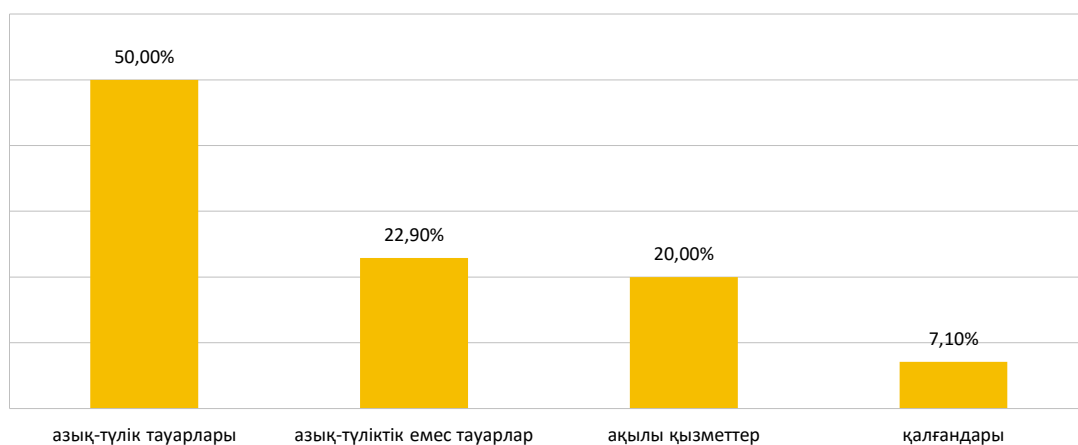

Қазақстандықтар табыстарын негізінен азық-түлік тауарларына жұмсауы олардың тапқан-таянғанының

физиологиялық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталғанын айғақтайды (4 сурет)[11].

4 сурет

Қазақстандықтардың ақшалай шығыстарының құрылымы, 2019

Қорытынды мен ұсыныстар

Өмір деңгейін жоғарылату мәселесін шешу мемлекеттен адам баласының мүддесіне, оның мүмкіндіктерін арттыруды, жағдайын жақсартуды мұрат ететін саясатты жүзеге асыруды қажет етеді. Қазақстан үшін де бұл мәселе өзекті. Қазақстандықтардың әл-ауқатын қорғау елдің стратегиялық міндеті болғандықтан «Қазақстан-2050» Стратегиясында оған айрықша тоқталып, экономиканың өсуі мен бюджеттің мүмкіндіктерін ескере отырып әлеуметтік стандарттар мен кепілдемелердің ең төменгі мөлшерін тағайындау қажеттілігі атап өтілген. [14].

Мемлекетіміздің әлеуметтік саясатының ұлттық моделі о бастан қазақстандықтардың әл-ауқатын жоғарылатуды көздеп тұрақты экономикалық өсудің мүмкіндіктері мен ұтымды тұстарына бағытталған. Кез келген мемлекеттің өз азаматтарының өмір сүру деңгейін жоғарылатуды, кедейшілікті кемітуді көздейді. Елбасы Н.Ә.Назарбаев ұзақ мерзімді ұлттық стратегияны іске асырудың негізгі міндеттері ретінде кедейшілікті қысқарту деп атап кеткен. Қазіргі уақытта ұлттық стратегияны іске асыру еңбек қатынастарын, халықты жұмыспен қамтуды реформалауға, жинақтаушы зейнетақы жүйесіне ауысуға, жаңа әлеуметтік жәрдемақыларды енгізуге, әлеуметтік көмекті көрсетудің атаулы жүйесін құруға мүмкіндік берді.

Ел экономикасының өсуіне орай мемлекеттік әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесін үш бағыт бойынша кеңейту мүмкіндігі пайда болды: әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесін кеңейту, әлеуметтік қорғалушы топтар құрамын кеңейту, әлеуметтік қамтамасыз ету қызметтерінің саны мен деңгейін арттыру.

Қазақстанда әлеуметтік қорғаудың көпдеңгейлі жүйесі құрылған:

- бірінші деңгей (базалық) – ең төменгі мөлшері мемлекеттік кепілдемелермен қамтамасыз етілген базалық әлеуметтік жәрдемақылармен мемлекеттік әлеуметтік қамтамасыз ету. Бұл барлық қазақстандықтардың әлеуметтік осал топтарына

әлеуметтік тәуекелдер, еңбек өтілі мен еңбекақы бойынша ең төменгі мөлшердегі төлемдерді теңдей алу құқығын қамтамасыз етеді.

- екінші деңгей (міндетті) – жұмыс істеп жатқан (жұмыс істеген) қамтылған қазақстандықтардың міндетті

әлеуметтік сақтандырылу арқылы іске асатын әлеуметтік төлемдер. Әлеуметтік сақтандыру төлемдерінің қаржыландыру көзі жұмыс берушілердің міндетті сақтандыру жарнасы. Әлеуметтік қамтамасыз ету деңгейі мұндай жағдайда әрбір адамның сақтандыру жүйесінде болу ұзақтығы мен сақтандыру жарналарының мөлшерімен анықталады.

- үшінші деңгей - бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан адамның жасына байланысты зейнетақы;

- төртінші деңгей (қосымша) ерікті жарналар есебінен әлеуметтік төлемдерді іске асыру: жинақтаушы,

- ерікті, кәсіби.

- Дегенмен, қазақстандықтардың өмір сүру деңгейін сапалы түрде жоғарылату үшін біздің ойымызша келесі ұсыныстарды жүзеге асыру орынды:

- қазақстандықтардың лайықты өмір сүруін қамтамасыз ететін негізделген әлеуметтік стандарттар жүйесін

- әзірлеу;

- кедейшілікпен күресуге бағытталған шараларды орындау;

- шикізатқа бағытталған экономиканың нақты секторын дамытуға бағытталған шараларды жүзеге асыру.

Қазақстандықтардың өмір сүру деңгейіне қатысты, әсіресе кедейшіліктің таралуын бәсеңдету мақсатында жұмыспен қамту жинақталған қиындықтарды шешудің басты жолы екені сөзсіз. Кедейшіліктің таралуы, расында, жұмыспен қамтылмау салдарынан туындайды.

Әдебиет:

1. Башкатов Б. И. Уровень жизни населения // Социологическая энциклопедия: В 2 т., Т.2 /Национальный
2. общественнонаучный фонд / Руководитель научного проекта Г. Ю.Семигин; Главный редактор В.Н. Иванов. — М.: Мысль, 2013. С. 686-688.
3. Куликов Л. М. Экономическая теория: Учебник/Л. М. Куликов.- М.:ТК Велби, Издательство Проспект, 2012.-432 с. Социальная статистика: Учебник / Под ред. чл.-кор. РАН И.И. Елисеевой.-М.: Финансы и статистика, 2014.-416 с. Pringl D.G. Measuring the Quality of Life: Some Methodological Problem // Collogium Geographieum. — 1982 - №15. — P.24
4. Бобков В.Н., Метиславский П.С. Качество жизни: вопросы теории и практики. — М., 200. - 31с.
5. И.Д. Колмакова, Е. И. Байкова. Проблемные вопросы повышения уровня жизни населения Республики
6. Казахстан // Вестник Челябинского государственного университета.2019. № 3 (425). Экономические науки. Вып. 64. С. 20—27.
7. Байкова, Е. И. О показателях повышения уровня жизни населения Казахстана / Е.И. Байкова, Н.Н. Вардиашвили // Проблемы прогнозирования. — 2015. — № 5. — С. 152—161.

8. <https://top-rf.ru/places/121-rejting-stran-po-urovnyu-zhizni.html> (өтініш берген күні: 18.04.2021)
9. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми статистикасы, 1991-2020 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының әлеуметтік экономикалық көрсеткіштер (өтініш берген күні: 18.04.2021)
10. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми статистикасы, Тәуелсіз мемлекеттер достастығының негізгі көрсеткіштері (өтініш берген күні: 18.04.2021)
11. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми статистикасы, Еңбек пен өмір сүру деңгейі статистикалық бүклеті (өтініш берген күні: 18.04.2021)

Авторлар туралы мәлімет:

Алтынай Болысқызы Асанова – э.ғ.к., Нархоз Университеті, «Есеп, аудит және анализ» ғылыми-білім беру департаментінің қауымдастырылған профессоры (Алматы қаласы)

Гүлсім Нағметуллақызы Сүлейменова – э.ғ.к., доцент, Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Бизнес және басқару, қызмет көрсету саласы кафедрасы (Ақтөбе қаласы)

Ботагөз Баймұханбетқызы Дүйсенбаева – э.ғ.к., доцент, Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Бизнес және басқару, қызмет көрсету саласы кафедрасы (Ақтөбе қаласы)

МРНТИ: 06.75.02

JEL: J00 (J1)

Анализ демографической ситуации Костанайской области как фактора социально-экономического развития региона

Г. Кушебина—к.э.н., Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова (г. Костанай)

Б. Хамбар — к.э.н., АО «Институт экономических исследований» Министерства национальной экономики Республики Казахстан (г. Нур-Султан)

Б. Череева — Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова (г. Костанай)

Аннотация:

Основным фактором производства региона выступает население. Существенное влияние на количественные и качественные параметры населения оказывают политические, экономические и социальные процессы, и безусловно демографические факторы. В тоже время и само население, демографические составляющие развития влияют на все стороны жизни общества: экономическую, политическую, социальную. Поэтому состояние демографической ситуации выступает одним из важнейших индикаторов социально-экономического развития региона. Особенность демографических явлений (рождаемость, смертность или миграция), заключается в том, что они привязаны к определенной территории. Территориальность населения любой общности (страны, региона или иного образования) состоит в неравномерном его расселении на занимаемой площади. Демографический анализ на уровне страны сглаживает различия демографических процессов отдельных регионов. Хотя именно на региональном уровне проявляются наибольшие различия в вопросах воспроизводства населения. В статье проанализирована демографическая ситуация, сложившаяся в Костанайской области за период с 2008 по 2019 гг., выявлены особенности демографической ситуации региона.

Ключевые слова: демографическая ситуация, социально-экономическое развитие, демографические показатели, рождаемость, смертность, демографическая нагрузка, миграция, сальдо миграции, Костанайская область.

Өңірдегі өндірістің негізгі факторы — бұл халық. Халықтың сандық және сапалық параметрлеріне елдегі саяси, экономикалық пен әлеуметтік процесстер, және де демографиялық факторлар әсер етеді. Сондай-ақ халықтың өзі, дамудың демографиялық құраушылары қоғамның барлық жақтарына ықпал етеді: экономикалық, саяси және әлеуметтік. Демек демографиялық ахуалдың жағдайы өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Демографиялық құбылыстардың (туу коэффициенті, өлім немесе көші қон) ерекшелігі олардың белгілі бір аймаққа байлануды жатыр. Кез-келген қауымдастықтың (елдің, өңірдің немесе басқа да құрылымдардың) тұрғындардың аумақтылығы оның басып алған аумаққа біркелкі емес қоныстауынан тұрады. Ел деңгейіндегі демографиялық талдау жекелеген өңірлердің демографиялық үрдістеріндегі айырмашылықтарды түзетеді. Алайда, халықтың көбею мәселелерде бар айырмашылықтар өңір деңгейінде жақсы көрінеді. Мақалада 2008-2019 жж. аралығындағы Қостанай облысындағы демографиялық ахуал талданып, өңірде демографиялық ахуалдың ерекшеліктері анықталған.

Негізгі сөздер: демографиялық ахуал, әлеуметтік-экономикалық даму, демографиялық көрсеткіштер, бала туу, өлім, демографиялық жүктеме, көші-қон, көші-қон сальдосы, Қостанай облысы

The main factor of production in the region is the population. Political, economic and social processes and, of course, demographic factors have a significant impact on the quantitative and qualitative parameters of the population. At the same time, the population itself, the demographic components of development affect all aspects of society's life: economic, political, social. Therefore, the state of the demographic situation is one of the most important indicators of the socio-economic development of the region. The peculiarity of demographic phenomena (birth rate, mortality or migration) lies in the fact that they are tied to a certain territory. The territoriality of the population of any community (country, region or other entity) consists in its uneven settlement over the occupied area. Demographic analysis at the country level smooths out the differences in the demographic processes of individual regions. Although it is at the regional level that the greatest differences are manifested in issues of population reproduction. The article analyzes the demographic situation that has developed in the Kostanay region for the period from 2008 to 2019, identifies the features of the demographic situation in the region.

Keywords: demographic situation, socio-economic development, demographic indicators, fertility, mortality, demographic burden, migration, migration balance, Kostanay region.

Введение

Демографическая ситуация выступает одним из важнейших факторов влияния на социально-экономическое развитие региона, она во многом определяет на расстановку экономических, а вслед за ними и политических сил в региональном и мировом масштабе.

Под демографической ситуацией обычно понимают демографическую обстановку, состояние демографических процессов, состава и размещения населения в определенное время в стране или отдельном регионе. Анализ демографической ситуации необходим для понимания основных параметров народонаселения, тенденций их динамики, прогнозирования численности, демографической структуры, демографического поведения населения [8].

Важность анализа демографической ситуации в регионе определяется рядом обстоятельств.

Во-первых, несмотря на определенные тенденции сближения демографических процессов в регионах, различия в их показателях остаются довольно значительными. Это предполагает реализацию дифференцированной политики не только в экономике и социальной сфере, но и в сфере народонаселения. Во-вторых, регионы обрели большую экономическую самостоятельность, поэтому основные решения экономического и социального характера принимаются региональными властями. Это означает, что региональные власти не только обрели экономические полномочия, но и повысили ответственность за социально-экономическое развитие своего региона. В-третьих, в последние годы, наблюдаются негативные явления, которые отражаются во всех компонентах воспроизводства населения: в снижении рождаемости, повышении смертности, ослаблении семейных и брачных отношений и значительных изменениях в миграции. Степень их проявления в регионах значительно варьируется, что предполагает разработку территориальной демографической политики [2].

Цель

Цель настоящего исследования заключается в комплексном изучении демографической ситуации в Костанайской области для обоснования актуальных направлений региональной демографической политики.

Материалы и методы

В процессе подготовки статьи были данные Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области. Демографическая ситуация рассматривалась с использованием структурного, территориального, проблемного подходов. Исследование демографической ситуации опиралось на методы статистических исследований (регрессионный анализ, метод группировки, метод табличного и графического представления статистических данных), способствующих обоснованию выводов и рекомендаций, предложенных в статье.

Основная часть

Казахстан характеризуется большим территориальным разнообразием демографической ситуации. Значения показателей демографического развития отдельных регионов существенно отклоняются от среднереспубликанских, в связи с чем, особую актуальность приобретают региональные исследования процессов воспроизводства населения.

Костанайская область несомненно обладает рядом динамических и территориальных особенностей воспроизводства населения, представляющих исследовательский и практический интерес.

К основным характеристикам современной демографической ситуации в регионе мы относим следующие (таблица 1).

Таблица 1

Основные демографические показатели развития Костанайской области

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Численность населения, тыс. человек	886,3	883,4	881,7	879,6	880,1	881,0	881,6	883,8	879,1	875,6	872,8	868,5
Городское население, тыс. человек	439,6	441,3	443,3	446,5	451,0	454,8	460,4	467,3	468,8	472,8	475,7	503,4
Сельское население, тыс. человек	446,8	442,1	438,4	433,2	429,1	426,2	421,2	416,5	410,3	402,8	397,1	365,1
Рабочая сила (экономически активное население), тыс. человек	555,6	545,0	543,5	541,9	539,6	531,1	520,0	510,3	519,2	517,1	512,7	508,9
Естественный прирост, убыль (-) на 1000 человек населения	-0,17	1,93	2,63	2,42	3,26	3,97	3,82	4,00	3,46	3,22	3,09	2,84
Демографическая нагрузка, на 1000 человек	509	509	513	518	527	540	553	567	582	599	596	613

Примечание: составлено авторами на основе данных Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области.

Наблюдается сокращение численности населения: за период 2008-2019гг. численность населения уменьшилась на 17,8 тыс. человек или на 2%. Число жителей Костанайской области по итогам 2019 года составляет 82,8% от уровня 1998г.

Население Костанайской области убывает с 1991 года [6], однако до 2006 года этот процесс не затрагивал население трудоспособного возраста. Напротив, на фоне нисходящей тенденции, характерной для общей динамики населения, численность его экономически активной части росла, причем весьма заметно. Данная ситуация – результат удачного соотношения поколений, входящих в трудоспособный возраст и выходящих из него. В 2006 году этот рост

заканчивается, после чего начнется убыль рабочей силы. Так на фоне общего снижения абсолютной численности населения с 2008 по 2019 гг. наблюдается снижение экономически активного населения – с 555,6 тыс. чел. до 508,9 тыс. чел. или на 8,4%. Доля рабочей силы в общей численности населения области сократилась на 6,5 пп. (с 62,7% до 58,6%). Уменьшение рабочей силы влечет за собой увеличение демографической нагрузки на работающих граждан.

Проанализируем возрастную структуру населения с помощью коэффициентов демографической нагрузки (таблица 2).

Таблица 2

Коэффициенты демографической нагрузки

на конец года, на 1000 человек

Коэффициент	2008 г.	2013 г.	2019 г.
Замены	306	316	346
Пенсионной нагрузки	203	224	267
Демографической нагрузки	509	540	613

Примечание – Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области.

Данные таблицы 2 свидетельствуют о том, что на фоне роста числа пенсионеров и детей наблюдается увеличение демографической нагрузки на них, так в 2008 году на 1000 человек трудоспособного возраста приходилось 526 лиц нерабочих возрастов, то в 2018 году этот показатель равен 613 человек.

За исследуемый период доля населения младше трудоспособного возраста выросла с 20,3% до 21,5%.

На фоне роста числа пенсионеров наблюдается постепенное снижение численности трудоспособного населения, что ведёт к увеличению демографической нагрузки на них, так численность трудоспособного населения снизилась на 8,3%, а число людей старше 63 (58) лет увеличилось в 1,2 раза (таблица 3).

Таблица 3

Изменение численности населения Костанайской области по возрастным группам

на конец года, чел.

Возрастная группа	2008		2013		2019		Темп прироста численности, %
	чел	уд.вес	чел	уд.вес	чел	уд.вес	
0-15	179 604	20,3	181 036	20,6	186 332	21,5	3,7
16-62 (57)	587 187	66,2	572 132	65,0	538 489	62,0	-8,3
63 (58) +	119 538	13,5	127 608	14,5	143 728	16,5	20,2

Примечание – составлено авторами на основе данных Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области.

Доля лиц в возрасте 60 лет и старше в регионе в 2019 году превысила 16%, что по шкале Ж. Божё-Гарнье – Э. Россета [10] соответствует критерию «высокий уровень демографической старости». В 2008 г. доля лиц старше 60 лет составляла 13,4% и по данной шкале соответствовала критерию «начальный уровень демографической старости».

По шкале ООН население считается старым, если доля лиц в возрасте 65 лет и старше составляет 7% и выше [4], а в Костанайской области этот показатель уже в 2008 году составил 12,6%. В связи с постарением населения возникает опасность дефицита рабочей силы, повышения нагрузки на систему здравоохранения, увеличение нагрузки на государственный бюджет. Однако формирование государственной

региональной политики должно быть направлено не только на экономию бюджетных средств, приоритетной задачей должно быть улучшение демографической ситуации в долгосрочной перспективе.

Основой формирования трудовых ресурсов является воспроизводство населения. Воспроизводство населения выражается в естественном, механическом движении [7]. Естественное движение есть результат рождаемости и смертности. В зависимости от того, что из них преобладает, образуется естественный прирост или естественная убыль населения [3].

Показатели, характеризующие естественное движение населения региона представлены в таблице 4.

Таблица 4

Воспроизводство населения Костанайской области

на 1000 человек

Показатель	Годы			
	2008	2013	2019	2019 г. по сравнению с 2008 г., %
Рождаемость	13,93	14,79	13,15	94,4
Смертность	12,89	10,84	10,34	80,2
Естественный прирост	1,04	3,95	2,81	270,2

Примечание – составлено авторами на основе данных Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области.

Согласно данным таблицы 4, рождаемость населения в 2019 году в сравнении с 2008 годом снизилась на 5,6%, в то время как коэффициент смертности сократился на 19,8%. Так, если в 2008 г. в области в расчете на 1000 человек населения родились 14 и умерло 13 человек (естественный прирост 1 человек), то в 2019 г. на 13 родившихся умерло 10 человек (естественный прирост 3 человека). Таким образом, за период естественный прирост увеличился в 2,7 раза.

Основной тенденцией рождаемости в регионе за период с 1998 по 2019 годы стало ее повышение, однако траектория ее динамики не была однонаправленной, а отличалась колебаниями и сменой трендов (рисунок 1).

С 1999 года по 2001 гг. наблюдается снижение рождаемости, далее вплоть до 2012 года рождаемость росла, средний прирост составил 1,9%. С 2013 по 2019 годы опять наблюдается снижение числа родившихся. Динамика смертности за 20 лет характеризуется трендом на снижение – средний темп прироста составил отрицательную величину (-1,2%).

Одна из острых проблем – это смертность населения в трудоспособном возрасте. В течение исследу-

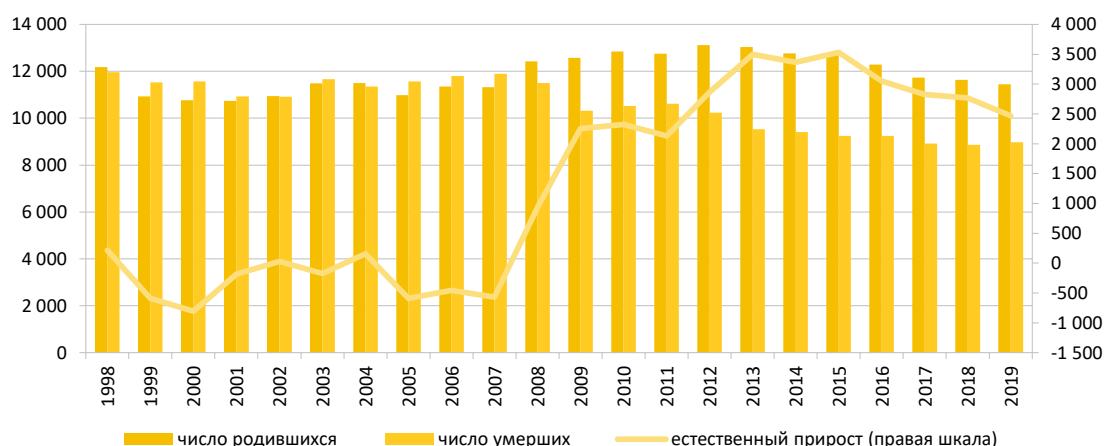
емого периода наблюдается постепенное снижение численности населения трудоспособного возраста, связанное с сокращением численности поколений, вступающих в трудовой возраст и выходящих из него, а также потерями трудоспособного населения из-за смертности. В 2019 году потери трудоспособного возраста составили 3019 человек, или более трети общего числа умерших. В перспективе процесс снижения численности трудоспособного населения может вызвать дефицит рабочей силы на рынке труда.

Основными причинами смертности населения Костанайской области в 2019 году были болезни системы кровообращения (16,8%) и болезни органов дыхания (16,9%). Смертность от внешних причин составила 9,2% от общего числа умерших.

Естественное воспроизводство населения Костанайской области в период с 1999 по 2007 гг. осуществлялось на суженной основе – уровень рождаемости не обеспечивал простого замещения поколений. С 2008 года число родившихся превышает число умерших, самое высокое значение естественного прироста отмечается в 2015 году (3531 чел.), далее значение естественного прироста снижается.

Рисунок 1

Естественное движение населения Костанайской области

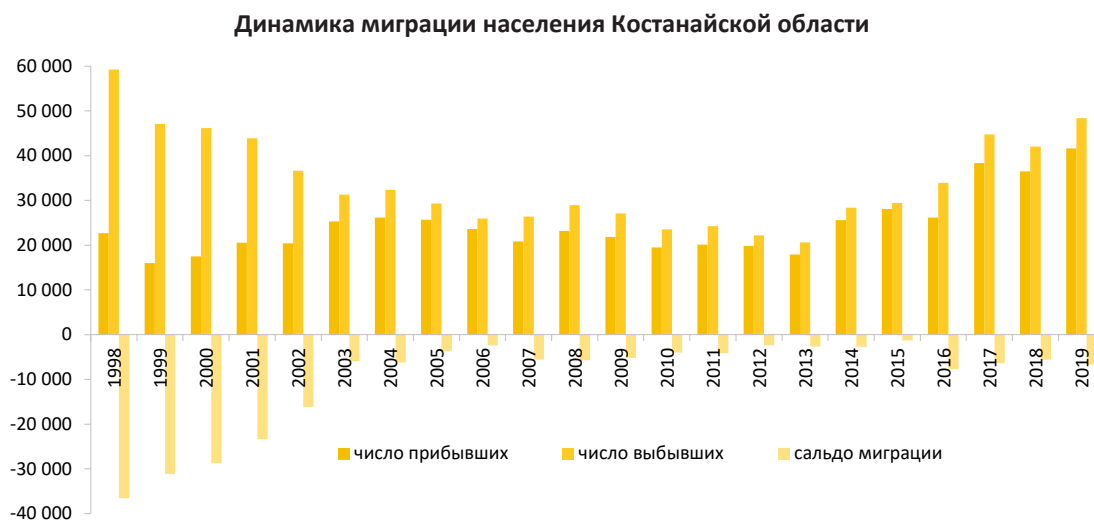

Примечание – составлено авторами на основе данных Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области.

Большой вклад в демографические характеристики региона вносит миграция. В целом, Костанайская область характеризуется как зона миграционного оттока населения. На протяжении последних 20 лет в миграционных процессах появляется тенденция снижения потока эмигрантов. Так, число эмигрантов в 2019 г. сократилось по сравнению с 1998 г. на 18,4%, численность иммигрантов за этот же период

выросла в 1,8 раза. Отрицательное сальдо миграции в 2019 г. по сравнению с 2008 г. сократилось в 5,4 раза. Эти данные свидетельствуют о наметившихся положительных тенденциях в миграционных отношениях в области, но так или иначе, регион ежегодно теряет порядка около 1% населения от миграционной убыли (рисунок 2).

Рисунок 2

Примечание – составлено авторами на основе данных Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области.

В международной миграции по миграционному обороту региона страны ближнего зарубежья занимают устойчиво наибольший удельный вес – 90-92%. При этом основное число иммигрантов прибывают из стран СНГ (России, Украины, Узбекистана). Доля иммигрантов из стран вне СНГ в 2008 году составила 22,9%, а в 2019 году 7,4%. Подавляющую часть прибывших в 2008 году составили казахи-репатрианты (в основном из Монголии),

в 2019 году в составе иммигрантов по странам 44% приходится на Россию и 43% на Узбекистан.

Большинство эмигрантов выбывают в страны СНГ, в основном в Россию, Беларусь. Как показал анализ, эмиграционные потоки формируют лица русской, белорусской, украинской, немецкой национальностей. Основными побудительными мотивами при этом выступают желание воссоединиться с родственниками, стремление найти работу с более высоким уровнем оплаты.

Анализ возрастной структуры внешней миграции показал, что удельный вес лиц трудоспособного возраста в числе иммигрантов составил в 2019 году 71,3%, а в числе эмигрантов – 71,1% (см. таблицу 5).

Таблица 5

Распределение внешней миграции населения по основным возрастным группам в 2019 году

Возрастные группы	человек		в процентах к общему итогу	
	иммигранты	эмигранты	иммигранты	эмигранты
Всего	1 043	5 708	100	100
0-15 лет	186	1 433	17,8	25,1
16-62 (57) лет	744	4 058	71,3	71,1
63 (58) лет	113	217	10,8	3,8

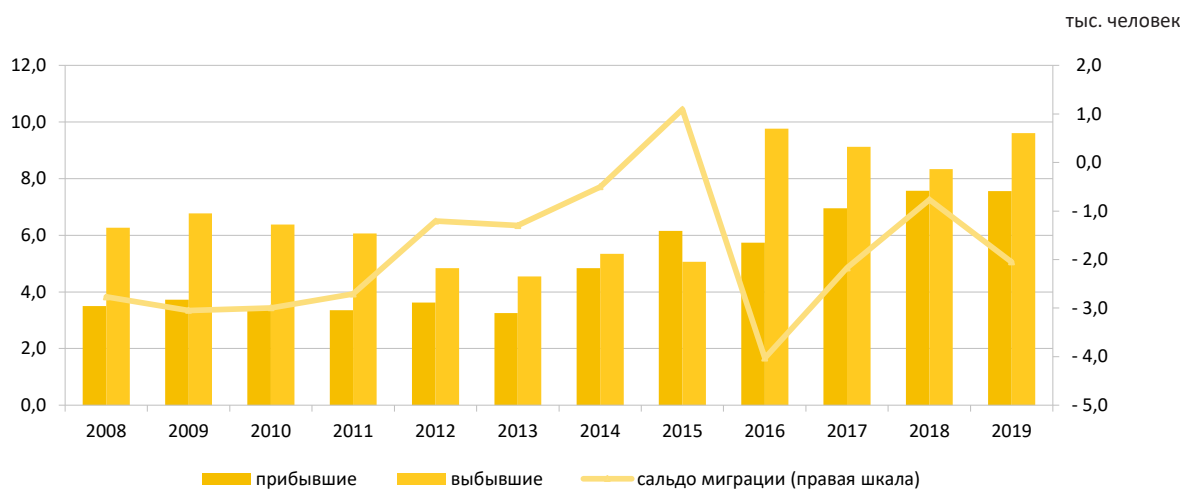
Примечание - составлено авторами на основе данных Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области.

В целом, по региону на одного иммигранта трудоспособного возраста приходится порядка пяти эмигрантов. Следовательно, можно сделать вывод о том, что встречные потоки иммиграции не компенсируют потери численности населения, вызванные их оттоком.

За период исследования (2008-2019 гг.) в Костанайской области также происходил миграционный отток населения по направлению межрегиональной миграции, т.е. больше костанайцев уезжает в другие регионы страны, нежели прибывают в область жители из других регионов (рисунок 3).

Рисунок 3

Динамика межрегиональной миграции

Примечание – составлено авторами на основе данных Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области.

Число прибывших в область за 12 лет увеличилось в 2,2 раза и составило в 2019 году 7,6 тыс. человек. В свою очередь выбыло за пределы области в 2019 году 9,6 тыс. чел., что на 50% выше показателя 2008 года. Миграционная убыль по итогам 2019 года составила 2,1 тыс. человек. В 2019 году наибольшая миграционная убыль за счет обмена населением наблюдается с городами Нур-Султан (-2741 чел.), Алматы (-355 чел.).

Особую актуальность в общих миграционных потоках своей масштабностью имеет региональное перемещение. Оно не влияет на убыль населения области от миграции, ее отличительной чертой

является не потеря численности, а масштаб миграционного оборота [5]. Надо отметить, что численность участвующих людей во внутрирегиональном обороте в динамике увеличивается: с 2008 по 2019 гг. увеличение составило 1,9 раза. Население мигрирует в границах области в основном в направлении «село-город», что обусловлено в первую очередь социально-экономическими факторами: отсутствием работы, низкой обеспеченностью объектами социальной сферы в сельской местности. Потоки миграции в основном были направлены на областной центр, а также г. Рудный, Костанайский и Аулиекольский районы.

В регионе отмечается постепенное повышение уровня урбанизации, так доля городского населения в 2008 году составила 49,6%, а в 2018 году уже равнялась 58% (рисунок 4).

Рисунок 4

Доли городского и сельского населения в общей численности населения Костанайской области

Примечание – составлено авторами на основе данных Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Костанайской области.

В 2019 году численность городского населения превысила численность сельчан на 27,4% и составила 503,4 тыс. чел.

Результаты

Исследования показали, что для демографической ситуации в регионе характерны непрекращающийся процесс старения населения – доля лиц пенсионного возраста ежегодно увеличивается, а доля лиц в трудоспособном возрасте снижается. Данная тенденция будет способствовать повышению показателей смертности, обострит проблемы кадров на рынке труда. Костанайская область характеризуется как зона миграционного оттока населения. Несмотря на снижение миграционной убыли за последнее десятилетие, регион ежегодно теряет порядка около 1% населения вследствие миграции.

Заключение

Эффективность мер демографической политики возрастает при учете специфических особенностей регионов. Перспективы демографического развития региона будут зависеть от стабилизационных мер, предпринимаемых правительством страны и региональных властей в области социальной политики и экономики. Приоритетным объектом действий на ближайшие годы должны стать решение проблемы сокращения миграционного оттока населения, стабилизация численности населения путем улучшения социально-экономических условий.

Демографическая ситуация Костанайской области характеризуется рядом особенностей:

- непрекращающийся процесс старения населения – доля лиц пенсионного возраста ежегодно увеличивается. В 2019 году коэффициент демографической нагрузки со стороны лиц моложе трудоспособного возраста был в 1,8 раза меньше, чем со стороны лиц старше трудоспособного возраста. За период с 200-2019 гг. число лиц старше трудоспособного возраста выросло на 20%, в свою очередь численность тех, кто находится в возрасте до 15 лет увеличилась только на 3,7%, а число лиц трудоспособного возраста снизилось на 8%. Такие изменения в возрастной структуре будут способствовать повышению показателей смертности, обостряют проблемы кадров на рынке труда.

- отрицательным сальдо внешней миграции. Для Костанайской области, как приграничного региона, миграция выступает одной из причин сокращения численности трудоспособного населения области. Несмотря на снижение миграционной убыли за последнее десятилетие, регион ежегодно теряет порядка около 1% населения вследствие миграции.

Демографическая ситуация должна детально анализироваться при разработке и реализации стратегических, долгосрочных и краткосрочных планов и программ социально-экономической направленности. В противном случае территориальные диспропорции в распределении населения будут тормозить социально-экономическое развитие региона. В перспективе, может возникнуть ситуация, что Костанайская область не сможет развиваться в полной мере из-за недостатка работников.

С целью совершенствования системы регулирования миграционных процессов в стране была разработана Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2017–2021 годы, утвержденная постановлением Правительства от 29 сентября 2017 года № 602 [9]. Республика Казахстан придерживается стратегии временной миграции по вовлечению иностранных работников, оптимальному расселению граждан по территории страны, а также долгосрочной постоянной миграции по отношению к репатриантам, прибывающим в Республику Казахстан [1].

Таким образом, регулирование миграции внутри республики должно стать дополнительным источником пополнения численности трудовых ресурсов Костанайской области. Для региона это очень важно, так как в ближайшем будущем его постоянное население вряд ли сможет коренным образом изменить демографическую ситуацию в лучшую сторону.

В современных условиях хозяйствования, когда эффективная занятость становится важнейшей предпосылкой повышения жизненного уровня населения, необходим взвешенный подход к оценке демографической ситуации как при решении проблем сбалансированности рабочих мест и трудовых ресурсов по регионам, так и при развитии разнообразных форм занятости с учетом качественных и количественных характеристик трудового потенциала населения. На уровне регионов необходима разработка демографической политики с учетом национальных и социально-экономических условий развития, результаты реализации демографической политики проявятся через 10-15 лет, но разрабатывать и начинать ее реализацию необходимо безотлагательно. Иначе при сложившихся условиях естественного и механического движения сельского населения по территориям усилится неравномерность в распределении потребности в рабочих местах.

Литература:

1. Анализ положения в области народонаселения в Республике Казахстан // Отчет Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан и ЮНФПА Казахстан. – URL: <https://clck.ru/UwDZR> (дата обращения 03.03.2021 года)
2. Н.А. Бондаренко Влияние демографических факторов на социально-экономическое развитие региона // Ученые заметки ТОГУ. – 2018. – №4 (Том 9). – С. 127-132
3. Демография :учеб.пособие / А.И. Щербаков, М.Г. Мдинарадзе, А.Д. Назаров, Е.А. Назарова; под общ. ред. д-ра экон. наук, профессора А.И. Щербакова. – М.: ИНФРА-М, 2017. – 216 с. Т.А. Долбик-Воробей Статистика населения и демография /Т.А. Долбик-Воробей, О.Д. Воробьева. – Москва :КНОРУС, 2018. – 314 с.
4. Г.М. Дюзельбаева, Ж.С. Куанышбай, К.О. Актанова Анализ миграционных процессов в Костанайской области // Наука. Многопрофильный научно-производственный журнал Костанайского инженерно-экономического университета им. М. Дулатова. – №2. – 2019. – С. 193 - 199
5. Г.М. Дюзельбаева Демографические аспекты развития сельского населения Костанайской области // Материалы II региональной научно-практической конференции «Молодежь и актуальные проблемы современного мира». – Караганда: КарГУ им. Е. Букетова. – 2003 С. 83-86
6. Г.М. Дюзельбаева Тенденции современного воспроизводства и совершенствование демографической политики Казахстана // Сборник материалов XXII Международной научно-практической конференции «Проблемы современной экономики», г. Екатеринбург, Уральский институт фондового рынка, 2014 г.
7. Е.А. Морозова, А.Н.Челомбитко, Л.М. Андреева Демографическая ситуация и ее влияние на социально-экономическое развитие региона // Вестник КемГУ. – 2012. – №2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/demograficheskaya-situatsiya-i-ee-vliyanie-na-sotsialno-ekonomicheskoe-razvitie-regiona> (дата обращения: 01.03.2021). – С. 213-219
8. Постановление Правительства Республики Казахстан«Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017–2021 годыи Плана мероприятий по реализации Концепциимиграционной политики Республики Казахстанна 2017–2021 годы» № 602 от 29 сентября 2017 года // ИПСНПАРК «Әділет» URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000602>
9. Черешнев В.А., Чистова Е.В. Выявление региональных особенностей старения населения России // Экономический анализ: теория и практика. – 2017. –№12 (471). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vyyavlenie-regionalnyh-osobennostey-stareniya-naseleniya-rossii> (дата обращения: 12.03.2021). – С. 2206-2223

Сведения об авторах:

Гульнара Маликовна Кушбина – к.э.н., Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова (г. Костанай)

Бакытгуль Хамбар – э.н., АО «Институт экономических исследований» Министерства национальной экономики Республики Казахстан (г. Нур-Султан)

Бахыткуль Тулегеновна Череева – Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова (г. Костанай)

МРНТИ: 06.71.47

JEL: I31

Развитие социального инвестирования в Казахстане

Н. Кафтункина – к.э.н., профессор Университет Торайгырова (г. Павлодар)

Л. Попп – к.э.н., профессор Университет Торайгырова (г. Павлодар)

З. Смагулова – к.э.н., доцент, PhD Международный университет Астана (г. Нур-Султан)

Аннотация:

Социальные инвестиции эволюционировали за последнее десятилетие в результате ряда факторов, в том числе растущего интереса индивидуальных и институциональных инвесторов к решению социальных проблем и огромных социальных и экономических проблем, возникших в результате недавнего экономического кризиса. Правительства ищут более эффективные способы решения этих возрастающих проблем и осознают необходимость новых подходов.

Ключевые слова: зарубежный опыт, социум, инвестиции, государственная поддержка, кризис, развитие

Соңғы онжылдықта әлеуметтік инвестициялар бірқатар факторлардың, оның ішінде жекелеген және институционалды инвесторлардың әлеуметтік мәселелерді шешуге қызығушылығының артуы және соңғы экономикалық дағдарыстан туындаған орасан зор әлеуметтік-экономикалық проблемалар нәтижесінде дамыды. Үкіметтер осы өсіп келе жатқан проблемаларды шешудің жақсы жолдарын іздейді және жаңа тәсілдердің қажеттілігін түсінеді.

Негізгі сөздер: шетелдік тәжірибе, қоғам, инвестициялар, мемлекеттік қолдау, дағдарыс, даму

Social investment has evolved over the past decade as a result of a number of factors, including the growing interest of individual and institutional investors in solving social problems and the huge social and economic problems that have emerged from the recent economic crisis. Governments are looking for better ways to tackle these growing problems and are recognizing the need for new approaches.

Key words: foreign experience, society, investments, government support, crisis, development

Введение

Социальные инвестиции – это инвестиции в людей. Это означает политику, направленную на укрепление навыков и возможностей людей и поддержку их полноценного участия в занятости и общественной жизни. Ключевые области политики включают образование, качественный уход за детьми, здравоохранение, обучение, помощь в поиске работы и реабилитацию.

Экономический кризис, вызванный пандемией привел уровни безработицы, бедности и социальной изоляции дорекордного низового уровня. Необходимо найти решения для обеспечения устойчивых и адекватных систем социальной защиты.

Формулировка задачи

В условиях кризиса весьма важно найти пути социальной поддержки, так как изолированность в момент пика пандемии снизила все экономические показатели множества предприятий страны.

Социальные инвестиции приобретают все большее значение как способ решения как социальных, так и экономических проблем.

Описание основных методов

Методологической основой исследования социальных инвестиций явились труды зарубежных и отечественных ученых по данной проблеме.

Рассмотрены пути развития и новые тенденции социального инвестирования. Выделены приоритеты развития социальных инвестиций в экономике Казахстана. Был проведен анализ на основании статистических данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан и в результате метода дедукции и сравнительного анализа были предложены пути развития социальных инвестиций в современном отечестве.

Результаты и дальнейшие перспективы исследования

Инвестиции с социальным воздействием (социальные инвестиции) - предоставление финансирования организациям, удовлетворяющим социальные потребности с явным ожиданием измеримой социальной, а также финансовой отдачи, - становятся все более актуальными в современных экономических условиях, поскольку социальные проблемы нарастают за счет государственных средств во многих странах под давлением. Для решения социальных и экономических проблем необходимы новые подходы, включая новые модели государственно-частного партнерства, которые могут финансировать, предоставлять и масштабировать инновационные решения с нуля.

Инвестирование с социальным воздействием обеспечивает финансирование организаций, удовлетворяющих социальные и / или экологические потребности, с явным ожиданием измеримой социальной, а также финансовой отдачи. Таким образом, он направлен на содействие экономическому развитию при достижении социальных результатов.

В этом году, в связи с введенной в стране общей ЧП, свыше 397 тыс. граждан Западно-Казахстанской области, временно оставшихся без дохода, через

Фонд обязательного социального страхования получили социальную помощь в размере 42 500 тенге, в том числе с 16 марта по 15 апреля 160 786 человек получили 6,8 млрд. тенге, с 16 апреля по 10 мая 90 331 человек в размере 3,8 млрд. тенге, с 5 июля по 16 августа 77 771 человек 3,3 млрд. тенге, а также в связи ограничительными мероприятиями до конца августа 68 658 человек получили социальную помощь в размере на сумму 1,5 млрд. тенге.

Таблица 1

Количество организаций по представлению специальных социальных услуг за 2020 год

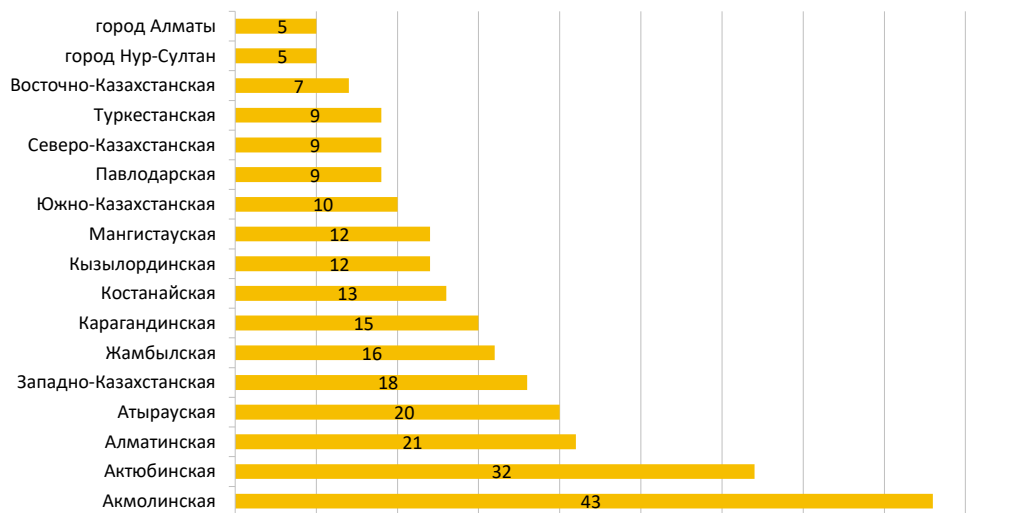
№	
Организации с несколькими условиями оказания специальных социальных услуг	1
Количество организаций по представлению специальных социальных услуг стационарного типа, всего	162
медико-социальные учреждения для престарелых и инвалидов	55
психоневрологические медико-социальные учреждения	48
детские психоневрологические медико-социальные учреждения	18
медико-социальные учреждения для детей-инвалидов с нарушением опорно-двигательного аппарата	3
иные организации, предназначенные для оказания специальных социальных услуг в условиях круглосуточного проживания	38
Итого:	256

Как видим, на конец 2020 года в Республике Казахстан насчитывалось 256 организаций по представлению специальных социальных услуг, из них стационарного типа 162 организации, полустационарного типа – 64, временного пребывания – 29, а также с несколькими

условиями оказания специальных социальных услуг – 1. Рассмотрим количество организаций по представлению специальных социальных услуг в Казахстане в разрезе регионов за 2020 год на рисунке 1.

Рисунок 1

Количество организаций по представлению специальных социальных услуг в Казахстане за 2020 год

Удельный вес организаций по представлению специальных социальных услуг в Казахстане приходится на Ақмолинскую область 43 организации, Актобинскую область 32 организации и Алматинскую область 21 организация. Малое количество организаций по представлению специальных социальных услуг в г. Шымкент и г. Алматы по 5 организаций и г. Нур-Султан 7 предприятий.

Изначально средства на социально-экономическое развитие регионов Казахстана и развитие его инфраструктуры выделялись и перечислялись недропользователями по лицензионно-контрактным условиям в рамках заключенных меморандумов.

Три ключевых вопроса, стоящих перед общественным финансированием и рынком социальных инвестиций:

1. Необходимость в продолжении поддержки общественного финансового сектора в форме реформы политики и непрерывного надлежащего финансирования.

2. Соответствующая роль банков и финансового сектора в целом в борьбе с финансовым отчуждением и инвестировании в неблагополучные сообщества. Это включает в себя обязательство банков раскрывать информацию о ссуде и потенциал законодательства, позволяющего банкам играть более активную роль.

3. Будущая форма оптового учреждения социального финансирования, такого как предлагаемый банк социальных инвестиций, который будет капитализироваться за счет невостребованных активов, находящихся в собственности финансовых учреждений.

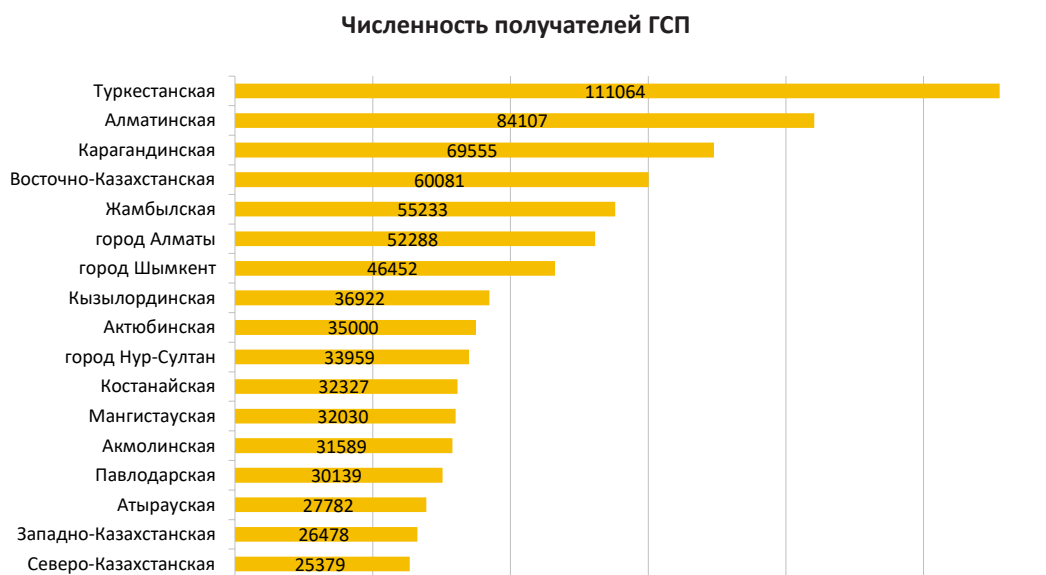
Учитывая, что социальные инвестиции - это только зарождающаяся область, необходимы конкретные

доказательства ее воздействия. В частности, необходима дальнейшая работа, чтобы продемонстрировать преимущества подхода социальных инвестиций по сравнению с существующими моделями предоставления социальных услуг.

Рынок социальных инвестиций может направлять значительные средства на социальные и общественные предприятия. Это требует благоприятной политической среды, которая признает ценность долгосрочного финансирования для организаций третьего сектора и вводит в действие необходимые налоговые и законодательные механизмы для создания и поддержки институтов социальных инвестиций.

Рассмотрим как обстоит ситуация с социальным инвестированием в Казахстане, для чего вначале исследуем численность получателей государственного пособия в Казахстане за 2020 год

Рисунок 2

Наибольшее количество в 2020 году по численности получателей ГСП в Туркестанской 111064 человек, в Алматинской 84107 человек и 69555 в Карагандинской областях, так как данные области являются густо населенными регионами Казахстана. Наименьшая численность получателей ГСП в Северо-Казахстанской области 25379 человек, в Западно-Казахстан-

ская области 26478 человек и в Атырауской области 27782 человек. Далее, для лучшего понимания современного состояния в области социальной поддержке граждан, рассмотрим динамику численности получателей ГСП в Казахстане в разрезе регионов за 2016-2020 годы.

Таблица 2

Численность получателей государственного пособия в Казахстане

	2016	2017	2018	2019	2020	Отклонение 2020г. к 2016 году, %
Республика Казахстан	785 353	781 692	779 587	787 092	790 385	1,01
Акмолинская	32 857	32 477	32 012	31 808	31 589	0,96
Актюбинская	33 463	33 977	33 905	34 391	35 000	1,05
Алматинская	87 213	86 190	84 414	84 653	84 107	0,96
Атырауская	26 690	26 620	27 060	27 475	27 782	1,04
Западно-Казахстанская	27 299	26 588	26 414	26 402	26 478	0,97
Жамбылская	55 329	55 051	54 763	55 272	55 233	1,00

Продолжение

	2016	2017	2018	2019	2020	Отклонение 2020г. к 2016 году, %
Карагандинская	71 458	70 749	70 223	69 897	69 555	0,97
Костанайская	35 069	34 077	33 052	32 819	32 327	0,92
Кызылординская	37 849	37 157	36 811	36 604	36 922	0,98
Мангистауская	27 862	28 874	29 705	31 228	32 030	1,15
Южно-Казахстанская	152 001	152 839	-	-	-	-
Павлодарская	30 771	30 106	30 076	30 039	30 139	0,98
Северо-Казахстанская	28 620	27 319	26 684	26 014	25 379	0,89
Туркестанская	-	-	108 644	109 809	111 064	-
Восточно-Казахстанская	66 152	64 256	62 432	61 332	60 081	0,91
город Нур-Султан	27 004	28 448	30 464	32 375	33 959	1,26
город Алматы	45 716	46 964	49 007	51 346	52 288	1,14
город Шымкент	-	-	43 921	45 628	46 452	-

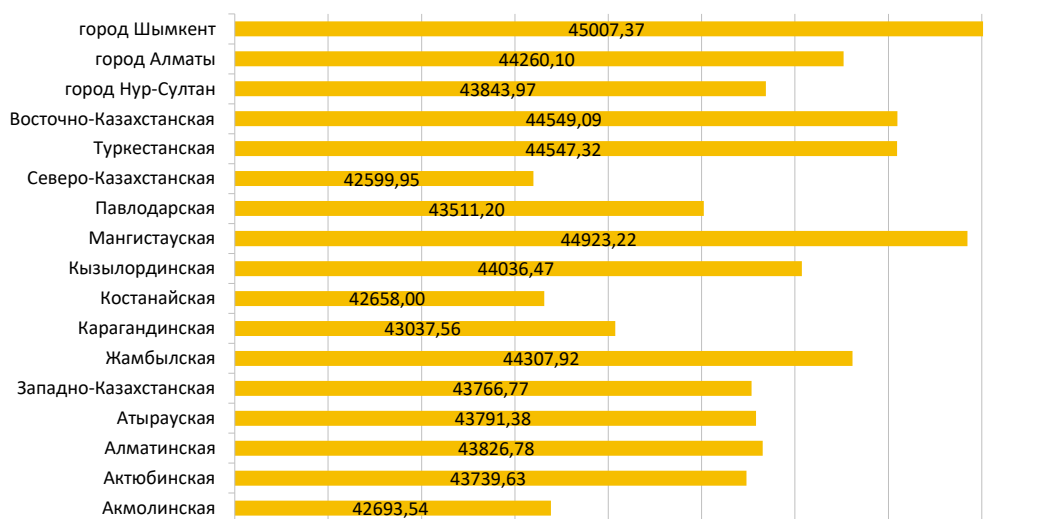
В целом численность получателей государственного пособия в Казахстане увеличилась на 1%, возросла численность получателей государственного пособия в г. Нур-Султан на 26%, в Мангистауской области на 15% и г. Алматы на 14%, остальные регионы

имеют отрицательную динамику за исключением Атырауской и Актыбинской областях на 0,4% и 0,5% соответственно.

Какова же сумма выплат получателей ГСП рассмотрим на рисунке 3.

Рисунок 3

Средний размер назначенных ГСП за 2020 год

Самый высокий средний размер назначенных ГСП в г. Алматы 45007 тенге, г. Нур-султан 44923 тенге и в восточно-Казахстанской области 44549 тенге. Самый низкий показатель в Акмолинской области

42600 тенге, в Актыбинской 42658 тенге и Алматинской области 42694 тенге. Более четкую информацию можно извлечь в динамике за 5 последних лет в таблице 2.

Таблица 3

Средний размер назначенных ГСП в Казахстане

	2016	2017	2018	2019	2020	Отклонение 2020г. к 2016 году, %
Республика Казахстан	28 651	30 692	38 011	39 907	43 937	1,53
Акмолинская	27 909	29 951	36 877	38 815	42 694	1,53
Актыбинская	28 481	30 498	37 712	39 689	43 740	1,54
Алматинская	28 708	30 693	37 898	39 759	43 827	1,53
Атырауская	28 685	30 747	37 861	39 746	43 791	1,53
Западно-Казахстанская	28 455	30 521	37 818	39 761	43 767	1,54
Жамбылская	29 146	31 150	38 503	40 308	44 308	1,52
Карагандинская	28 440	30 354	37 326	39 121	43 038	1,51
Костанайская	27 861	29 905	36 756	38 744	42 658	1,53

Продолжение

	2016	2017	2018	2019	2020	Отклонение 2020г. к 2016 году, %
Кызылординская	29 090	31 042	38 202	40 012	44 036	1,51
Мангистауская	29 540	31 621	38 943	40 878	44 923	1,52
Южно-Казахстанская	29 083	31 185	-	-	-	-
Павлодарская	28 325	30 335	37 514	39 426	43 511	1,54
Северо-Казахстанская	27 817	29 687	36 815	38 704	42 600	1,53
Туркестанская	-	-	38 519	40 463	44 547	-
Восточно-Казахстанская	28 293	30 490	38 572	40 476	44 549	1,57
город Нур-Султан	28 414	30 467	37 844	39 759	43 844	1,54
город Алматы	28 863	30 880	38 406	40 242	44 260	1,53
город Шымкент	-	-	39 000	40 893	45 007	-

Средний размер назначенных ГСП в Казахстане увеличился за последние 5 лет более чем на 50% и так во всех регионах. Однако, это не означает что население страны имеет социально-экономическую защищенность, многие семьи нуждаются в материальной поддержке. К сожалению, бюджет страны не может позволить увеличить объем ГСП особенно сейчас в условиях пандемии, поэтому актуальным становится вопрос о предприятиях готовых нести социальную ответственность и производить социальные инвестиции.

Из республиканского бюджета в 2020 году на социальные выплаты направлены средства в сумме 3 434 758 664,3 тыс. тенге на обеспечение более чем 4 млн человек (выплаты солидарных пенсий, государственные базовые пенсионные выплаты, государственное базовое пособие по инвалидности, единовременные государственные пособия в связи с рождением ребенка и др.). ВВП за 2020 год оценивается в объеме 69,8 трлн. тенге, а значит, социальные выплаты составили 2% от ВВП Казахстана. К примеру, Франция остается страной, наиболее приверженной социальным пособиям: в 2019 году правительство потратило почти треть ВВП Франции на социальные услуги. Скандинавские страны занимают высокие места в рейтинге, при этом Дания, Швеция и Норвегия тратят более 25%. Средний показатель по ОЭСР составил 20%. Но при этом надо понимать, что инвесторы готовы платить налоги, нести операционные расходы. Более того, все крупные иностранные инвесторы отличаются высокой социальной ответственностью, делают существенный вклад в развитие мест дислокации производств. То есть наличие преференций – это не самый важный вопрос.

Обсуждение

В развитых странах социальное предприятие является оператором социальной экономики, основная цель которого - оказывать социальное воздействие, а не получать прибыль для его владельцев или акционеров. Она работает, предлагая на рынок товары и услуги в предпринимательской и инновационной манере, и использует свою прибыль в первую очередь для достижения социальных целей. Он управляется открыто и ответственно и, в частности,

вовлекает сотрудников, потребителей и заинтересованные стороны, которых затрагивает его коммерческая деятельность». Интересно отметить, что структура управления, так или иначе отражает общую цель интересов.

Рынок в разных странах развивается по-разному. На это влияют различия в контексте страны, включая историю, социальные потребности и системы ценностей. Кроме того, способы структурирования социальных и финансовых систем будут определять роль и соотношение государственного и частного капитала и, следовательно, потенциальную роль социальные инвестиции. Различия в этих контекстах могут указывать на то, какие подходы в отношении социальных инвестиций могут быть более подходящими в одних секторах, чем в других, и их легче реализовать в одних странах, чем в других.

Социальное инвестирование начинается с удовлетворения социальных потребностей. Появляется все больший круг участников, которые удовлетворяют эти потребности и образуют экосистему, состоящую из ориентированных на воздействие организаций, посредников и инвесторов, приверженных решению социальных проблем. Благоприятная среда - важный фактор в создании основы для социальных инвестиций.

Выводы

Государственный сектор мог бы играть важную роль на рынке социальных инвестиций с точки зрения создания благоприятной нормативно-правовой среды, поощрения большей прозрачности и принятия конкретных мер по развитию рынка. Вот некоторые примеры действий, предпринятых на сегодняшний день:

- Со стороны спроса: поддержка организаций, предоставляющих социальные услуги, посредством технической помощи, программ инвестиционной готовности, закупок и других инициатив.
- Со стороны предложения: предоставление налоговых льгот, гарантий или субсидий и / или совместное инвестирование в фонды социальные инвестиции.
- Развитие экосистемы социальных инвестиций: создание посредников, таких как оптовые банки,

биржи или другие каналы, для облегчения связи между спросом и предложением на социальные инвестиции.

- Благоприятная среда: решение нормативных вопросов, таких как правовые структуры.

В Казахстане необходимо создать фонд грантов для долгосрочной государственной поддержки финансовых учреждений третьего сектора, чтобы

максимально увеличить их способность привлекать частное финансирование, улучшать практику кредитования и расширять технические возможности. Многим учреждениям третьего сектора потребуется постоянное грантовое финансирование для осуществления деятельности, которая принесет наибольшую социальную пользу.

Литература:

1. Аскеров Э. О социальном предпринимательстве в Казахстане. greental.kz. Источник <http://www.greental.kz/blog/post/emin-askerov-o-socialnom-predprinimatelstve-v-kazahstane>.
2. Дис, Дж. Г. и Эмерсон, Дж. (2001). Предприимчивые некоммерческие организации: набор инструментов для социальных предпринимателей. Нью-Йорк: Джон Вили и сыновья.
3. Salamon, LM, &Anheier, HK, et al. (2014). Глобальное гражданское общество. Размеры некоммерческого сектора. Центр исследований гражданского общества Джонса Хопкинса. Балтимор, Vol. 4, 10.
4. Среди прочего: Заключение ЕЕСС о «Социальном предпринимательстве и социальном предпринимательстве» (исследовательское заключение 2012 / С 24/01). Официальный журнал Европейского Союза 28.01.2012.
5. Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/article/1?directions=196&lang=kk>
6. Давыдова К. Национальная инвестиционная стратегия принята Правительством РК (корреспондент Zakon.kz. <http://abctv.kz/ru/tag>).

Сведения об авторах:

Наталья Сергеевна Кафтункина – к.э.н., профессор Университет Торайгырова (г. Павлодар)

Людмила Александровна Попп – к.э.н., профессор Университет Торайгырова (г. Павлодар)

Зубираш Калыбековна Смагулова – к.э.н., доцент, PhD Международный университет Астана (г. Нур-Султан)

XFTAP: 06.61.33

JEL: O14, R10

Заманауи сын-тегеуріндер тұрғысынан Ақтөбе облысы өнеркәсібінің даму серпінін бағалау

С. Азылканова – э.ғ.к., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының доценті (Нұр-Сұлтан қаласы)

А. Купеева – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының «Экономика» мамандығының магистранты (Нұр-Сұлтан қаласы)

Аннотация:

Бұл мақалада экономика салаларының өңірлік деңгейде даму дәрежесі мен динамикасы Қазақстан Республикасының перспективалы өнеркәсіптік өңірі болып табылатын, елдің стратегиялық және экономикалық дамуында жетекші рөл атқаратын Ақтөбе облысының мысалында қарастырылған. Аймақтың әл-ауқатын арттырудың негізгі факторларының бірі – еңбек өнімділігі индексі көрсеткішіне облыстың экономика салалары бойынша талдау жүргізілген. Аймақтағы негізгі құрал-жабдықтардың жай-күйіне талдау жүргізілген: соңғы бес жылдағы негізгі құрал-жабдықтардың қозғалысы, құрылымы, физикалық көлем индексі, тозу, жаңарту, жою дәрежелері талданған. Негізгі құрал-жабдықтардың жоғары тозу дәрежесі мен жаңару қарқындылығының баяулығы негізгі мәселелер ретінде анықталған. Аталған мәселелерді шешу үшін авторлар тарапынан бірқатар ұсыныстар әзірленген. Облыс кәсіпорындарының инновациялық белсенділігінің көрсеткіштері қарастырылған. Инновациялық белсенділіктің дамуын тежеуші факторлар анықталып және осы мәселелерді шешу үшін ұсыныстар жасалған, шетелдік тәжірибеге шолу жүргізілген.

Негізгі сөздер: еңбек өнімділігі, негізгі құрал-жабдықтар, негізгі құрал-жабдықтардың қозғалысы, инновация, инвестиция, өнеркәсіп, Ақтөбе облысы.

В данной статье рассмотрены степень и динамика развития отраслей экономики на региональном уровне на примере Актыбинской области, являющейся перспективным промышленным регионом Республики Казахстан, играющей ведущую роль в стратегическом и экономическом развитии страны. Проведен анализ одного из ключевых факторов повышения благосостояния региона-показателя индекса производительности труда по отраслям экономики области. Проведен анализ состояния основных средств в регионе: проанализировано движение основных средств за последние пять лет, структура, индекс физического объема, степень износа, обновления, ликвидации. В качестве основных проблем определены высокая степень износа основных средств и замедленность интенсивности обновления. Для решения указанных проблем авторами выработан ряд рекомендаций. Рассмотрены показатели инновационной активности предприятий области. Выявлены факторы, сдерживающие развитие инновационной активности и даны рекомендации для решения этих проблем, проведен обзор зарубежного опыта.

Ключевые слова: производительность труда, основные фонды, движение основных средств, инновации, инвестиции, промышленность, Актыбинская область.

This article examines the degree and dynamics of the development of economic sectors at the regional level on the example of the Aktobe region, which is a promising industrial region of the Republic of Kazakhstan, playing a leading role in the strategic and economic development of the country. The analysis of one of the key factors of improving the well-being of the region-the indicator of the labor productivity index for the branches of the regional economy. The analysis of the state of fixed assets in the region is carried out: the movement of fixed assets over the past five years, the structure, the index of physical volume, the degree of depreciation, renewal, liquidation are analyzed. The main problems identified are the high degree of depreciation of fixed assets and the slowness of the renewal rate. To solve these problems, the authors have developed a number of recommendations. The indicators of innovative activity of the enterprises of the region are considered. The factors hindering the development of innovation activity are identified and recommendations for solving these problems are given, and a review of foreign experience is conducted.

Key words: labor productivity, fixed assets, movement of fixed assets, innovation, investment, industry, Aktobe region.

Кіріспе

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік факторларының әсерінен туындаған қазіргі заманғы сын-қатерлер Қазақстаннан болып жатқан түбегейлі өзгерістерге тез әрекет етуді талап етеді. Осындай факторлардың ішінде ұлттық адами капиталдың жоғары деңгейі, технологиялық жаңғырту мен цифрландыруды жүзеге асыру, экономикалық өсудің сапасы ерекше атап өтіледі. Республика экономикасының әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін қолдауға дамыған елдердің Индустрия 4.0 жаңа технологиялық тәртібіне көшуі айтарлықтай ықпал етеді [8].

Қалыптасқан жағдайда Республика Үкіметі «Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам», «Цифрлық Қазақстан» және т.б. ұзақ мерзімді Стратегия-2050 шеңберінде бірқатар белгілі бағдарламаларды іске асыруда.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауын ескере отырып, Үкімет 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспардың міндеттерін орындау жөніндегі жедел жоспарды іске асыруда [6].

Аталған жоспардың басымдықтарының бірі салаларды технологиялық жаңарту және цифрландыру болып табылады. Бұл басымдық келесідей міндеттерді іске асыруды көздейді - болашақ технологияларын дамыту; инфрақұрылымды дамыту және цифрландыру үшін кедергілерді жою; - өнімділігі жоғары технологиялық кәсіпорындарды тарту.

Төртінші өнеркәсіптік революция элементтерін немесе Индустрия 4.0 қолдана отырып, технологиялық процестерді, интерфейстерді және ЭЫДҰ стандарттарына арналған хаттамаларды стандарттау, табысты шешімдерді тестілеу және масштабтау үшін құзыреттер орталықтарын құру есебінен базалық салаларды технологиялық қайта жарақтандыру өнеркәсіпті одан әрі жаңғыртудың шешуші бағыты болады.

Кәсіпорындарды жаңғырту үшін қажетті жабдықты жаңартуға және цифрлық технологияларды енгізуге (мысалы, 3D-принтерлер, автоматтандырылған дрондар, сенсорлар және т. б.), технологиялар трансфері мен кері трансферіне ынталандыру шаралары әзірленеді және енгізіледі.

Реформалау бағыты ретінде бүкіл ел бойынша өмір сүрудің базалық сапасын қамтамасыз ету кезінде қолда бар жергілікті әлеуетті (экономикалық резервтерді) тиімді пайдаланумен қамтамасыз етілетін өңірлердің экономикалық өсуі есебінен елдің ЖІӨ-ін ұлғайту көзделеді. Бұдан басқа, жаппай цифрландыру мен технологиялық қайта жарақтандырудың көмегімен экономиканың сапалы өсуін қамтамасыз ету жолындағы негізгі кедергі ретінде экономика салаларындағы төмен өнімділікті еңсеру міндеті тұр. Қазіргі уақытта

Қазақстан экономикасының барлық салаларында еңбек өнімділігі деңгейінде дамыған елдерден артта қалушылық байқалады. Мысалы, ауыл шаруашылығында мұндай артта қалушылық деңгейі 12-15 есеге, тау-кен өнеркәсібінде - 5-10 есеге, өңдеу өнеркәсібінде-2-4 есеге жетеді.

Реформаның келесі бағыты алдыңғы қатарлы өңірлер мен урбандалуға баса назар аудару болып табылады, ол халықтың өмір сүруінің базалық сапасын қамтамасыз ету кезінде қолда бар жергілікті әлеуетті (экономикалық резервтерді) тиімді пайдаланумен қамтамасыз етілетін өңірлердің экономикалық өсуі есебінен Қазақстанның ЖІӨ-ні ұлғайтуды көздейді [9].

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, өңірлер аумақтық бірліктер ретінде және экономика салалары, функционалдық бірліктер ретінде перспективада өз ресурстары мен ашылмаған әлеуетті мүмкіндіктерін пайдалана отырып, ірі міндеттерді шешуі тиіс.

Зерттеу нәтижелері

Мақалада көтерілген негізгі мәселелерді Қазақстан Республикасының перспективалы өнеркәсіптік өңірі болып табылатын, елдің стратегиялық және экономикалық дамуында жетекші рөл атқаратын Ақтөбе облысының мысалында қарастырамыз.

Өңірдің өнеркәсіп саласының көп салалы құрылымы бар және оған: тау-кен және мұнай-газ өңдеу өнеркәсібі, қара және түсті металлургия, машина жасау, химия, жеңіл және тамақ өнеркәсібі, құрылыс материалдары өндірісі кіреді. Облыста республика бойынша барлық хром кені өндіріледі, еліміздегі ферроқорытпалардың төрттен бір бөлігі шоғырланған.

Экономика салаларының аймақтық деңгейде даму дәрежесі мен динамикасын бағалау өзара байланысты аймақтың бірнеше көрсеткіштерін талдау арқылы жүзеге асады. Аталған көрсеткіштер қатарына: еңбек өнімділігінің индексі, негізгі құрал-жабдықтардың қозғалысы (физикалық көлем индексі, жою, тозу, жаңарту коэффициенттері), негізгі капиталға салынған инвестициялар, инновациялық белсенділік жатады.

Еңбек өнімділігі макроэкономикалық тұрғыда аймақтың әл-ауқатын арттырудың негізгі факторларының бірі болып табылады. Ол өнім бірлігін өндіруге жұмсалатын еңбек шығындарын сипаттайды. Бүгінгі таңда экономистер еңбек өнімділігін экономикалық өсудің негізі ретінде және адами капиталды жүзеге асырудың көрсеткіші ретінде де қарастырады [4].

1-кестеде Ақтөбе облысы бойынша 2015-2020 жылғы кезеңдегі еңбек өнімділігінің индекстері (тауарлар, қызметтер өндіру және жалпы экономика бойынша) көрсетілген.

Ақтөбе облысының экономика салалары бойынша еңбек өнімділігінің индекстері

	2015	2016	2017	2018	2019	2020 жылғы қаңтар-қыркүйек
Жалпы экономика бойынша	95,0	102,4	106,3	104,1	105,3	97,0
Тауарлар өндіру бойынша						
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	83,3	109,1	122,8	142,2	107,5	83,8
Өнеркәсіп	89,5	95,2	104,0	104,4	107,0	100,2
Кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу	83,3	94,7	101,5	101,8	113,0	100,5
Өңдеу өнеркәсібі	99,7	101,4	108,7	108,4	98,5	101,7
Электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптау	102,7	106,3	110,9	103,2	97,4	87,9
Сүмен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және тартылуын бақылау	74,0	77,1	97,4	132,8	110,7	78,1
Құрылыс	68,5	93,4	124,5	96,4	106,0	118,1
Қызметтерді өндіру бойынша						
Көтерме және бөлшек сауда: автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу	121,0	114,6	88,2	99,0	104,2	96,1
Көлік және қоймалау	108,8	105,0	119,8	98,8	106,6	77,4
Тұру және тамақтану бойынша қызметтер	82,2	100,0	89,3	100,0	94,9	88,2
Ақпарат және байланыс	93,1	120,3	92,3	91,7	126,2	113,3
Қаржы және сақтандыру қызметі	105,1	114,7	107,6	90,6	92,8	100,0
Жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар	113,0	113,9	44,9	193,2	103,2	100,0
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	91,2	51,9	106,7	88,8	115,9	100,0
Әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету саласындағы қызмет	110,7	81,4	117,2	138,4	108,4	103,7
Мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметті қамтамасыз ету	108,2	98,5	101,7	100,0	103,2	101,8
Білім беру	96,9	100,5	101,0	102,3	112,4	121,7
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	96,3	103,6	100,8	105,3	102,0	106,4
Өнер, ойын-сауық және демалыс	100,0	68,6	119,6	89,0	107,5	73,0
Өзге де қызмет түрлерін ұсыну	96,3	127,0	206,0	60,4	100,0	87,9

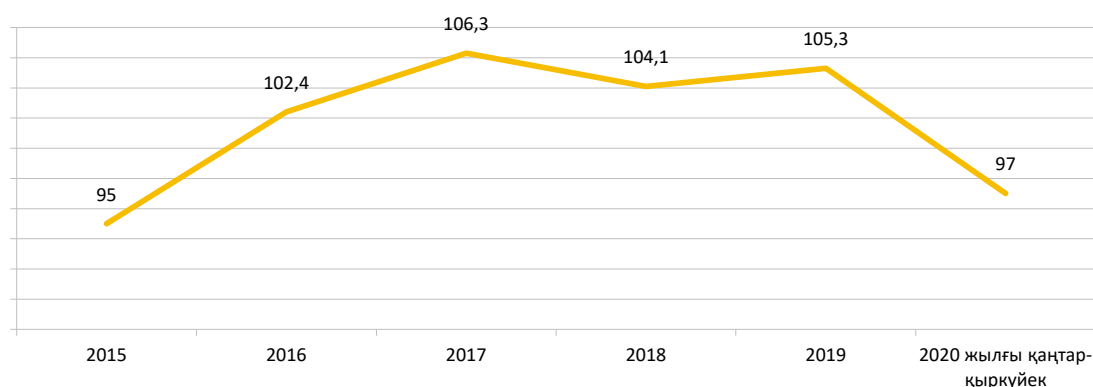
Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

Тұтастай алғанда талданып отырған кезеңде өңірдегі жалпы экономика бойынша еңбек өнімділігі көрсеткішінің ауытқуын байқауға болады. 2015-2017 жылдардағы еңбек өнімділігінің орташа жылдық өсімі 2018-2020 жылдарға қарағанда анағұрлым елеулі болды. Егер 2015-2017 жылдардағы еңбек өнімділігінің өсімі 11,3% құраса, аталған көрсеткіш 2018-2019 жылдары 1,2% ғана артты. 2020 жылғы қаңтар-қыркүйекте облыстың еңбек өнімділігінің индексі – 97% құрады, бұл жалпы республикалық деңгейден 0,4% төмен. Айта кетерлік жайт, облыс машина жасау мен ауылшаруашылығы салаларында еңбек өнімділігі бойынша жетекші орынға ие.

Облыстың жалпы экономикасы бойынша еңбек өнімділігінің ең жоғары көрсеткіші 2017 жылы 106,3% құрады, ал 2019 жылы 1% төмендеді (1 сурет). 2017 жылы облыс бойынша 20-ға жуық кәсіпорынның жаңғыртылуы еңбек өнімділігін 3,9% дейін арттыруға мүмкіндік берді. Мысалы, 2017 жылдың бірінші жартыжылдығында жалпы сомасы 6 млрд. теңгеге облыстың 10 кәсіпорны жаңғыртылды. Олардың қатарында, Ақтөбе ферроқорытпа зауыты, «Восход-Oriel» ЖШС, «Ақтөбе хром қосындылары зауыты» АҚ, «Энергосистема» ЖШС секілді облыстың ірі кәсіпорындары бар.

1 сурет

Ақтөбе облысының жалпы экономика бойынша еңбек өнімділігі индексінің серпіні

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

Экономика салаларының экономикалық қызметінің тиімділігін арттырудың маңызды факторларының бірі – экономика салаларын қажетті мөлшерде негізгі құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету және оларды тиімді пайдалану. Негізгі құрал-жабдықтардың жағдайы жеке кәсіпорындардың да, жалпы аймақ

экономикасы деңгейінің қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижелеріне тікелей әсер етеді. Төмендегі 2-кестеде Ақтөбе облысының 2015-2019 жылдардағы негізгі қорларының физикалық көлем индексі көрсетілген.

2 кесте

Ақтөбе облысының негізгі құрал-жабдықтарының нақты көлем индексі

өткен жылға пайызбен

	2015	2016	2017	2018	2019
Негізгі құрал-жабдықтар	113	109	113	111	106
оның ішінде:					
Тауар өндірісінің салалары	115	117	106	108	107
Нарықтық және нарықтық емес					
Қызметтерді ұсынатын салалар	96	89	135	119	104
Материалдық емес активтер	122	60	105	121	109

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес облыстағы 2015-2019 жылдар аралығындағы негізгі құрал-жабдықтардың нақты көлем индексі орта есеппен 110,4% құрады. Сонымен қатар, зерттеліп отырған кезеңде негізгі құрал-жабдықтардың көлемі әрбір жыл сайын орта есеппен 9,75% артып отырды (2016 жылы 9%, 2017 жылы 12%, 2018 жылы 11%, 2019 жылы 7%).

Негізгі құрал-жабдықтардың құрылымында басым үлесті тауар өндірісі салаларының негізгі құрал-жабдықтары құрайды.

Облыс бойынша негізгі құралдар-жабдықтар құрылымының басым үлесі (58%) ғимараттарға тиесілі болса, қалған 24,3% машиналар мен жабдықтарға, 13,7% үйлерге және 4,0% басқа да негізгі құрал-жабдықтардың түрлеріне тиесілі (3 кесте).

3 кесте

Ақтөбе облысы бойынша негізгі құрал-жабдықтардың құрылымы

пайызбен

	2015	2016	2017	2018	2019
Негізгі құрал-жабдықтар	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
соның ішінде:					
Үйлер	13,1	13,6	13,4	12,3	13,7
Ғимараттар	58,0	58,0	59,3	59,2	58,0
Машиналар мен жабдықтар	25,6	25,6	23,8	25,2	24,3
Басқа да негізгі құрал-жабдықтардың түрлері	3,3	2,8	3,5	3,3	4,0

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

2015-2019 жылдар аралығында негізгі құрал-жабдықтардың құрылымында үйлердің үлесі оң динамиканы көрсетсе (+0,6), машиналар мен жабдықтардың үлесі керісінше төмендеді (-1,3). Тұтастай алғанда, зерттеліп отырған кезеңде негізгі құрал-жабдықтардың құрылымында айтарлықтай өзгеріс байқалмайды (3 кесте).

Негізгі-құрал жабдықтарды талдаудың негізгі кезеңі – негізгі құрал-жабдықтардың қозғалысын зерттеу. Ол үшін негізгі құралдар қозғалысының жалпыланған бағасын беретін абсолютті көрсеткіштер де, бірқатар коэффициенттер де есептеледі. Негізгі құрал-жабдықтар қозғалысының негізгі көрсеткіштері 4-кестеде берілген.

4 кесте

Ақтөбе облысы бойынша негізгі құрал-жабдықтар қозғалысының негізгі көрсеткіштері

	2015	2016	2017	2018	2019
Негізгі құрал-жабдықтардың жаңарту коэффициенті	13,3	9,7	10,1	8,8	7,9
Негізгі құрал-жабдықтардың тозу дәрежесі	45,3	45,4	46,3	47,7	47,2
Негізгі құрал-жабдықтардың жою коэффициенті	0,9	0,9	0,9	1,4	0,8

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

Әр көрсеткішке жекелей тоқталсақ, ең негізгілерінің бірі – негізгі құрал-жабдықтарды жаңарту коэффициенті. Жаңарту коэффициенті негізгі құрал-жабдықтардың жаңарту қарқындылығын көрсетеді. Аталған коэффициент бір жылда келіп түскен құрал-

жабдықтар сомасының жылдың соңындағы құрал-жабдықтар сомасының қатынасымен есептеледі. Төмендегі 5-кестеде Ақтөбе облысының аудандары бойынша 2015-2019 жылдардағы негізгі құрал-жабдықтардың жаңарту коэффициенті көрсетілген [7].

5 кесте

Ақтөбе облысының аудандары бойынша негізгі құрал-жабдықтардың жаңарту коэффициенті

	2015	2016	2017	2018	2019
Ақтөбе облысы	13,3	9,7	10,1	8,8	7,9
Ақтөбе қаласы	21,2	14,4	9,9	8,4	7,0
Алға	21,5	4,8	15,1	28,3	21,8
Әйтеке би	1,8	21,4	10,1	23,6	3,9
Байғанин	18,4	5,2	2,9	10,3	6,5
Қарғалы	0,7	8,6	18,6	15,3	26,5
Қобда	2,5	7,4	5,6	13,1	4,4
Мәртөк	2,5	9,6	9,3	13,3	18,5
Мұғалжар	4,9	5,3	9,1	9,9	7,0
Ойыл	5,5	4,7	4,0	8,2	6,9
Темір	8,2	4,0	5,6	6,3	11,3
Хромтау	8,5	5,5	7,3	7,8	10,6
Шалқар	2,0	11,6	236,4	9,6	11,6
Ырғыз	8,6	9,2	8,2	7,2	6,0

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

Зерттеліп отырған кезеңде Ақтөбе облысы бойынша негізгі құрал-жабдықтарды жаңарту қарқыны баяулады (5 кесте). Егер жаңарту коэффициенті 2015 жылы 13,3 болса, 2019 жылы төмендеп, 7,9 құрады (-5,4). Жаңарту қарқынының баяулылығы экономиканың дамуына салынған инвестициялардың аздығымен түсіндіріледі. Аудандар бөлінісінде қарастыратын болсақ, жаңарту коэффициентінің жоғары көрсеткіштері Алға, Әйтеке би, Қарғалы және Мәртөк аудандарына тиесілі. Керісінше, Ойыл, Ырғыз, Мұғалжар аудандарында жаңарту коэффициенті төмен деңгейде.

Негізгі құрал-жабдықтардың қозғалысын айқындайтын келесі көрсеткіш – жою коэффициенті. Ол негізгі құрал-жабдықтардың жою қарқындылығының

дәрежесін сипаттайды және талданып отырған кезеңдегі жойылған негізгі құрал-жабдықтардың есептік құнының сол кезеңнің басындағы есептік құнына қатынасы ретінде есептеледі.

Төмендегі 6-кестеде Ақтөбе облысының аудандары бойынша 2015-2019 жылдардағы негізгі құрал-жабдықтардың жою коэффициенті берілген. Облыс бойынша жалпы жою коэффициенті бір деңгейде (0,9-0,8) болғанын байқаймыз. Тек 2018 жылы аталған көрсеткіш 1,4 құрады. Аудандар бөлінісінде жою коэффициентінің төмен деңгейі Мұғалжар және Темір аудандарында байқалса, жоғары көрсеткіш Хромтау және Әйтеке би аудандарында тіркелді.

6 кесте

Ақтөбе облысының аудандары бойынша негізгі құрал-жабдықтардың жою коэффициенті

	2015	2016	2017	2018	2019
Ақтөбе облысы	0,9	0,9	0,9	1,4	0,8
Ақтөбе қаласы	1,4	1,6	0,9	1,8	1,0
Алға	0,2	0,7	0,1	0,3	0,6
Әйтеке би	0,3	4,1	1,8	2,8	2,9
Байғанин	0,1	0,1	0,2	0,7	0,1
Қарғалы	0,6	1,0	0,8	0,6	0,9
Қобда	0,3	0,2	0,2	0,7	1,1
Мәртөк	0,3	0,5	0,4	3,4	0,3
Мұғалжар	0,1	0,2	0,2	0,3	0,1
Ойыл	1,4	0,8	0,3	0,3	0,2
Темір	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Хромтау	2,0	1,2	3,3	3,3	2,3
Шалқар	0,1	1,0	0,1	0,2	0,6
Ырғыз	0,9	4,0	2,8	1,0	1,9

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

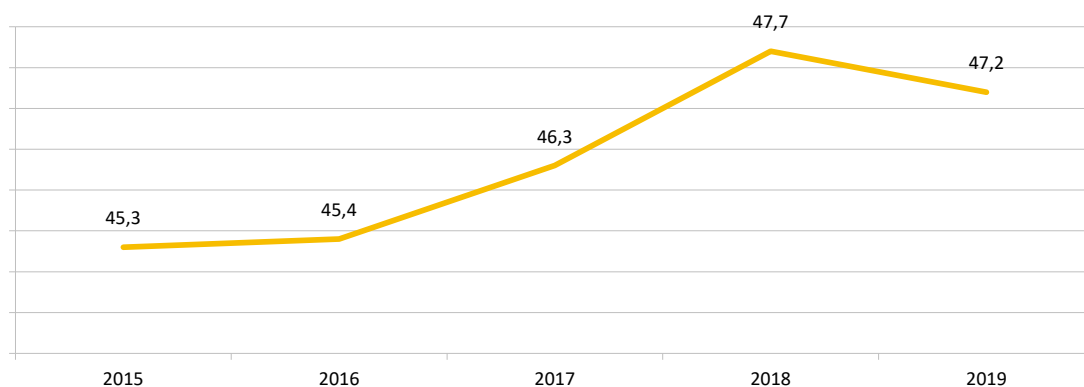
Негізгі құрал-жабдықтардың техникалық жай-күйін сипаттайтын негізгі бағалау көрсеткіші – олардың тозу дәрежесі болып табылады. Талданып отырған кезеңде негізгі құрал-жабдықтардың техникалық өзгерістерін бағалау кезінде, егер олардың тозу дәрежесі 25%-дан аспаса, бұл оңтайлы болып саналатынын ескеру қажет, ал бұл көрсеткіштің мәні 50%-ға дейін болса қолайлы деп санауға болады. Тозу коэффициентінің

жоғары мәні (50%-дан жоғары) өндірістегі негізгі құралдардың техникалық жарамдылығының төмен деңгейін бағалауға мүмкіндік береді, бұл оларды ұстауға кететін шығындардың өсуіне және оларды пайдалану қайтарымының төмендеуіне әкеледі [7].

Төмендегі 2-суретте Ақтөбе облысы бойынша негізгі құрал-жабдықтардың тозу дәрежесінің динамикасы бейнеленген.

2 сурет

Негізгі құрал-жабдықтардың тозу дәрежесінің серпіні

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

Зерттеліп отырған кезеңде Ақтөбе облысының негізгі-құрал жабдықтарының тозу дәрежесі артқанын байқаймыз. Егер 2015 жылы тозу дәрежесі 45,3% құраса 2019 жылы 1,9-ға артып 47,2% құрады. Бұл көрсеткіш жалпы республикалық көрсеткіштен әлдеқайда жоғары, егер 2019 жылы республика бойынша негізгі құрал-жабдықтардың тозу дәрежесі 41,2% болса, Ақтөбе облысында 47,2% құрады (+5%). Тозу дәрежесінің жоғары деңгейі тау-кен өнеркәсібінде байқалады.

Ақтөбе облысы жоғары инвестициялық әлеуетке ие. 7-кестедегі деректерді талдай отырып,

2015-2019 жылдар аралығында инвестициялық қызметтің негізгі көрсеткіштерінің өсу үрдісі байқалатынын атап өтуге болады. Соңғы бес жылда негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 58%-ға артты. Аймақтың негізгі инвестициялық ағындары тау-кен өнеркәсібі мен карьерлерді қазу салаларына және өңдеу өнеркәсібіне бағытталғанын атап өткен жөн. 2019 жылдың соңында аймақ экономикасына 598 864 миллион теңгеге инвестиция тартылды. 2018 жылмен салыстырғанда өсу қарқыны 7,5% құрады. Бұл ретте тартылған қаражаттың 73% жеке сектор субъектілерінің қаражаты құрады.

7 кесте

Ақтөбе облысы бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялардың нақты және физикалық көлем индексі

	Негізгі капиталға салынған инвестиция	
	млн. теңге	нақты көлем индексі, өткен жылға пайызбен
2015	349 912	61,1
2016	374 020	108,2
2017	438 049	111,8
2018	516 893	110,9
2019	598 864	107,7

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

Негізгі капиталға салынған инвестиция көлемінің өсіміне 2019 жылы 160 млрд. теңге сомасында 25 ірі инвестициялық жобаны іске асыру арқылы қол жеткізілді. Атап айтқанда, Мұғалжардағы «Құндызды» мыс-мырыш кендері кен орнын игеру; ұялы және автоклавты газдалған бетон зауыты «ТД» Фотон»

ЖШС; өсімдік майы мен жемдік шроттың өндірісі «АКМЭЗ» ЖШС [10].

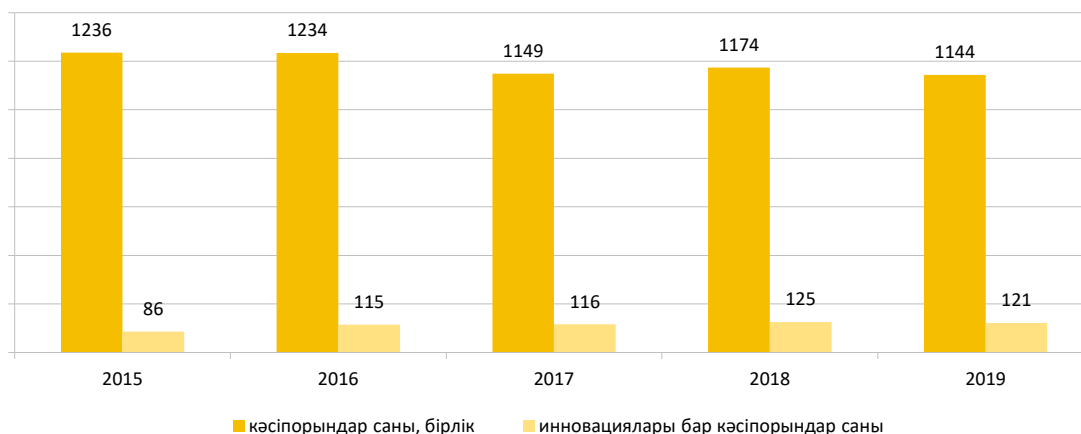
Өңірді дамытудың стратегиялық маңызды бағыты ретінде инновациялар айқындалды. Инновациялық қызметтің тиімділігі аймақтың жалпы экономикалық жағдайына және мемлекеттік ғылыми-техникалық

стратегияға, ресурстардың толық қамтамасыз етілуіне, нарық конъюнктурасына, кәсіби кадрлардың қол жетімділігі мен тиімді басқаруға байланысты. Сонымен қатар, аймақтың бәсекеге қабілеттілігін

арттыру инновациялық белсенділік, өзіндік ғылыми әзірлемелерді дамыту, жаңа технологияларды енгізу, өндірісте жаңа техниканы пайдалану және игеру арқылы жүзеге асады [5].

3 сурет

Ақтөбе облысы кәсіпорындарының инновациялық белсенділігі

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

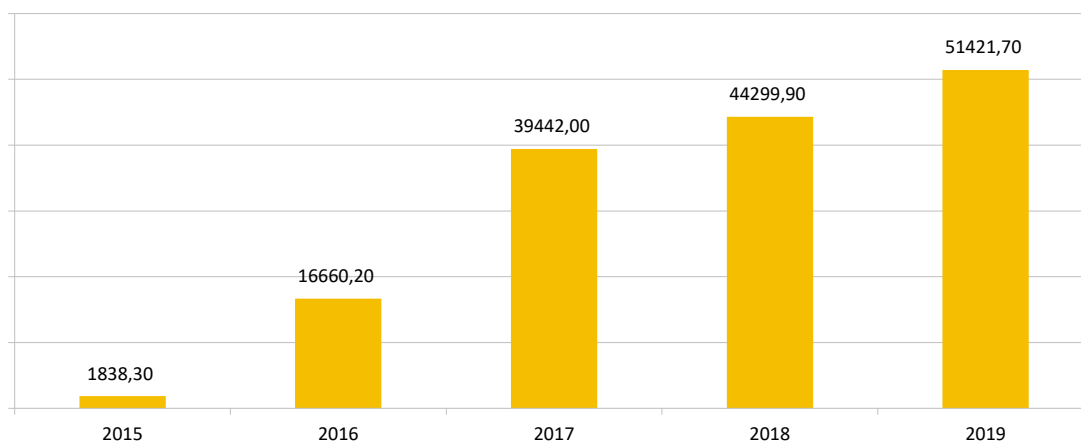
3-суреттен көріп отырғанымыздай, 2015 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде инновацияларды енгізген кәсіпорындар саны 28% (+35 кәсіпорын) артты. Бүгінгі таңда облыста инновацияның үш түрінің кем дегенде біреуіне ие 121 кәсіпорын бар. Олардың қатарында маркетингтік және технологиялық инновациялар ең өзекті болып табылады. Жалпы кәсіпорындар үлесінде инновациясы бар кәсіпорындардың үлесі 10,5% құрайды.

Инновациялық қызметті қарқынды жүзеге асырып жатырған аймақтың ірі кәсіпорындары қатарында Ақтөбе ферроқорытпа зауыты, Актюбрентген зауыты, Ақтөбе мұнай жабдықтары зауыты, Ақтөбе металл емес құбырлар зауыты, Ақтөбе металл құрылымдар зауыты және т.б. Алайда, инновациялардың дамуының оң нәтижелеріне қарамастан, аймақтық инновациялық жүйесінің дамуы әлі қалыптасу сатысында екендегін атап өткен жөн.

4 сурет

Инновациялық өнімдердің көлемі

млн. теңге

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

Жалпы, инновациялық өнім көлемі жыл сайын қарқынды өсіп келеді. 4-суреттен инновациялық өнім көлемінің 2015-2019 жылдар аралығында 72% артқандығын көруге болады. Аймақтың индустриалды табиғаты және инновациялық саланы

дамыту жөніндегі саясатының басым бағыты инженерліктехнологияларға ерекше назар аударуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар инновациялардың едәуір бөлігі тау-кен өнеркәсібінде осы саладағы прогрессивті өндірісті дамытуға негіз жасайды [1].

8 кесте

Инновацияларға жұмсалған шығындар туралы деректер

	Технологиялық инновацияларды жүзеге асыруға жұмсалған шығындар, млн.теңге	Оның ішінде		Өткен жылға, пайызбен%
		өнімдік инновацияларға	процестік инновацияларға	
2015	15 288,8	1 329,9	13 960,9	38
2016	23 479,7	16 269,2	7 210,6	153
2017	54 991,1	34 815,1	20 176,2	234
2018	56 996,3	41 966,6	15 029,7	103
2019	61 259,1	48 859,4	12 399,8	107

Дереккөз:Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері [3].

8-кестеде Ақтөбе облысы бойынша инновацияларға жұмсалған шығындар туралы деректер берілген. Кестедегі деректер осы саладағы облыстың әлеуетін растайды. Егер 2015 жылы инновацияларға жұмсалған шығындар 15 288,8 млн.теңгені құраса, 2019 жылы бұл шығындар 61 259 млн. теңгеге дейін немесе 4 есеге ұлғайды. Олардың негізгі үлесі өнімдік инновацияларға - 78%, процестік инновацияларға - 22% тиесілі. Бұл ретте қаржыландыру көздері бойынша ең үлкен салмақты негізінен меншікті қаражат құрайтыныдығын атап өткен жөн.

Қорытынды

Осылайша, жүргізілген талдау Ақтөбе облысының қазіргі кезеңдегі негізгі проблемаларын анықтауға мүмкіндік берді:

1) Негізгі құрал-жабдықтардың жоғары тозу деңгейі. Көрсеткіш республикалық деңгейден едәуір жоғары болып отыр. Әсіресе, ең алдымен, облыстың негізгі саласы, тау-кен өнеркәсібінде байқалады.

2) Негізгі құрал-жабдықтардың жаңару қарқындылығының баяулығы. Аталған мәселе негізгі капиталға салынған инвестициялардың аздығымен түсіндіріледі. Жаңару коэффициентінің аудандар арасында диспропорциясы байқалады.

3) Инновациялық қызметке инвестиция тартудағы қиындықтар, кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің әлсіздігі (әсіресе, шағын кәсіпорындар), инновациялық әзірлемелерді коммерцияландыру үлесінің төмендігі және т.б.

Біздің ойымызша, аталған мәселелерді шешуде келесідей ұсыныстарды тұжырымдауға болады:

- негізгі құрал-жабдықтарды негізгі капиталға салынған инвестициялардың көлемін арттыру арқылы уақтылы жаңарту;
- алдыңғы қатарлы технологияларды, еңбекті ұйымдастырудың және басқарудың тиімді тәсілдерін енгізу;
- өндірісті автоматтандыру деңгейін жоғарылату арқылы технологиялық процестерді біртіндеп жетілдіру.

Қазақстандағы инновациялық белсенділік осы уақытқа дейін жаппай сипатқа ие болмағаны баршаға мәлім. Сонымен бірге, өңірдің экономикалық позициясының өсуі және бәсекеге қабілетті ғылымды қажет ететін өнімдерді шығарудың арқасында экономиканың сапалы дамуы оның инновациялық қызметіне тікелей байланысты және тұтастай алғанда ел экономикасына тікелей әсер етеді. Сондықтан, аталған мәселелерді шешу кешенді жұмыстарды талап етеді.

Шетелдік тәжірибе инновациялық қызметті жүзеге асыратын кәсіпорындарға қолдау көрсету, мемлекеттік және жеке инновациялық жобаларды әзірлеу және жүзеге асыру үшін жағдайлар жасау белгілі бір салаларда технологиялық серпілісті қамтамасыз етуге қабілетті инновациялық дамуға ықпал ететіндігін дәлелдей алды. Дамыған елдерде жалпы ішкі өнім өсімінің жартысынан көбі инновациялық прогреспен анықталады. Ал біздің елде жағдай басқаша, экономикалық өсімнің басым бөлігі шикізат өнімдерін экспорттауынан болып отыр. Осы орайда, инновациялық қызметті мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибелерін қолдана отырып, өңірдің инновациялық әлеуетін жақсарту шараларын жүргізу қажет.

Қытай көптеген жылдар бойына шетелдік тікелей инвестицияларға негізделген инновациялық дамудың үлгісін қолданып келеді. Тікелей және жанама әдістер арқылы инновацияларды ынталандыру жұмыстарын жүргізуде. Жанама әдіс түрлерінің қатарына салықтық жеңілдіктер, жеке тұлғаларға жеңілдікпен салық салу кіреді. Алайда, ең тиімдісі әртүрлі мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде жүзеге асырылатын тікелей мемлекеттік басқару әдістері болып табылады. Бүгінде Қытай алдына жеке сектордың белсенді қатысуымен инновациялық жүйені құру міндеті қойылды. Осыған байланысты Қытайда өткен ғасырдың 90-жылдарынан бастап «Torch» (Алау), «Бағдарлама 863», «Бағдарлама 973» және басқалары сияқты бағдарламалар жүзеге асырыла бастады. Осы бағдарламалар шеңберінде

салықтық жеңілдіктерді ғылыми-техникалық парктердің немесе индустриалды аймақтардың резиденттері және, әдетте, экспортқа бағытталған өндірісі бар компаниялар алды. Қарқынды инновациялық дамудың себептерінің бірі - шетелдік инвестицияларды жаңа және жоғары технологиялар секторларына бағыттау мақсатында қатаң реттеу. Озық технологиялар нысанында шетелдік инвестицияларды тартудың басты тәсілі – жоғары технологиялық өндірістерді дамыту аймақтарын құру болды [2].

Сонымен қатар, алдыңғы қатарлы мемлекеттерде инновациялық инфрақұрылымның маңызды құрамдас бөлігі ретінде инновациялық парктер, бизнес-инкубаторлар, кластерлер анықталады. Мәселен, АҚШ-та өңірлік инновациялық кластерлерді дамыту экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың маңызды факторларының бірі болып табылады. Канадада инновациялық кластерлер құру да экономикалық өсуді қамтамасыз етудің негізгі шарты болып табылады. Фин экономикасы кластерлеудің жоғары деңгейімен сипатталады. Сонымен қатар, дамыған елдерде инновацияларды коммерцияландыру тетігін құру мәселесі айтарлықтай басты назарда.

Дамыған мемлекеттердің тәжірибесін саралай келе, кез келген мемлекет инновациялық

саясатын жүзеге асыру барысында өзіне тиімді ретінде айқындалған ретке келтіру құралдарын қолданатындығын атап өтеміз. Сондықтан, экономиканы жаңғыртуда мемлекеттің араласуы шектелуі керек деген тұжырым қате. Инновациялық даму барысында экономиканың әлсіз тұстарын мемлекет тарапынан іс-шаралар арқылы қолдау және ынталандыру шаралары қалыпты жағдайға жатады.

Сондықтан, өңірдің инновациялық мәселелерін шешу екі жақтан жүзеге асырылуы керек. Біріншіден, ең алдымен экономикалық субъектілердің өздері қызметкерлердің инновациялық белсенділігін олардың креативтілігі мен таланттарын ынталандыру арқылы арттырудың ішкі механизмін әзірлеуі керек. Екіншіден, инновациялық қызметті мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибелерін қолдана отырып, экономикалық субъектілердің инновациялық қызметін ынталандырудың жүйелі саясаты жүргізілуі қажет. Осы орайда, Қытай тәжірибесі көрсетіп отырғандай, шетелдік инвестицияларды неғұрлым кеңінен тартуға негізделген инновациялық саясатты тереңдету мүмкіндігін қарастыру қажет.

Көрсетілген іс-шаралар перспективада Ақтөбе облысының экономикалық әлеуетін арттыруға және өңірдің ішкі және сыртқы нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға алып келеді.

Әдебиет:

1. Ақтөбе қаласының 2016-2020 жылдарға даму стратегиясы
2. Ковалев М.М. Китай в XIX веке – мировая инновационная держава/ Минск: Изд. Центр БГУ, 2017. – 239 с. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері
3. Лобанова В.А., Трофимова Н.В. Динамика производительности труда: расчет и особенности в регионах // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Экономика. Управление. Право. 2015. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dinamika-proizvoditelnosti-truda-raschet-i-osobennosti-v-regionah>
4. Манасурова А.М., Джубалиева З.У. Современное состояние и направления инновационного развития Республики Казахстан. Вестник КазНПУ. Алматы, 2015.
5. Послание Президента Н.Назарбаева народу Казахстана от 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g
6. Соловьева Н.А. Анализ основных средств и эффективности их использования: учеб. пособие/ Н.А. Соловьева, Е.А. Медведева: Краснояр. сос. торг.-экон. ин-т. – Красноярск, 2006. – 54 с.
7. Стратегический план 2025 // <https://www.primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/stratplan-2025>
8. Стратегический план 2025 // <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/stratplan-2025>
9. <https://kapital.kz/economic/84690/aktyubinskaya-oblast-privlekla-600-mlrd-tenge-investitsiy.html>

Авторлар туралы мәлімет:

Сауле Атабековна Азылканова – э.ғ.к., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының доценті (Нұр-Сұлтан қаласы)

Асемгуль Ерназаровна Купеева – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының «Экономика» мамандығының магистранты (Нұр-Сұлтан қаласы)

ХФТАР: 06.71.07

JEL: Q14

Ақтөбе облысындағы ауыл шаруашылығын қаржыландыру көздерін талдау

Г. Ахметова – э.ғ.к., доцент, «Мемлекеттік басқару, қаржы және маркетинг» кафедрасының меңгерушісі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті (Ақтөбе қаласы)

А. Кобдабаева – «Мемлекеттік және жергілікті басқару» ББ-ның 1 курс магистранты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті (Ақтөбе қаласы)

Аннотация:

Ауыл шаруашылығы-елдің стратегиялық маңызды секторларының бірі. Бұл сала елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етіп қана қоймай, ауыл тұрғындары үшін жұмыс орындарын да ұсынады. Осыған байланысты осы секторды одан әрі жетілдіру мақсатында мемлекет тарапынан оны қолдау және қаржыландыру жөнінде түрлі күш-жігер жұмсалуда. Өңірлердің орналасу ерекшеліктеріне байланысты республикада осы саланы дамытудың түрлі деңгейі мен қарқыны байқалады. Ғылыми мақалада Ақтөбе облысының ауылшаруашылығын қаржыландыру көздері қарастырылған. АӨК қаржыландыру мәселелері және оларды шешу жолдары анықталды, саланың тиімді дамуына кері әсер ететін себептерін көрсеткен. Аймақтағы ауылшаруашылығы өнімдерін жалпы шығару және негізгі капиталға инвестициялар арасындағы өзара байланысы, саланы субсидиялау көрсеткіштері зерттелді.

Негізгі сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауылшаруашылығы, ауылшаруашылығының өнімі, мал шаруашылығы, несиелендіру, кепілсіз кредиттер, қаржыландыру, қаржылық қолдау, субсидиялар.

Сельское хозяйство-один из стратегически важных секторов страны. Данная отрасль не только обеспечивает продовольственную безопасность страны, но и предоставляет рабочие места для сельчан. В этой связи в целях дальнейшего совершенствования данного сектора со стороны государства предпринимаются различного усилия по его поддержке и финансированию. В связи с особенностями расположения регионов в республике наблюдаются различный уровень и темпы развития данной отрасли. В научной статье рассмотрены источники финансирования сельского хозяйства Актюбинской области. Определены проблемы финансирования АПК и пути их решения, указаны причины, негативно влияющие на эффективное развитие отрасли. Изучены взаимосвязь между валовым выпуском сельскохозяйственной продукции в регионе и инвестициями в основной капитал, показатели субсидирования отрасли.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, продукция сельского хозяйства, животноводство, кредитование, беззалоговые кредиты, финансирование, финансовая поддержка, субсидии.

Agriculture is one of the strategically important sectors of the country. This industry not only ensures the food security of the country, but also provides jobs for the villagers. In this regard, in order to further improve this sector, various efforts are being made by the State to support and finance it. Due to the peculiarities of the location of the regions in the republic, there is a different level and pace of development of this industry. The scientific article considers the sources of financing of agriculture in the Aktobe region. The problems of financing the agro-industrial complex and ways to solve them are identified, the reasons that negatively affect the effective development of the industry are indicated. The relationship between the gross output of agricultural products in the region and investments in fixed assets, the indicators of subsidizing the industry are studied.

Keywords: agro-industrial complex, agriculture, agricultural products, animal husbandry, lending, unsecured loans, financing, financial support, subsidies.

Кіріспе

Ауыл шаруашылығы - елдің азық-түлік қауіпсіздігін қалыптастыратын Қазақстан Республикасы экономикасының маңызды секторларының бірі. Тарихи тәжірибе мен шаруашылық практикасы көрсетіп отырғандай аграрлық сала экономиканы қиын кезеңдерде дағдарыстан алып шығатын, әлеуметтік экономикалық ахуалды тұрақтандыратын, ішкі нарықтың сыйымдылығын қамтамасыз ететін, экспорттық әлеуетті ұлғайтатын аса маңызды құрылым болып табылады.

Президент Қ. Тоқаевтың 2019 жылдағы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында агроөнеркәсіп кешенін құру мәселесін айтқан болатын. Онда ауылшаруашылық өнімдерін шығару үшін барынша қолдау көрсету, оны қаржыландыру, инвестициялар тарту мәселелерін атап көрсеткен [1].

Сондықтан да Қазақстан үшін бұл саланың орасан зор стратегиялық маңыздылығы күмән тудырмасы керек. Оған дәлел ауылшаруашылығы мақсатындағы жердің жалпы көлемі 226,6 млн. га, соның ішінде

егістік жер – 24 млн. га (10,8%), жайылым жер - 189 млн. га (83,1%), шабындық жер - 5 млн. га (2,2%) құрайды [1]. Бұл елімізде ауыл шаруашылығы өндірісін еселеп дамытып, экономикамыздың басты драйверіне айналдырудың зор мүмкіндігі бар екенін көрсетеді. Салаға мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан қолдау шаралары жыл өткен сайын нығайып, нақты бағдарламалар мен заңдар аясындағы болжамды негізде алдыңғы қатарлы елдерге тән өркениетті даму мүмкіндігін қалыптастыруда.

Тиімділігі жоғары агроөнеркәсіп кешенін құру экономикалық тұрақтылықты, тұтынушылардың қажеттілігін толыққанды қамтамасыз етіп қана қоймай, олардың материалдық әл-ауқатын әрі қарай көтерудің негізгі алғышарты болып табылады.

Ауылшаруашылығындағы экономиканың қалыптасуы, агрокәсіпкерлік құрылымдарды қалыптастырып дамыту аз уақыт ішінде өзінің нәтижелерін беретіні, нарықтық жағдайға сай құрылған агроқұрылымдар өндірістік тиімділікті арттыру барысында құлдырап кеткен ауыл шаруашылығының экономикасын жақсаруына, аграрлық саладағы кәсіпкерлік жүйесіндегі шағын және орта бизнестік субъектілердің ұлғая бастағаны мысал бола алады. Дегенмен, аталмыш сала ескірген технологияларды пайдалануға, қосылған құны төмен өнім шығаруға, АӨК субъектілерінің инновациялық белсенділігінің әлсіздігіне және басқа да факторларға байланысты еңбек өнімділігінің төмендігімен сипатталады.

Зерттеу мақсаты

Нарықтық қатынастар жағдайындағы қалыптасқан аграрлық кәсіпкерлік өз қызметіне кіріскенімен, өзінің өмірлік қажетті деңгейіне жете алмағаны ақиқат. Елдегі жүргізілген реформалардың алғашқы нәтижесі кәсіпорындарға, олардың жоғары тиімділікті қызметіне ішкі факторлардың оңайлықпен әсер етпейтіндігін көрсетті. Аграрлық саладағы кәсіпкерліктің көптеген нысандары өз мүмкіндіктерін дер кезінде бағалауға дәрменсіз болып шықты. Сондықтан да еліміздің аймақтарында аграрлық саладағы шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту, мал шаруашылығын өнімдерінің сан түрлілігіне байланысты қайта өңдеу өндіріс дамыту, қаржы тапшылығы, материалдық-техникалық ресурстардың жетіспеушілігі, аграрлық өнеркәсіптегі дағдарыстың бетін қайтару, саланы тұрақтандыру мүмкіндіктері әлі де болса жойылмауы себепті қазіргі кезде күрделі мәселелердің бірі болып отыр. Саланың ең әлсіз жақтарының бірі – АӨК-ті қаржыландырудың жеткіліксіздігі. Мысалы, 2020 жылдың екінші тоқсанында ҚР ҰЭМ Статистика комитеті Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қызметін шектейтін негізгі факторлардың қатарында «ақша қаражатының жетіспеушілігі», «айналым қаражатының жетіспеушілігі», «өнімге төмен сатып алу бағасы», «кредиттер бойынша жоғары пайыздық

мөлшерлемелер» және «материалдық-техникалық базаның тозуы» [2]. деп атады. Бұлар біздің ғылыми-зерттеу жұмысымыздың негізгі мақсатын айқындайды.

Негізгі әдістердің сипаттамасы

Зерттеу үрдісі кезінде түрлі әдістер қолданылды. Аграрлық өндірістің дамуы мен көрсеткіштер жүйесін дайындау үшін аналитикалық және абстракты-логикалық әдіс, статистика-экономикалық әдістер қолданылды. Сонымен қатар, салыстыру, кешенді экономикалық талдау, болжау әдістері де қолданылды. Зерттеу жүргізу барысында аталған мәселе бойынша отандық және шетелдік авторлардың ғылыми жұмыстары, жоспарлы-нормативті, статистикалық және ҚР мемлекеттік органдарының есептік материалдары, қаулылары, шешімдері, заң актілері және басқа да АӨК басқару органдарының нормативтік құжаттары қолданылды.

Нәтижелері және алдағы зерттеу перспективалары

Еліміздегі бірқатар облыстардың аумақтары жайылымдық мал шаруашылығын өркендетуге тиімді. Бұл ретте Ақтөбе облысының мүмкіндігі мол екенін айтуымызға болады.

2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Ақтөбе облысының ауылшаруашылығы мақсатындағы жерлерінің жалпы ауданы 10672,3 мың га құрайды, оның ішінде жайылымдар — 9434,4 мың га, егістіктер — 715,8 мың га, шабындықтар — 133,8 мың га, жыртуға жарамды жерлер — 247,9 мың га, көпжылдық екепелер — 0,6 мың га, бақтар — 0,6 мың га, басқа жерлер - 139,2 мың га [3].

Жалпы облыс бойынша 2019 жылы ауыл шаруашылығы өнімдері мен қызметтерінің жалпы шығарылымы 275,2 млрд. теңгені құрады, бұл өткен жылғы тиісті кезең деңгейінен 3,7%-ға жоғары. Соңғы үш жылда жалпы өнім өндірісінің өсімі 136,6% құрады [4].

Облыстың АӨК-ін дамытудың негізгі бағыттары мал шаруашылығы болып табылады, бұл ретте өсімдік шаруашылығы да дамуда. Мал шаруашылығы саласында жалпы өнім көлемі 2019 жылы 174,7 млрд. теңгені, өсімдік шаруашылығы 99,4 млрд. теңгені құрады. 2019 жылы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемінің өсуі тірі салмақта мал мен құсты сою көлемінің 8,5%-ға, шикі сиыр сүтін сауу көлемінің 3,2%-ға, тауық жұмыртқасының 2,6%-ға ұлғаюына байланысты болды.

2020 жылғы 1 қаңтарға өткен жылғы сәйкес кезеңімен салыстырғанда шаруашылықтардың барлық санаттарында жылқы саны 12,1% артып, 144,3 мың басты, ірі қара мал — тиісінше 6,3% және 493,5 мың басты, қой — 1,2% және 981,2 мың басты, ешкі — 4,6% және 145,8 мың басты, құс - 7,7% және 1310,5 мың басты, түйе - 1,9% және 17,8 мың бас, шошқа - 1,8% және 58,4 мың бас. [5]

Бекітілген егіс құрылымына сәйкес 2020 жылы ауыл шаруашылығы дақылдарын егу 787 мың га алаңда, оның ішінде 457,3 мың га дәнді және дәнді-бұршақты дақылдар, 35,2 мың га майлы дақылдар, 282,2 мың га жемшөп дақылдары, 6,3 мың га картоп, 5,9 мың га бақша дақылдары жүргізілетін болады.[5]

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімін одан әрі арттыру үшін «Ақтөбе облысының АӨК дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған бағдарламасы» әзірленді. Көрсетілген бағдарламаға сәйкес 5 жыл ішінде АӨК-дегі еңбек өнімділігін және қайта өңделген ауыл шаруашылығы өнімінің экспортын 2017 жылмен салыстырғанда кемінде 2,5 есе ұлғайту көзделеді. Бұл ретте 2025 жылға дейін облыс бойынша өндірілетін жалпы өнім көлемін 444,5 млрд. теңгеге дейін арттыру жоспарлануда, оның ішінде мал шаруашылығы бойынша 289 млрд. теңге, өсімдік шаруашылығы бойынша 155,5 млрд. Теңге [6].

Өңір ет және сүт өңдейтін қуатты кәсіпорындарға кенде емес. Облыста жалпы қуаты жылына 21,5 мың тоннаны құрайтын ет өнімдерін шығаратын 11 кәсіпорын бар екені осы сөзіміздің дәлелі. Сүт өңдеу зауытының саны жөнінде де біреуге кінә тағудың ешқандай жөні жоқ. Әйтсе де олардың қазіргі күні алып отырған орташа жүктемесі көңілге қонады деп айтуға ауыз бара бермейді. Өйткені оның алғашқысындағы мұндай көрсеткіш 61 пайыз төңірегінде болса, сүт өңдеу зауытының орташа жүктемесі небәрі 18 пайыз ғана. Дегенмен облыста мал шаруашылығын дамыту мәселесіне кейінгі кезде жан-жақты көңіл бөліне бастағаны үлкен үміт туғызады. Бұл үшін жалпы құны 10,7 миллиард теңгені құрайтын 23 инвестициялық жоба белгіленген. Оның

13-і сүт өңдеу жобаларына жұмылдырылса, 10-ы ет өңдеудегі қордаланып қалған мәселелердің түйінін тарқатуға тартылмақ. Мұндай жағдайда ет пен сүт өнімдерін қайта өңдеу ісі жаңаша серпін алатыны айқын [7].

Ақтөбе облысы Қазақстанның индустриалды дамыған өңірі болып табылады. Облыстың агроөнеркәсіптік кешенінің экономикасының қазіргі жағдайы аграрлық-өнеркәсіптік кешен ірі және облыстың әлеуметтік - мағыналы экономика секторларының бірі болып табылады. Аймақтың табиғаты жағынан, жерінің қолайлылығы, экономикасының дамуы тарапынан ауыл шаруашылығын кеңінен дамытуға мүмкіндігі кең. Ең алдымен облысымыздағы ауылшаруашылығы өндірісінің негізгі көрсеткіштеріне тоқталсақ. Өткен жылдың қорытындысы бойынша ауылшаруашылығы өнімінің нақты көлемі – 324,78 млрд. теңгені, яғни нақты көлем индексі - 106,7% құрады.

Төмендегі кестеде 2013-2019 жылдар аралығындағы Ақтөбе облысы, ондағы аудандар бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы көрініс тауып отыр. Ақтөбе аумағы бойынша 2013 жылы ауыл шаруашылық өнімдерінің жалпы шығарылымы 151026,5 млн. теңге болса, 2019 жылы бұл көрсеткіш 79,8%-ға артқан, яғни 271561,7 млн. теңгеге тең болды. Біздің ойымша, бұл жақсы көрсеткіш. Кестеден көріп отырғанымыздай, бұл көрсеткіш жыл сайын өсіп отырған себебі, ауыл шаруашылығының жалпы өніміне байланысты. Егер жалпы өнім көбейсе, жалпы өнімнен түскен табыста көбейеді.

1 кесте

Ақтөбе облысы бойынша аудандардың ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы

млн. теңге

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ақтөбе облысы	151 026,5	136 843,1	165 244,3	183 965,3	200 631,3	234 336,4	271 561,7
Ақтөбе қ.ә.	18 919,3	20 415,1	19 674,0	19 609,3	22 200,0	25 501,1	29 122,4
Алға	12 332,2	14 135,8	16 794,7	19 715,7	22 186,9	25 327,7	28 502,1
Әйтеке би	15 075,7	14 374,1	15 739,6	19 792,6	21 608,9	24 059,8	25 794,9
Байғанин	8 787,4	8 620,0	8 796,2	9 627,3	10 073,2	11 998,0	13 913,4
Қарғалы	12 083,5	11 697,0	12 400,4	14 666,2	16 330,2	18 244,1	23 462,7
Қоба	10 972,2	11 830,4	12 410,2	13 799,9	14 722,8	17 691,1	20 793,0
Мәртөк	13 721,5	14 925,5	15 395,4	17 320,3	19 160,9	22 306,4	26 372,8
Мұғалжар	12 448,5	13 113,7	13 649,2	15 072,4	16 123,6	19 005,6	21 919,0
Ойыл	7 032,6	7 221,1	7 621,9	8 090,6	8 588,5	10 228,5	12 163,8
Темір	11 785,5	12 024,9	12 319,2	12 690,9	13 659,5	16 389,0	18 819,2
Хромтау	10 472,0	11 150,6	12 274,0	14 453,7	15 115,9	18 474,0	21 683,1
Шалқар	9 810,9	10 092,5	10 332,7	10 762,5	11 977,4	14 517,5	16 648,6
Ырғыз	7 585,2	7 657,5	7 836,8	8 363,9	8 883,5	10 593,6	12 366,7

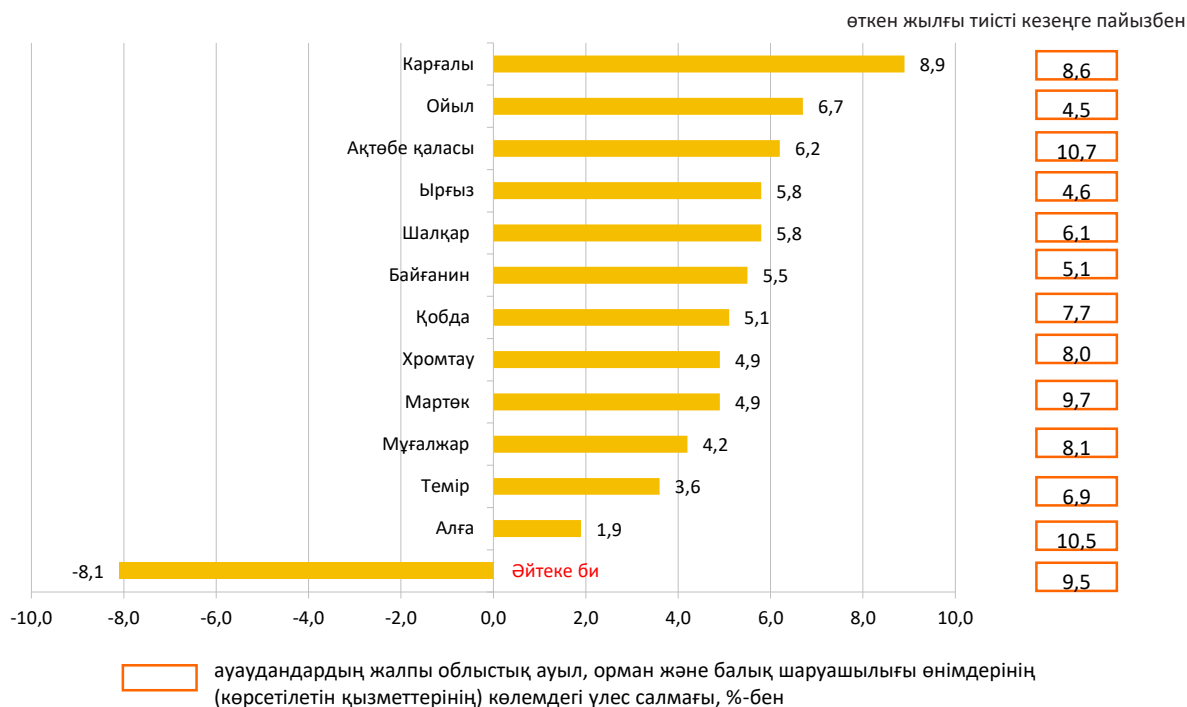
Дерекөз: [8].

Ақтөбе облысындағы аудандардың ішінде ауыл шаруашылығы өндірісі бойынша ең жоғары үлесті жылдар аралығында Алға, Мәртөк, Әйтеке би аудандары алып отыр. Аталмыш аудандарда осы сала бағытында қожалықтардың, жеке кәсіпкерлердің,

шаруашылықтардың көп болуының айғағы. Аудандардың үлестің деңгейі төмендегі диаграммдан байқауымызға болады. Мұнда 2019 жылдың қорытындысы негізінде алынып отыр.

1 сурет

2019 жылы Ақтөбе облысы бойынша аудандардың ауыл, орман және балық шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы көлемінің өзгеруі (+, -)

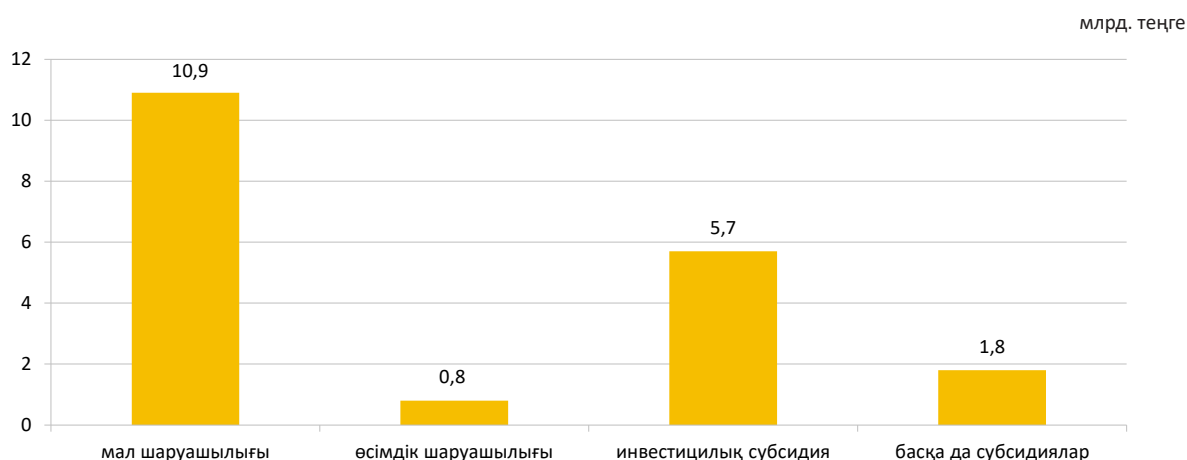
Ескертпе: әдебиет негізінде авторлар құрастырған [8].

Жыл сайын ауылшаруашылығын мемлекет тарапынан қолдау жүзеге асырылуда. Бұл саланы қаржыландыру жыл сайын артуда. Сонымен қатар аталмыш бағытта түрлі қаржы институттары қатысады және ат салысуда. Алы шаруашылығына салынған қаржының қайтарымдылығы өз кезегінде нәтижесін беретіні анық. Осыған орай салада ілгері даму да баршылық. Бұл ауылшаруашылығын дамытуда мүмкіндігіміздің мол екенін айқындайды.

2020 жылы республикалық және жергілікті бюджеттерден 19,2 млрд. теңге бөлінді. Оның ішінде мал шаруашылығына - 10,9 млрд. теңге, өсімдік шаруашылығы – 0,8 млрд. теңге, инвестициялық субсидия – 5,7 млрд. теңге, басқа да субсидиялар - 1,8 млрд. теңге. [9].

2 сурет

2020 жылы Ақтөбе облысына ауыл шаруашылығына бөлінген субсидиялар көлемі

Ескертпе: әдебиет негізінде авторлар құрастырған [8].

Қаржы ресурстарының жетіспеушілігі кезінде ауылшаруашылық құрылымдардың практикалық қызметіне негізгі несиелендіру жүйесі ретінде ұсынылатын қосымша қаржыландыру көздерін іздеу қажеттілігі пайда болды.

Қазақстан Республикасында экономиканың аграрлық секторын кредиттеуде жеке банктермен қатар мемлекеттік даму институттары да маңызды рөл атқарады. Мемлекет институттарды басқаруды басқару компанияларының көмегімен жүзеге асырады: агроөнеркәсіп кешенінде – «ҚазАгро» ұлттық басқару холдингі» АҚ және «Самұқ-Қазына» әл-ауқат ұлттық қоры» АҚ - экономиканың басқа да секторларында.

Шағын бизнес субъектілерін қаржыландыру қормен тартылған және жеке қаржы құралдары арқылы жүзеге асады. Ауыл шаруашылығы қызметін жүзеге асыратын шағын бизнес субъектілеріне қарыздар бірінші кезектегі тәртіппен беріледі.

Шағын бизнесті дамытудың негізгі шарттарының бірі шағын бизнес субъектілерін мемлекет тарапынан да, мемлекеттік емес қаржы институттары тарапынан да экономикалық қолдау мен кредиттеу болып табылады.

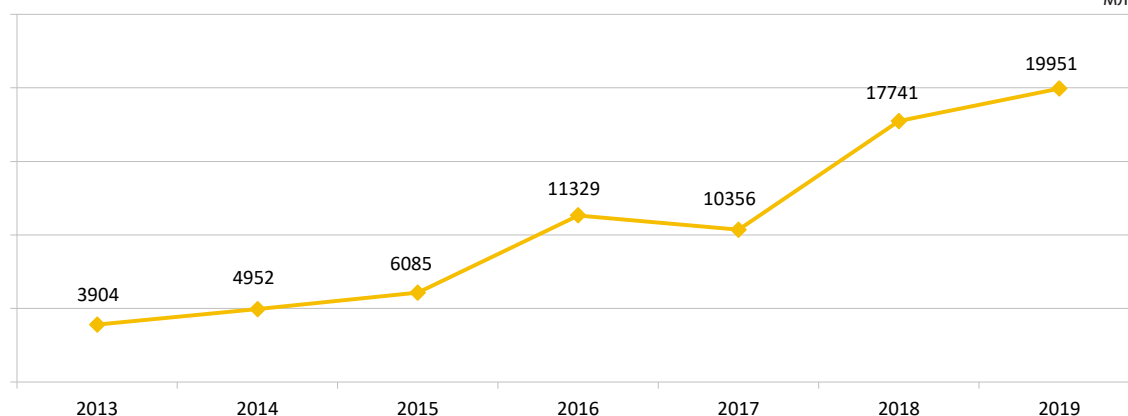
Ақтөбе облысы Қазақстанның индустриалды дамыған өңірі болып табылады. Облыстың агроөнеркәсіптік кешенінің экономикасының қазіргі жағдайы аграрлық-өнеркәсіптік кешен ірі және облыстың әлеуметтік - мағыналы экономика секторларының бірі болып табылады. Аймақтың табиғаты жағынан, жерінің қолайлылығы, экономикасының дамуы тарапынан мал шаруашылығын кеңінен дамытуға мүмкіндігі кең.

Ең алдымен облысымыздағы аталмыш салаға салынған инвестиция мөлшеріне назар аударалық. 1 кестеде көрсетілгендей, Ақтөбе облысы бойынша салынған инвестицияның мөлшерінің даму қарқыны жыл сайын өсу деңгейін байқатады (Диаграмма 3).

3 сурет

Ақтөбе облысы бойынша ауыл, орман, балық шаруашылығына салынған инвестициялар

млн. теңге

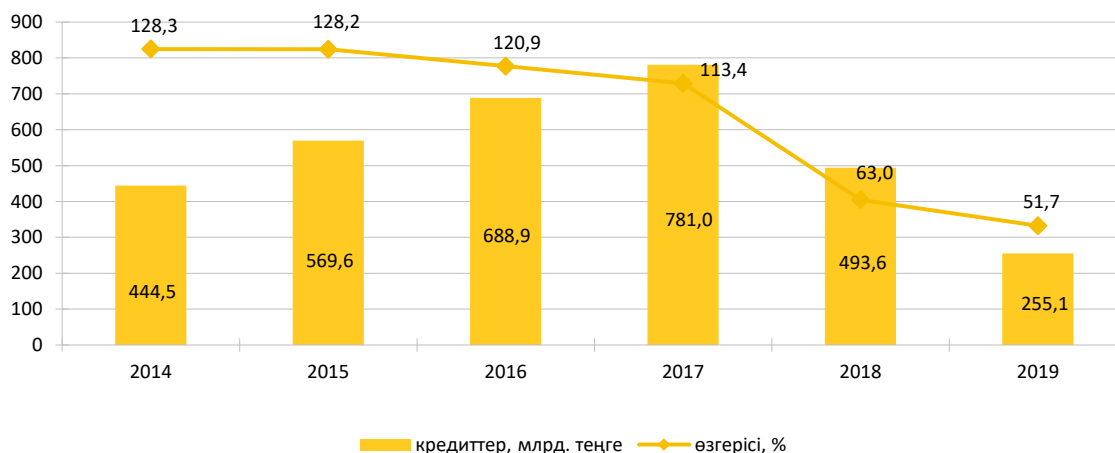

Талдау нәтижесінде, Ақтөбе облысына 2013 жылы 3904 млн. теңге инвестиция салынған болса, ал бұл көрсеткіш 7 жыл ішінде 6 есе өсіп, 19951 млн. теңге құрады. Демек, өткен жылдармен салыстырмалы түрде қарағанда едәуір мөлшерде инвестиция құйылып отыр.

Бүгінде банктер тарапынан Агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарын қаржылық қолдау екі-үш

жыл бұрынғы көрсеткіштерден әлдеқайда төмен. Ағымдағы жылдың шілде айының басында ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына кредиттер 275,3 млрд. теңгені құрады — ЕДБ жалпы кредиттік портфелінің небәрі 2%-ы. Бұл ретте 2014 жылы бұл сома 444,5 млрд. теңгеге, 2017 жылы - 781 млрд. теңгеге, ал 2018 және 2019 жылдары біршама азайғанын байқаймыз.

Ақтөбе облысы бойынша ауыл, орман, балық шаруашылығына ЕДБ-дің берген кредиттері

Дерекөз: [10].

Банктердің Ауыл шаруашылығы субъектілеріне кредит беруінің төмендеуі бірнеше себептерге байланысты болды, олардың ішінде:

- қарыз алушылардың кепілдік базасына қойылатын қатаң талаптар;
- салалық тәуекелдерді хеджирлеудің пәрменді құралдарының жетіспеушілігі;
- ауылдық жерлерде Өңірлік желіні дамытуға және қолдауға арналған жоғары шығындар және басқалар.

Көбінесе банктер негізінен ірі кәсіпорындарға кредит береді, ал ауыл шаруашылығы саласындағы жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың 97,6%-ы шағын кәсіпорындар болып табылады, бұл ретте

көп жағдайда бұл ЖК болып табылады. Жалпы, ауыл шаруашылығы субъектілері мен ауыл тұрғындарының бастапқы капиталы жоқ, өтімді кепілдері жоқ, көбінесе несие тарихы жоқ. Бұл жағдайда микроқаржы ұйымдары агроөнеркәсіптік кешен үшін қарыз қаражатының қол жетімді көздеріне айналады. Елімізде микроқаржы ұйымдарының қызметі кәсіпкерлікті қолдауға, халықтың әл-ауқатын арттыруға және ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған. АӨК саласындағы қызметті жүзеге асыру үшін ауылдық аумақтардың тұрғындарына микроқаржы ұйымдары берген микрокредиттердің үлесі 50%-дан астамды құрайды.

ЕДБ-дің ауыл шаруашылығына берген кредиттерінің үлесі

пайызбен

Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің деректеріне сәйкес Қазақстан 2018 жылдың қорытындысы бойынша салалық бөліністе ауыл шаруашылығына арналған екінші деңгейдегі банктер кредиттерінің сомасы шаруашылық несие көлемінің 3,7% құрайды. Екінші деңгейдегі банктердің қорытындысы бойынша (489,7 млрд. теңге) 2017 жылы - 5,5% (695,2 млрд. теңге) және 2016 жылдың қорытындысы бойынша - 5,3% (674,6 млрд. теңге).

2019 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша Екінші деңгейдегі банктердің кредиттерін салалық бөлуде ауыл шаруашылығына - 1,9% (255,1 млрд. теңге) келеді.

Өңірлік бөліністе 2019 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша Алматы қаласына көлемнің 47,2%-ы тиесілі. Екінші деңгейдегі банктердің ауыл шаруашылығына кредиттері (120,4 млрд. теңге), Ақмола облысына - 9,5% (24,4 млрд. теңге), Қостанай облысына - 9,4% (24 млрд. теңге), Нұр-сұлтан қаласына - 6,4% (16,4 млрд. теңге), Шығыс Қазақстан облысына - 5,4% (13,7 млрд. теңге), Ақтөбе облысына - 3,8% (9,7 млрд. теңге), республиканың басқа қалалары мен облыстарына 18,3% (46,6 млрд. теңге) келеді.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының банктік емес секторы негізінен банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар агроөнеркәсіптік кешен саласындағы ұлттық басқарушы холдинг - «ұлттық басқарушы холдинг ҚазАгро» АҚ үш акционері қызмет көрсетеді:

- «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау Қоры» АҚ
- «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ;
- «ҚазАгроҚаржы» АҚ.

Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің деректеріне сәйкес 2019 жылғы жағдай бойынша агроөнеркәсіптік кешен саласындағы ұлттық басқарушы холдинг ұйымдарының, еншілес ұйымдарының активтері құнсыздануға арналған резервтерді шегергендегі берілген және өтелмеген қарыздар (микрокредиттер) сомасы 563,3 млрд. теңгені құрайды.

«ҚазАгро» Ұлттық Холдингінің Ақтөбе облысының АӨК-ін 2017 жылы қолдауының жалпы көлемі жыл 10,8 млрд. теңгені құрады. Жалпы республика бойынша 2017 жылы қаржыландырудың жалпы сомасы Агросектор холдингі 267 млрд. теңгені құрады. Холдингінің Ақтөбе облысы бойынша инвестициялық қоржынында 25 жоба бар құны 30 млрд. теңге. Құрылатын жұмыс орындарының саны - 973 пайдалану. Осы уақытқа дейін құны 25,5 млрд. теңге болатын 22 жоба пайдалануға берілді. Облыстағы ең ірі жобалардың ішінде: жылыжай «Green House Kazakhstan» ЖШС кешені; «АкТеп» ЖШС компаниялар тобының ет кластері және т.б. 2017 жылы облыста «ҚазАгро» Ұлттық холдингі желісі бойынша көктемгі егіс жұмыстарын жүргізуге жалпы көлемі 25,7 мың га алаңда 336 млн. теңге сомасына

11 АШТӨ жұмыстар қаржыландырылды. Сонымен қатар, 2017 жылы «ҚазАгро» еншілес компаниялары арқылы өңірлік ауылшаруашылығы құрылымдарына 4029 млн. теңге сомасына 1085 микрокредит берілді.

Қорытынды

Ұзақ уақыт кезеңіне арналған төмен пайыздық мөлшерлемелер бойынша субсидиялар және кепілсіз кредиттер - АӨК дамытудың басты тетіктері. Алайда субсидиялаудың кейбір тұстары түзетулерді талап етеді. Біріншіден, ауылдық тұтыну кооперативтеріне қатысушыларды ірі шаруашылықтармен қатар субсидиялаудың барлық қолданыстағы тетіктеріне қосу ұсынылады. Екіншіден, аймақта базарларда және сауда орындарында отандық ауылшаруашылық өнімдері үшін арнайы сауда нүктелерінің қолжетімділігін арттыру бойынша іс-шараларды қолға алса.

Тәжірибеде субсидияның 90%-дан астамы 10-12 агрохолдингке және олардың сұрыпталған кәсіпорындарының қолына тиеді екен. Ал шаруашылыққа қажетті жаңа техниканы сатып алу, жаңа технологияларды ендіру үшін кредит алу, олардың қымбаттылығына байланысты ұсақ шаруашылықтарға қол жетімді болмай отыр. Шаруалар үміт күткен ұсақ кредиттік серіктестіктер жүйесі қаржылық жұтандыққа байланысты дами алмайды.

Орасан үлкен әлеуетке қарамастан ауылшаруашылығының, жалпы аграрлық сектордың ішкі жалпы өнімдегі үлесі, кейбір мәліметтер бойынша 6-8%-дан, ал экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы сарапшыларының пікірінше соңғы кездегі ресми ақпараттарда 4-5%-дан аспай отыр (шамамен 8 млрд. долл.). Себебі мемлекеттік бағдарламалармен көзделген ауылшаруашылығында еңбек өнімділігін 2,5 есе арттыру міндеті орындалған жоқ. балық өнімдерінің елеулі бөлігін импорт есебінен жабуға мәжбүр болып отырмыз.

Инфрақұрылымның нашарлығы, соның ішінде, біздің пікірімізше, жол көлік мәселесі. Айталық жеке шаруашылықтарда өндірілетін ауыл шаруашылығы шикізатын тасымалдаудың, дайындау немесе өңдеу пункттеріне жеткізудің қиындығы немесе өте қымбатқа түсетіні. Академик А.Қ. Қошановтың зерттеулері көрсетіп отырғандай, Еуропа елдерінде өндірушілер мен қабылдау пункттерінің арасындағы қашықтық 50 км. аспайды. Ал бізде, кейбір аймақтарда сүт зауыттарына дейінгі қашықтық 600 км. асады екен. Ең бастысы - Қазақстанда ауылшаруашылығы шикізатын дайындау мекемелері жоқтың қасы, және әлі күнге дейін бұл мәселе мүлдем назардан тыс қалған. Қазірде елімізде отандық сүт өнімдері қажеттіліктің 30% ғана қанағаттандырып отыр, ал 70% шет елдерден импортталады [11].

Агроөнеркәсіптік кешендегі, оның басты буыны болып табылатын ауыл шаруашылығы өндірісінің өнімділігін көбейтудің, тиімділігін арттырудың жолы

қандай? Соңғы екі ғасырдағы әлемдік тәжірибеде өзінің өміршеңдігін дәлелдеген өндірістік және тұтынушылық кооперация ауылшаруашылығы саласында елеулі оң өзгерістердің кепілі деуге негіз бар. Кооперация негізінде ұйымдастырылған кешенді ірі шаруашылық құрылымдары қаржыландырудың (ішкі көздер есебінен, мемлекет тарапынан да), өнімді өткізу нарықтарын кеңейтудің, техниканы, жабдықтарды, химиялық өңдеу құралдарын сатып алудың біршама тиімді шарттарына қол жеткізудің, құқықтық қорғаудың мүмкіншіліктерін көбірек пайдалануға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда агроөнеркәсіп кешенінде (АӨК) орын алып отырған еңбек өнімділігінің мардымсыздығы, өнімдердің бәсекелестік қабілетінің төмендігі, осылардың салдары ретінде қайта өңдеуші кәсіпорындардың қуатының толық қамтылуы, техникалық жабдықталуының нашарлығы, білімнің жеткіліксіздігі, өнімді өткізуден түскен табыстың аздығы және қасымша үстеме шығындардың көптігі сияқты мәселелерді шешуде ауылшаруашылығы кооперативтеріне үлкен маңыз беріліп отыр. Қазақстанда кооперацияны қалыптастыру мен дамытуда ұйымдық-экономикалық қатынастарды да жетілдіру маңызды.

Әдебиет:

1. Президент Қ.Тоқаевтың 2019 жылдағы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауы
2. ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің статистикалық бюллетені, 2020 ж.
3. Итоги социально-экономического развития региона по отраслям (статистические данные). // Управление сельского хозяйства Актыбинской области. auyl.aktobe.gov.kz.
4. Отчеты об исполнении государственных программ. //Управление сельского хозяйства Актыбинской области. auyl.aktobe.gov.kz.
5. Текущая информация о состоянии отрасли, с указанием перечня и контактных данных сельскохозяйственных предприятий региона. //Управление сельского хозяйства Актыбинской области. auyl.aktobe.gov.kz.
6. Государственные программы и их исполнение //Управление сельского хозяйства Актыбинской области. auyl.aktobe.gov.kz.
7. <https://egemen.kz/article/160033-aqtoebe-oblysynda-mal-sharuashylyghyn-damytu-isinde-tuytkildi-tustar-bar>
8. <http://aktobe.stat.gov.kz/>
9. <https://primeminister.kz/kz/news/reviews/aktobe-oblysynyn-2020-zhylgy-damu-korytyndylary-ekonomikany-negizgi-salalary-boyyynsha-on-serpin-kamtamasyz-etildi-925939>
10. <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/finansirovanie-apk-kakie-subekty-finsektora-okazyvayut-podderzhku-selskomu-hozyajstvu>
11. Кошанов А.К. Социально-экономические проблемы прогресса АПК Казахстана. – Газ. Казахстанская правда. 14.12.2018

Авторлар туралы мәлімет:

Гулистан Ивановна Ахметова – э.ғ.к., доцент, «Мемлекеттік басқару, қаржы және маркетинг» кафедрасының меңгерушісі, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті (Ақтөбе қаласы)
 Аэлиа Қайратқызы Кобдабаева – «Мемлекеттік және жергілікті басқару» ББ-ның 1 курс магистранты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті (Ақтөбе қаласы)

ХҒТАР: 06.71.07

JEL: Q10

Батыс Қазақстан облысындағы аграрлық кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы мен даму мүмкіндіктері

Ж. Ержанова – э.ғ.к., доцент Экономика, ақпараттық технологиялар және кәсіби білім беру институтының директоры, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті (Орал қаласы)

Н. Ахметжанова – магистр, Экономика және аудит жоғары мектебінің аға оқытушысы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті (Орал қаласы)

Аннотация:

Мақалада аграрлық кәсіпкерліктің қазіргі уақыттағы маңызы мен қажеттіліктері, Батыс Қазақстан облысындағы кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы қаралып, негізгі көрсеткіштерге талдаулар жасалған. Берілген статистикалық мәліметтер Батыс Қазақстан облысы жағдайында динамикада аграрлық кәсіпкерліктің іс-әрекетін ұйымдастыру жағдайын қарастыруға мүмкіндік береді. Аграрлық кәсіпкерліктегі нақты тіркелген шаруашылық субъектілері мен соның ішіндегі жұмыс жасап тұрған субъектілер арқылы барлық кәсіпкерліктің нарықта тұрақтап қала алмау себептері анықталып, болашақтағы қызметін тиімді ұйымдастыру жолдары қарастырылған. Кәсіпкерлік қызметті ұйымдастырудағы басты көрсеткіштердің бірі еңбек ресурстарымен қамтылу деңгейі мен мүмкіндіктерін анықтауда негізгі көрсеткіштерге талдаулар жасалады. Авторлар өңірдің қазіргі кәсіпкерліктің негізгі даму бағыттарын қарастырған, сонымен қатар ауылшаруашылық өндірісінің құрылымын шаруа қожалықтарының категориялары бойынша және ауыл шаруашылығының негізгі көрсеткіштерін талдаған. Батыс Қазақстан облысы жағдайында аграрлық кәсіпкерлікті ұйымдастырудың бүгінгі жағдайы мен алдағы уақыттағы тиімділік көрсеткіштерін арттыру мүмкіндіктері көрсетілген.

Негізгі сөздер: кәсіпкерлік, ауыл шаруашылығы, даму, шағын және орта бизнес, жетілдіру.

В статье рассматривается актуальность и потребности сельскохозяйственного предпринимательства, современное состояние предпринимательства в Западно-Казахстанской области и анализируются основные показатели. Данная статистика позволяет рассматривать динамику организации аграрного бизнеса в динамике Западно-Казахстанской области. Выявлены причины неспособности всех предприятий оставаться на рынке через четко зарегистрированные хозяйствующие субъекты аграрного предпринимательства, в том числе уже существующие, и рассмотрены способы эффективной организации будущей деятельности. Одним из основных показателей при организации предпринимательской деятельности является анализ ключевых показателей при определении уровня и возможностей трудоустройства. Авторами рассмотрены основные направления развития современного предпринимательства в регионе, а также проанализирована структура сельскохозяйственного производства по категориям хозяйств и основным показателям сельского хозяйства. Показано текущее состояние сельскохозяйственного предпринимательства в Западно-Казахстанской области и возможности для повышения эффективности в будущем.

Ключевые слова: предпринимательство, сельское хозяйство, развитие, малый и средний бизнес, благоустройство.

The article examines the relevance and needs of agricultural entrepreneurship, the current state of entrepreneurship in the West Kazakhstan region and analyzes the main indicators. These statistics allow us to consider the dynamics of the organization of the agricultural business in the dynamics of the West Kazakhstan region. The reasons for the inability of all enterprises to remain on the market through clearly registered economic entities of agricultural entrepreneurship, including those already existing, are identified, and methods of effective organization of future activities are considered. One of the main indicators in the organization of entrepreneurial activity is the analysis of key indicators in determining the level and opportunities of employment. The authors considered the main directions of development of modern entrepreneurship in the region, and also analyzed the structure of agricultural production by categories of farms and the main indicators of agriculture. Shows the current state of agricultural entrepreneurship in the West Kazakhstan region and opportunities for increasing efficiency in the future.

Key words: entrepreneurship, agriculture, development, small and medium business, improvement.

Кіріспе

Қазақстан - агроиндустриалдық ел, ауыл шаруашылығы өндірісінәтижелігі тұрғындар қалыпты өмір сүруін қамтамасыз етудің басты шарты болып табылады. Қазіргі уақытта еліміздегі халықтың 41%-зы ауылдарда шоғырланған. Ауыл шаруашылығы дамуы тек ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейіне әсер етіп қоймай сонымен бірге жалпы тұрғындардың азық-түлігін және осы сала бойынша өндірілетін өңделген бұйымдарға деген қажеттіліктерін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Қазақстан экономикасында ауыл шаруашылығы жалпы ішкі өнімінде 4,5% құрайды. Ел территориясының 75% ауыл шаруашылығына жарамды жерлер. Шаруа қожалықтарының көп бөлігі қой мен ірі қара өсіру арқылы сүт өнімдері мен ет, жүн өндірумен айналысады. Өсімдік шаруашылығы бойынша негізгі орында бидай, арпа, күріш пен мақта өсірумен қатар, шет елге экспортқа бидай шығару да еліміздің басты табыс көзі. Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы министрлігінің 2013-2019 жылдар бойынша орташа жылдық бидай өндіру көлемі 19,1 млн. теңге, оның ішінде 8 млн. тонна астық әлемнің 70-тен астам еліне экспортталады. [1]

Біздің елдің стратегиялық маңызды кешенінің бірі болып оның агроөнеркәсіптік кешені болып табылады. Бұл мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жүйесінің тұрақты дамуын қамтамасыз етеді, жұмыс орындарының едәуір санын құру арқылы халықтың жұмыспен қамтылуын арттыруға ықпал етеді, бұл халықтың, әсіресе ауылдықтардың әлеуметтік қорғалуын арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, агроөнеркәсіптік кешендегі кәсіпкерліктің дамуы бәсекелестік ортаны қалыптастыруға, тұтынушыларға жаңа тауарлар мен қызметтерді ұсынуға, ірі бизнестің дамуына ықпал етеді.

Мәселенің қойылуы

Бүгінгі күні ел экономикасын дамытудың негізгі ынталандырушысының бірі аграрлық кәсіпкерліктің жағдайы мен даму перспективалары болып табылады. Агроөнеркәсіптік кешен - бұл елдің стратегиялық маңызды кешені, соған байланысты агроөнеркәсіптік кешенде кәсіпкерлікті дамыту жалпы мемлекеттің соның ішінде әр аймақтың азық-түлік қауіпсіздігін шешудің басым бағыты болып табылады, атап айтқанда:

- ауылдық жерлердің экономикалық дамуы;
- ірі бизнестің дамуына көмек.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Нақты зерттеудің теориялық негізін Қазақстандағы аграрлық кәсіпкерлік саласындағы отандық және шет елдік ғалымдардың ғылыми еңбектері құрайды. Зерттеудің әдістемелік негізі жүйелік тәсілдер мен контент-талдау, әдебиеттерге шолу мен салыстырмалы статистикалық талдауға негізделеді.

Контент-талдау әдісі текте келтірілген мәліметтерді пайдалану арқылы негізделген тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді. Бұл тәсілде материал жинау, сипаттамалық талдау, категорияны таңдау мен материалды бағлау жүргізіледі. Ол дұрыс жүргізілген жағдайда берілгендерді қысқартудың тиімді тәсілі болып табылады. Әдебиеттерге шолу зерттеу аумағын анықтау жолындағы кез-келген зерттеудің ажырамас басты бөлігі болып табылады. Әдебиеттерге жүйелік зерттеу жүргізу бар концепция, теория мен тәжірибелік материалдарды оқып білу арқылы зерттеуді жеңілдетеді.

Зерттеу нәтижелері

Батыс Қазақстан облысының табиғи-климаттық жағдайы ауыл шаруашылығымен айналысуға қолайлы. Қазіргі уақытта аграрлық кәсіпкерлікке қолдау шараларын халық арасында кеңінен насихаттауға байланысты ауылдық жерлерде кәсіпкерлікпен айналысқысы келетіндер қатары артуда. Батыс Қазақстан облысы бойынша кәсіпкерлікпен айналысу көрсеткіштері 1 кестеден көруге болады. 2020 жылға Батыс Қазақстан облысы бойынша ШОК жұмыс істеп тұрған субъектілерінің саны 43035. Бұл базисті 2018 жылмен салыстырғанда 7,4%-ға, ал 2019 жылмен салыстырғанда 0,6%-ға артқан. Кәсіпкерлікпен айналысуда Орал қаласы, Бөрлі, Бәйтерек аудандарындағы алдыңғы орында. Бұл осы аудандардың қала орталығына жақын орналасуы себепті де түсіндіріледі. Бөкейорда, Тасқала аудандарында 2020 жылы 2018 жылға қарағанда кәсіпкерлікпен айналысу деңгейі күрт артқан, ол сәйкесінше өсу деңгейі 21,3% және 25%. Кәсіпкерлікпен айналысу деңгейі төмен аудандар Жәнібек, Қаратөбе, Шыңғырлау. Бұл аудандарда жалпы есептік көрсеткіштер динамикада өскенмен, басқа аудандармен салыстырғанда төмен. Есептік мәліметтер бойынша кәсіпкерлік түрлерінің ішінде дара кәсіпкерлік басты үлесті алады, 2020 жылы ол 67,4% құрайды.

Қазіргі экономикада пандемиялық жағдайға байланысты кейбір қызмет көрсету салалары тұралағанмен, ауыл шаруашылығы саласы өнімдеріне деген сұраныс төмендемеді және бұл ауыл шаруашылығындағы кәсіпкерлікті ұйымдастыру қажеттігін көрсетті. Қазіргі уақытта адамдар да құнарлы тамақтанып, дұрыс күн тәртібін ұстану қажеттілігін түсінді. Бұл жағдай қоғамдағы басты құндылықтардың да орнын анықтағандай. Жоғары иммунитетті қалыптастыру қажеттілігі тек таза табиғи азық-түлік арқылы келетіндігі болашақтағы нарықтағы азық-түлік сапасына деген негізгі сұранысты қалыптастыратындығы күмәнсіз. Сондықтан аграрлық кәсіпкерлікті ұйымдастыру ісінің болашағы зор.

Ауыл шаруашылығы арқылы таза құнарлы азық-түлікті қамтамасыз ету бүгінгі күннің талабы.

Аграрлық саладағы басты мәселе ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруші шаруашылықтардың шағын кәсіпкерлікке жататындығы, осы себепті өз іс-әрекетін ұйымдастырудағы жер шалғайлығына байланысты өнімдерін өткізудегі қиындықтар. Ал

аграрлық кооперация құрып бірігіп ауқымды жобалар ұйымдастыруға қазіргі жекеменшік көзқарас пен алдыңғы мемлекеттік кооперациялау кезінде кеткен тәжірибелік олқылықтар қол байлау болуда.

1 кесте

Батыс Қазақстан облысы бойынша ШОК жұмыс істеп тұрған субъектілерінің саны

	2018				2019				2020			
	барлығы	оның ішінде			барлығы	оның ішінде			барлығы	оның ішінде		
		шағын және орта кәсіпкер-ліктегі заңды тұлғалар	дара кәсіпкерлер	шаруа немесе фермер қожалықтары		шағын және орта кәсіпкер-ліктегі заңды тұлғалар	дара кәсіпкерлер	шаруа немесе фермер қожалықтары		шағын және орта кәсіпкер-ліктегі заңды тұлғалар	дара кәсіпкерлер	шаруа немесе фермер қожалықтары
Барлығы	40 062	5 916	27 895	6 251	42 785	6 348	29 041	7 396	43 035	6 399	28 994	7 642
Ақжайық	1 548	117	630	801	1 711	108	665	938	1 753	113	648	992
Бөкей ордасы	827	20	249	558	926	23	281	622	1 003	23	301	679
Бөрлі	3 889	676	2 947	266	4 022	688	3 024	310	4 068	718	3 030	320
Жаңақала	1 079	64	391	624	1 112	41	388	683	1 291	48	425	818
Жәнібек	805	36	353	416	832	33	285	514	749	27	343	379
Бәйтерек	2 293	275	1 258	760	2 417	299	1 260	858	2 381	280	1 168	933
Казталов	1 203	75	425	703	1 299	83	422	794	1 352	69	437	846
Қаратөбе	611	37	240	334	803	35	334	434	936	28	580	328
Сырым	1 080	92	416	572	1 188	93	394	701	1 301	95	404	802
Тасқала	847	55	414	378	1 006	62	452	492	1 059	83	618	358
Теректі	1 384	140	769	475	1 407	139	715	553	1 442	152	702	588
Шыңғырлау	602	55	315	232	640	54	281	305	663	68	264	331
Орал қаласы	23 894	4 274	19 488	132	25 422	4 690	20 540	192	25 037	4 695	20 074	268

Қазақстанның аграрлық бизнесі келесідей санаттардан құрылған: шағын кәсіпкерлік, орта кәсіпкерлік, дара кәсіпкерлік, шаруа немесе фермерлер қожалықтары. Батыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіп кешені аймақ экономикасының біршама ірі және маңызды секторларының бірі болып табылады.

Кәсіпкерлікті дамыту қазіргі заманғы экономикалық жүйенің негізгі элементтерінің бірі болып табылатын шағын және орта агробизнес болып табылатын кәсіпкерлік белсенділіктің артуын және көп құрылымды экономиканың қалыптасуын болжайды және ауыл экономикасының инновацияның әлеуметтік тұрақтылығын арттыруға қабілетті қоғамның бірі.

Қазіргі уақытта Батыс Қазақстан облысында, stat.gov.kz мәліметтері бойынша, 2019 жылы ауыл шаруашылығы ШОК жұмыс істеп тұрған субъектілеріндегі жұмыспен қамтылғандар

саны - 14254 адамды құрады, оның ішінде: шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарында жұмыспен қамтылғандар - 1557 адам, орта кәсіпкерлік кәсіпорындарында жұмыспен қамтылғандар - 605 адам, дара кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандар саны - 603 адам, шаруа немесе фермер қожалықтарында жұмыспен қамтылғандар саны-11489 адамды құрады.

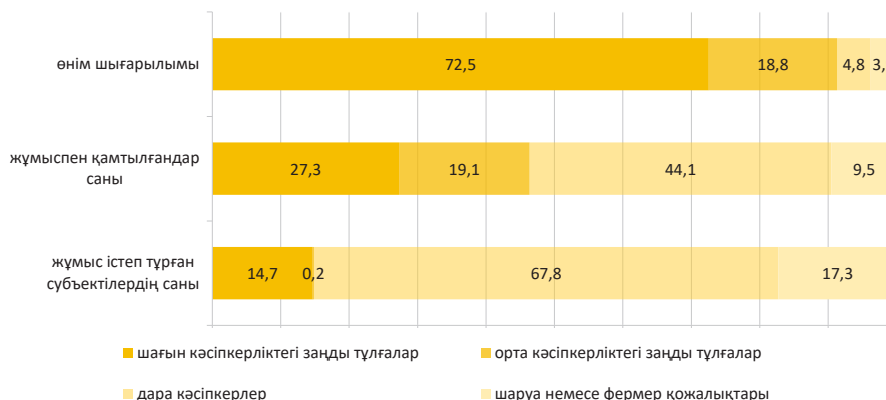
Соңғы бес жыл ішінде ауыл шаруашылығы ШОК жұмыс істеп тұрған субъектілерінің саны - 38,7 пайызға, шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары - 37,2 пайызға және шаруа (фермерлік) қожалықтарының саны - 43 пайызға өскені байқалады. Ал орта кәсіпкерлік кәсіпорындар саны - 30,4 пайызға, дара кәсіпкерлер саны - 4,7 пайызға төмендегенін байқаймыз.

Диаграмма түрінде Батыс Қазақстан облысындағы 2019 жылғы ШОК қызметі көрсеткіштері құрылымын 1-суреттен көруге болады.

1 сурет

ШОК қызметі көрсеткіштерінің құрылымы

пайызбен

Мұнда дара кәсіпкерлер үлесі жоғары болғанмен өнім шығарылымы бойынша жоғары үлесті шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар алады. Өнім

шығарылым бойынша оның үлесі 72,5%. Яғни, негізгі өндірісті қамтамасыз етуші шағын кәсіпкерлік болып отыр.

2 кесте

БҚО кәсіпкерлердің нысандарының дамуының негізгі көрсеткіштері

	2015	2016	2017	2018	2019	2019 жылды 2015 жылға %-бен
Ауыл шаруашылығы дақылдарының анықталған егістік алқабы, мың га	488,2	457,2	491,4	517,1	522,6	107,0
оның ішінде:						
ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	156,5	142,8	153,1	167,3	165,8	105,9
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	324,0	288,1	332,7	344,0	351,1	108,4
жұртшылық шаруашылығы	7,6	26,3	5,6	5,9	5,7	75,0
Дәнді жәнебұршақты дақылдар, мың тонна	95,4	309,8	368,6	171,4	242,2	253,9
оның ішінде:						
ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	46,0	104,0	129,7	58,5	75,2	163,5
дара кәсіпкерлержәнешаруанемесе фермер қожалықтары	49,4	205,8	238,8	112,9	167,0	338,1
Картопты жалпы жинау, мың тонна	69,1	72,9	58,6	64,3	64,5	93,3
оның ішінде:						
ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	4,1	5,0	7,3	9,3	9,7	236,6
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	16,4	22,6	18,6	19,9	21,9	133,5
жұртшылық шаруашылығы	48,6	45,3	32,7	35,1	32,9	67,7
Көкөністерді жалпы жинау, мың тонна	61,3	63,7	52,5	57,9	58,5	95,4
оның ішінде:						
ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	0,8	0,8	0,7	0,4	1,9	237,5
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	17,7	19,1	19,9	21,4	23,2	131,1
жұртшылық шаруашылығы	42,9	43,8	31,9	36,1	33,4	77,9
Мал мен құстың шаруашылықта сойылғаны және союға өткізілгені (тірідей салмақта), тонна	77 532,0	80 649,4	85 668,8	92 617,4	96 905,9	125,0
оның ішінде:						
ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	2 827,9	3 324,3	5 134,7	11 729,0	13 789,8	487,6
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	30 888,0	33 392,2	35 727,5	36 233,7	37 302,2	120,8
жұртшылық шаруашылығы	43 816,1	43 932,9	44 806,5	44 654,7	45 813,9	104,6
Сүт өндіру, мың тонна	226,4	227,6	231,9	234,9	236,8	104,6
оның ішінде:						
ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	2,0	2,2	3,6	6,8	7,5	375,0
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	52,6	55,5	58,2	60,2	62,0	117,9
жұртшылық шаруашылығы	171,8	170,0	170,1	168,0	167,3	97,4
Тауық жұмыртқасын өндіру, мың дана	149 726,4	153 553,5	161 980,4	172 273,8	181 495,2	121,2
оның ішінде:						
ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	109 195,3	112 904,6	120 978,7	130 905,6	140 080,9	128,3
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	1 432,8	1 392,1	1 352,6	1 392,5	1 405,7	98,1
жұртшылық шаруашылығы	39 098,3	39 256,8	39 649,1	39 975,7	40 008,6	102,3

Жалғасы

	2015	2016	2017	2018	2019	2019 жылды 2015 жылға %-бен
Жүн өндіру, мың тонна оның ішінде:	2,0	2,0	2,0	2,1	2,1	105,0
ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	0,04	0,03	0,03	0,03	0,04	100,0
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	0,9	1,0	1,0	1,1	1,0	111,1
жұртшылық шаруашылығы	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1	110,0

2-кестеден кәсіпкерліктің соңғы бес жылдағы ауылшаруашылық өнімдерінің құрылымын көруге болады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 2015 жылдан бастап өндіріс құрылымындағы өнім өндіру көлемі екі есеге өскенін байқауға болады. Жұртшылық шаруашылығында картоп пен көкөністердің өндіру көлемі 2019 жылы сәйкесінше 32,9 мың тонна және 33,4 мың тонна құрады, 2015 жылы бұл көрсеткіш сәйкесінше 48,6 мың тонна және 42,9 мың тонна құрады. Картоп пен көкөніс өндірісіндегі жұртшылық шаруашылығы позициясының едәуір төмендегенін атап өткен жөн. Дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтарында керісінше тенденция байқалады картоп пен көкөністің жалпы өндірісі

сәйкесінше 33,5% -ға және 31,1% -ға жоғарылаған. 2019 жылы шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша мал мен құстың шаруашылықта сойылғаны және союға өткізілгені 96905,9 тонна құрады. Бұл базисті 2015 жылмен салыстырғанда 25%-ға артқан. Кестедегі мәліметтер бойынша шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша мал мен құстың шаруашылықта сойылғаны және союға өткізілгенінің ішінде жұртшылық шаруашылығы басты үлесті алады. Ол 2019 жылы 47,3% құрады.

3-кестеден Батыс Қазақстан облысы бойынша экономикалық қызмет түрлері бойынша шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің нақты көлеміндегі өнім шығарылымын көреміз.

3 кесте

БҚО-да экономикалық қызмет түрлері бойынша ШОК субъектілерінің өнім шығарылымы

млн. теңге

	2015	2016	2017	2018	2019
Өнім шығарылымы, млн. теңге оның ішінде:	37 870	56 681	71 108	60 122	84 410
шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары	3 920	6 245	16 042	5 931	13 285
орта кәсіпкерлік кәсіпорындары	1 454	2 248	3 073	6 614	7 815
дара кәсіпкерлер	44	103	80	308	240
шаруа немесе фермер қожалықтары	32 452	48 086	51 913	47 269	63 070

2015-2019 жылдар аралығында өңірдің аграрлық құрылымында айтарлықтай өзгерістер болды (3 - кесте). 2015 жылы ауылшаруашылық өнімдерін өндіруде бірінші кезекте өндіріс үлесі 85,6% -ды құрайтын шаруа немесе фермер қожалықтары тұрса, 2019 жылы олардың жалпы өндіріс көлеміндегі үлесі 74,7% -ды құрады. Орта кәсіпкерлік кәсіпорындары өз позицияларын екі есеге жуық нығайтты, олардың өндіріс құрылымындағы үлесі 2019 жылы 9,2% -ды құрады. 2019 жылы шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары өнімдерінің 15,7% өндірді. 2019 жылы БҚО-да экономикалық қызмет түрлері бойынша ШОК субъектілерінің өнім шығару 84 410 млн. теңгені құралаы. Бұл базисті 2015 жылмен салыстырғанда 2 есеге артқан.

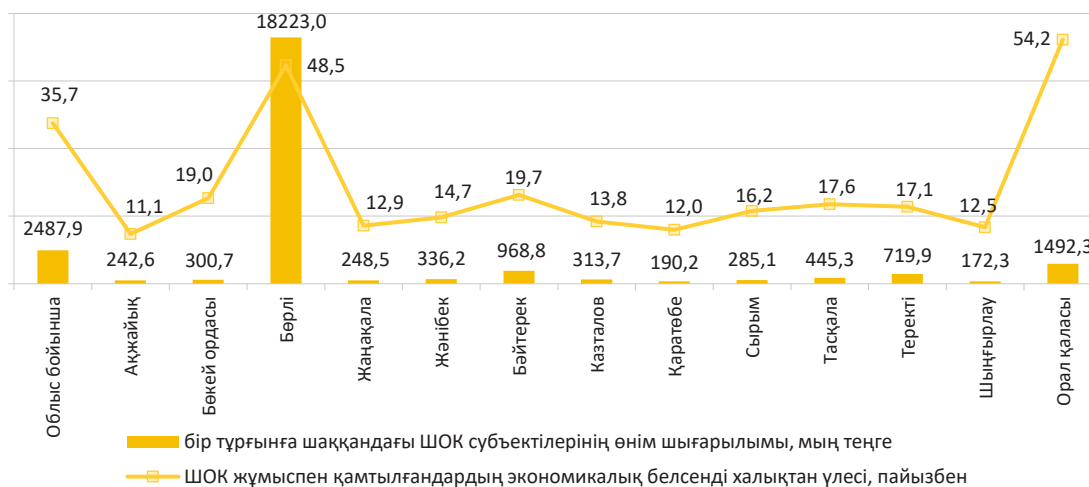
Қазақстан Республикасы экономикасында жұмыс күшінің ең көп кетуі ауыл шаруашылығында байқалады, ол соңғы 10 жылда 2 есені құрады. 2009-2019 жылдар бойынша аграрлық сектордағы жұмысбастылықтың жылдық қарқыны 6,4% құрайды. Бұл басқа салалармен салыстырғанда өте үлкен көрсеткіш. Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығындағы жұмысбастылық 1,2 млн адамды құрайды. Ауыл

шаруашылығы саласының ерекшелігі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі жоғары – 64,4%. [2]

Шағын және орта кәсіпкерлік қызметін ұйымдастыруда еңбек ресурстары басты рөл атқарады. Қазіргі уақытта аграрлық кәсіпкерлік саласында еңбек ресурстарын ұстап тұру да бүгінгі күнгі өзекті мәселе. Мұның басты себептерінің бірі мал шаруашылығын ұйымдастырудағы кәсіпкерлік объектілерінің елді мекендерден шалғай орналасуы мен интернет желісі басқа да қызмет көрсету мүмкіндіктерінің шектеулі болуы адамдардың мұндай жұмыстарға орналасу ынтасын арттырмайды. Ауыл шаруашылығы саласындағы жалақы мөлшерінің төмендігі де адами ресурстардың жұмысқа ынтасын төмендетеді. Адами ресурстар мүдделілігі болмауы кәсіпкерлік сектор үшін, жалпы алғанда экономика үшін де тұрақты және толыққанды даму жолындағы негізгі қиындық болады.

БҚО аудандары көлеміндегі шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері қызметінің әлеуметтік мағыналы көрсеткіштерін келесі суреттен көреміз.

2019 жылғы ШОК субъектілері қызметінің әлеуметтік мағыналы көрсеткіштері

Батыс Қазақстан облысы жағдайында аудандар шегінде қарастырсақ, бір тұрғынға шаққандағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріндегі өнім шығарылымы қалалық жерлерде жоғары, Орал қаласы бойынша 1492,3 мың теңге болса, Ақсай қаласы орналасқан Бөрлі ауданы бойынша 18223 мың теңгені құрайды. Келесі жоғары көрсеткіш облыс орталығына жақын орналасқан аудандар Бәйтерек, Теректі аудандарына тиесілі, сәйкесінше 968,8 мың теңге және 719,9 теңгені құрайды. Шағын және орта кәсіпкерлік жергілікті халықты жұмыспен қамтудың басты мүмкіндігі. Шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандардың экономикалық белсенді халықтан үлесі Орал қаласы бойынша 54,2% болса, Бөрлі ауданы бойынша 48,5% құрайды. Облыс орталығынан шалғай орналасқан аудандарда шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріндегі өнім шығарылымы көрсеткіші төмен. Бұл көрсеткіш Шыңғырлау ауданы бойынша 172,3 мың теңге, Қаратөбе ауданы бойынша 190,2 мың теңге құраса

сәйкесінше шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандардың экономикалық белсенді халықтан үлесі сәйкесінше 12,5% және 12%. Аудандар ауылдақ елді мекендерден құралуына байланысты халықтың басым бөлігі жұмыссыз немесе өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұрғындар.

Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің кәсіпкерлік субъектісі ретінде тіркелгенмен әрі қарай кәсібін жүргізіп кетуі көптеген мәселе, кедергілерді шешуге байланысты. Еліміздің дамыған өркениетті елге айналуы үшін отандық өнімдеріміз бар жағынан басқа елдермен салыстырғанда бәсекеге қабілетті болуы тиіс. Ол үшін елімізде кәсіпкерлікпен айналысам деушілерге барынша қолдау көрсетілуі керек. Осы бағытта елімізде бағдарламалар қабылданып, мүмкіндіктер жасалғанмен көптеген кәсіпкерлік иелері мұндай қолдауларды біле бермейді. Бұған ақпараттың уақтылы толық жеткізілмеуі де және кәсіпкерлердің де кәсіпкерліктің қызмет ету қағидаларын білмеуі себеп болып отыр.

Тіркелген ШОК субъектілердің барлық санындағы жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің үлесі

Сурет деректері бойынша 2015-2019 жылдардағы тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері мен олардың ішінде нақты жұмыс жасап тұрғандары көрсетілген. 2015 жылы тіркелген субъектілердің 87,2% жұмыс жасаған болса, бұл көрсеткіш 2016 жылы 77,9%, 2017 жылы 77,2% көрсеткен, тиісінше 9,3% және 10% төмендеген. 2018, 2019 жылдары бұл көрсеткіш жоғарылайды. 80,7% және 84,5% деңгейінде тіркелген кәсіпкерлік субъектілерінің нарықта тұрақтап қалу үлесі артып отыр. Дегенмен, барлық бірдей тіркелген кәсіпкерлік субъектілері нарықта тұрақтап қала алмай

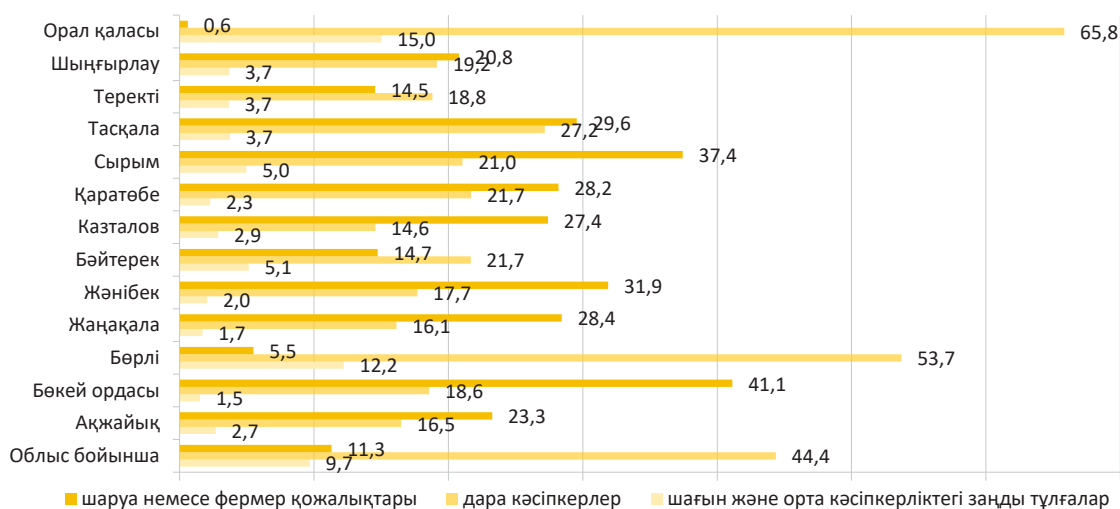
отыр. Бұған шағын және орта кәсіпкерліктің қаражат жағынан шектеулі екендігі мен кәсіпкерлердің де мемлекеттік деңгейде жасалған қолдаулар мен жеңілдіктерді уақтылы білмеуі де себеп болып отыр. Сондықтан тіркелген кәсіпкерліктің қарқынды жұмыс жасауы үшін жергілікті кәсіпкерлікті қолдау орындары белсенді жұмыс жасауы тиіс және барлық ақпараттар халыққа қолжетімді болуы шарт.

Батыс Қазақстан облысы бойынша 1000 тұрғынға шаққандағы жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлік субъектілер санын келесі суреттен көруге болады.

4 сурет

2019 жылы облыс аудандары бойынша жұмыс істеп тұрған субъектілерінің саны 1000 тұрғынға шаққанда

бірлік

Батыс Қазақстан облысының табиғи-климаттық жағдайы мал шаруашылығымен айналысуға қолайлы. Облыста мал өсірумен айналысатын шаруа немесе фермер қожалықтары Бөкей ордасы, Сырым, Жәнібек, Қаратөбе аудандарында орналасқан. Облыс орталығына жақын аудандар өсімдік шаруашылығына маманданған. 4 сурет мәліметтері бойынша Батыс Қазақстан облысы жағдайында 1000 тұрғынға шаққандағы жұмыс жасап тұрған кәсіпкерліктен дара кәсіпкерлер үлесі басым.

Қазақстан Республикасы жағдайында аграрлық кәсіпкерлікті дамыту үшін отандық кәсіпкерлік өнімдері бар жағынан халықаралық стандарт талаптарына сай болуы тиіс. Ол үшін мемлекет тарапынан барынша көп қолдау қажет. Аграрлық кәсіпкерлік субъектілерінің облыс орталығынан шалғай орналасуы да оларға мемлекет тарапынан қарастырылған қолдау мен жеңілдіктерді уақтылы білмеуіне себеп болып отыр. Ауылдық жерлерді дамыту үшін ол жерлерге білімді жастарды тарту мәселесі де бүгінгі өзекті мәселенің бірі. Сондықтан да мемлекет тарапынан аграрлық салаға жас кәсіпкерлерді ынталандыру бойынша нақты қолдаулар көрсету шарт.

Қазіргі уақытта аграрлық кәсіпкерлікті қолдау шаралары бойынша мемлекет тарапынан көптеген бағдарламалар бар, дегенмен осы бағдарламалар жергілікті халыққа түсіндіріп, оны ұйымдастыру бойынша шаралар жергілікті атқарушы органдардың жұмысты дұрыс ұйымдастыру себепті қарапайым кәсіпкерлерген жетпей отыр. Жергілікті жерлердегі шаруашылық наразылығы мен жайылымдар жетіспеушілігі осы бағыттағы ұйымдастыру жұмыстарының дұрыс жүргізілмеуін көрсетеді. Орта статистикалық дерек бойынша еліміздегі әлеуетті кәсіпкерлердің 25-34 жас шамасында екенін ескерсек, аграрлық кәсіпкерлікті де жастар қызығушылығын оятатындай етіп құру қажет.

Қорытынды

Кәсіпкерліктің даму деңгейін зерттеу тенденциясы көрсеткендей, қазіргі уақытта БҚО-2019 жылы ауыл шаруашылығы ШОК жұмыс істеп тұрған субъектілеріндегі жұмыспен қамтылғандар саны - 14254 адамды құрады, оның ішінде: шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарында жұмыспен қамтылғандар - 1557 адам, орта кәсіпкерлік кәсіпорындарында жұмыспен қамтылғандар - 605 адам, дара кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандар

саны – 603 адам, шаруа немесе фермер қожалықтарында жұмыспен қамтылғандар саны - 11489 адамды құрады. Сонымен қатар соңғы бес жыл ішінде ауыл шаруашылығы ШОК жұмыс істеп тұрған субъектілерінің саны - 38,7 пайызға, шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары - 37,2 пайызға және шаруа (фермерлік) қожалықтарының саны - 94,2 пайызға өскені байқалады. Ал орта кәсіпкерлік кәсіпорындар саны - 30,4 пайызға, дара кәсіпкерлер саны – 4,7 пайызға төмендегенін байқаймыз. Мұнда дара кәсіпкерлер үлесі жоғары болғанмен өнім шығарылымы бойынша жоғары үлесті шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар алады. Өнім шығарылым бойынша оның үлесі 72,5%. 2015-2019 жылдар аралығында өңірдің аграрлық құрылымын талдау нәтижесі көрсеткендей айтарлықтай өзгерістер болды. 2015 жылы ауылшаруашылық өнімдерін өндіруде бірінші кезекте өндіріс үлесі 85,6%-ды құрайтын шаруа немесе фермер қожалықтары тұрса, 2017 жылы олардың жалпы өндіріс көлеміндегі үлесі 74,7%-ды құрады. Орта кәсіпкерлік кәсіпорындары өз позицияларын екі есеге жуық нығайтты, олардың өндіріс құрылымындағы үлесі 2019 жылы 9,2%-ды құрады. 2019 жылы шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары өнімдерінің 15,7% өндірді.

Өнімнің көптеген түрлері үшін шағын кәсіпкерлік оның ішінде шаруа қожалықтары саладағы өндірістің жалпы көлемінің шамамен 50% құрайды. Фермерлік сектордың қазіргі заманғы даму кезеңінің ерекшелігі - барлық дерлік өнім өндіруде оның позициясын нығайту болып табылады.

Біздің ойымызша, аграрлық кәсіпкерліктің дамуын жетілдіруде келесі шараларды қамтуы керек. Бұл категорияны халықтың тауарлы шаруашылықтарымен толықтыра отырып, ауыл шаруашылығындағы «ұсақ формалар» категориясын нақтылау қажет. Жеңілдетілген несиелендіруге бөлінетін қаражат көлемін ұлғайту қажет, өйткені қолданыстағы мөлшер шағын кәсіпкерлік субъектілеріне олардың қаржылық мәселелерін шешуге, сондай-ақ инвестициялық жобаларды іске асыруға нақты көмек көрсетпейді. Сондай-ақ, стратегиялық маңызы бар азық-түлік өнімдерін (астық, сүт, көкөністер және т.б.) өндіруде оның маңызды рөлін ескере отырып, шағын агробизнеске квотаны ұлғайту керек. Сонымен қатар, ауылшаруашылық сақтандыру, лизинг, агропарктер, ауылшаруашылық кластерлерін дамыту жүйесін жетілдіру қажет.

Әдебиет:

1. <https://alchemyka.kz/stati/chto-takoe-selskoe-xozyajstvo.html>
2. https://crcons.com/rus/agriculture_in_Kazakhstan_2
3. Ресми сайт <https://stat.gov.kz/>
4. www.kazagro.kz Ауылшаруашылығын қаржылай қолдау қоры туралы \Светлана Боярская\ 20.10.2016 12:47
5. <http://group-global.org/kk/publication/5590-kr-dagy-auyl-sharuashylygyndagy-shagyn-biznestin-manyzydymseleleri> \ҚР-дағы ауылшаруашылығындағы шағын бизнестің маңызды мәселелері\ \Muratbaeva Aliya Melisovna
6. Узун В.Я. Оценка структурных изменений в сельском хозяйстве: методические подходы и планируемые результаты. Семинар Центра агропродовольственной политики ИПЭИ РАНХ и ГС 10 мая 2018г.
7. Ержанова Ж.К. Батыс Қазақстан облысындағы шағын кәсіпкерліктің даму жағдайы ғылым және білім №1(42), Орал, 2016.
8. Середа Н.А., Необходимость регулирования рынка сельхозтехники в условиях ограничения импорта продовольствия [Текст] / Н. А. Середа // АПК: экономика, управление. – 2014г. - № 11. - С. 51-56 : табл. - Библиогр.: с. 56 (6 назв.). - ISSN 0235-2443
9. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра РК. // Меры по улучшению бизнес-климата в РК: приостановление платежей. URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/interviews/mery-po-uluchsheniyu-biznes-klimata-v-rk-priostanovlenie-platezhey-refinansirovanie-i-otsrochka-platezhey-po-kreditam-1774833> (дата обращения: 17.08.2020 г)
10. Каримов Б.К., Савченко И.П., Исмуханов С.Т. Государственно-частное партнерство в аграрном секторе Республики Казахстан // Проблемы агросырья. - 2016.- № 1.- С. 41-46.
11. Ахмедьяров Е.А., Джакупова А.Н. Проблемы и направления инновационного развития АПК Республики Казахстан // Проблемы агросырья. - 2016.- № 2.- С. 164-168.
12. Лисевич А.В. Социальное предпринимательство: понятие и региональный аспект // Вестник Марийского государственного университета. Серия «Сельскохозяйственные науки. Экономические науки». - 2016.- Т.2.- №2(6). - С.75-79.
13. Ахметжанова Н.А. Роль малого и среднего агробизнеса в реализации стратегии импортозамещения на продовольственном рынке. «Направления импортозамещения на продовольственном рынке», сборник научных трудов по итогам научно-практической конференции в 2017 году/ Саратовский ГАУ.- Саратов, 2017.- ISBN 978-5-99007727-7-9

Авторлар туралы мәлімет:

Жанар Куттыкбаевна Ержанова – э.ғ.к., доцент Экономика, ақпараттық технологиялар және кәсіби білім беру институтының директоры, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті (Орал қаласы)

Назым Атабековна Ахметжанова – магистр, Экономика және аудит жоғары мектебінің аға оқытушысы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті (Орал қаласы)

МРНТИ: 06.56.21

JEL: M21

О деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства Карагандинской области

Н. Вискантас – руководитель управления статистики финансов предприятий Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Карагандинской области (г. Караганда)

Аннотация:

В статье проанализирована ситуация в малом и среднем предпринимательстве Карагандинской области, приведены основные показатели, характеризующие развитие малого и среднего предпринимательства, обозначены приоритетные отрасли, позитивные сдвиги в развитии этого сектора экономики. Так, ежегодно увеличивается количество субъектов МСП, растет численность занятых в МСП в общей численности занятого населения, проводится работа по созданию эффективных инструментов поддержки малого и среднего предпринимательства. По последним данным доля МСП в ВРП области остается незначительной, за 2019 год она составила 16,8% при аналогичном республиканском показателе 31,7%. Однако следует учесть, что Карагандинская область является промышленным регионом, поэтому основной объем производства в области остается за крупными предприятиями.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, количество субъектов, численность занятых, выпуск продукции, финансовая и нефинансовая поддержка.

Мақалада Қарағанды облысының шағын және орта кәсіпкерлігіндегі жағдай талданып, шағын және орта кәсіпкерліктің дамуын сипаттайтын негізгі көрсеткіштер келтірілген, белсенді салалар, экономиканың осы секторын дамытудағы оң ілгерілеулер белгіленген. Осылайша, жыл сайын ШОК субъектілерінің саны артып келеді, жұмыспен қамтылған халықтың жалпы санында ШОК-та жұмыспен қамтылғандар саны өсуде, шағын және орта кәсіпкерлікті қолдаудың тиімді құралдарын жасау бойынша жұмыстар жүргізілуде. Соңғы деректер бойынша облыстың ЖӨӨ-дегі ШОК үлесі мәңсіз қалып отыр, 2019 жылы ол республикалық ұқсас көрсеткіш 31,7% кезінде 16,8%-ды құрады. Алайда, Қарағанды облысы өнеркәсіптік өңір болып табылатынын ескеру керек, сондықтан облыста өндірістің негізгі көлемі ірі кәсіпорындарда қалады.

Негізгі сөздер: шағын және орта кәсіпкерлік, субъектілер саны, жұмыспен қамтылғандар саны, өнім шығару, қаржылық және қаржылық емес қолдау.

The situation in small and medium-sized enterprises of the Karaganda region was analyzed in the article. The main indicators characterizing the development of small and medium-sized enterprises were given, priority industries and positive shifts were identified in the development of this sector of the economy. The number of SMEs is increased every year, the number of people employed in SMEs is grown in total employed population. State organizations of the Karaganda region are working to create effective tools to support small and medium-sized enterprises. According to the latest data, the share of SMEs in the region's GRP remains insignificant. In 2019 it was 16,8%, while the same republican indicator was 31,7%. However, it should be taken into account that the Karaganda region is an industrial region, so large enterprises own the main bulk of production in the region.

Key words: small and medium-sized enterprises, the number of entities, the number of employees, output, financial and non-financial support.

Введение

Малое и среднее предпринимательство (далее – МСП) является одним из важнейших рычагов рыночной экономики, создающим предпосылки для устойчивого экономического развития государства. МСП обеспечивает насыщение рынка необходимыми товарами и услугами, содействует развитию человеческого капитала, созданию дополнительных рабочих мест, повышению уровня жизни населения и социальной стабильности общества.

Несмотря на то, что уровень научно-технического и производственного потенциала любого развитого государства определяют крупные предприятия,

основой деловой жизни этих стран является МСП. По данным ООН, в мировой экономике МСП является сферой деятельности более 50% трудового населения, объем производства в сфере МСП в различных странах достигает от 33 до 77% валового внутреннего продукта. В условиях периодически возникающих кризисов в традиционных отраслях экономики происходит спад производства, что сопровождается постоянным сокращением занятости. Именно в таких ситуациях проявляется одна из важнейших особенностей МСП – возможность быстрой генерации новых рабочих мест, что в значительной мере ослабляет социальную напряженность в обществе.

Таблица 1

Тенденции развития малого и среднего предпринимательства в отдельных странах

в процентах

	Доля занятых в МСП в общей численности занятого населения	Доля МСП в ВВП
США	60	52
Германия	69	57
Италия	73	60
Китай	75	60
Россия	37	25

Формулировка проблемы

Поскольку значимость МСП в экономике области, как и государства в целом, велика, в условиях экономической нестабильности очень важно сохранить и поддержать данный сектор экономики. Для этого необходимо иметь объективную картину состояния дел в малом и среднем предпринимательстве.

Основные методы, результаты и дальнейшие перспективы исследования

Расчет показателей малого и среднего предпринимательства в Казахстане осуществляется согласно методике, которая относится к статистической методологии, формируемой в соответствии с международными стандартами и утверждаемой в соответствии с Законом Республики Казахстан от 19 марта 2010 года «О государственной статистике». Данная методика определяет основные аспекты и методы получения официальной статистической информации для расчета показателей, характеризующих деятельность малого и среднего предпринимательства, с целью осуществления оценки вклада

сектора малого и среднего предпринимательства в экономику Республики Казахстан. Объектом настоящей Методики является совокупность четырех типов хозяйствующих субъектов: индивидуальных предпринимателей, крестьянских или фермерских хозяйств и юридических лиц, относящихся к малому и среднему предпринимательству.

В данной статье приведен анализ ситуации в малом и среднем предпринимательстве Карагандинской области за последние 3 года.

По состоянию на 1 января 2021 года количество действующих субъектов МСП в Карагандинской области составило 90196 единиц и увеличилось по сравнению с 2018 годом на 7,3%. В структуре действующих субъектов МСП 66,2% занимают индивидуальные предприниматели, 21,1% юридические лица малого предпринимательства, 12,5% - крестьянские (фермерские) хозяйства, 0,2% - юридические лица среднего предпринимательства. Необходимо отметить, что структура субъектов МСП по типам хозяйствующих субъектов за последние 3 года существенно не изменилась.

Таблица 2

Количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства

Год	Всего, единиц	в том числе							
		юридические лица				индивидуальные предприниматели		крестьянские (фермерские) хозяйства	
		малого предпринимательства		среднего предпринимательства					
		единиц	%	единиц	%	единиц	%	единиц	%
2018	84 032	17 122	20,4	181	0,2	58 040	69,1	8 689	10,3
2019	88 299	18 024	20,4	160	0,2	59 591	67,5	10 524	11,9
2020	90 196	18 988	21,1	170	0,2	59 731	66,2	11 307	12,5

Удельный вес действующих субъектов в общем количестве зарегистрированных субъектов МСП составил 86,4% против 82% в 2018 году. Нельзя не отметить, что карантинные меры в связи с пандемией COVID-19 оказывают некоторое давление на экономику области, однако в числе 13,6% неактивных субъектов МСП учтены и те предприятия, которые давно прекратили свою экономическую деятельность, но фактически еще не закрыты.

В разрезе регионов Карагандинской области наибольшее число действующих субъектов в общем количестве зарегистрированных субъектов МСП имеют Актогайский (98,4%), Улытауский (98,1%) и Каркаралинский (96,5%) районы. Наименьшая доля действующих субъектов МСП в общем количестве зарегистрированных приходится на г.а Караганды (81,5%), что ниже областного показателя на 4,9 процентного пункта.

Рисунок 1

**Удельный вес действующих субъектов в общем количестве зарегистрированных субъектов МСП
в разрезе регионов Карагандинской области в 2020 году**

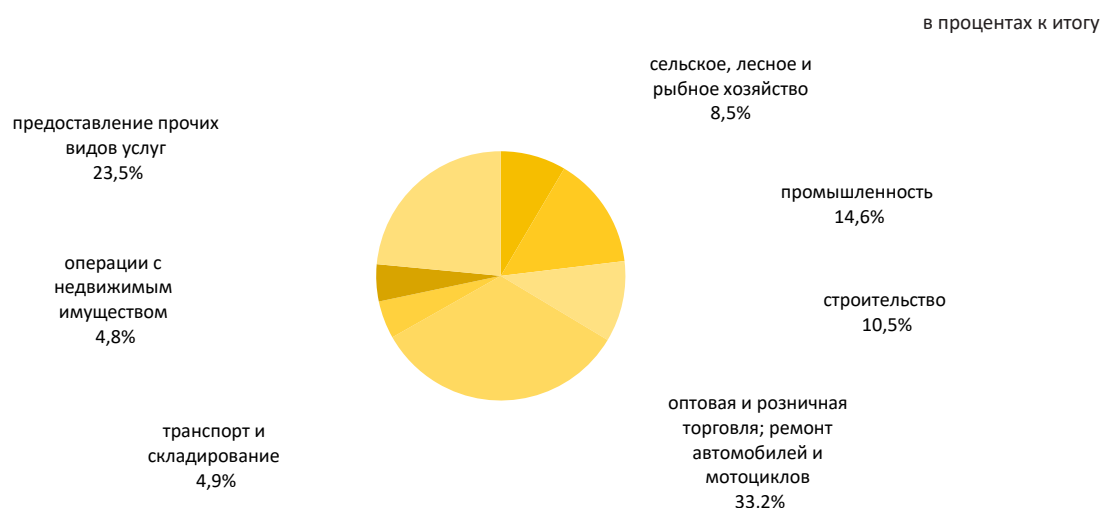
Одним из важнейших показателей, характеризующих эффективность функционирования субъектов МСП, является численность занятых в данной сфере экономики. По состоянию на 1 января 2021 года (по предварительным данным) численность занятых в МСП Карагандинской области составила 244960 человек и увеличилась по сравнению с 2018 годом на 3,2 процентного пункта. Необходимо отметить, что наибольшее число занятых сосредото-

чено на предприятиях малого предпринимательства (43,1%) и в индивидуальном предпринимательстве (40,6%).

В разрезе видов экономической деятельности наибольший процент занятых в МСП приходится на оптовую и розничную торговлю; ремонт автомобилей и мотоциклов - 33,2%, промышленность - 14,6%, строительство - 10,5% и сельское, лесное и рыбное хозяйство - 8,5%.

Рисунок 2

**Структура численности занятых в МСП по видам экономической деятельности
на 1 января 2021 года**

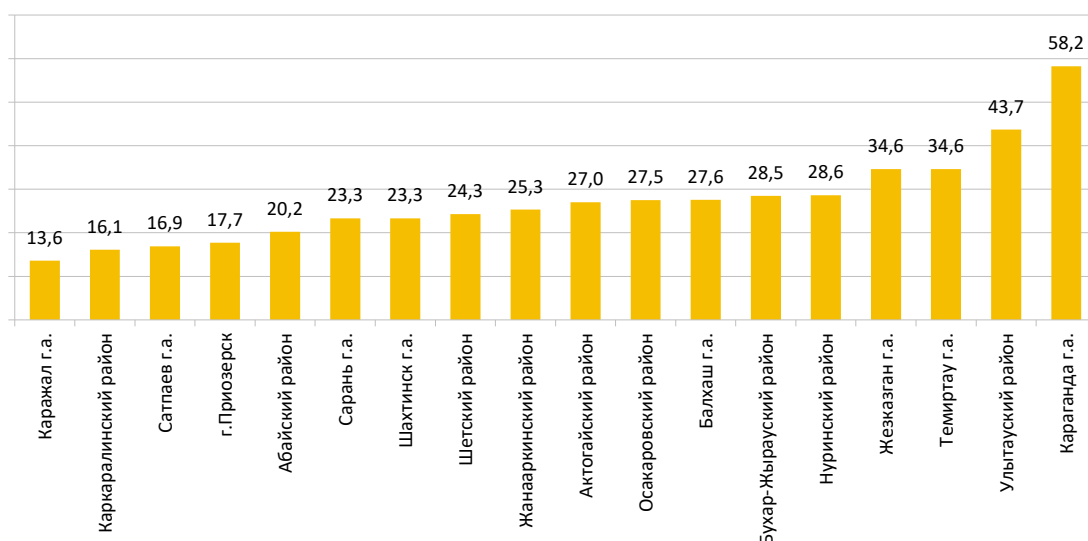
В целом по области численность занятых в МСП в общей численности занятого населения в 2020 году (по предварительным данным) составила 38,2%, что больше уровня 2018 года на 1,9 процентного пункта. В разрезе регионов Карагандинской

области наибольшая доля занятых в МСП определялась по г.а.Караганды - 58,2% и в Улытауском районе - 43,7%. Низкий процент занятых в МСП сложился в г.а. Каражала - 13,6%, Каркаралинском районе - 16,1% и г.а.Сатпаева - 16,9%.

Рисунок 3

**Доля численности занятых в МСП в общей численности занятого населения
на 1 января 2021 года**

в процентах

Выпуск продукции субъектами малого и среднего предпринимательства Карагандинской области за 2020 год (по предварительным данным) сложился в сумме 1641 млрд. тенге, что на 7,1% больше уровня прошлого года (в 2018 году выпуск продукции субъектами МСП составил 1333,3 млрд. тенге). По сравнению с 2019 годом наибольшее увеличение выпуска продукции (товаров и услуг) субъектами МСП наблюдалось в Актогайском районе (на 40,6%), г.а.Балхаша (на 36,6%), г.а.Шахтинска (на 33,6%) и Осакаровском районе (на 16%).

В разрезе видов экономической деятельности наибольший удельный вес в объеме выпуска

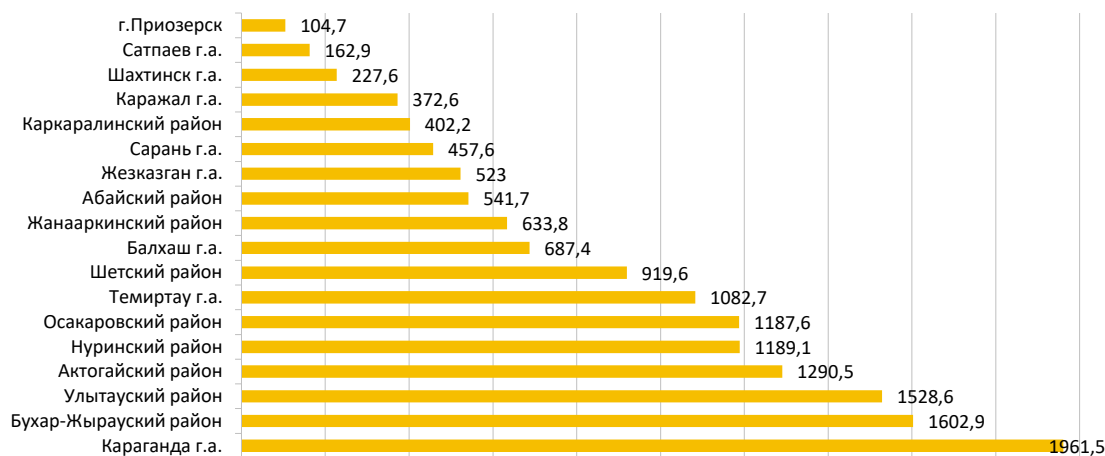
продукции субъектами МСП зафиксирован в промышленности – 28,7%, оптовой и розничной торговле; ремонте автомобилей и мотоциклов – 22,4% и строительстве – 19,4%. Незначителен вклад в выпуск продукции субъектами МСП области субъектов образования – 0,4%, субъектов, занимающихся финансовой и страховой деятельностью – 0,3% и занятых в отрасли «Искусство, развлечения и отдых» – 0,1%.

Немаловажным показателем, характеризующим эффективность деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства, является выпуск продукции субъектами МСП на душу населения.

Рисунок 4

Выпуск продукции субъектами МСП на душу населения за 2020 год

тыс. тенге

В региональном разрезе наиболее высоким (по предварительным данным) выпуск продукции субъектами МСП на душу населения определился в г.а.Караганды – 1961,5 тыс. тенге, Бухар-Жырауском и Улытауском районах (1602,9 тыс. тенге и 1528,6 тыс. тенге соответственно), низким – в г.Приозерске (104,7 тыс. тенге) и г.а.Сатпаева (162,9 тыс. тенге).

На сегодняшний день в Карагандинской области, как и в республике в целом, проводится серьезная работа по созданию эффективных инструментов поддержки малого и среднего предпринимательства. Всего в 2021 году в области планируется оказать меры финансовой и нефинансовой поддержки почти 3,8 тыс. предпринимателей, за счет реализации проектов планируется создать 3,7 тыс. рабочих мест.

По программе «Экономика простых вещей» за 2019-2020 годы получили финансовую поддержку 173 проекта. В 2021 году планируется льготное кредитование 87 проектов.

Для обеспечения занятости эффективно действует программа «Дорожная карта бизнеса 2025». На 1 апреля 2021 года одобрено 380 проектов бизнеса на сумму инвестиций 32,6 млрд. тенге. По программе развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 года

«Еңбек» планируется охватить льготным микрокредитованием 433 проекта на 2,0 млрд. тенге.

Существенной поддержкой для малого и среднего предпринимательства является предоставление грантов молодым предпринимателям из бюджетов городов и районов области. Всего в 2021 году планируется выдать более 200 грантов на 200 млн. тенге. С июля 2021 года планируется продолжить льготное микрокредитование в рамках программы «Дорожная карта занятости».

Нефинансовая поддержка в виде обучения основам ведения бизнеса реализуется в рамках проекта «Бастау Бизнес» программы «Еңбек», всего планируется обучить 1250 человек.

Заключение

Таким образом, анализ состояния малого и среднего предпринимательства Карагандинской области за последние 3 года свидетельствует о положительной динамике развития, однако, на сегодняшний день МСП всё еще не является альтернативой крупному бизнесу области. Поэтому, в современных условиях, дальнейшее развитие этого сектора экономики является приоритетом социально-экономической политики на долгосрочную перспективу.

Литература:

1. <https://cyberleninka.ru> «Малое и среднее предпринимательство в европейских странах: основные тенденции развития»
2. Интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан www.stat.gov.kz
3. Интернет-ресурс Управления предпринимательства Карагандинской области <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-kasipkerlik>

Сведения об авторе:

Наталья Сергеевна Вискантас – руководитель управления статистики финансов предприятий Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Карагандинской области (г. Караганда)

ХҒТАР: 06.71.07

JEL: Q1

Түркістан облысы бойынша жылыжай шаруашылығының жағдайы және дамуы

А. Амирова – Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Түркістан облысы бойынша департаментінің Ауыл шаруашылығы статистикасы басқармасының басшысы;

А. Калисаева – Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Түркістан облысы бойынша департаментінің Ауыл шаруашылығы статистикасы басқармасының бас маманы;

С. Асилханова – Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Түркістан облысы бойынша департаментінің Ауыл шаруашылығы статистикасы басқармасының бас маманы.

Аннотация:

Республикадағы жылыжай алаңының 76,7% үлес салмағы Түркістан облысына тиесілі, оның едәуір бөлігі Сарыағаш, Қазығұрт, Ордабасы, Келес аудандарында және Кентау қ.ә. орналасқан [5]. Ал, Республика бойынша жылыжайлардың пайдаланатын алқабының 70,9% үлес салмағы Түркістан облысына тиесілі. Жалпы Сарыағаш ауданы – Түркістан облысының жылыжайларының отаны деп айтуға болады. Ауданда жылыжай шаруашылықтарының саны өсіп, жыл сайын жиналған өнім көлемі де артуда. Осыған орай, Сарыағаш ауданы республика бойынша осы салада көш бастап келеді.

Түркістан облысындағы жылыжайларда қияр, қызанақ, көшеттер, гүлдер, лимон және зәйтүн ағаштары өсіріледі.

Жүргізілген талдау негізінде жалпы өңірдегі жылыжай қызметі оң динамиканы сақтап қалды деген қорытынды жасауға болады. Жылыжай шаруашылығын ұйымдастыру және әр түрлі дақылдарды өсіру өте тиімді табыс, сонымен қатар барлық тараптар үшін пайдалы.

Негізгі сөздер: жылыжай - қорғаныш құрылымы, ерте көшеттерге арналған, көкөністер, гүлдер. Полиэтиленмен, әйнекпен, пластикпен қапталған, электр жабдықпен, газбен, көмірмен және т.б. жылытылған.

76,7% площади теплиц в республике приходится на Туркестанскую область, значительная часть которой расположена в Сарыагашском, Казыгуртском, Ордабасинском, Келесском районах и в г. Кентау [5]. По Республике 70,9% используемая площадь теплиц приходится на Туркестанскую область. В целом можно сказать, что Сарыагашский район – родина теплиц Туркестанской области. В районе растет количество тепличных хозяйств, ежегодно увеличивается и объем собранной продукции. В этой связи Сарыагашский район лидирует в этой сфере по Республике. В теплицах Туркестанской области выращивают огурцы, помидоры, саженцы, цветы, лимонные и оливковые деревья.

Таким образом, на основе проведенного анализа можно сделать вывод о том, что тепличная деятельность в регионе в целом сохранила положительную динамику. Организация тепличного хозяйства и выращивание различных культур является очень выгодным доходом, а также выгодным для всех сторон.

Ключевые слова: теплица - защитное сооружение, применяется для ранней рассады, овощей, цветов. Покрывается полиэтиленовой плёнкой, стеклом, пластиком, обогревается электроэнергией, газом, углем и т.д.

76,7% of the greenhouse area in the Republic belongs to the Turkestan region, a significant part of which is located in Saryagash, Kazygurt, Ordabasy, Keles districts and Kentaу [5]. Turkestan region accounts for 70,9% of the area used by greenhouses in the Republic. In general, we can say that Saryagash district is the birthplace of greenhouses of the Turkestan region. The number of greenhouse farms in the district is growing, and the volume of harvested products is increasing every year. In this regard, Saryagash district is the leader in this area in the Republic. Cucumbers, tomatoes, seedlings, flowers, lemon and olive trees are grown in greenhouses in Turkestan region.

Thus, based on the analysis carried out, we can conclude that greenhouse activity in the region as a whole has maintained positive dynamics. The organization of greenhouse farming and the cultivation of various crops is a very profitable income, as well as a benefit for all parties.

Keywords: greenhouse - protective structure, used for early seedlings, vegetables, flowers. Covered with plastic wrap, glass, plastic, heated by electricity, gas, coal and so on.

Кіріспе

Ел Президенті өз Жолдауында атап өткендей, ХХІ ғасырдағы Қазақстанның индустриалды және әлеуметтік жаңғыруының басты құралы шағын және орта бизнесті дамыту болып табылады. Әлемнің дамыған елдерінің экономикасында нақ соның үлесіне жиынтық ұлттық өнімнің тұтас көлемінің жартысы немесе одан да көп бөлігі соған тиесілі [1].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 19 маусымдағы №702 Жарлығына сәйкес, Оңтүстік Қазақстан облысы Түркістан облысы болып қайта атанды, әкімшілік ортылығы – Түркістан қаласы болды [2].

Түркістан қаласы – 1500 жылдан асатын республикадағы ең көне қалаларының бірі. Ең солтүстік және оңтүстік бөліктер арасындағы тікелей қашықтық – 600 шақырым. Облыстың аумағы – 116,3 мың шаршы шақырым, немесе республика аумағының 4,3% алып отыр.

Өңірдің басты мақтанышы, тарихымен бай, мол болашағы бар түркі әлемінің рухани астанасы – Түркістан қаласы.

Түркістан облысы шығысында Жамбыл облысымен, солтүстігінде Қарағанды облысымен, Батысында Қызылорда облысымен, ал оңтүстігінде Өзбекстанмен шектесіп жатыр.

Түркістан облысы ауыл шаруашылығы кеңінен дамыған өңірлердің бірі болып келеді. Климаттық жағдайы бұл саланың дамуына өте қолайлы. Агроклиматтық тұрғыда агломерация өзегі өте құрғақтау бөктеріндегі аймақта орналасқан. Топырақ жамылғысы кәдімгі оңтүстік сұр топырақты болып келеді. Жері орташа орнықты тәлімі егін шаруашылығына арналған. Климатының ауа құрғақтылығы жоғары, жауын-шашын мөлшері мен жауын күндері аз. Аязсыз кезеңдердің ұзақтығы 185-215 күн, жауын-шашынның жылдық мөлшері 300-500 миллиметр.

Жалпы Түркістан облысының ауа-райының жылы континенталды қолайлығына орай елдегі жылыжай шаруашылығын дамытуда сөзсіз көшбасшылық орынды иеленді. Облыста жылдан жылға жылыжайлар саны көбейіп келеді.

Жылыжай – (орыс–теплица, ағылшын –greenhouse) – жылу сүйетін жидектер мен көкөністерді, гүлдерді және басқа да өсімдіктерді жыл бойы өсіруге мүмкіндік беретін, қорғалған, жылытылатын, кендігі әр алуан құрылыс. Жылыжайда тәулік бойына температура мен ылғалдылықтың ауытқуы шамалы болатын белгілі бір микроклимат сақталады. Жылыжай күн сәулесімен, биологиялық (биологиялық отынның жылуы есебінен) және техникалық жолмен (ыстық су, бу, электр және т.б.)

жылытады. Ол табиғи жолмен де (желгек немесе фрамуга арқылы) немесе қолдан да желдетіліп тұруы мүмкін. Қандай мақсатқа арналғанына, пайдалану мерзіміне, жылыту түріне, қолданылған құрылыс материалына байланысты жылыжайдың құралымы түрліше болуы ықтимал. Жылыжайлар бір еңісті, екі еңісті, блокты деп бөлінеді. Көбінесе екі еңісті жылыжайлар салынады, оның жарық түсетін жазықтығы шығысқа және батысқа қарап тұруы тиіс. Жабын ретінде әйнек немесе (синтетикалық үлдір) полиэтиленміндетті түрде пайдаланады [3].

Жылыжай жылытылатын ашық жерге отырғызу үшін ерте көшеттерді (қырыққабат, қызанақ, қияр, көшет гүлдері немесе қопсытылған өсімдіктерді өсіру) өсіруге арналған қорғаныс құрылымы болып табылады. Өлшемдері мен жылу жүйесі белгілі бір мәдениетті өсірудің бүкіл циклын ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Жылыжай кешені — өндіріс құралдарын орналастыруға және еңбек процестерін жүзеге асыруға арналған Өнеркәсіптік ғимараттар, соның нәтижесінде шығу тегі культивациялық сипаттағы ауылшаруашылық өндірісінің өнеркәсіптік өнімдері шығарылады, (өнеркәсіптік жылыжайлар, жылыжайлар-көкөністер, көшеттер, ас-көк, ақжелкен, шалғам, гүлдер және т.б. өсіру үшін).

Жылыжай алқаптарының тез өсуі жыл бойы республикамыздың тұрғындарын көкөністермен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Біздің барлық күш-жігеріміз халықтың сапалы тамақ өнімдеріне, тауарларға, жұмыстарға, қызметтерге деген қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін фермерлік шаруашылықтарды теңестіру үшін қолайлы жағдайлар жасауға, сондай-ақ ауыл шаруашылығын, аграрлық білімді, ғылымды жаңғыртуға бағытталған [4].

Түркістан облысы – бұл инвестицияны тиімді жұмсау үшін жаңа мүмкіндіктер мен зор әлеует. 2017-2019 жылдар аралығында жылыжайлар бойынша инвестициялардың жылдық өсімі байқалады, жылына орташа 24,3% құрайды [9].

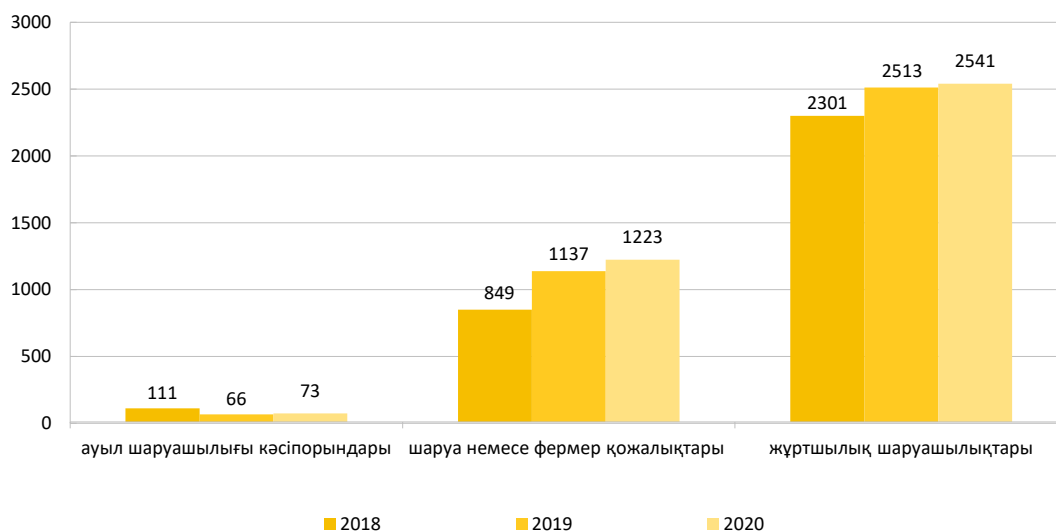
2020 жылдың 1 қаңтарына Түркістан облысында шаруашылықтың барлық санаттары бойынша жалпы алаңы 1011,9 гектарды құрайтын 3837 жылыжай орналасқан. Оның ішінде ауылшаруашылық кәсіпорындарына – 31,4 га, шаруа немесе фермер қожалықтарына – 675,3 га және жұртшылық шаруашылықтарына – 305,2 га тиесілі.

Республикадағы жылыжай алаңының 76,7% үлес салмағы Түркістан облысына тиесілі, оның едәуір бөлігі Сарыағаш, Қазығұрт, Ордабасы, Келес аудандарында және Кентау қ.ә. орналасқан [5].

1 сурет

Түркістан облысы бойынша 2018-2020 жылдардың 1 қаңтарына жылыжайлардың саны

бірлік

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы <http://stat.gov.kz>[5].

2 сурет

2020 жылғы жылыжайлардың жалпы алаңы

мың шаршы метр

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы <http://stat.gov.kz>[5].

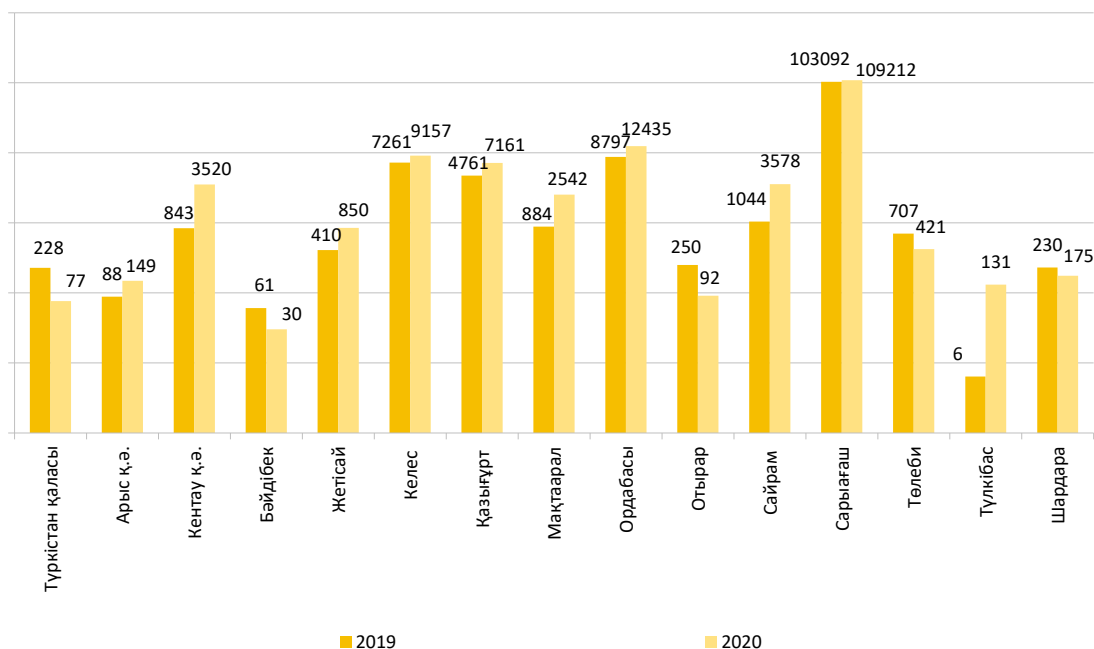
Ал, Республика бойынша жылыжайлардың пайдаланатын алқабының 70,9% үлес салмағы Түркістан облысына тиесілі. Шаруашылық санаттары бойынша, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары – 20,4%, дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары – 80,8%, жұртшылық шаруашылығы – 82,5%.

Облыста 2020 жылы жылыжайлардың пайдаланатын алқабының 67,8% немесе 695,5 гектар Сарыағаш ауданына тиесілі. Жалпы Сарыағаш ауданы – Түркістан

облысының жылыжайларының отаны деп айтуға болады. Ауданда жылыжай шаруашылықтарының саны өсіп, жыл сайын жиналған өнім көлемі де артуда. Осыған орай, Сарыағаш ауданы республика бойынша осы салада көш бастап келеді. Айта кетсек, 2020 жылы аудандағы жылыжайдан - 109 212 тонна көкөністерден өнім жиналды, оның 75 306 тоннасы – қызанақ, 33 906 тоннасы – қияр. Қорғалған топырақта өсірілген көкөністердің 1 гектардан орташа түсімділігі 1596,2 центнерді құрады [6].

Түркістан облысы бойынша жылыжайда өсірілген көкөністерін жалпы жинау

тонна

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы <http://stat.gov.kz> [5].

Сонымен қатар, Түркістан облысындағы жылыжайларда көшеттер, гүлдер, лимон және зәйтүн ағаштары өсіріледі.

Жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің өндірісін ұлғайту мақсатында егін шаруашылығында заманауи технологияны енгізу және прогрессивті инновациялық әдіске өту жұмыстары жүргізілген. Соның ішінде, тамшылатып суару - бұл су тамшылатып таратқыштардың көмегімен реттелетін кішкене бөліктерде өсірілетін өсімдіктердің тамыр аймағына тікелей жеткізіледі. Су мен басқа ресурстарды (тыңайтқыштар, еңбек шығындары, энергия және құбырлар) едәуір үнемдеуге мүмкіндік береді. Тамшылатып суару басқа да артықшылықтар береді (ертерек егін жинау, топырақ эрозиясының алдын алу, аурулар мен арамшөптердің таралу ықтималдығын азайту). Тамшылатып суару вегетациялық кезеңді қысқартуға мүмкіндік береді.

2020 жылғы жылыжайдағы гүлдерден жиналған өнім – 1002 мың дананы құрады. Бұл 2019 жылмен салыстырғанда 85,3% артты. Облыс бойынша едәуір үлес салмағы Сарыағаш ауданына тиесілі. Яғни, жылыжайда өсірілген гүлдердің жиналған өнімі – 560 мың дананы құрады, 2019 жылмен салыстырғанда 7,5 есеге артты.

Аудандағы жылыжайларда гүлдің көбінесе «Қара магия» сортын өсіреді. Бұл әдемі раушан гүлдер облыс климатында жақсы өседі. Басқа «Freedom», «Бургунь», «Анжелика» сорттарынан айырмашылығы – оны жыл бойы өсіруге болады,

оның үстіне, қызыл раушан гүлдер көп сұранысқа ие. Атап айтқанда, Қызылорда, Нұр-Сұлтан, Алматы, Тараз қалаларына жіберіледі [7].

Сондай-ақ, 2019 жылдан бастап Сарыағаш ауданында «Агротур» шаруа қожалығы тұқымдардан көшеттер өсіретін өнеркәсіптік жылыжай кешені ашылды. Жылыжай бағыты – итальяндық озық технологияларды пайдалана отырып көшет өсіру. Технология түрлері: автоматтандырылған басқару жүйесі, төбеден бүрку арқылы суару әдісі және орталықтандырылған жылу қазандығы. 1 гектар көшет комбинатының жылдық қуаттылығы 20 млн дана көшет өсіруге арналған, 2019 жылы жылыжайда 8 миллион көшет өсірілген, ал 2020 жылы 12 миллион көшет өсірілді.

Облыста жылыжай бойынша ең ірі өндірушілер, «Жабай ата», «Аделя», «Умида», «Жандарбек», «Нұрбек», «Дильфуза», «Агротур» шаруа немесе фермер қожалықтары есебінен.

Облыс бойынша Кентау қ.ә., Жетісай, Қазығұрт, Ордабасы, Сайрам және Сарыағаш аудандарының жылыжайларында лимон өсіріледі. 2020 жылы облыс бойынша 4 гектардан барлығы 87,3 тонна өнім жиналған.

Жылыжайда лимон өсірумен бірінші орынды Қазығұрт ауданы алады. 2020 жылғы деректер бойынша егіс көлемі – 12500 ш.м., жиналған өнімі 280 центнерді құрап отыр.

Лимон сорттарында «Мейера» немесе «Қытай карлигі» өсіріледі. Толығырақ айтқанда, Мейера

лимоны ең төмен өседі және жақсы бұтақтайды. Жапырақтары майда, қара-жасыл. Гүлдері ақ, майда, бір немесе бірнеше бұтаға жиналған. Өсімдік екінші жылында өнім береді. Егіннің орташасы 90-100 грамм, оның қабығы өте жұқа және астықты мол беретін сорт түрі. Мейера лимонының талы жарықсүйгіш болып келеді. Әрқашан жасыл болып тұратын талы 5 метр биіктікке дейін өседі. Жапырағы эллиптикалық, жоғарыда кебеді, қабықты, жасыл, жағымды цитрусты иісімен. Ақпан-наурыздан тамызға дейін гүлдейді. Ұрықтары созылған-сопақ, соңы сарғыш арасында жасыл түстілері де кездеседі [8].

Сонымен қатар, 2019 жылдан бастап Ордабасы ауданында «Olives» ЖШС 0,5 га Италияндық зәйтүн ағашының Frantoio және Leccino сұрыптарының екі жылдық 300 дана көшеттері мен Түркия елінен алынған Арвелино сұрыпының бір жылдық 300 дана көшеттері қарқынды тәсілмен отырғызылған. Жас зәйтүн ағашы 3-4 жылдан кейін алғашқы өнім бере бастайды. Орташа алғанда, бір ағаштан 20-дан 40 кг-ға дейін жеміс жинауға болады.

Жылыжай шаруашылығын ұйымдастыру және әр түрлі дақылдарды өсіру өте тиімді табыс, сонымен қатар барлық тараптар үшін пайдалы.

Жаңа және сапалы өнімдерге деген қажеттілікті сауда желілері де, тамақтану орындары да сезінеді. Тұрақты жұмыс істейтін жылыжай жыл бойы айтарлықтай кіріс алуға мүмкіндік береді. Табыстылық жоғары, өтелімділігі тез және жылыжай шаруашылығының барлық артықшылықтары емес.

Облыста шаруалар өнімді жылына екі рет алатын жылыжайлармен айналысады. Олар өнімді наурыз-маусым және қыркүйек-қаңтар айларында жинап алады және Ресей, Беларусь, Қырғызстан, Армения елдеріне экспортқа жібереді.

Жылыжай шаруашылықтарының тиімділігі алқаптардың өсуі, өндірілген өнім көлемі, түсімділік көрсеткіштерімен ғана бағаланбайды. Елдегі жылыжайларды дамытудың басты міндеті – маусымаралық кезеңде стратегиялық азық-түлік қауіпсіздігін білдіре отырып, ел халқын өз көкөністерімен қамтамасыз ету, сондай-ақ жылыжай өнімдері мен оның импортының бөлшек сауда құнын төмендету.

Алайда, саланың шешілмеген мәселелеріне байланысты ерте көкөністердің құны төмендемей тұр. 2019 жылы жабық топырақтағы көкөністердің 1 килограммы үшін нарықтық бағасы, яғни қызанақ – 378 теңге, қияр – 290 теңгені құраса, ал 2020 жылы қызанақ – 466 теңге, қияр – 446 теңгеге жетті [11].

Егер қызанақ пен қияр өндіріс құны екі-үш есе төмен болса, арзанырақ болар еді, әзірге оларды жабық жерде өсіру өте қымбат іс болып қала береді. Себебі жұмсалатын шығындар саны өте көп. Мысалы қыс айларында жылыту үшін газ, көмір жағылады. Сонымен қатар, электр энергиясына, минералды тыңайтқыштарға, еңбекке ақы төлеуге шығындар кетеді, сәйкесінше, мұндай үлкен шығындармен көкөністер бағасы желтоқсаннан наурыз-сәуірге

дейін төмендемейді. Коммуналдық тарифтердің қымбаттығына байланысты жылыжай өнімдерінің өзіндік құнының жоғары болуы оны арзан жеткізіліммен бәсекеге қабілетсіз етеді. Жылыжай көкөністерінің қазақстандық нарығындағы импорт үлесі қазір жоғары, олар негізінен Өзбекстан мен Түрікменстаннан келеді.

Шетелдік инвесторлардың жылыжай салу үшін Түркістан облысын таңдау себебі, күн радиациясының жоғары болуы, яғни көкөніс өсіру үшін бұл өте маңызды. Мұнда қыста жарықтандырусыз өтуге болады, бұл шетелдік жобаларға қарағанда әлдеқайда үнемді және тиімдірек.

Екінші себеп – жұмыс күшінің болуы. Жылыжайларда көкөніс өндіру-бұл қол еңбегі. Бір гектарда орта есеппен 15 адам жұмыс істейді. Барлық нысандар пайдалануға берілгеннен кейін көптеген жұмыс орындары ашылады. Қосымша жұмыс орындарының құрылуы, адамдарды лайықты жалақымен қамтамасыз етуге, аймақтағы әлеуметтік атмосфераны жақсартуға және жергілікті бюджетке салық ағынын қамтамасыз етуге алып келеді.

Қазіргі таңда жылыжай кешендерін компьютерлендірілген жүйемен жабдықтау жоспарлануда, ол көкөністерді өсірудің толық циклін басқарады, жылу жүйесі мен салқындатуды, жарық режимін, тамшылатып суаруды және атмосферадағы көмірқышқыл газының құрамын реттейді.

Қорытынды

Осылайша, жүргізілген талдау негізінде жалпы өңірдегі жылыжай қызметі оң динамиканы сақтап қалды деген қорытынды жасауға болады. Шетелдік инвесторларды белсенді тарту, Түркістан облысының экономикасының тұрақты дамуына ықпал етеді.

Облыстағы жұмыс маңызды бағыттарға шоғырланған: шағын және орта бизнесті дамыту, инвесторларды тарту, отандық жылыжай өнімдерін дамыту және облыстағы экспортты арттыру [10].

Сонымен қатар, облыстағы жылыжай жобаларын дамытуға бағытталған республикалық және жергілікті бюджет есебінен қаражат салудағы мемлекеттің рөлі артып келеді.

Түркістан облысында жылыжай салуға арналған жобалар мен инвесторлар туралы айтатын болсақ, Агроөнеркәсіптік кешен саласында «Ecoinvest» ЖШС жобасының I кезеңі аяқталу сатысында тұр – 21 га жылыжай кешенінің құрылысы. 2017 жылдан бастап Cottonex компаниялар тобы (Польша) Түркістан облысының Сайрам ауданында жоғары технологиялық жылыжай кешенін салудың ауқымды жобасын іске асыруға кірісті.

Ел аумағындағы ең үлкен жылыжай Түркістан облысында салынуы жоспарлануда. Оның жалпы аумағы 500 гектар болмақ сонымен қатар, алып кешенді соғуға ресейлік инвесторлар қызығушылық танытқан. Агроөнеркәсіптің құрылысына 1,2 миллиард доллар жұмсағалы отыр.

Жылыжайдың алғашқы 50 гектары 2022-2023 жылдары іске қосылмақ. Кешеннің аумағы 5 жылдың ішінде 500 гектарға ұлғайтып, негізінен қызанақ пен қияр өсіріледі және жылына 200 мың тонна өнім жиналады. Жылыжайда жиналған көкөніс ТМД мен Еуропа елдеріне экспортталмақ. Инвесторлар жылыжай құрылысы үшін әдейі Келес ауданы аумағын таңдап отыр. Өйткені, аймақ - Оңтүстіктегі ең ыстық нүкте, оның үстіне, егістікке іргедегі өзен суын да пайдалануға болады.

Жылыжай шыныдан соғылады. Голландиялықмұндайтехнологияшығындыазайтады. Шыны полиэтиленге қарағанда күн сәулесін жақсы өткізеді. Кешен толықтай іске кіріскенде, 10 мың жұмыс орны ашылады. Жылыжайда негізінен жергілікті тұрғындар жұмыс істейтін болады. Осының барлығы мемлекеттің алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі болып табылатын тұрақты экономикалық өсу мен халықтың материалдық әл-ауқатын жақсартудың алғышарттарын жасайды.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы Қазақстан халқына жолдауы, «қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» /Қазақстан Республикасының Президентінің ресми сайты/<http://www.akorda.kz> (жолдау күні: 2 қыркүйек);
2. Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 19 маусымдағы №702 Жарлығы, «ҚР әкімшілік-аумақтық құрылысының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі/<http://www.adilet.zan.kz> (жолдау күні: 3 қыркүйек 2020 жыл);
3. Қ.К. Әрінов, Қ.М.Мұсынов, А.Қ. Апушев, Н.А. Серекпаев, Н.А.Шестакова, С.С. Арыстанғұлов «Өсімдік шаруашылығы», Алматы – 2011 жыл;
4. «Көкөніс шаруашылығы» Н.Г.Шепетков, Б.М.Өзбеков, М.Ә.Ысқақов, И.И.Жұмагулов, Н.С.Еркенбаев. Астана – 1998 жыл;
5. «Көкөніс шаруашылығы практикумы» М.Ә.Ысқақов, Астана – 2004 жыл;
6. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы өндірушілерінің қолда бар ауыл шаруашылығы мақсатындағы құрылыстар мен имараттар /2019/ Статистикалық бюллетень / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы <http://stat.gov.kz>;
7. Түркістан облысының ауыл шаруашылығы өндірушілерінің қолда бар ауыл шаруашылығы мақсатындағы құрылыстар мен имараттар /2019/ Статистикалық бюллетень / Түркістан облысы / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы <http://stat.gov.kz>;
8. Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы дақылдарын жаппай жинау (түпкілікті деректер), Том I. Егістік және жиналған көлемі. Минералдық және органикалық тыңайтқыштарды пайдалану, Том II. Жалпы жинау, Том III. Түсім /2020/ Статистикалық бюллетень / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы <http://stat.gov.kz>;
9. Түркістан облысында ауыл шаруашылығы дақылдарын жаппай жинау (түпкілікті деректер), Том I. Егістік және жиналған көлемі. Минералдық және органикалық тыңайтқыштарды пайдалану, Том II. Жалпы жинау, Том III. Түсім /2020/ Статистикалық бюллетень / Түркістан облысы / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы <http://stat.gov.kz>;
10. «Южный Казахстан», облыстық қоғамдық – саяси газеті, 2021 жылғы 24 ақпандағы, 3 наурыздағы нөмірлері;
11. 100 шағын бизнеске арналған 100 жоба (Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылған кітап);
12. Түркістан облысының инвестициялық және құрылыс қызметі /2015-2019/ Жарияланымдар / Түркістан облысы / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы <http://stat.gov.kz>;
13. Қазақстан Республикасының Президенті Касым-Жомарт Токаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына жолдауы, «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстандағы тұрақтылық пен өркендеудің негізі» /Қазақстан Республикасының Президентінің ресми сайты/<http://www.akorda.kz> (жолдау күні: 7 қыркүйек 2020 жыл);
14. Қазақстан Республикасының ауылшаруашылық базарларындағы орташа жылдық баға /2019-2020/ Статистикалық бюллетень / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы <http://stat.gov.kz>;

Авторлар туралы мәлімет:

Алтынай Садыровна Амирова – Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Түркістан облысы бойынша департаментінің Ауыл шаруашылығы статистикасы басқармасының басшысы;

Анара Галымовна Калисаева – Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Түркістан облысы бойынша департаментінің Ауыл шаруашылығы статистикасы басқармасының бас маманы;

Сымбат Бауыржановна Асилханова – Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Түркістан облысы бойынша департаментінің Ауыл шаруашылығы статистикасы басқармасының бас маманы.

**«Экономика және статистика» ғылыми-ақпараттық журналы үшін
мазмұны мен ресімделуіне қойылатын талаптар**
**Требования к содержанию и оформлению статей для ежеквартального
научно-информационного журнала «Экономика и статистика»**

Мақала мазмұнына қойылатын талаптар:

1. Ұсынылатын материал журнал тақырыбына сәйкес келуі қажет.

2. Ұсынылатын материал бұрынырақ басқа басылымдарда жарияланбаған түпнұсқа болуы тиіс.

3. Аталған журналда материал жариялайтын авторлар авторлық құқықтарын сақтайды және журналға бірінші жарияланым құқығын береді. Материалды одан әрі тарату аталған журналдағы түпнұсқалық жарияланымға міндетті сілтемемен ғана мүмкін.

4. Журнал редакциясы өзіне материалды антиплагиатқа тексеру құқығын қалдырады.

5. Ұсынылатын материалдың нақты құрылымы болуы керек: мақала атауы; кіріспе; міндетті (проблема) айту; зерттеудің негізгі әдістерін, нәтижелерін және одан әрі перспективаларын суреттеу; қорытындылар. Бұдан басқа, осыған ұқсас тақырып бойынша басқа жарияланымдармен салыстырғанда аталған мақалада не бар екенін көрсету қажет.

6. Халықыралық стандарттарға сәйкес

- Ғылыми-техникалық қызметтің мемлекеттік рубрикаторын ХФТАР (<http://grnti.ru/?p1=06> қараңыз);

- JEL жіктеуіші бойынша кодтарын (http://www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php қараңыз) көрсету қажет.

7. Мақала соңында пайдаланылған әдебиет тізімі келтірілуі қажет (10 атаудан кем емес).

8. Мақаламен қоса проблемалар, мақсаттары және алынған нәтижелерді көрсете отырып, мақаланың мазмұнын ашатын аннотация (ұсынылатын көлем қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде 100-200 сөз) және негізгі сөздер (ұсынылатын көлем қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде 5-7 сөз) ұсынылуы тиіс.

9. Сондай-ақ мақалаға автордың толық аты-жөні, ғылыми атағы және дәрежесі, жұмыс орны, байланыс телефоны және электрондық мекенжайын көрсете отырып, автор туралы қысқаша мәліметтер қоса берілуі қажет.

10. Зерттеу нәтижелері бойынша журналда жариялау үшін өз мақалаларын жіберетін аспиранттар мен магистранттар ғылыми басшының пікірін ұсынуы қажет немесе ғылыми басшы екінші автор болуы мүмкін.

Требования к содержанию статей:

1. Предоставляемый материал должен соответствовать тематике журнала.

2. Представляемый материал должен являться оригиналом, неопубликованным ранее в других изданиях.

3. Авторы, публикующие материал в данном журнале, сохраняют за собой авторские права и предоставляют журналу право первой публикации. Дальнейшее распространение материала возможно при обязательной ссылке на оригинальную публикацию в данном журнале.

4. Редакция журнала оставляет за собой право проверки материала на антиплагиат.

5. Представляемый материал должен иметь четкую структуру: наименование статьи; введение; формулировку задачи (проблемы); описание основных методов, результатов и дальнейших перспектив исследования; выводы. Кроме того, необходимо указать, что нового несет в себе данная статья по сравнению с другими публикациями по аналогичной тематике.

6. Согласно международным стандартам следует указать коды:

- по Государственному рубрикатору научно-технической деятельности МРНТИ (см. <http://grnti.ru/?p1=06>);

- по классификации JEL (см. http://www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php).

7. В конце статьи должен быть приведен список использованной литературы (не менее 10 наименований).

8. Вместе со статьей обязательно должна быть представлена аннотация, раскрывающая содержание статьи с указанием проблем, целей и полученных результатов (рекомендуемый объем 100-200 слов, на казахском, русском и английском языках) и ключевые слова (рекомендуемый объем 5-7 слов, на казахском, русском и английском языках).

9. К статье так же должна быть приложены краткие сведения об авторах с указанием: фамилии, имени, отчества (полное), ученого звания и степени, места работы, контактного телефона и электронного адреса.

10. Аспиранты и магистранты, направляющие свои статьи для публикации в журнале по результатам исследований, должны представить отзыв научного руководителя либо научный руководитель может выступить соавтором.

Мәтінді ресімдеуге қойылатын талаптар:

Материалдар қазақ және орыс тілдерінде «Microsoft Word» форматында ES.kazstat@gmail.com электрондық мекенжайына ұсынылады.

1. Мәтіннің көлемі А4 форматында 5-10 бет болуы тиіс, беттері толық толтырылуы және нөмірленуі тиіс.

2. Бет шеттері: жоғары - 1,0 см, төмен - 1,0 см, оң - 1,0 см, сол - 2,0 см.

3. Мәтінді теру жалпыға бірдей стандарттарды (абзацтық шегініс, «бір» жоларалық арақашықтық және т.с.с) сақтау есебімен жүзеге асуы тиіс, шрифт түрі «Calibri», шрифт мөлшері: мақала атауы - 14, авторлардың Т.А.Ә. - 12, мәтін - 10, сілтемелер - 9.

4. Кестелік материалды ресімдеу барысында мәтінді және ұяшықтың ішіндегі сандарды тегістеуді екпін немесе бос жолдармен емес, стандарттық әдістермен орындау керек.

5. Графикалық материал, сондай-ақ «Microsoft Excel» (сканерлеусіз) форматында берілуі қажет.

6. Математикалық формулалар сондай-ақ «Microsoft Equation» (оң жақтан нөмірлеу) формула редакторында ұсынылуы тиіс.

7. Нөмірленген әдебиет тізімі алфавиттік тәртіпте (алдымен орыс тілді авторлар, сосын ағылшын тілді) келтірілуі тиіс, мәтіндегі әдебиетке сілтемелер тиісті сандармен шаршы жақшалар ішінде көрсетілуі қажет.

Аталған талаптар сақталмай ресімделген мақалалар авторға қайтарылады.

Сондай-ақ редакциялық ескертулер бар болса материал авторға қайтарылады.

Мақала жариялау немесе жарияламау туралы Редакциялық алқаның шешімі мәжіліс өткен соң 10 күннің ішінде авторға жеткізіледі.

Требования к оформлению текста:

Материалы представляются на казахском или русском языках на электронный адрес ES.kazstat@gmail.com в формате «Microsoft Word».

1. Объем текста от 5 до 10 страниц формата А4, страницы должны быть целиком заполнены текстом и пронумерованы.

2. Поля страницы: верхнее -1,0 см, нижнее - 1,0 см, правое - 1,0 см, левое - 2,0 см.

3. Набор текста должен быть осуществлен с учетом соблюдения общепринятых стандартов (абзацные отступы, «одинарный» межстрочный интервал и тп.), тип шрифта «Calibri», размер шрифта: заголовок статьи - 14, Ф.И.О. авторов - 12, текст - 10, сноски - 9.

4. При оформлении табличного материала выравнивание текста и цифр внутри ячеек необходимо выполнять только стандартными способами, а не с помощью пробелов или пустых строк.

5. Графический материал должен быть представлен также в формате «Microsoft Excel» (без сканирования).

6. Математические формулы должны быть представлены также в редакторе формул «Microsoft Equation» (нумерация с правой стороны).

7. Пронумерованный список литературы должен быть приведен в алфавитном порядке (сначала русскоязычные авторы, а затем англоязычные), ссылки на литературу в тексте указаны соответствующей цифрой в квадратных скобках.

Статьи, оформленные без соблюдения данных требований, возвращаются автору.

При наличии редакционных замечаний материал также возвращается автору на доработку.

Решение Редакционной коллегии об опубликовании статьи либо об отказе доводится до автора в течение 10 дней после заседания.